

PODRAVINA

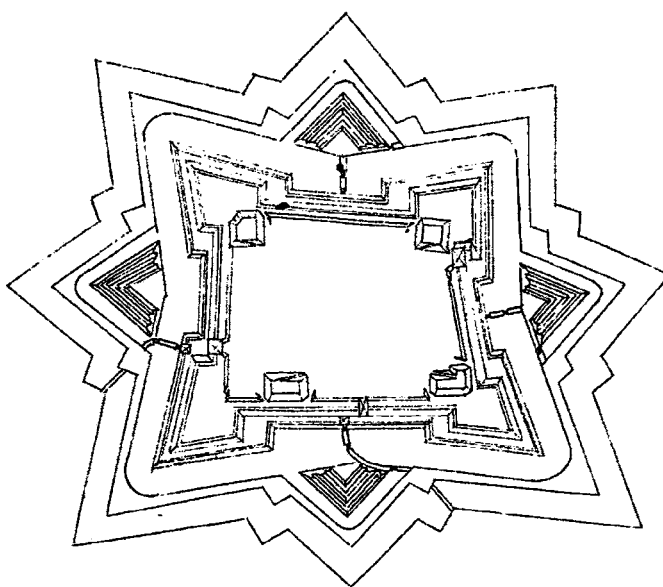
Časopis za multidisciplinarna istraživanja

Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

www.podravina.org

Uredničko vijeće Editorial board

Prof. dr. sc. Ljubica BAKIĆ-TOMIĆ (Varaždin), prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezo/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), prof. dr. sc. Neven BUDAK (Zagreb), dr. sc. Damir DEMONJA (Zagreb), Zvonimir DESPOT (Zagreb), prof. dr. sc. Josip FARIĆ (Zadar), Đuro FRANKOVIĆ (Pečuh), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), akademik Ivan GOLUB (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Marin MILKOVIĆ (Varaždin/Koprivnica), mr. sc. Ivan OBADIĆ (Firenca), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEČ (Virje), akademik Tomislav RAUKAR (Zagreb), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), akademik Vladimir STIPETIĆ (Zagreb), akademik Franjo ŠANJEK (Zagreb), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir ŠIMOVIĆ (Varaždin), član suradnik HAZU Željko TOMIČIĆ (Zagreb), izv. prof. dr. sc. Mario TOMIŠA (Koprivnica), prof. dr. sc. Antun TUČAK, dopisni član HAZU (Osijek), dr. sc. Saboles VARGA (Pečuh), dr. sc. Vladimir HUZZAN (Varaždin), akademik Nenad VEKARIĆ (Dubrovnik), prof. dr. sc. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), akademikinja Alica WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo Editorial Staff

Nikola CIK (Đurdevac), član suradnik HAZU Dragutin FELETAR (Koprivnica), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. sc. Mario KOLAR (Koprivnica), Željko KRUŠELJ (Koprivnica), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), izv. prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Geza PALFFY (Budimpešta), mr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica)

Urednici Editors-in-chief

Dr. sc. Dragutin FELETAR
e-mail: meridijani@meridijani.com
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr

Tajnik uredništva Staff secretary

Dr. sc. Petar FELETAR
e-mail: petar@meridijani.com

Prijelom Layout

Saša BOGADI

Nakladnik Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici

Co-publishers
SVEUČILIŠTE SJEVER
Koprivnica, Trg dr. Žarka Dolinara 1
POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike Journal directors

Petra SOMEK
Marin MILKOVIĆ
Ružica ŠPOLJAR

Dodatne adrese uredništva Additional mailing address

Dr. sc. Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548
www.podravina.org

Uz potporu With support

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti,
obrazovanja i sporta RH

Na naslovnici Front cover

Istočno Međimurje na karti G. G: Spalle iz 1671. godine

UDK klasifikacija UDC classification

Ivica ZVONAR

Tisak Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, prosinac, 2015.

www.podravina.org

ISSN 1333-5286 (tisak)
ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa "Podravina" je klasificirana oznakom "a" te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.)

K A Z A L O

Vladimir ŠADEK

POSTUPANJE USTAŠKOG REŽIMA S IMOVINOM ŽIDOVA I SRBA U KOTARIMA KOPRIVNICA I ĐURĐEVAC (1941. - 1942.)

THE USTASHA REGIME TREATMENT OF JEWISH AND SERBIAN PROPERTY IN KOPRIVNICA AND ĐURĐEVAC DISTRICTS (1941 – 1942) 5

Dragutin FELETAR, Darko VARGA

SPOR ZRINSKIH I BEČKOGA DVORA ZBOG SAJMOVA U LEGRADU

DISPUTE OF THE ZRINSKIS AND THE VIENNA COURT DUE TO FAIRS IN LEGRAD 17

Goran KOS, Dubravko MILOJEVIĆ, Petar FELETAR

VALORIZACIJA CESTOVNOG PROMETA GRADA SLATINE S PRIJEDLOZIMA UNAPREĐENJA

THE EVALUATIONS OF ROAD TRAFFIC IN THE CITY OF SLATINA WITH DEVELOPMENT PROPOSALS . 33

Danijela BIRT KATIĆ

PROMJENE OBITELJSKE STRUKTURE NA PROSTORU BJELOVARSKJE REGIJE KONCEM 19. I U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA: RAZLOZI I POSLJEDICE 9

THE DIVISION OF COOPERATIVE FAMILIES IN THE AREA OF BJELOVAR AT THE END OF THE 19TH AND BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: REASONS AND CONSEQUENCES 49

Željka BEDIĆ, Vlasta VYROUBAL, Tatjana TKALČEC, Mario ŠLAUS

A CASE OF CHILDHOOD TUBERCULOSIS FROM MODERN PERIOD BURIAL FROM CRKVARI, NORTHERN CROATIA

BIOARHEOLOŠKA ANALIZA DJEČJEG KOŠTANOG MATERIJALA SA NOVOVJEKOVNOG NALAZIŠTA CRKVARI, SZ SLAVONIJA 64

Zoltán Péter BAGI

DIE KARRIERE ALFONSO MONTECUCCOLIS IM DIENSTE DER FAMILIE HABSBURG 1570-1593

KARIJERA ALFONZA MONTECUCCOLIJA U SLUŽBI OBITELJI HABSBURG 1570.-1593. 73

Đuro FRANKOVIĆ

RUKOPIŠNA PJESMARICA IZ LEGRADA

SONGBOOK MANUSCRIPT FROM LEGRAD 84

Valentina PAPIĆ BOGADI

NJEMAČKE POSUĐENICE U HRVATSKOM NAZIVLJU AGRONOMSKE STRUKE

GERMAN LOAN WORDS IN CROATIAN TERMINOLOGY IN THE FIELD OF AGRONOMY 94

Lidija KELEMEN

KOTORIPSKI PROTOKOL (1769. – 1789., 1803., 1804.)

KOTORIBA PROTOCOL (1769 – 1789, 1803, 1804) 108

Ivica ŠUTE

WIE ALLES BEGANN? KROATIEN UND INTERNATIONALES KULTURHISTORISCHES SYMPOSION 'MOGERSDORF'

KAKO JE SVE POČELO? HRVATSKA I MEĐUNARODNI KULTURNO-POVIJESNI SIMPOZIJI MOGERSDORF 144

Ivan KRANJČEV

EKONOMSKI RAZVITAK ĐURĐEVCA I ĐURĐEVEČKIH KONAKA – ETNOGRAFSKI PRIKAZ (1926.) ... 153

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA / *REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES**MUR / MURA. EIN FLUSS, EIN AUSSTELLUNGSKONZEPT (BETTINA HABSBURG-LOTHRINGEN)*..... 176*ŠKOLA ŠKOLE. U POVODU 80. OBLJETNICE ŽIVOTA PROF. DR. SC. VALENTINA PUŽEVSKOG (MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ)* 177*23. ZNANSTVENI SKUP NIJEMCI I AUSTRIJANCI U HRVATSKOM KULTURNOM KRUGU (MIHAEL SUČIĆ)* 180

<i>DRAŽENKA JALŠIĆ ERNEČIĆ: SKRIVENO BLAGO OBITELJI MALANČEC (PETRA SOMEK)</i>	183
<i>MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ I HRVOJE PETRIĆ: PRILOZI POVIJESTI SELJAČKOG POKRETA U PODRAVINI (NIKOLA CIK)</i>	183
<i>MIRA KOLAR DIMITRIJEVIĆ, PODRAVSKI KALEIDOSKOP (PETAR FELETAR)</i>	185
<i>BETTINA HABSBURG-LOTHRINGEN: DIE MUR. (PETRA SOMEK)</i>	186
<i>BOŽICA ANIĆ: BIBLIOGRAFIJA PODRAVSKOG ZBORNIKA (MARIO KOLAR)</i>	186
<i>ASCENDERE HISTORIAM, ZBORNIK U ČAST MILANA KRUHEKA (DRAGUTIN FELETAR)</i>	188
<i>FRANJO MARTINEZ, UZDARJE ZAVIČAJU (DRAGUTIN FELETAR)</i>	189
<i>IVAN BERUTA, OSVRT NA SIGETEC I STRUGU (HRVOJE PETRIĆ)</i>	190
<i>OD MURE DO MORA, OD SAVE DO SEINE, SPOMEN-ZBORNIK PATRU VLADIMIRU HORVATU (PETAR FELETAR)</i>	193
<i>IVAN PEKLIĆ, ŽVOT I DJELO FRANJE MARKOVIĆA (DRAGUTIN FELETAR)</i>	194
<i>PODRAVSKI ZBORNIK BR. 41/2015 (BOŽICA ANIĆ)</i>	195
<i>SCIENTIA PODRAVIANA, BROJ 29 (PETAR FELETAR)</i>	198
<i>VARAŽDIN POD KRUNOM HABSBURGOVACA (PETRA SOMEK)</i>	198
<i>ROBERT HAJSZAN (UR.): PANONSKI LJETOPIŠ (ALEKSEJ MILINOVIĆ)</i>	199
<i>ZVONIMIR IŠTVAN, POVIJEST LIMENE GLAZBE DVD MOLVE (DRAGUTIN FELETAR)</i>	200
<i>RIJEKA SAVA U POVIJESTI: ZBORNIK RADOVA ZNANSTVENOG SKUPA (DRAGUTIN FELETAR)</i>	202
<i>FRANJO BRADARIĆ, IZ POVIJESTI ŽUPA KOPRIVNIČKI IVANEC, KUZMINEC, RASINJA, IMBRIOVEC, PETERANEC, DRNJE, LEGRAD I ŠTRIGOVA (HRVOJE PETRIĆ)</i>	204
UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS	206

U DVADESETOSMOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURADJUJU:

Mr. sc. Vladimir ŠADEK, doktorand, Koprivničko-križevačka županija, Koprivnica
 Prof. dr. sc. Dragutin FELETAR, član suradnik HAZU, Koprivnica
 Dr. sc. Goran KOS, Institut za turizam, Zagreb
 Dr. sc. Dubravko MILOJEVIĆ, Institut za turizam, Zagreb
 Dr. sc. Petar FELETAR, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
 Dr. sc. Danijela BIRT KATIĆ, Odjel za etnologiju i antropologiju, Zadar
 Dr. sc. Željko BEDIĆ, Antropološki centar HAZU, Zagreb
 Dr. sc. Vlasta VYROUBAL, Antropološki centar HAZU, Zagreb
 Dr. sc. Tatjana TKALČEC Institut za arheologiju, Zagreb
 Dr. sc. Mario ŠLAUS, Antropološki centar HAZU, Zagreb
 Dr. sc. Zoltán Petér BAGI, National Archives of Hungary, Budapest
 Đuro FRANKOVIĆ, prof., istraživač, Pečuh (Pécs)
 Dr. sc. Valentina PAPIĆ BOGADI, Visoko gospodarsko učilište, Križevci
 Lidija KELEMEN, studentica diplomskog studija, Odsek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
 Prof. dr. sc. Ivica ŠUTE, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
 Dr. sc. Ivan KRANJČEV, pokojni srednjoškolski profesor, Đurđevac (reprint)
 Nikola CIK, mag. povijesti, Osnovna škola Grgura Karlovčana, Đurđevac
 Dr. sc. Bettina HABSBURG-LOTHRINGEN, Universalmuseum Joanneum, Graz
 Prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, umir. sveuč. prof., Zagreb
 Mihael SUČIĆ, student diplomskog studija, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
 Petra SOMEK, prof., doktorand, Izdavačka kuća Meridijani, Zagreb
 Dr. sc. Mario KOLAR, Sveučilište Sjever, Koprivnica-Varaždin
 Prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
 Božica ANIĆ, prof., Muzej grada Koprivnice, Koprivnica
 Aleksej MILINOVIĆ, prof., doktorand, Građevinska škola, Čakovec

POSTUPANJE USTAŠKOG REŽIMA S IMOVINOM ŽIDOVA I SRBA U KOTARIMA KOPRIVNICA I ĐURĐEVAC (1941. - 1942.)

THE USTASHA REGIME TREATMENT OF JEWISH AND SERBIAN PROPERTY IN KOPRIVNICA AND ĐURĐEVAC DISTRICTS (1941 - 1942)

Vladimir ŠADEK

Koprivničko-križevačka županija

Koprivnica

vladimir.sadek@kckzz.hr

Primljeno / Received: 15. 8. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 12. 2015.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC:

[329.18+323.28] (497.5-3Podravina)“1941/1942”

94(497.5=411.16)“1941/1942”

94(497.5=163.41)“1941/1942”

SAŽETAK

Nakon stvaranja Nezavisne Države Hrvatske u travnju 1941. na području Podravine započela je genocidna i rasistička politika ustaškog režima nad Srbima, Židovima i Romima. Uz ideološko opravdanje progona, ustaškom režimu bitno je bilo domoći se nekretnina i druge vrijedne imovine kojom su raspolagali Židovi i Srbi. Pod krinkom tumačenja da se takvom politikom namjerava ojačati hrvatsko gospodarstvo počinjena je velika otimačina, te su ustaški čelnici i njihovi pojedini pristaše preko noći stekli velika bogatstva. Za trgovačke radnje i poduzeća Židova i Srba određeni su povjerenici, a na seoske posjede Srba naseljavani su Slovenci ili siromašniji domaći seljaci. Produktivnost tih imanja i poduzeća osjetno je smanjena jer novi upravitelji nisu bili dovoljno vješti za vođenje povjerenih im subjekata, pa je time i gospodarstvu načinjena šteta. Ustaške vlasti imale su i sulud plan za postupanje s vjerskim objektima Židova i Srba, koji je uključivao rušenje dijela ovih kulturnih i vjerskih spomenika, no na sreću taj se plan u konačnici nije ostvario.

Ključne riječi: ustaše, Židovi, Srbi, NDH, Podravina, kotari Koprivnica i Đurđevac

Key words: Ustashes, Jews, Serbs, Independent State of Croatia, Podravina, Koprivnica and Đurđevac districts

UVOD

Odmah nakon formiranja Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u travnju 1941. ustaške vlasti počele su provoditi snažnu represivnu politiku protiv Srba, pristaša i suradnika ranijeg beogradskog režima, te svojih neistomišljenika. Po uzoru na nacističku Njemačku započeli su i brutalni rasistički progoni Židova i Roma, utemeljeni na zakonskim odredbama koje je donio poglavnik NDH Ante Pavelić. Bitna odrednica rasnih progona bilo je prisvajanje židovske i srpske imovine, što se opravdavalo kao sredstvo »podizanja hrvatske nacionalne privrede«.¹ Potpuno je jasno da se ovdje radilo o pljački kojom je Židovima i Srbima oduzeta vrlo vrijedna imovina, što je na koncu rezultiralo velikim bogaćenjem brojnih ustaških dužnosnika i njima bliskih pojedinaca. Uz privatnu imovinu Židova i Srba, ustaški režim je došao u priliku za raspolaganje i s raznim javnim objektima ovih naroda, pa tako i sa židovskim i pravoslavnim sakralnim objektima.

¹ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska, Zagreb, 1977., str. 178. – 184.

U ovom ću radu pokušati dati nova saznanja o tome kako se s oduzetom imovinom Židova i Srba postupalo na području koprivničke i đurđevačke Podravine. Prije svega iz razloga jer je to uglavnom neistražena tema, a isto tako niti mnoge druge pojedinosti iz prošlosti Podravine u periodu Drugog svjetskog rata nisu dovoljno istražene. U razdoblju socijalističke Jugoslavije istraživanju Drugog svjetskog rata prilazilo se uglavnom ideološki pristrano, pa radove do 1991. treba i čitati u tom kontekstu. U istraživanjima o Podravini ovi radovi su uglavnom fokusirani na Narodnooslobodilačku borbu i ratne pobjede partizana, no ipak dio objavljenih radova može pomoći u istraživanju ako im se pristupi s dozom opreza. Najviše radova o drugom Svjetskom ratu na zadanom području u tom periodu objavljeno je u Podravskom zborniku,² a ustaškim zločinima i holokaustom tada se ponajviše bavio Franjo Horvatić.³

Najrelevantniji radovi o rasističkoj politici ustaškog režima u Podravini napisani su u novijem razdoblju, ali i u njima se tema kojom se u ovom istraživanju bavim spominje tek usputno. Povjesničar Zdravko Dizdar pisao je o koncentracijskom logoru Danica, te ovaj autor u svojim radovima donosi najrelevantnije činjenice o funkcioniranju logora i događanjima koja su se tamo odvijala.⁴ Filip Škiljan pisao je o zločinima ustaškog režima nad Srbima, Židovima i Romima, te politici iseljavanja Srba tijekom 1941.⁵ Glavni fokus istraživanja bilo mu je područje Kalnika, no značajnim dijelom je obuhvatio i Podravinu. Rasističkom politikom ustaša u Podravini u nekoliko poglavlja se bavio i Zvonimir Despot u svojoj knjizi »Vrijeme zločina«, u kojoj jednim dijelom piše o postavljanju povjerenika u gospodarske objekte Židova i Srba, kao i o prodaji židovskih nekretnina u Koprivnici.⁶

Uz saznanja iz dosad objavljenih radova, podatke za ovaj rad ponajviše ću crpiti iz arhivskih dokumenata fondova Hrvatskog državnog arhiva i Državnog arhiva u Bjelovaru, te novina koje su izlazile u Koprivnici u vrijeme 2. Svjetskog rata.⁷

Valja imati na umu da je zadano područje nastanjeno najvećim dijelom Hrvatima, te da je tamo do početka rata vladao relativno miran suživot većinskog stanovništva i nacionalnih manjina. Između dva svjetska rata je u kotarima Đurđevac i Koprivnica živjelo oko 105 tisuća stanovnika.⁸ Najveći dio manjinskog srpskog stanovništva živio u selima Bilogore i Kalničkog gorja, u općinama Sokolovac, Novigrad Podravski i Pitomača, te gradu Koprivnici (sveukupno blizu 6000). Prema popisu stanovništva iz 1931. na ovom području tada je živjelo 539 Židova, a najviše u Koprivnici (339) gdje je ova manjinska zajednica vrlo značajno bila uklopljena u sve segmente društva i držala bitan dio gospodarstva.⁹ Roma je tada u koprivničkoj i đurđevačkoj Podravini bilo 1025.¹⁰

Tijekom 1941. pobrojane nacionalne manjine, koje su zapravo bile i najbrojnije manjine na podravskom području, došle su pod udar ustaškog režima, što je bila preslika politike vladajućih s državne razine. Rasističku politiku nad židovskom i srpskom manjinom pratila je i neviđena grabež za njihovim

² Podravski zbornik, 1-41, Koprivnica, 1975. – 2015.

³ Franjo HORVATIĆ, Logor Danica u Koprivnici, Podravski zbornik 1, Koprivnica, 1975. ; Franjo HORVATIĆ, Ustaški zločini i teror u Koprivnici 1944. i 1945. godine, Podravski zbornik 6, Koprivnica, 1980.

⁴ Zdravko DIZDAR, Ljudski gubici logora »Danica« kod Koprivnice 1941. – 1942., Časopis za suvremenu povijest, br. 2, 34(2002.) ; Zdravko DIZDAR, Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području i u ustaškom logoru Danica, kraj Koprivnice, Podravina 7(2006.), br. 9.

⁵ Filip ŠKILJAN, Odnos ustaške vlasti na Kalniku i potkalničkom kraju prema Srbima, Židovima i Romima 1941. godine, Cris, 11(2009), br. 1. ; Filip ŠKILJAN, Prisilno iseljavanje Srba iz Podravine i Kalničkog prigorja u ljeto i ranu jesen 1941. godine, Cris, 14(2012), br. 1.

⁶ Zvonimir DESPOT, Vrijeme zločina, Zagreb : Slavonski Brod, 2007.

⁷ Državni arhiv Bjelovar (DABJ), 20 : Velika župa Bilogora ; Hrvatski državni arhiv (HDA), 1514 : Ustaško povjereništvo za grad i kotar Koprivnicu ; 01.1491 : OZNA ; 1499 : Velika župa Bilogora ; 01.1561 : Fond Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske 1945-1987. (SDS RSUP SRH) ; Koprivnički Hrvat (Koprivnica), 1941. – 1943.

⁸ Vladimir ŠADEK, Političke stranke u Podravini 1918. – 1941., Meridijani, Koprivnica, 2009., Str. 7.

⁹ DESPOT, Vrijeme, str. 37. ; O dolasku i životu Židova u Koprivnici i Podravini vidjeti: Krešimir ŠVARC, Prilozi za povijest koprivničkih Židova, Podravski zbornik 17, Koprivnica, 1991. Str. 167. – 182. ; Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi u gospodarstvu Koprivnice i Podravine, Podravina, 8(2009.), br. 16, str. 98. – 114.

¹⁰ Danijel VOJAK, Romi u Podravini, Podravina, 4(2005.), br. 7, str. 119

materijalnim vrijednostima, koje su u Podravini bile vrlo značajne. Zato će se i svrha ovog rada biti da se prikažu nova saznanja o upravljanju i gospodarenju imovinom osoba koje su predstavnici ustaškog režima protjerali, zatvorili ili pogubili u koncentracijskim logorima. Namjera je dakle da se s mikrorazine jednog područja dade doprinos proučavanju ove tematike na širem nivou.

GENOCIDNO-RASISTIČKA POLITIKA VLADAJUĆIH USTAŠA

Nakon stvaranja NDH Područje Podravine nije bilo izuzeto od rasističke i genocidne politike vladajućih ustaša, te su i ovdje nakon uspostave NDH počeli progoni protiv Židova, Roma i Srba. Usporedno s uspostavom vlasti na terenu, ustaške vlasti su 15. travnja kod Koprivnice osnovale koncentracijski logor Danica. Bio je to prvi koncentracijski logor na području NDH koji je djelovao do 1. studenoga 1942. i kroz njega je prošlo oko 5600 zatočenika.¹¹ Danica nije bila koncentracijski logor klasičnog tipa, već logor koji je imao obilježja sabirnog, radnog i koncentracijskog logora. U ovom logoru se nisu vršila masovna ubojstva zatvorenika već su oni otpremani u druge logore diljem NDH gdje su često smrtno stradali, a najviše ih je stradalo u logoru Jadovno, te Gospiću i Pagu, njih 2167. Po nacionalnosti zatvorenici u Danici su najvećim brojem bili Srbi (2259), Židovi (600) i Hrvati (434).¹²

U ljeto 1941. u koncentracijske logore su sprovedeni brojni Romi i gotovo svi Židovi iz Podravine. Temelj za progone Židova i Roma bile su rasističke zakonske odredbe koje je poglavnik Ante Pavelić donio tijekom 1941.¹³ Najveća akcija uhićenja podravnih Židova dogodila se u Koprivnici, gdje je zajednica ovog naroda bila i najbrojnija. Provedeno je to vrlo organizirano u noći s 22. na 23. srpnja 1941. kad su čak 223 Židova uhićena i sprovedena u logor Danicu, da bi već sljedećeg dana bili deportirani u druge logore. Muškarci su kasnije bili odvedeni u Jasenovac gdje su ubijeni, a žene i djeca u Loborgrad te u srpnju 1942. u Auschwitz odakle se nitko od njih nije vratio. U logore nisu bili odvedeni oni Židovi koji su se u vrijeme hapšenja nalazili u bolnici i oni koji su bili u mješovitom braku, te oni koji su ranije napustili grad.¹⁴ Hapšenje je organizirao logornik Stjepan Pižeta, ustaški povratnik iz emigracije koji je dobrim dijelom zahvaljujući i ovoj akciji unaprijeđen na poziciju stožernika u Velikoj župi Bilogora. »Koprivnički Hrvat« 20. rujna 1941. donosi vijest o Pižetinom imenovanju te se ističe kako on na visokoj funkciji sigurno neće zaboraviti Koprivnicu »... koju je radikalnim rješenjem »židovskog pitanja« zadužio.«¹⁵

Na području Đurđevca je prema izvješću kotarskog predstojnika iz prosinca 1941. živjelo 60 Židova, od kojih je troje odvedeno u koncentracijske logore dok su ostali promijenili vjeroispovijest i prešli na katoličanstvo. Općinska poglavarstva i oružničke postaje izvještavali su da su se Židovi na ovom području držali lojalno, da kod njih nije primijećeno sumnjivo ponašanje, te da se nisu kretali izvan područja kotara.¹⁶ Međutim prema elaboratu Službe državne sigurnosti iz 1962. rat su preživjela samo

¹¹ Ovaj broj se navodi prema iskazu ustaškog blagajnika u logoru Martina Kokora koji je ovo izjavio prilikom saslušanja u krivičnom postupku protiv Martina Nemca u prostorima UDBE u Koprivnici 4. kolovoza 1946. HDA, 01.1561 : SDS RSUP SRH, br. 013.2.67 Koncentracioni logor Danica u Koprivnici Povjesničar Zdravko Dizdar je također potvrdio ovaj broj u svom radu o logoru, a sam je utvrdio podatke za ukupno 3358 logoraša, te naveo da je u samom logoru Danica stradalo njih tridesetak. DIZDAR, Ljudski gubici, str. 378. – 407.

¹² Isto, str. 388. – 390. i 404. – 406.

¹³ Hrvoje MATKOVIĆ, Na vrelima hrvatske povijesti, Zagreb, 2006., str. 376. – 382. ; Ustaša : dokumenti o ustaškom pokretu, Zagreb, 1995., str. 149. i 160. – 164. Već 17. travnja donesena je »Zakonska odredba za obranu naroda i države«, 30. travnja donesene su »Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti« i »Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda«, a u studenom 1941. »Zakonska odredba o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore«

¹⁴ ŠKILJAN, Odnos ustaške, str. 94. – 95.

¹⁵ Koprivnički Hrvat, Koprivnica, 7(1941.), br. 17, G. Stjepan Pižeta

¹⁶ DABJ, 20 : Velika župa Bilogora, kutija 1, Kotarska oblast u Djurdjevcu - Izvješće o položaju, 31. prosinca 1941.

dva tamošnja Židova – Josip Berger i Šandor Braun, vlasnik paromlina. Daljnji progoni očito su se odvijali u kasnijim godinama rata.¹⁷

Hapšenja Židova provođena su i u drugim podravskim mjestima gdje su oni živjeli: Novigradu Podravskom, Sokolovcu, Virju, Ferdinandovcu, Kloštru Podravskom, Sigecu, Prekodravlju, itd. Židovi iz Legrada koji je bio pod okupacijom Mađara deportirani su tijekom rata u mađarske logore.¹⁸

Hapšenja Roma na koprivničkom području počela su tijekom srpnja i kolovoza 1941., nedugo nakon što su u logore otpremljeni Židovi. S koprivničkog područja je tijekom ljeta 1941. uhapšeno 180 romskih obitelji.¹⁹ Hapšenja u đurđevačkom kraju počela su u jesen 1941. i nastavila se tijekom 1942.²⁰

Teške represivne mjere provođene su i protiv srpskog stanovništva, te protiv svih za koje su vladajući smatrali da su u vrijeme Kraljevine Jugoslavije podržavali beogradski režim i čije je ponašanje protumačeno kao protuhrvatsko. Takvi pojedinci su označeni kao »četnici«, te su smatrani glavnim neprijateljima nove države. Protusrpska politika je uključivala protjerivanje jednog dijela Srba izvan NDH, obraćanje drugog dijela na katolicizam i uništenje ostalih. Za program uništenja Srba režim NDH nije imao službene zapovijedi, no donesene su zakonske odredbe po kojima je protiv skoro svakoga mogla biti podignuta optužnica.²¹ Srbi su tada dijeljeni na bogate, siromašne i one koji su smatrani četnicima. Tzv. četnici su uglavnom završili u logorima, bogati su trebali biti iseljeni u Srbiju, a siromašni su mogli ostati u svojim domaćinstvima.²²

Mnogi Srbi su se radi vlastite sigurnosti odlučili na promjenu vjeroispovijesti. Prema podacima iz materijala koji su birokrati Velike župe Bilogora pripremili za godišnjak NDH početkom 1942. prvostupničke vlasti su na tom području izdale 10.000 dozvola za prelazak s pravoslavne (grčkoistočne) vjeroispovijesti na rimokatoličku.²³

Sigurnost pravoslavnog stanovništva u Podravini bila je prilično ugrožena, samim time jer su pojedine naoružane skupine samostalno upadale u sela s većinskim srpskim stanovništvom i maltretirale ih. Kotarske vlasti u Koprivnici takve postupke nisu tolerirale no teško su to mogle spriječiti. Najočitiiji primjer je zbivanje od 5. kolovoza 1941. kad je odred ustaša iz Varaždina krenuo u napad na potkalnička sela kod Rasinje pod izlikom da se tamo sprema četnički ustanak.²⁴ Sličan postupak poduzeli su i pojedinci iz križevačkog područja kad je skupina naoružanih osoba iz Križevaca (oružnici, redarstvenici i naoružani civili) 3. kolovoza 1941. stigla u Veliki Poganac, selo s većinskim srpskim stanovništvom, i maltretirala stanovništvo, odnosno kako se u dopisu koprivničkog kotarskog predstojnika navodi počela je s »nedozvoljenim uredovanjem«.²⁵

Tijekom 1942. postepeno je došlo do popuštanja režimske represije prema Srbima, naročito nakon osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve u lipnju 1942. nakon čega je srpsko stanovništvo od strane režima uvelike poticano na pridruživanje ovoj novoj zajednici. Bitna je u tom smjeru bila i odredba Ministarstva unutarnjih poslova iz studenog 1942. prema kojoj je svaka prisila (fizička ili psihička) za prije-

¹⁷ HDA, SDS RSUP SRH, 013.15 Ustaški aparat na Kotaru Đurđevac, Djelatnost ustaša u toku II. svjetskog rata, Događaji u Đurđevcu

¹⁸ Isto ; HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica, Legrad pod okupacijom Mađara

¹⁹ HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica, Deportacija Cigana i Jevreja ; Važniji događaji na području Prekodravskog kraja ; Važniji događaji na području bivše općine Sokolovac

²⁰ Isto, 013.15 Ustaški aparat na Kotaru Đurđevac, str. 30. – 59. Djelatnost ustaša u toku II. Svjetskog rata

²¹ Npr. Zakonska odredba za obranu naroda i države, Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda, Zakonska odredba o državljanstvu, Odredba o nekretninama tzv. dragovoljaca, »Zakonska odredba o zabrani ćirilice, Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu.

Filip ŠKILJAN, Prisilno iseljavanje Srba iz Podravine i Kalničkog prigorja u ljeto i ranu jesen 1941. godine, Cris, 14(2012), br. 1., str. 342. – 345.

²² DESPOT, Vrijeme, str. 42. – 45.

²³ DABJ, 20 : Velika župa Bilogora, kutija 7, Godišnjak Nezavisne Države Hrvatske - gradivo za Veliku župu Bilogora u Bjelovaru, 23. veljače 1942.

²⁴ HDA, 1499 : Velika župa Bilogora, Dopis logornika Stjepana Pižete o napadu varaždinskih ustaša na srpsko stanovništvo, 7. kolovoza 1941.

²⁵ DABJ, 20 : Velika župa Bilogora, kutija 1, Dopis kotarskog predstojnika iz Koprivnice Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, 12. kolovoza 1941.

laz s pravoslavne na rimokatoličku ili bilo koju drugu vjeroispovijest najstrože zabranjena.²⁶ No Srbi su unatoč tome i dalje u NDH ostali građani drugog reda, te su sve do kraja ove državne tvorevine živjeli u strahu za vlastiti život.

RASPOLAGANJE IMOVINOM KOJA JE ODUZETA ŽIDOVIMA

Židovi su u Podravini imali vrlo veliku imovinu, a posebno u Koprivnici gdje je do 2. Svjetskog rata živjela velika zajednica ovog naroda. Židovske obitelji su samo u Koprivnici posjedovale 45 kuća, 40 trgovina i obrta, te dosta oranica i vinograda.²⁷ Poslije rata je procijenjeno da je oduzeta i opljačkana imovina Židova u Koprivnici temeljem tržišnih vrijednosti iz 1939. ukupno vrijedila oko 40 milijuna dinara.²⁸ Nakon što su Židovi odvedeni u logore njihova je imovina bila rasprodana ili iznajmljena na javnim dražbama. Oduzet im je novac i dragocjenosti te su u njihove stambene objekte naseljeni Hrvati s drugih područja s jamstvima o političkoj ispravnosti.²⁹ U židovske stanove u Koprivnici smješteni su iseljenici iz Međimurja, dok su njihove radnje, trgovine i gostionice prodane na javnoj dražbi poduzećima ili osobama koji su bili podobni ustaškom režimu. Javnom dražbom 12. kolovoza 1941. iznajmljeno je 46 židovskih vrtova. Polja i ostale nekretnine dani su u zakup, a razne pokretnine su izložene za prodaju na dražbi.³⁰ Iz Međimurja su u židovske stanove u Koprivnici od 2. do 12. kolovoza preseljene 54 obitelji državnih i općinskih činovnika i namještenika, dok je 11 obitelji preseljeno u Ludbreg i okolicu, a tri u Đelekovec.³¹

Već 5. svibnja 1941. koprivničko Udruženje trgovaca je Ustaškom povjereništvu za grad i kotar Koprivnicu dalo popis svih obrtničkih i trgovačkih radnji kojima su vlasnici bili Židovi. Popisane su 42 radnje, od kojih se 28 nalazilo u Koprivnici, te su prema odluci Ministarstva unutarnjih poslova predloženi povjerenici za ove radnje. Prvotni prijedlog Udruženja trgovaca je kasnije prilično izmijenjen, budući da su od svih predloženih kao povjerenici potvrđeni samo Martin Nemec i Viktor Gajski i to ne u radnjama za koje su bili prvotno predviđeni. To se dogodilo iz razloga jer pojedinci vjerojatno ustašama nisu odgovarali, ali isto tako jer i jer mnogi nisu željeli na ovakav način preuzeti i iskorištavati radnje svojih sumješтана. Za povjerenika u jednoj radnji je primjerice bio predložen i Tomo Čiković, raniji gradonačelnik Koprivnice iz redova HSS-a te kasniji sudionik antifašističke borbe i ministar poljoprivrede u hrvatskoj poslijeratnoj Vladi.³²

Prema pisanju »Koprivničkog Hrvata« od 7. lipnja 1941. u trgovine i obrtničke radnje Židova u Koprivnici sljedeće osobe postavljene su za povjerenike: Oton Seiwerth, Viktor Reš, Miroslav Kamenar, Edo Barabaš, Josip Smiljan, Viktor Gajski, Leopold Lasničko, Martin Nemec, Josip Doleneć, Dragutin Funjak, Martin Herman, Leopold Županić, Valko Andrašec, Ivan Horvat, Nikola Herman, Dragutin Kos, Franjo Jembrek, Stjepan Merklin, Stjepan Merklin, Nikola Kestranek, Stjepan Vincek i Ivan Herceg.³³

Dodjela židovskih radnji u ruke povjerenicima bila je čista otimačina jer povjerenici su tuđu stečevinu dobili u ruke kako bi s njome raspolagali, dok je za uzdržavanje vlasnika radnje i njegove porodice bio određen mjesečni iznos, što također nije bilo ispunjeno budući da je velika većina Židova uskoro odvedena u koncentracijske logore. Vlasnik radnje i svi radnici trebali su u potpunosti pokoravati povjereniku. Povjerenik je otvarao poštu i preuzimao sve pakete, preuzimao je gotovinu iz blagajne, plaćao

²⁶ HDA, 1499 : Velika župa Bilogora, Ministarstvo unutarnjih poslova – prielaz grčko-istočnjaka na koju priznaju vjeru, 21. studenoga 1942.

²⁷ DESPOT, Vrijeme, str. 79. – 80.

²⁸ HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica, Masovni progoni i deportacije Jevreja, Cigana i Srba

²⁹ DESPOT, Vrijeme, str. 40. – 41.

³⁰ Koprivnički Hrvat, Koprivnica, 7(1941.), br. 12, Židovski stanovi, pokretnine i nekretnine

³¹ Isto, Iz Međimurja preseljeno je

³² HDA, 1514 : Ustaško povjereništvo za grad i kotar Koprivnicu, Imenik židovskih trgovačkih radnja u gradu i srezu Koprivnica za postavljanje povjerenika, str. 635. – 636.

³³ Isto. ; Koprivnički Hrvat, Koprivnica, 7(1941.), br. 2, Povjerenici u trgovinama

je račune te bez njegova znanja nije mogla biti izvršena ni najmanja isplata, zapošljavao je i otpuštao te radnicima određivao plaću. Vlasnik je imao pravo savjetovati povjerenika u cilju poboljšanja rada, no bez prava na odluku. Vlasnicima radnji je preko novina skrenuta pozornost da izbjegnu sukobe s povjerenicima, jer svaki sukob mogao je za njih kobno završiti. Koprivnički ustaše su postavljanje povjerenika u radnje i općenito odnos prema Židovima u Koprivnici preko »Koprivničkog Hrvata« opravdavali ističući da se u drugim gradovima »...sa tim protunarodnim elementima postupa bez skrupula i neke sentimentalnosti, koja kod nas još uvijek vlada...«.³⁴

Velik broj poslovnih objekata Židova u Podravini formalno je nacionaliziran nakon donošenja »Zakonske odredbe o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća« 10. listopada 1941. Državna riznica NDH sklopila je u siječnju 1942. ugovor s Savezom zadruga »Napredak«, kojim je ovom Savezu povjerena procjena i prodaja poduzeća i nekretnina Židova.³⁵ Tijekom veljače 1942. krenula je i procjena židovskih trgovina i nekretnina u Koprivnici. Procjenu je radio Napretkov Ured za nacionalizaciju priroda, koji je imovinu Židova trebao uz povoljne uvjete prodati »...najboljim, najčestitijim odnosno najspособnijim u prvom redu stručnjacima Hrvatima da tako zadovolji potrebama hrvatskog priroda.«³⁶ Šef Odsjeka za nacionalizaciju priroda Dragutin Mašek stoga je posjetio Koprivnicu i zainteresiranima protumačio uvjete oko prodaje židovskih trgovina i nekretnina. Prvo su s prodajom krenule nekretnine vezane uz poslovnu djelatnost u Koprivnici, a potom i u okolnim selima, dok se prodaja ostalih objekata planirala za kasnije.³⁷

Zainteresirani za kupnju poslovnih objekata trebali su predati ponudu u roku 10 dana od objave oglasa, a u obzir su dolazile osobe s odgovarajućom stručnom spremom za vođenje poduzeća. Procjena za pojedine objekte je obavljena između travnja i kolovoza 1942. a nacionalizirani poslovni objekti Židova u Koprivnici i kotarima Koprivnica i Đurđevac su, uključujući i troškove procjene, procijenjeni i oglašeni putem novina. Ponajviše su to bile različite vrste trgovina (mješovita roba, obuća, odjeća, žitarice, mesa, kože, stoke, željezarija i trgovine raznih drugih potrepština), no bilo je tu i lokala, proizvodnih obrta (likeri, bojanje i tiskanje platna, mlin, pilana, stovarište sijena) i jedan hotel (Hotel Križ u Koprivnici).³⁸ Do kraja rata prodano je u Koprivnici 28 poslovnih objekata a kupili su ih većinom ljudi iz tog grada.³⁹

ISELJAVANJE SRBA I POSTUPANJE S NJIHOVOM IMOVINOM

Ustaški režim je ubrzo nakon stvaranja NDH počeo provoditi iseljavanje Srba u Srbiju i oduzimanje njihove imovine. Istovremeno se u dogovoru s Nijemcima počelo na područje NDH naseljavati Slovence koji su prognani iz svojih domova na slovenskim područjima koje je okupirala Njemačka.⁴⁰ Masovna prisilna iseljavanja Srba u Podravini dogodila su se sredinom kolovoza 1941. U kotaru Koprivnica uhićeni su tad imućniji Srbi, dok siromašniji nisu bili na popisima za iseljavanje. Iz cijelog kotara je okupljeno 146 osoba, najviše iz općine Sokolovac i Koprivnice, te odvedeno u logor u Bjelovaru. Na

³⁴ Koprivnički Hrvat, Koprivnica, 7(1941.), br. 2, Povjerenici u trgovinama

³⁵ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH, Časopis za suvremenu povijest, br. 3/2007, str. 106.

³⁶ Koprivnički Hrvat, Koprivnica, 8(1942.), br. 9, Prodaja židovskih trgovina i nekretnina

³⁷ Isto.

³⁸ Isto, br. 14, Kupovne cijene procijenjenih židovskih trgovina i poduzeća u Koprivnici ; br. 19 Prodaja židovskih poduzeća i trgovina u Koprivnici i Ludbregu ; br. 21 Prodaja židovskih trgovina i poduzeća u koprivnici i okolici te Ludbregu ; br. 25 Poduzeća na prodaju ; br. 30 Prodaja židovskih trgovina i poduzeća u kotarevinu Koprivnica, Ludbreg i Gjurgjevac

³⁹ DESPOT, Vrijeme, str. 79. – 80. ; DABJ, 29 : Okružna komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, Bjelovar 1945., Zločin izvršen nad Židovima, Gradska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Koprivnici, 11. rujna 1945.

⁴⁰ Marica KARAKAŠ OBRADOV, Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. godine, Časopis za suvremenu povijest, br. 3/2011., str. 801. – 826. ; Više o njemačkoj politici prema Slovencima nakon okupacije: Jozo TOMASEVICH, Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945. : okupacija i kolaboracija, Zagreb, 2010., str. 97. – 106. ; O ustaškom teroru nad Srbima: Isto, str. 431. – 456.

đurđevačkom području je iz sela općine Pitomača (Velika i Mala Črešnjevica, te Grabrovnica) iseljeno 86 osoba. Već 20. i 23. kolovoza većina osoba smještenih u logoru u Bjelovaru deportirana je u Srbiju. Daljnje deportacije nisu provođene jer su Nijemci u listopadu 1941. zabranili iseljavanja u Srbiju.⁴¹

Osim pojedinaca koji su promijenili vjeroispovijest za iseljavanje nisu bili planirani oni Srbi koji su živjeli u miješanim brakovima, obiteljima čiji su članovi bili u Hrvatskoj vojsci, samci, te »lojalni« pojedinci prije 1941. I za dio osoba u logorima za koje se planirao progon u Srbiju deportacija nije izvršena. Ti pojedinci su pušteni kućama, što je predstavljalo problem za lokalne vlasti budući da su imanja odvedenih u logore za deportaciju vrlo brzo bila dana na korištenje drugima. Upravo iz tog razloga su i brojne zamolbe iseljenih stanovnika da im se omogući povratak njihovim domovima najčešće bile odbijene. Većinom su na posjede Srba u Podravini naseljeni siromašniji stanovnici, uglavnom s područja njihove općine, 19 hrvatskih obitelji je naseljeno na posjede u kotaru Đurđevac (općina Pitomača) i 54 obitelji u kotaru Koprivnica (općina Sokolovac). No na posjede iseljenih Srba bili su naseljeni i Slovenci i to njih 83 u selima općine Sokolovac (Veliki Poganac, Mali Poganac, Lepavina, Ribnjak i Koprivnička Rijeka), te 15 u Velikoj Črešnjevici. Prema podacima Kotarske oblasti u Đurđevcu iz studenog 1941. siromašne obitelji su kolonizirane na 20 napuštenih posjeda u općini Pitomača, a tijekom listopada u ovaj kotar nije doseljen niti jedan Slovenac.⁴²

Na iseljene srpske posjede u općini Sokolovac već su u kolovozu 1941. postavljeni povjerenici, a nakon masovnih iseljavanja tamošnjih Srba 16. kolovoza postavljeno je 18 povjerenika na ova imanja.⁴³ Kotarska oblast u Koprivnici u svom mjesečnom izvještaju iz listopada 1941. Velikoj župi navodila je kako se iz općine Sokolovac mnogo stanovnika iselilo, te se tamo provodila kolonizacija.⁴⁴

Područje Velike župe Bilogora je bilo gospodarski snažnije nego mnoga druga područja NDH, naročito u poljoprivredi, pa su viškovi s ovog područja često bili namijenjeni za pasivne krajeve. Međutim zbog iseljavanja srpskog stanovništva ostalo je nezasijano oko 10% poljoprivrednih površina Velike župe, što je bio značajan problem za zemlju koju je zahvatio rat. U cijeloj Velikoj župi je bilo oko 1100 iseljenih domaćinstava, od ukupno 75.409. Postojala je i bojazan da doseljenici na njihove posjede neće dovoljno kvalitetno obraditi zemlju jer su mnogi došli iz krajeva gdje tehnika obrade nije bila na visini kao u podravsko-bilogorskom kraju. Velika župa je dala prijedlog da se dio iseljenih posjeda pretvori u prosvjetne domove na kojima bi se održavali gospodarski tečajevi, te da jedno imanje bude uzorno dobro na kojem bi stočari i ratari nabavljali kvalitetno sjeme i rasadni materijal. Međutim uredi za kolonizaciju podijelili su sve posjede doseljenicima.⁴⁵

Na području Velike župe Bilogora na imanja raseljenih Srba ukupno su naseljene 483 obitelji. Dijelom su doseljene obitelji iz Slovenije, no dobrim dijelom se radilo o smještaju obitelji koje su i ranije živjele na području Velike župe. Tako je primjerice mnogo obitelji iz kotara Đurđevac (općine Kalinovac, Ferdinandovac, Đurđevac, Virje, Pitomača) preseljeno na imanja u općini Predavac kod Bjelovara.⁴⁶

Imovina Srba bila je itekako na meti vladajućeg režima, pa je Udruženje trgovaca iz Koprivnice 5. svibnja 1941., isto kao i za židovske radnje, sastavilo imenik 11 trgovačkih radnji na području kotara kojima su vlasnici bili pravoslavci. Za te radnje su predloženi povjerenici na način kako je to prikazano u Tablici 1.⁴⁷

⁴¹ ŠKILJAN, Prisilno iseljavanje, str. 350. – 352.

⁴² Isto, str. 350. – 364. ; DABJ, 20 : Velika župa Bilogora, kutija 7, Kotarska oblast u Đurđevcu – Mjesečni izvještaj o općoj situaciji za mjesec listopad, 4. studenoga 1941.

⁴³ ŠKILJAN, Prisilno iseljavanje, str. 348.

⁴⁴ DABJ, 20 : Velika župa Bilogora, kutija 7, Kotarska oblast u Koprivnici – Mjesečni izvještaj o općoj situaciji, 16. listopada 1941.

⁴⁵ Isto, Godišnjak Nezavisne Države Hrvatske, gradivo za Veliku župu Bilogora u Bjelovaru, 23. veljače 1942., str. 9. – 19.

⁴⁶ Isto, Progoni - popis preseljenih osoba

⁴⁷ HDA, 1514 : Ustaško povjereništvo za grad i kotar Koprivnicu, Imenik svih trgovačkih radnji vlasnika pravoslavne vjeroispovijesti u gradu i srezu Koprivnica, 5. svibnja 1941., str. 637

Vlasnik radnje	Djelatnost	Mjesto	Predloženi povjerenik
Mihajlo Šepelj	Mješovita roba	Drnje	Dragutin Široki,
Ana Kovačević	Građevno drvo	Novigrad	Stjepan Vedriš
Gabro Radaković	Mješovita roba	Delovi	Krunoslav Kauzlarić,
Ljubomir Vulić	Mješovita roba	Novigrad	Emanuel Koubek
Tomo Čović	Mješovita roba	Mala Mučna	Dr. Ante Jurina
Čedo Jadžić	Mješovita roba	Sokolovac	Dr. Ante Jurina
Gjuro Manojlović	Mješovita roba	Sokolovac	Dr. Ante Jurina
Stefo Rojčević	Mješovita roba	Reka	Aleksander Konstantin
Svetozar Kovačević	Benzin i petrolej	Koprivnica	Slavko Pačić
Nikola Kovačević	Građevno drvo	Koprivnica	Slavko Pačić
Janko Njegovan	Mješovita roba	Ždala	Stjepan Šomen

Tablica 1

Oduzimanje imovine koja je pripadala Židovima i Srbima nedvojbeno je doprinijelo padu gospodarstva (u ionako teškoj ekonomskoj situaciji uslijed rata), jer novi upravitelji njihovih poduzeća, uglavnom politički podobnici režima, nisu bili dovoljno vješti za kvalitetno vođenje obrta i trgovačkih radnji kao njihovi prethodni vlasnici.

Postojali su isto tako i drugačiji planovi vladajućih ustaša s oduzetom imovinom, kao što je npr. korištenje oduzetih nekretnina u svrhu javnih potreba. Tako su npr. u zgradu iseljenog Srbina Miloša Radančevića koja se nalazi u središtu Koprivnice ustaške vlasti planirale smjestiti školsku polikliniku, antituberkulozni dispanzer i ambulantu gradskog fizikata.⁴⁸ Isto tako od rujna 1941. postojao je plan da se u kuću Židova Huga Heinricha u Koprivnici preseli ubožnica, jer je postojeća bila u lošem stanju.⁴⁹

PLANOVI S PRAVOSLAVNIM I ŽIDOVSKIM SAKRALNIM OBJEKTIMA

Ustaški stožer Velike župe Bilogora sastavio je u siječnju 1942. prema nalogu Ravnateljstva za javni red i sigurnost (RAVSIGUR) rješenje o rušenju pravoslavnih crkava i židovskih hramova na području Velike župe. Plan je podržalo i čelništvo same Velike župe Bilogora a njime je određeno da se pojedine crkve neće rušiti već da ih se treba preurediti u katoličke crkve, no takvi su objekti bili u manjini. Također je određeno i za što će se upotrijebiti građevinski materijal nakon rušenja. Prijedlog je bio da se za rušenje vjerskih objekata koristi radna snaga seljaka, tako da bi ovi poslovi za vlasti bili besplatni.⁵⁰ Plan za postupanje s pravoslavnim i židovskim vjerskim objektima u kotarima Koprivnica i Đurđevac vidljiv je u tablici 2.

Ovaj plan na sreću nije proveden niti na jednom sakralnom objektu, što potvrđuje i dopis Kotarske oblasti u Đurđevcu iz srpnja 1942. u kojem se ističe da na »...ovdašnjem području nema narušenih židovskih i grčko-istočnih građevina.«⁵¹ Židovi s područja Đurđevca nisu imali klasični vjerski hram, već su se sastajali u jednoj kući koja je bila uređena za te namjene. Umjesto rušenja u nju je bila smještena ženska Ustaška mladež.⁵²

Gradsko poglavarstvo u Koprivnici u izvješću Velikoj župi po pitanju likvidacije vjerskih objekata Židova i pravoslavaca u srpnju 1942. navodi da je u Koprivnici »...jedna grčko-istočna crkva koja je ostala od zapečaćenja netaknuta te bi se nakon čišćenja odmah mogla staviti u prvobitno stanje i jedan

⁴⁸ Koprivnički Hrvat, Koprivnica, 8(1942.), br. 42. Gradsko poglavarstvo u Koprivnici – Mjesečni izvještaj o općoj situaciji, 9. listopada 1941.

⁴⁹ DABJ, 20 : Velika župa Bilogora, kutija 7, Gradsko poglavarstvo u Koprivnici – Mjesečni izvještaj o općoj situaciji, 17. siječnja 1942.

⁵⁰ Isto, Ustaški stožer »Bilogora« - Rušenje pravoslavnih crkava, 22. siječnja 1942.

⁵¹ Isto, Likvidacija narušenih židovskih i grčko-istočnih građevina, 13. srpnja 1942.

⁵² Isto, Podatci o židovskim bogomoljama, 14. ožujka 1942.

Općina/grad	Mjesto	Objekt	Namjena	Što s građ. materijalom nakon rušenja
Koprivnica	Koprivnica	Pravoslavna crkva	Rušenje	Gradnja ustaškog doma
	Koprivnica	Židovski hram	Rušenje	Gradnja ustaškog doma
Novigrad Podravski	Plavšinci	Pravoslavna crkva	Preurediti u rkt. crkvu	-
	Glogovac	Pravoslavna crkva	Rušenje	Gradnja pučke škole
	Javorovac	Pravoslavna crkva	Rušenje	Gradnja rudarskih kuća
Sokolovac	Lepavina	Pravoslavna crkva	Na raspolaganje mjerodavnom ministarstvu	-
	Široko selo	Pravoslavna crkva	Rušenje	Gradnja ustaškog doma
	Mučna Reka	Pravoslavna crkva	Rušenje	Gradnja ustaškog doma
	Poganac	Pravoslavna crkva	Rušenje	Gradnja ustaškog doma
	Velike Sesvete	Pravoslavna crkva	Rušenje	Gradnja ustaškog doma
	Đurđevac	Židovski hram	Rušenje	Gradnja ustaškog doma
Pitomača	Mala Črešnjevica	Pravoslavna crkva	Rušenje	Gradnja nove rkt crkve u V. Črešnjevici
	Mala Črešnjevica	Župni dvor (farof)	Prenamjena u školu	-

Tablica 2

Židovski hram koji bi se uz manje popravke dao preurediti u veću dvoranu.«⁵³ Iz židovske sinagoge u Koprivnici uklonjena su bila sva obilježja te je zgrada predana na korištenje Odboru za prodaju židovskih stvari. Nakon toga u sinagogu su se smještale pokretne Židova koje su prodavane. Gradski načelnik Bešenić je nakon naputka o rušenju predlagao da se sinagoga pokloni gradu, nakon čega bi se zgrada preuredila i dala na korištenje kulturnim i dobrotvornim društvima koje nisu imale svoje prostore.⁵⁴ Državni izvještajni i promidžbeni ured se krajem ožujka i složio s ovim prijedlogom pa je gradonačelnik tražio da sinagoga i formalno pređe u vlasništvo grada.⁵⁵

Naputak o rušenju pravoslavnih vjerskih objekata drastično je izmijenjen nakon osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve u lipnju 1942. Odlukom zapovjedništva UNS-a za židovske građevine je ostao vrijediti naputak o rušenju, dok se za pravoslavne objekte to odnosilo samo na one građevine čija bi obnova stajala više nego li je vrijednost objekta. One građevine koje je bilo moguće obnoviti u manjem trošku trebalo je to obaviti kako bi služile potrebama Hrvatske pravoslavne crkve.⁵⁶

ZAKLJUČAK

Nakon relativno mirnog suživota između većinskog hrvatskog stanovništva i najzastupljenijih nacionalnih manjina u Podravini, situacija se promijenila stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske kada je vlast preuzela ustaška organizacija. Ustaše su svoju borbu za hrvatsku samostalnost temeljili na agresivnoj politici koja je tridesetih godina uključivala ciljane terorističke napade i atentate, za razliku od HSS-a kao dominantne političke snage na hrvatskoj političkoj sceni koji je svoje ciljeve nastojala ostvarivati pacifističkim metodama. Preko noći vlast dakle preuzima dotad politički marginalna skupina koja počinje postupati izrazito nasilno prema Srbima i svima koji su podržavali beogradski velikosrpski režim, a po uzoru na naciste i prema Židovima i Romima. Politička scena u Podravini se time značajno zaokreće za sve, a posebno na manjinsko stanovništvo (Srbe, Židove i Rome) koje režimu postaje nepoželjno samo zbog svog podrijetla. Ne samo da su preko noći postali građani drugog reda, već su u narednim danima i njihovi životi došli u ozbiljnu opasnost.

⁵³ Isto, Likvidacija narušenih židovskih i grčko-istočnih građevina, 28. srpnja 1942.

⁵⁴ Isto, Židovska bogomolja - podatci, 23. ožujka 1942.

⁵⁵ Isto, Židovska bogomolja – prijedlog o raspolaganju i izvlastbi, 3. travnja 1942.

⁵⁶ Isto, Likvidacija narušenih židovskih i grko-istočnih građevina, 3. srpnja 1942.

Važan dio rasističke i genocidne politike ustaškog režima prema Židovima i Srbima nakon stvaranja NDH 1941. godine bilo je oduzimanje njihove vrijedne imovine. Ovaj segment bio je među mnogim ustašama čak i važniji nego ideološki razlog politike prema spomenutim narodima. Zahvaljujući takvoj politici mnogi ustaški dužnosnici i podobnici došli su preko noći u priliku za kontroliranje značajne imovine i bogatstva ljudi koji su strpani u koncentracijske logore ili prognani iz svojih domova.

Iako se oduzimanje imovine Srba i Židova pravdalo kao podizanje hrvatske nacionalne privrede, radilo se o najobičnijoj bezobzirnoj pljački. Mnogi pojedinci bliski režimu stekli su na taj način preko noći veliku materijalnu korist.

Vladao je velik interes režimskih kadrova za pozicije povjerenika nad trgovačkim radnjama Židova u Podravini, pa su prvotni prijedlozi povjerenika mijenjani i doradivani kako bi se zadovoljio interes vladajućih. Povjerenici su dobili mogućnost autonomnog raspolaganja imovinom koju su preuzeli, te su zapravo postali njeni pravi vlasnici bez kojih se niti jedna značajnija aktivnost nije mogla učiniti. Kad je poslovna imovina Židova nacionalizirana krenula je njena procjena i prodaja. Stari vlasnici oduzete imovine tad su već u većini bili odvedeni u koncentracijske logore gdje su najčešće smrtno stradali.

Imenovanje povjerenika i novih upravitelja oduzetih poduzeća doprinijelo je i slabljenju gospodarstva jer većina novopostavljenih nije imala potrebne vještine za vođenje gospodarskih subjekata. U trgovačke radnje Srba su isto tako postavljeni povjerenici, te su problemi u njima bili identični. Na posjede iseljenih Srba u Podravini u manjem su broju naseljeni Slovenci, a češće siromašniji ljudi iz Podravine. Poljoprivredno zemljište su preuzeli novonaseljeni stanovnici, te se ovdje javio problem s kvalitetom obrade zemlje, a jedan dio poljoprivrednih površina ostao je nezasijan. Kad su Nijemci prekinuli iseljavanje Srba u Srbiju vlasti su došle u problem jer su njihova imanja bila već naseljena s hrvatskim i slovenskim stanovništvom, pa su molbe povratnika da se vrate na svoja imanja odbijane.

Uz ustaške kadrove, jednim dijelom u su u stambene objekte Židova naseljene izbjeglice i doseljenici iz drugih hrvatskih krajeva, a dio stanova predviđen je i za potrebe javne namjene. Dobar dio nekretnina dan je u zakup zainteresiranim posjednicima, a s vremenom su organizirane dražbe za prodaju trgovačkih radnji. Nakon rata komunističke vlasti su analizirale tko se u ratu obogatio kao profiter odnosno tko je ostvario ratnu dobit, pa je tako radila i Komisija za utvrđivanje ratne dobiti u Koprivnici. Kao ratna dobit definirana je sva stečevina u vrijednosti iznad 25.000 dinara te se sve iznad toga trebalo predati državi u svrhu obnove zemlje. Ustaški kadrovi većinom su ili osuđeni te im je imovina konfiscirana, što je bio slučaj s većinom najistaknutijih ustaša u Podravini, ili su pobjegli u emigraciju. Svi ostali koji su u ratu stekli imetak, odnosno ratnu dobit, bili su pozvani da se prijave. Na sjednicama komisije 15. i 17. prosinca 1945. utvrđeno je 15 ratnih dobitnika u Koprivnici i kotaru Koprivnica, dok je sedam osoba oslobođeno od optužbe da su ostvarile ratnu dobit.⁵⁷ Nije moguće utvrditi koliko je ratne dobiti, prema kriterijima Komisije, ostvareno raspolaganjem oduzetom imovinom Srba i Židova u Podravini no zasigurno da i ona ima značajan udio u tome.

Ustaške vlasti Velike župe Bilogora sastavile su početkom 1942. plan o postupanju s pravoslavnim i židovskim sakralnim objektima. Ovaj plan predviđao je rušenje i prenamjenu vjerskih objekata, a samim time uništenje duhovnih i kulturnih simbola Židova i Srba. Na sreću ova suluda ideja nije realizirana budući da su ustaške vlasti uvidjele da represija protiv Srba doprinosi širenju i jačanju partizanskog ustanka, pa je nakon osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve sredinom 1942. plan koji je predviđao rušenje vjerskih objekata izmijenjen. Što se tiče malobrojnih vjerskih objekata Židova u Podravini, vladajući ustaše su uvidjeli da im i oni mogu privremeno kao takvi poslužiti umjesto da ih se samo sruši. S druge strane niti sredstava za gradnju i prenamjene ovih objekata nije bilo, pa je moguće da su i zahvaljujući tome spomenuti vjerski objekti ostali sačuvani.

⁵⁷ Podravske novine, Koprivnica, 8(1945.), br 14., Ratni dobitnici

LITERATURA**KNJIGE I ČLANCI**

- Zvonimir DESPOT, Vrijeme zločina, Zagreb : Slavonski Brod, 2007.
- Zdravko DIZDAR, Ljudski gubici logora "Danica" kod Koprivnice 1941. – 1942., Časopis za suvremenu povijest, br. 2, 34(2002.), str. 377. – 407.
- Zdravko DIZDAR, Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području i u ustaškom logoru Danica, kraj Koprivnice, Podravina 7(2006.), br. 9, str. 86. – 118.
- Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi u gospodarstvu Koprivnice i Podravine, Podravina, 8(2009.), br. 16, str. 98. – 114.
- Franjo HORVATIĆ, Logor Danica u Koprivnici, Podravski zbornik 1, Koprivnica, 1975.
- Franjo HORVATIĆ, Ustaški zločini i teror u Koprivnici 1944. i 1945. godine, Podravski zbornik 6, Koprivnica, 1980., str. 34. – 44.
- Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska, Zagreb, 1977.
- Marica KARAKAŠ OBRADOV, Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. godine, Časopis za suvremenu povijest, br. 3/2011, str. 801. – 826.
- Brvoje MATKOVIĆ, Na vrelima hrvatske povijesti, Zagreb, 2006.
- Vladimir ŠADEK, Političke stranke u Podravini 1918. – 1941., Koprivnica, 2009.
- Filip ŠKILJAN, Odnos ustaške vlasti na Kalniku i potkalničkom kraju prema Srbima, Židovima i Romima 1941. godine, Cris, 11(2009), br. 1, str. 91. – 103.
- Filip ŠKILJAN, Prisilno iseljavanje Srba iz Podravine i Kalničkog prigorja u ljeto i ranu jesen 1941. godine, Cris, 14(2012), br. 1, str. 342. – 364.
- Krešimir ŠVARC, Prilozi za povijest koprivničkih Židova, Podravski zbornik 17, Koprivnica, 1991. Str. 167. – 182.
- Jozo TOMASEVICH, Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945. : okupacija i kolaboracija, Zagreb, 2010.
- Ustaša : dokumenti o ustaškom pokretu, Zagreb, 1995.
- Danijel VOJAK, Romi u Podravini, Podravina, 4(2005.), br. 7, str. 107. – 124.
- Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH, Časopis za suvremenu povijest, br. 3/2007, str. 97. – 116.

IZVORI

- Državni arhiv Bjelovar (DABJ):
- 20 : Velika župa Bilogora
- 29 : Okružna komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, Bjelovar 1945.
- Hrvatski državni arhiv (HDA):
- 1514 : Ustaško povjereništvo za grad i kotar Koprivnicu
- 01.1491 : OZNA
- 1499 : Velika župa Bilogora
- 01.1561 : Fond Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske 1945-1987. (SDS RSUP SRH)

NOVINE

- Koprivnički Hrvat (Koprivnica), Koprivnica, 7(1941.) i 8(1942.)
- Podravske novine, Koprivnica, 8(1945.)

SUMMARY

The founding of the Independent State of Croatia in April 1941 gave rise to genocide and racist policy of Ustasha regime towards the Serbs, the Jews and the Romani. Followed by the ideological justification of the prosecution, the Ustasha regime wanted to gain the real-estate and other valuable property owned by the Jews and the Serbs. With the excuse that such policy aimed to strengthen the Croatian economy, great plunder was carried out, and the Ustasha leaders and their individual followers gained enormous wealth over night. Commissioners were appointed for shops and companies owned by the Jews and Serbs, while the Slovenes or poor local farmers were settled on Serbian farms. The productivity of the farms and companies was considerably reduced because the new managers did not have the appropriate know-how for managing the appointed subjects, thus causing substantial damage to the economy. Ustasha government had an insane plan for treating Jewish and Serbian religious objects, which included the demolition of a part of their cultural and religious monuments. Luckily, this plan was not realized in the end.

SPOR ZRINSKIH I BEČKOGA DVORA ZBOG SAJMOVA U LEGRADU

DISPUTE OF THE ZRINSKIS AND THE VIENNA COURT DUE TO FAIRS IN LEGRAD

Dragutin FELETAR

Član suradnik HAZU

Koprivnica, Trg Mladosti 8

drago@meridijani.com

Primljeno / Received: 10. 11. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 5. 12. 2015.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC:

94(497.5Legrad):[339.166:637]"15/16"

929.7Zrinski

Darko VARGA

Osijek, Park kralja Krešimira IV. 4

darko.varga@hops.hr

SAŽETAK

Članak donosi historiografsku analizu značenja utvrde i oppiduma Legrad na sutoku Mure u Dravu, kao jednog od najvažnijih središta trgovine i sajmovanja u 16. i 17. stoljeću. Od osobita značenja bili su sajmovi stokom, pogotovo nakon bitke kod Sigeta 1566. godine, kada Legrad postaje središnje mjesto (emporij) sajmovanja stokom u ovom dijelu Panonske nizine. Dobrim dijelom se stoka iz Legrada izvozila u Veneciju i druge talijanske kneževine. Temeljito je opisana trgovina stokom koju su kontrolirali Zrinski (inače, kapetani legradski), te njihov spor oko ruta te trgovine i plaćanja dadžbina bečkom Dvoru. Taj je spor kulminirao u doba Nikole VII. i Petra V. Zrinskog, što je završilo tragedijama u Kuršanskom lugu (1664.) i Bečkom Novigradu (1671.). Iz ove analize proizlazi da su upravo ekonomski razlozi (odnosi) bili osnovni razlog tragičnog završetka Zrinsko-Frankopanske zavjere.

Ključne riječi: Trgovina stokom, legradski sajmovi, izvozni poslovi, posjedi Zrinskih, Legrad, luka Bakar, grofovi Zrinski.

Key words: livestock trade, Legrad fairs, export affairs, Zrinski estates, Legrad, port Bakar, counts Zrinski

U 16. I 17. STOLJEĆU LEGRAD JE PANONSKI EMPORIJ TRGOVANJA STOKOM

U Legradu, povijesnom naselju sjeverne Hrvatske, koje se nalazi na sutoku dvaju velikih rijeka – Mure i Drave, još i danas živi legenda o velikim sajmovima stokom. Na stočno sajmište u Legradu nekad se tjerala rogata marva (pa i ovce) iz južne Ugarske, Slavonije, Banata, pa ponešto i iz Dravskoga polja i jugoistočne Štajerske. Kada su u 16. i 17. stoljeću Osmanlije zauzeli krajeve sve do Mure, trgovina stokom nije posve stala, jer se dovodila marva i iz okupiranih osmanskih područja, a Legrad je bio sastajalište trgovaca. U doba Zrinskih stoku su u Legradu kupovali osobito trgovci iz Venecije i Italije. Sajmovanje i razvoj trgovine digli su Legrad na razinu jednog od najvećih i najvažnijih trgovišta (oppiduma) na granici Vindiške krajine i Kaniškog generalata. Stočni sajmovi u Legradu su imali značenje još i u 18. i 19. stoljeću, čemu su se pridružili i razvijeni obrti i cehovi.¹

¹ Haller Jenő, Legrad förténete, Eszek, 1912.; Dragutin Feletar, Legrad, KPD Zrinski, Čakovec, 1971.

Slika 1. Veduta Zrinske utvrde u Legradu iz prve polovice 17. stoljeća (Johann Ledentu 1639., Österreichische Nationalbibliothek)

Značenje legradskih stočnih sajмова naročito je bilo veliko u vrijeme kada je Legrad pripadao velikom Međimurskom vlastelinstvu, kojim su od 1546. do 1691. godine upravljali članovi plemićke obitelji Zrinski. Zapravo, ekohistorijska istraživanja o privređivanju i životu na velikim posjedima Zrinskih pokazuju da najvažniji prihodi glavne kase tih velikaša nisu dolazili iz, za ono vrijeme, razvijene poljoprivredne proizvodnje na samim posjedima, nego su se dobrim dijelom alimentirali iz trgovačke aktivnosti i iz rudarstva. Najvažniji rudnici željeza, srebra, olova i drugih metala, Zrinski su razvili u Gvozdanskom (gdje su imali i vlastitu kovnicu novca – što nikako nije pasalo bečkom Dvoru), na Medvedgradu, te osobito od 1651. u Čabru (gdje je proizvode od željeza kovalo više od 200 kovača, a od Čabra do Bakra izgrađena je jedna od prvih makadamskih cesta, kako bi se prevezla željezarska roba i drvo i izvozili prema Sredozemlju).²

Najveće prihode donosile su ipak mitnice i razne carine koje su bile na imanjima Zrinskih na putu trgovcima, a u tom sklopu bila je najvažnija trgovina stokom. Samo kroz stočne sajmove u Legradu znalo je godišnje proći i 40.000 grla, čime je za Zrinske ostvaren golem prihod. Petar Zrinski je jedne godine uprihodio od trgovine govedima čak do 150.000 forinti.³ U jednom pismu Dvorske komore iz 1650. godine ističe se da bi »on (Nikola Zrinski) i njegov brat (Petar) da ne trguju stokom, bili siromašni ljudi. Odakle bi namakli novac za ratovanje i držanje vojske, ako ne bi trgovali.«⁴

Veleposjed Zrinskih prostirao se gotovo od Šoprona na sjeveru do Bakra i Vinodola na jugu. Nakon što su padom Gvozdanskog i Zrina 1577./1578. izgubljena velika imanja oko Une, golemo Zrinsko vlastelinstvo sastojalo se od nekoliko grupa posjeda na zapadu Hrvatske i Ugarske. Sjeverna grupa posjeda u Ugarskoj okupila se oko vlastelinstva Monyorókerék (Vép, Vörösvár, Csatár, Páka, Berzence/Brežnica, Csurgó), a prema jugu nastavlja se glavni Zrinski posjed koji obuhvaća cijelo Međimurje (s trgovištima Čakovec, Nedelišće, Štrigova, Središće, Prelog i Legrad). Oko vlastelinstva Božjakovina nalazili su se i posjedi Vrbovec, Rakovec, Medvedgrad i Lukavec, zatim slijedi veliko Ozaljsko vlastelinstvo (koje su zadobili od Frankopana) s posjedima Novigrad na Dobri, Ribnik i drugi, pa posjedi oko

² Emilije Laszowski, Građa za gospodarsku povijest u 16. i 17. stoljeću 1, Izbor isprava feuda Zrinski i Frankopana, JAZU, Zagreb, 1951.; Josip Adamček, Zrinsko-frankopanski posjedi u 17. stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb, 1972.; Darko Varga, Hrana, kuhinja i blagovanje u doba Zrinskih, Meridijani, Zagreb, 2015./2016., 209-210

³ Gezá Perjés, Zrinyi Miklós és kora, Budapest, 1965., 35-36; Koliko je to bio visok prihod (150.000 forinti) govori i usporedba s troškovima izgradnje prve makadamske ceste Karoline između Karlovca i Bakra, što je iznosilo 75.000 forinti

⁴ Sándor Takáts, Rajzok a török világból, I.-III., MTA, Budapest, 1915.-1917.; Darko Varga, Hrana..., o.c., 275-276

Severina i Čabra (Brod na Kupi, Zvečaj, Skrad, Lipa, Janjić, Ključ, Plaški, Modruš, Mutnica, Krupa), te na Hrvatskom primorju oko Grobnika i Vinodola (Trsat, Bakar, Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir, Novi Vinodolski).⁵

Bila je to golema ekonomska moć, a vlastelinstvom se upravlja kao u kakvoj državi. U Čakaovcu su Zrinski izgradili vlastelinski dvor u kojem bi, kako piše putopisac i znanstvenik Jacob Tollius, »i kralj mogao stanovati«. Zrinski su i vlasnici tada najfrekventnije luke u Bakru, te u Vinodolu, s težištem na Novi i Kraljevicu. Time su osigurali uspješno funkcioniranje transverzalnog trgovačkog smjera, koji je tekao praktički po Zrinskim posjedima

gotovo od Šoprona do Bakra. Oni su se tom rutom vrlo uspješno i koristili, tako da je upravo trgovina postala glavni prihod cijelog sustava Zrinskih posjeda. Glavni longitudinalni trgovački smjer, koji je preko Ugarske s istoka vodio prema Ljubljani išao upravo preko Međimurja (s odvojkom u Ptuju prema Grazu i Beču). Državna (carska) tridesetnica u Nedelišću je do poraza kod Sigeta 1566. ubirala oko polovicu svih prihoda od trgovačkog prometa između nasljednih Austrijskih zemalja i zemalja ugarsko-hrvatskog kraljevstva. N. Štefanec zaključuje da su »Zrinski prihode izvlačili iz ubiranja vlastelinskih daća, poljoprivredne djelatnosti, ali i od pomorske i kopnene trgovine, odnosno od prolaska trgovačke robe njihovim posjedima«.⁶

Slika 3. Neki kartografi Međimurje su u 17. stoljeću nazivali Zrinski otok (Zriniana Insel) – Giacomo Cantelli, 1686.

Slika 2. Veduta Zrinske nizinske fortifikacije u Čakovcu (Martin Stier, oko 1660., Österreichische Nationalbibliothek)

⁵ Nataša Štefanec, *Struktura posjeda na Zrinskim imanjima i porezni popisi Međimurja i okolice (c. 1550. – c. 1620.)*, Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj, Čakovec, 2011., karta na str. 14

⁶ Nataša Štefanec, *Heretik Njegova Veličanstva, Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu radu*, Zagreb, 2001., 172-176

mitnice na imanjima Zrinskih i Frankopana, na kojima su se ubirale i carine. Primjerice, južno od Save su polovicom 17. stoljeća djelovale malte na posjedima Zrinskih u slijedećim mjestima: na gospoštiji Ozalj – Trg, Ladušići uz skelu u Ozlju; gospoštiji Novigrad – mostarina na Dobri, skela kod Stativa, Mohor; gospoštiji Ribnik – Paka i na putu prema Metliki; gospoštija Bosiljevo – skela na Kupi; Gospoštija Brod – Moravice i Brod; Gospoštija Čabar – Gerovo; gospoštija Bakar – Beloselo, Sv. Kuzma, Fužine, Vrbovsko, Bakar, Hreljin, most na Rijeci.⁷ Malte su postojale i u brojnim trgovištima Zrinskih, kao i u lukama. Petar Zrinski, 8. lipnja 1661., određuje daću (carinu) za trgovinu u Senju: »Na potribovanje comunitadi senske dopuščja se da mogu od suzanj ki iz turske zemlje simo targovine donose i van z grada iznose, komunitadi novu inpostu kolko pravično postane plačjati, zvan onoga ki što svomu gospodaru cenu nosi, tomu je slobodno«.⁸

I iz ovoga propisa Petra Zrinskog vidi se da postoji živa trgovina s Osmanskim carstvom. Za Zrinske je ta trgovina imala posebno značenje, jer im je donosila znatne prihode. To se pogotovo odnosi na trgovinu stokom, koja se iz turske Panonije tjerala na sajam u Legrad i potom u Zrinske luke na Primorju, otkuda se izvozila u Veneciju i na Mediteran. Zrinski su već od sredine 16. stoljeća, a naročito nakon bitke kod Sigeta 1566., formirali u Legradu glavni stočni sajam. Bila je to logična odluka, jer je geografsko-prometna pozicija Legrada bila vrlo povoljna. Tu su se sastajali riječni putovi (šajke na Dravi i Muri), te karavanski i uskoro makadamski putovi iz Donantula (mađarske zemlje zapadno od Dunava), kao djelomice i iz Slavonije, pa čak i Banata. Prema Halleru Legrad je proglašen trgovištem (oppidum) već 1488. godine.⁹ U Legradu je postojala i omanja nizinska fortifikacija, koju su Zrinski od sredine 16. stoljeća izgradili u središnju obrambenu tvrđavu, odnosno u centar Legradske (Međimurske) kapeitanije u sastavu Kaniškog generalata. Ova obrambena funkcija osobito je bila značajna nakon 1600. godine, kada su Osmanlije zauzeli Kanižu i proširili svoje carstvo najdalje na zapad. Kako se nakon mira na Žitvi 1606. granica prema Osmanlijama dobrobrano stabilizirala, pojačana je trgovčaka djelatnost u »ostacima ostataka« Mađarske i Hrvatske, ali i sa turskim zemljama. To je uvelike pojačalo značenje legradskim sajmovima, a uz drugu raznovrsnu robu, najobimnija je bila trgovina stokom. Zapravo, Legrad postaje, pogotovo u 17. stoljeću, središnja točka, emporij, trgovina stokom, koja se zatim gonila preko Zrinskih imanja na njihove luke u Bakru i Vinodolu.

Slika 4. Glavni trgovački putovi i prostorni raspored Zrinskih posjeda početkom 17. stoljeća (Nataša Štefanec)

⁷ Zlatko Herkov, Povijest zagrebačke trgovine, JAZU, Zagreb, 1987., 54-55

⁸ Emilije Laszowski, Građa za povijest..., o.c., 131; Darko Varga, Hrana, kuhinja..., o.c., 211-212

⁹ Trgovišne povlastice kasnije potvrđuju i proširuju i Ferdinand i Marija Terezija. Jenő Haller, Legrad története, Eszék 1912.; Dragutin Feletar, Legrad, Čakovec, 1971.

RAZVOJ TRGOVINE STOKOM I ODNOSI NASPRAM DVORSKE KOMORE

Zrinski su stočne sjamove u Legradu branili i razvijali punim angažmanom, jer su prihodi od trgovine stokom bili visoki i postali su osnovno vrelo novca za održavanje vojske i obranu od Osmanlija. Također se stoka dopremala u Legrad iz drugih krajeva, dok je na Zrinskim imanjima uzgoj krupne stoke bio namijenjen uglavnom za vlastite potrebe. To se pogotovo odnosi na 16. stoljeće, dok se uzgoj stoke i na Zrinskim posjedima u 17. stoljeću znatno povećao i zauzeo je znatan dio izvoza stoke koji su Zrinski organizirali prema Mediteranu. Nataša Štefanec piše da se prema procjeni iz 1592. godine glavni prihodi vlastelinstva Čakovec odnose na vinogradarstvo, potom na žitarice, a tek potom od stoke. Prihodi od prometa vinom su tada na Čakovečkom vlastelinstvu iznosila čak 56 posto, a na posjedu Monyorókerék oko 60 posto.¹⁰ Ti odnosi su se znatno izmijenili tijekom 17. stoljeća, kada je uzgoj stoke na Zrinskim imanjima razmjerno brzo porastao, ali su se glavni prihodi ipak ostvarivali od tranzitne trgovine stokom koja se skupljala uglavnom na sajmovima u Legradu.

Već u drugoj polovici 16. stoljeća Zrinski su organizirali i održavali pregon stoke iz Legrada i Čakovca do svojih luka u Bakru i Hreljinu, dok su se Frankopani brinuli za komunikaciju od Bosiljeva prema Novom u Vinodolu.¹¹ Znatna dio trgovine stokom tada je tekao i preko luke u Zadru, koja se izvozila uglavnom u Veneciju. U Zadar se stoka tjerala i preko osmanskog teritorija. S budimskim pašom su mletački trgovci i prekupci stoke dogovorili da njihovim stadima osigura oružanu pratnju prigodom gonjenja stoke u Zadar. Pregon stoke počeo je od 1584. godine. Tada su mletački trgovci u Zadru kupili stoke u vrijednosti do 100.000 talira, a kupljeno je više od 9.000 grla. Carska carina (tridesetnica) u Gorici, kuda je trebao teći sav promet prema moru i izvozu, zbog toga je imala uvelike

smanjenje prihoda, što je zabrinulo Dvorsku komoru. Već od tada zbog toga slijede napetosti između bečkog Dvora i organizatora trgovine stokom, pa tako i prema Zrinskim.¹²

Da bi povećao trgovinu stokom i osigurao veće prihode od poreza i carina, kralj Ferdinand II. (Dvorska komora) 1622. osniva posebnu kompaniju za promet stokom i kožama – Landverlegerische Viehcompagnia. Djelovanjem te kompanije, vladaru je trebao ići i sav prihod od kontrabande (krijumčarenja) stokom. Na trgovinu stokom i kožama ova kompanija dobiva monopol, a dogon stoke se mogao odvijati samo uz dozvolu te kompanije. Međutim monopol ove kompanije ukinut je već 1624. godine poradi brojnih pritužbi, osobito od plemstva iz ugarsko-hrvatskih zemalja.¹³

Slika 5. Glavne utvrde u Međimurju bile su u 17. stoljeću Čakovec i Legrad, te Novi Zrin na Muri koji je srušen 1664. godine (Tobias Conrad Lotter, 1715.)

¹⁰ Nataša Štefanec, *Struktura posjeda...*, o.c., 15-16

¹¹ Josip Adamček, *Zrinsko-Frankopanski posjedi...*, o.c., 38-40

¹² Sándor Takáts, *Rajzok a török...* o.c., 149-150; Darko Varga, *Hrana, kuhinja...*, o.c., 261

¹³ Darko Varga, *Kuhinja...*, o.c., 263; Sándor Takáts, *Rajzok a török...*, o.c., 163-164

Dvorska komora je u to doba posebnim ediktima trgovinu stokom davala pravo na privilegirani promet. Plemići, pa i sami tridesetničari su smatrali da se time ostvaruje manji prihod u carsku kasu, a privilegirani trgovci enormno zarađuju. Poznat je slučaj mletačkog trgovca Mathie Gualandra, koji je 1626. dobio privilegirano pravo na promet stokom. On je za svakog izvezenog vola plaćao gradačkom Hofpfennigamtu 2 forinte i 30 krajcara. Glavni tridesetničar u Nedelišću, Danijel Rauch, protestirao je protiv monopola u prometu stokom, pozivajući se na zakonski članak XIX. Donesen u Požunskom parlamentu, koji govori o slobodnoj trgovini stokom i plaćanja većih carinskih dadžbina. Članak XIX. govori o tomu da se »ukida zabrana Štajerske komore kojom se hrvatskim i slavonskim domorocima brani gonjenje stoke na sajmovima u cilju prodaje. Neka se Veličanstvo udostoji odrediti da spomenutim domorocima ova trgovina bude u buduće slobodna u granicama Mađarske krune«.¹⁴

Danijel Rauch se u svom otpravku dotiče i sajmovi u Legradu: »Od stoke koja se dotjera na sajam u Legrad, Gualardo ne otkupi ni pola, a niti ne dopušta otkup Nijemcima, Venecijancima i drugim strancima.« U izvješću iz 1633., Rauch piše da se u Legrad godišnje dotjera i do 40.000 grla stoke, a pošto Gualardo ne dopušta gonjenje stoke preko Štajerske i Kranjske, trgovci gone stoku za Veneciju preko Zadra, što umanjuje prihode u carsku kasu. Rauch zaključuje da je Gualardo samo u 1634. godini napravio uredu tridesetnice u Nedelišću štetu od 40.000 talira.¹⁵ Dvor nije na odgovarajući način reagirao na pritužbe o načinu trgovanja stokom što je carskoj kasi smanjilo prihode, a pogodovalo je jačanju prometa stokom mimo tridesetnica, što su sve više prakticirali i pojedini plemići, među njima i Zrinski.

Računa se da je trgovinu stokom započeo već Nikola IV. Zrinski (Sigetski), jer je on 29. srpnja 1556. zamolio palatina Tomu Nadasdyja da dozvoli pregon stoke preko njegova imanja u Brežnici. Legradski sajmovi su slijedećih desetljeća bili otvoreni za sabiranje stoke iz južnog Zadunavlja. Borbe s Osmanlijama, te zauzimanje južne Ugarske (i Slavonije) sve do Kaniže (1600.), znatno su smanjili dogon stoke u Legrad. Ipak nakon mira na ušću Žitve 1606. prilike su se stabilizirale i dogon stoke je nastavljen, pa i s turskog teritorija. U trgovini stokom mletački trgovci našli su snažne saveznike u obitelji Zrinski, koji su i sami počeli uzgajati sve više krupne stoke, a njima se u tom poslu pridružila i plemićka obitelj Batthyany. Stoka se prvenstveno izvozila prema talijanskim zemljama, ali djelomice i u samu Austriju. Dakako, tom unosnom poslu pridružili su se ubrzo i mnogi manji trgovci, pa i časnici Vojne krajine (koji su se bavili i krijumčarenjem). Tako je Ferdinand III. 1651. trgovinu stokom proglasio državnim mono-

Slika 6. Istočni dio Međimurja s oppidumima u Legradu, Kotoribi i Prelogu na karti G. G. Spalle iz 1671. godine

¹⁴ Darko Varga, Hrana..., o.c., 264

¹⁵ Barabas Samu, Magyar gazdaságtörténelmi szemle, Patria, Budapest, 1898., 577

polom, promet preko legradskih sajмова pod vodstvom Zrinskih nije se bitnije smanjio, a nekih se godina i povećao.¹⁶

Razmahala se i trgovina stokom iz turskih krajeva, pa su u Legrad goveda dopremana i iz okolice Osijeka, pa čak i iz Potisja. Stoka se tjerala uglavnom preko Zrinskih imanja do luka u Bakru, Grobniku i Hreljinu, jer je Rijeka bila pod carskom upravom. Zrinski svoje luke dograđuju, a u njih sve više dolaze mletački trgovci. Oni dovoze sol i drugu kolonijalnu robu, koju Zrinski i drugi odvoze u unutrašnjost, a za Veneciju kupuju prvenstveno stoku i drvo, te žitarice. S obzirom da stoka nije gonjena iz Legrada prema moru preko austrijskih zemalja, prihodi tamošnjih carskih tirdesetnica počeli su znatnije padati. Kada su to zamijetili u Beču, pokrenuli su protiv Zrinskih i Batthyanya pravi mali »rat« novim propisima i zabranama. Kralj Matija 12. kolovoza 1610. piše Zrinskom pismo u kojem ga kara što omogućava mletačkim trgovcima promet stokom preko zabranjenih putova. Kralj piše: »Ne možemo dozvoliti da trgovci stokom osnivaju nove sajmove i napuštaju stara mjesta sajmovanja. Zato ostavljamo na tvoju savjest da venecijskim trgovcima niti u Legradu niti na drugim tvojim imanjima ne dozvoliš trgovinu govedima. Prisili trgovce da prvo dođu na naš Dvor i nakon što na njemu dobiju dozvolu, neka kupuju na starim, uobičajenim sajmovima«.¹⁷

Međutim, pismo kralja kosilo se s odlukama ugarsko-hrvatskog parlamenta, koji je dozvoljavao slobodnu trgovinu stokom vlastelinstvima. Zato Zrinski nisu poštivali zahtjeve kralja, te još u većoj mjeri nastavili trgovanjem stokom i održavanjem sajмова u Legradu. Promet preko luke u Bakru je rastao, pa čak i dio trgovaca iz nasljednih (austrijskih) zemalja trguje preko te Zrinske luke. U takvom razvoju, Dvor je od Zrinskih tražio preko carskih povjerenika zatvaranje luke u Bakru (ili da luku prodaju, odnosno daju u zakup), ali su se Zrinski i na to oglušili. Ferdinand II. Odlučio je da puteve prema Bakru čak čuvaju konjanici i onemogućće dovoz robe i dogon stoke. Dvorska komora je zabranjivala dovoz robe samo prema luci u Bakru (i u druge Zrinske luke u Vinodolu), a luka u Rijeci se žali (1621. i 1622.) komori protiv luke u Bakru, tvrdeći da se u Bakru događa krijumčarenje velikih razmjera, što riječkoj (carskoj) luci čini goleme štete. Komora se pobrinula da se dio robe i stoke koja je išla prema Bakru, zaplijeni. Na to se žalio Zrinski, jer on vodi trgovinu koju je Požunski parlament proglasio slobodnom i legalnom.¹⁸ Zrinski su uredno plaćali daće na mitnicama kada su svoju robu i stoku prevozili preko carskih teritorija, a i tražili su i dobili potrebna dopuštenja. Povremeno dolazi do kratkih spojeva i s glavnim kupcima – Venecijom. Tako primjerice, skrbnici Nikole i Petra Zrinskog 1627. pišu mletačkom duždu da su njegovi vojnici uhitili posade triju brodova koji su u Veneciju prevozili robu iz Bakra, među kojom je najviše žita i stoke. Zrinski mole dužda da se uhićeni odmah puste, da se vrati zaplijenjena roba, te da se u obostranom interesu takve zabune maksimalno izbjegavaju.¹⁹ Iako uz znatne poteškoće, trgovina i izvoz stoke u organizaciji Zrinskih gotovo kontinuirano je bio u porastu, a time su jačali i legradski sajmovi i razvoj oppiduma Legrad.

VRHUNAC SPORA NIKOLE VII. I PETRA V. ZRINSKOG ZBOG IZVOZA STOKE

Kako su Nikola i Petar Zrinski odrastali, trgovina s Venecijom i talijanskim zemljama bila je sve obimnija. To tim više jer je promet preko Zadra varirao i bio sve slabiji, zbog sporova između Venecije i Osmanskog carstva.²⁰ Zato se i ovaj promet dobrim dijelom preusmjeruje na Zrinski Bakar. Trgovinu stokom koju su vodili Zrinski brani i glavni carinik Danijel Rauch, voditelj tridesetnice u Nedelišću, koji u svom izvješću Mađarskoj komori 22. siječnja 1643. piše: »Turci su zatvorili luku Zadar Veneciji, pa se zbog toga trguje preko Bakra. Prije su preko Zadra prevozili godimice i više od 10.000 grla. Ova trgovina koju vode Zrinski i paša Kaniški i što Dvorska komora zove monopolom (i krijumčarenjem),

¹⁶ Róbert József Szvíték, Kiskomárom végvár szerepe a Dél-dunátúl védelmi redszerban, ELTE, 2008., 118-120

¹⁷ Sándor Takáts, Rajzok a török... o.c., 179-180

¹⁸ Darko Varga, Hrana..., o.c., 267-268

¹⁹ Csapodi, As Collegio..., 642-643; Darko Varga, Hrana..., o.c., 268-269

²⁰ Sándor Takáts, Szegeny Magyarok, VI., Budapest, 1927., 187-188

korisna je za državu i nije monopol. Zrinski su i prije trgovali, zašto to ne bi i dalje činili. Nakupci stokom Juraj Szücs (Sić) iz Legrada i Mikulić iz Zagreba prije su prevozili goveda u Bakar, ali pošto je Sić imao puno neugodnosti s Venecijom, odlučio je, zajedno s Mikulićem, 1635. prestati se baviti tom trgovinom. No, 1639. ponovno su nastavili tim poslom.²¹

Austrijski veleposlanik u Veneciji, grof Rabatta, izvještava Dvorsku komoru 1643., da su grofovi Zrinski s nekoliko venecijanskih trgovaca i s pašom iz Kaniže sklopili trgovački ugovor, kojim su dogovorili izvoz u Veneciju »puno robe i ogroman broj goveda«. Venecija je od toga imala velike koristi, jer su pored redovitih obveza za svaku funtu mesa uzimali i dva soldina. Ono što je trebalo pripasti caru, pomeli su Mlečani. Dakako da je car odmah reagirao na ovakav izvještaj, te je tražio mišljenje svoga tajnog savjeta, te Dvorske komore i samog grofa Rabatte. Tražili su način kako spriječiti izravnu trgovinu Zrinskih s Venecijom. Rabatta je predložio da se Nikolu i Petra odmah pozove na dvor i da ih se ukori, te im zapovijediti da luku u Bakru daju Dvorskoj komori iz Graza za istovjetnu vrijednost nekog imanja. Ako to ne pristanu, treba im narediti da luku daju u najam. »U ovom slučaju bi se za kratko vrijeme mogla uništiti luka Bakar i tako Njegovo Veličanstvo ne bi više imalo štete«.

Na ove prijedloge tajni savjet i Dvorska komora tražili su 16. svibnja 1643. pismeno očitovanje od riječkog kapetana i riječkog ureda desetnice za drvo. Iz Rijeke su pristigla izvješća da trgovačke poslove za Zrinske vode dva svećenika – augustinac i franjevac. Predloženo je da se ova dva svećenika zatvore u samostana, da se potpuno smanji lučki promet u Bakru, te da se opet počne snažiti luka u Rijeci. Međutim, prikladno imanje kao zamjena za luku Bakar nije nađeno, Zrinski su čak dali i luku u Bakru u najam, ali su u punom obujmu nastavili trgovinu stokom, jer su znali da ih štite zakonske odredbe Požunskog sabora, s kojim ni bečki car nije želio ići u otvoreni sukob.²²

Sljedećih godina se odnosi cara i Zrinskih zbog trgovine blagom ipak stalno pogoršavaju, s kratkim razdobljima zatišja. U ljeto 1645. trgovac Adam Supansics (Župančić) iz Rijeke javlja da su nakupci Zrinskog u duhu sporazuma s Venecijom pokupovali sva goveda. Stoku gone preko Claana (Klane), pa će vjerojatno sva grla preko Bakra izvesti u Veneciju. Župančić predlaže da se stoka prije nego li se dotjera na Zrinsko bakarsko imanje – vojskom zaplijeni. Međutim, Zrinski su izbjegli i ovu zamku. U ljeto 1647. Dvorska komora izvjestila je da su Nikola i Petar Zrinski ugovorili s venecijskim trgovcima (Antonio Curti i Domenico Chitoy) da mogu u Legradu slobodno kupiti 2.000 volova i brodovima ih preko Bakra prevesti u Veneciju. Ako se to dogodi veliku štetu imat će i sam car. »Potrebno je stoga da se ovaj neprilični i štetni postupak spriječi. Zato je dužnost kapetanata, svakoga vola koji se za Veneciju goni u Bakar i drugdje s pratećim osobljem uhvatiti i zatvoriti.«

Ove prijetnje nisu uplašile Zrinske, a komora je u jednom izvješću sama priznala da do sada niti jednom nije uspjela zaplijeniti stoku i pohapsiti goniče. U ljeto 1649. ipak je komori uspjelo uhvatiti dva venecijska trgovca (Sylvio de Belli i Bernardo Forella) koji su izvozili blago preko Bakra u Veneciju. Zaplijenili su 43 vola i zauzeli njihov brod imenom Syrk. Ta akcija komore ipak nije uspjela, jer je Venecija tužila riječke carinike, koji su odmah morali vratiti stoku i brod. Dvorska komora nije miro-

Slika 7. Portret Nikole Zrinskoga VII. iz 1646. godine – u opisnom tekstu naznačena je i visoka titula kapetana Legradskog (Elias Widermann)

²¹ Sándor Takáts, Rajzok a török... o.c., 188-189; Darko Varga, Hrana, kuhinja..., o.c., 273

²² Darko Varga, Hrana..., o.c., 273-274; Sándor Takáts, Rajzok a török... o.c., 189-193

Slika 8. Portret Nikole Zrinskog VII. iz sredine 17. stoljeća – njegova životna uzrečica bila je Sors bona, nihil aliud (Malo sreće i ništa više)

Slika 9. Portret Petra (IV.) Zrinskog iz sredine 17. stoljeća – njegova životna uzrečica bila je Vincere aut mori (Pobijediti ili umrijeti)

vala, pa 1649. pred sjednicu parlamenta pišu caru: »Vaša Visosti, kako dobro znadete koliko štete Zrinski čine nasljednim zemljama izvozom goveda i žitarica. S Venecijom trguju u takvoj mjeri da za zaštitu robe i goveda drže dobro naoružanu postrojbu i dosad im se ta trgovina nije uspjela zapriječiti. Puno je komisija već raspravljalo o ovom predmetu, ali je sve ostalo bez rezultata. Zrinski ne pristaju na zatvaranje luke u Bakru ili na prodaju, a ne žele niti luku dati u zakup. Radije su luku dali u zakup trgovcu iz Venecije nego li Vašoj Visosti. Nadvojvode Karlo i Ernest izdali su više uredbi protiv luke, a i statut Ferdinanda I. je izrekao da od robe koja se uveze ili izveze preko Riječkog zaljeva, za to Rijeci treba isplatiti porez (quarantes). Nikada nije bilo toliko zlouporabe kao što se to danas događa kod Zrinskih.«²³

Usprkos stalnih prijedora, Zrinski su nastavili s trgovinom blagom preko Bakra u talijanske pokrajine, jer im je to bio glavni prihod za izdržavanje vojske kojom su branili i Beč od Osmanlija. Suština spora dobrim dijelom se vidi iz izvješća Dvorske komore iz 1650. godine: »Grof Nikola Zrinski se unatoč ranijim zabranama usudio određen broj goveda pod oružanom pratnjom prodati Veneciji. To duboko krši ugovor koji smo potpisali s Carlom Migliom. Ban Zrinski je držao ove zabrane uvredljivima i osobno je došao u Beč da bi pred Dvorom izrekao svoje pritužbe. Tom prigodom smo razgovarali s njim. Zrinski je tada rekao da što se tiče otvaranja luke Bakar, on nikada nije ni čuo da je ikada luka bila ztvorena. On čini isto što i njegovi preci i kada bi dozvolio zatvaranje, učinio bi to protiv Mađarske

²³ Sándor Takáts, Rajzok a török... o.c., 190-193

i ugarskih zakona - jer oni određuju slobodno gonjenje stoke i trgovanje preko Bakra. Da on i njegov mlađi brat ne trguju, bili bi siromašni ljudi. Odakle bi namakli novce za ratovanje i držanje vojske, ako ne bi trgovali? Zrinski je o svom trošku postavio tri pukovnije konjanika i u tri ratna pohnoda osobno se tukao za interese Njegova Veličanstva. U Legradu drži više od 200 dragona (konjanika), a u Međimurju 500 konjanika i sve o svom trošku. Održavanje i popravak Čakovca stajalo je 30.000 forinti. Sve to bez trgovanja ne može se ostvariti. Njegova Visost i sada mu je dužna za utvrdu Dubovac s imanjem, a tu je nedaleko izgradio Karlovac. Nije istina da gonjenje goveda radi pod pratnjom banske vojske. On za to koristi konjanike koje sam plaća. Što se tiče zatvaranje njegova zaposlenika Francesca Cosmia u samostan, to smatra neobičnim jer Cosmi nema nikakve krivnje. Što se tiče zabrana koje su izdale austrijske vlasti, nije smatrao vrijednim baviti se njima, ali veću pozornost daje General Proclamu koje je Njegova Visost izdala protiv njega na nagovor Dvorske komore i tajnog saavjeta. Ta proklamacija njega, Nikolu Zrinskog, proglašava pobunjenikom i ucjenjuje ga s tim da će mu zaplijeniti brodove i luke, a u Čakovec staviti njemačku stražu. U svezi s njegovom osobom, u ovoj proklamaciji se vrijeđa njegovo poštenje i ugled. Ako se bolje pogleda u njegov život, niti kao banu zbog vjerne službe ne bi mu se smjelo upućivati takve prijetnje. Proklamacija je izazvala da se u cijelom kraljevstvu vjeruje da je on pobunjenik i da mu Njegova Visost, zbog njegovih zlih djela, želi zaplijeniti njegove luke i brodove. Zrinski ne želi da tako ostane i zahtijeva povlačenje proklamacije²⁴

Unatoč tomu što su bila izdana dva »general-mandatuma« (naredbe) protiv luke u Bakru, Nikola i Petar Zrinski su uz oružanu pratnju nastavili s izvozom goveda. Carski savjetnici 1650. ogorčeno pišu: »Zrinski su vjerni vazali Vladara, ali s naoružanim snagama su protiv, a još i računaju na pomoć Venecije. Njegova Visost neka Zrinskima odredi prestanak trgovine govedima, a neka luke Bakar i Bakarac drže zatvorenima, neka ne koriste nikakav monopol i neka se ne petljaju u prava fiscusa i trenutnog zakupca monopola Carla Miglia. Njemu ne smiju raditi ništa na štetu, jer će im Njegovo Veličanstvo uskratiti sve funkcije. Redovnik minorit Brozović je ovih dana na zapovijed Zrinskih zatražio i dobio ratne brodove za izvoz goveda u Veneciju. Osim toga, Venecija je izjavila da je spremna i oružjem obraniti slobodu luke Bakar i ako za te potrebe neće biti dovoljni ratni brodovi, poslat će i galije. To se stvarno i dogodilo. Zato je protiv Zrinskih potrebno primijeniti jača sredstva, naročito protiv Petra koji prihvaća potporu Venecije, a u Kraljevici (Porto Re) i sada stoji ratni brod. Ovo je po mišljenju komore uvreda Njegova Veličanstva. Zbog toga tajnom savjetu i ratnom savjetu treba izdati uredbu da se Petar Zrinski smijeni sa svoje funkcije, da se baci u tamnicu i da se protiv njega povede sudski spor. Pošto je Venecija, bez odobrenja Njegova Veličanstva u luke kraljevstva poslala naoružane ratne brodove, pred venecijskim poslanikom treba izjaviti da se to više neće trpjeti. Ratni brodovi neka se iz Kraljevice odmah povuku, jer ako se to ne dogodi Njegovo Veličanstvo zabraniti će trgovinu s Vencijom²⁵

Ovakvim zaoštavanjem izazvan je međunarodni incident, a u osnovi tih odnosa Dvora i Zrinskih nalazili su se stalno tinjajući neriješeni problemi između zakona i prava nasljednih (austrijskih) zemalja, koja su očito bila veća od prava ugarsko-hrvatskih zemalja. Već tada (1650.) iz oštre retorike razabire se početak otvorenih neslaganja i sukoba krupnog hrvatskog i mađarskog plemstva protiv bečkoga Dvora, što je na kraju završilo nesretnim Bečkim Novigradom 1671. godine. Dakle, uz političke i društvene neriješene odnose, osnovna potka zavjere Zrinskih, Frankopana, Veszellenya, Batthyanya i drugih velikaša ipak je bila financijske i ekonomske prirode.

Dvorska komora je dan nakon prvoga izvješća (21. studenog 1650.) javila da su Zrinski brodovima u Veneciju iz Bakra prevezli više od 12.000 grla stoke. »Istina, platili su trideseticu, ali za svako grlo dobili su po 8 talira. Na imanjima Zrinskih, osobito na Krku, ima još 4 do 5 tisuća grla stoke, koja čeka na izvoz. Zrinski se i ne trebaju jako truditi, jer venecijski trgovci i sami dolaze u Bakar. Izvoz iz Bakra,

²⁴ Sándor Takáts, Rajzok a török... o.c., 193-194

²⁵ O trgovini stokom i sporovima Zrinskih s bečkim Dvorom u bečkim se arhivima čuva obimna građa, a posebno u Österreichische Geheime Staatsregistratur. Mađarski povjesničar Buzasi objavio je popis tih spisa (Buzási János, Az Österreichische Geheime Staatsregistratur magyar vonatkozású, Levéltári Közlemények, Budapest, 1973.-1974.); Sándor Takáts, Rajzok a török... o.c., 193-195

pošto nema carine, stvarno je jeftin. Zbog toga propadaju ostale luke. Poradi Ugarske ne smiju propasti druge pokrajine Njegova Veličanstva!»²⁶

I kada je ratovao protiv Turaka, Zrinski je aktivno vodio trgovinu stokom, kožom i vunom. Konkretno trgovačke poslove vodili su njegovi povjerljivi službenici. Za rata 1663. to je, primjerice, bio Vitnyedi, koji iz Šoprona 12. lipnja 1663. javlja Petru Zrinskom: »O našoj trgovini kako mi je Vaša Visost povjerila, marljivo sam dogovarao, a čim je odgovor stigao iz Beča, evo ga šaljem Vašoj Visosti. Za vunu i dalje pregovaram i ako će biti mira s Osmanlijama, do jeseni možemo puno nabaviti. Salitra iz Moravske i iz drugih krajeva doći će u naše ruke vrlo skupo – i za to sam tražio dobre uvjete, a što će biti odgovor, odmah ću dati na znanje Vašoj Visosti».²⁷

Petar Zrinski je u to doba znatno proširio trgovinu s Venecijom i s drugim talijanskim pokrajinama, što je dodatno zaoštrilo odnose s Dvorom. Osim što je trgovao stokom, izvezio je i velike količine žitarica, pa i drva, uglavnom preko Bakra i Hreljina, te Novog. Tako je, primjerice, 1648. prodao Bologni velike količine žita.²⁸ Župančić (Suppancsics) iz Rijeke javlja komori 1. prosinca 1657. da je agent Zrinskog, Cosmo, ne mareći za carsku zabranu, rogatu marvu izvezao u Anconu, a iz Ancone je u Bakar dovezao vunene tkanine vrijedne 2000 zлата. Posljedica toga bila je još jedna zabrana. Kao i drugi carski patent, niti ovaj nije imao učinka.²⁹

Slijedećih godina spor Zrinskih i bečkog Dvora (komore) dosegao je svoje vrhunce, kada su u akciju poslane i vojne sile, što je još i eskaliralo nakon smrti Nikole Zrinskog 1664. u Kuršanskom lugu. U patentu koji je izdao 12. svibnja 1668., car Leopold piše da naoružane postrojbe Zrinskog prate kola natovarena robom kao i rogatu marvu na putu u luku Bakar. Leopold zaključuje da je to već otvorena pobuna. Zato osnažuje dotadašnje zabrane kretanja robe i stoke putovima koji vode u Bakar, kao i u Bakarac. Ako se tko zatekne na tom putu, roba mu se mora zaplijeniti, a njega se mora kazniti kao običnog razbojnika. Na terenu je i došlo do manjih sukoba, a Leopold je učinkovito iskoristio finale Zrinsko-Frankopanske zavjere i 1670. godine naprosto dao uhititi Petra Zrinskog, kada mu je ovaj iz Čakovca došao u Beč pod noge. U mahnitoj pljački Zrinskih imanja koja je uslijedila nakon toga, temeljito su opljačkani svi magazini Zrinskih s raznovrsnom robom u Bakru. Zrinska i Frankopanska imanja u Primorju došla su u ruke tuđinaca i austrijske vlasti, pa Dvor više nije trebao brinuti hoće li se rogata marva i druga roba i dalje izvoziti mimo carskoga carinskog sustava u talijanske zemlje.³⁰ Ovaj spor bečkog Dvora i Zrinskih u području slobode trgovanja, a slični sporovi vodili su se i s vodećim mađarskim vlastelinima toga doba, svakako baca novo svjetlo na ocjenu čimbenika koji su djelovali na tragični završetak zavjere Zrinsko-Frankopanske. Još jednom se potvrdilo, kao toliko puta u povijesti, da u osnovi većine sporova i ratova stoje ekonomski (financijski) razlozi.

Slika 10. Poprsje Nikole Zrinskog VII. u Donjoj Dubravi, koji je gradio 1661. utvrdu Novi Zrin (postavljeno 2001., rad akad. kipara Ivice Grošinića)

²⁶ Sándor Takáts, *Rajzok a török... o.c.*, 196-197; Darko Varga, *Hrana...*, 277

²⁷ István Vitnyédi Levelei, 1652.-1664., 2. svezak, u: András Fabó, *Magyar történelmi tár*, Pest, 1871., 78 (pismo br. 297)

²⁸ Tibor Klaniczay, *Zrinyi Miklós*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964., 340

²⁹ Darko Varga, *Hrana...*, o.c. 280

³⁰ Sándor Takáts, *Rajzok a török... o.c.*, 200-201; Ferencz Salamon, *Az első Zrinyiek*, Pest, 1865., 363

STOČNI SAJMOVI KAO ČIMBENIK RAZVOJA OPPIDUMA LEGRAD

Legrad je zahvaljujući tome što je postao emporij za okupljanje marve iz južne Panonije na poznate legradske sajmove, postao u 16. i osobito u 17. stoljeću mjesto gdje se prelamala šira politika Monarhije pogotovo brušenja odnosa austrijskih nasljednih zemalja i ugarsko-hrvatskih pokrajina. Gotovo stoljeće i pol Legrad je bio središte trgovine stokom, kao (naj)važnijim prihodom velikoga Zrinskog vlastelinstva. Ti su prihodi bili i osnovno vrelo financiranja vojske i obrane od Osmanlija, koju su Zrinski tako uspješno vodili u to doba. Jer da su se oslonili na carsku pomoć (financiranje vojske od strane cara), moglo se lako dogoditi da u osmanske ruke padnu i »ostaci ostataka« Mađarske i Hrvatske. Umjesto da bečki Dvor više pomaže Zrinske i slavi ih kao branitelje i osloboditelje carstva, zbog prihoda carske kase oni su proglašeni buntovnicima i sramno pogubljeni.

Uz ostale čimbenike, upravo trgovina stokom (stočni sajmovi) imala je presudno značenje za nagli razvoj Legrada u drugoj polovici 16. i u 17. stoljeću, iako je mjesto u 15. stoljeću imalo razmjerno malo značenje. Doduše, prema navodu Hallera, Legrad je proglašen oppidumom već 1488. godine, ali je mjesto tada bila mala tvrđica oko koje su se počeli okupljati prvi trgovci i obrtnici (Haller navodi da je nožarski ceh, koji je najstariji u Legradu, osnovan već 1480.). Uspon Legrada znatnije počinje nakon što je Međimursko vlastelinstvo 1546. kupio Nikola IV. Zrinski. Nikola IV. i njegovi nasljednici u Legradu grade velebnu nizinsku fortifikaciju, a uz nju se brzo razvija veliko podgrađe ili suburbium u koji se naseljavaju trgovci, obrtnici, seljaci i drugi stanovnici, a u utvrdi je stalna brojna vojna posada – također važan razvojni čimbenik.³¹

O razvijenosti trgovišta Legrad dovoljno govori i podatak da je suburbium bio opasan zidinama, a oppidum je štitila i rijeka Drava. To se vidi i na karti znamenitog kartografa G. G. Spalle iz 1671. godine. Opasani dio oppiduma tako je velik da se može zaključiti kako se i stočno sajmište nalazilo unutar bedema, što je trgovcima i blagu davalo potrebnu sigurnost.³² Sa svojom utvrdom (castello Legrad, praesidii Legradiensis, capitani Legradiensis, castellum Legradiense), oppidum Legrad (oppida libvera Legrad, oppidum Legradiensis) se toliko razvio da se u nekim dokumentima iz 17. stoljeća spominje kao grad i Legradani kao građani. I G. G. Spalla na svom nacrtu Legrad naznačava kao »della Citta di Legrad«.³³ Zagrebački biskup Petar Petretić uputio je 1650. dva isusovca u Legrad. Oni biskupa izvješćuju o teškim vjerskim prilikama u ovom gradu (civitas Legradiensis) zbog dominacije protestantizma, pa su Legradani (cives Legradiensis) u manjini katolici, a oppidum je plodno tlo za vojnike i heretike

Slika 11.
Tlocrt utvrde
i oppiduma
Legrad iz
1671. godine
(G. G. Spalla)

³¹ Dragutin Feletar, Legrad, o.c.; Dragutin Feletar, Zrinski Legrad i njegova uloga u obrani od Osmanlija, Politička kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj, Čakovec, 2011., 171-189

³² Miroslav Klemm, Planovi Čakovca, Kotoribe i Legrada iz druge polovice 17. stoljeća u bečkom Vojnopovijesnom muzeju, Radovi Zavoda HAZU, 1, Varaždin, 1986., 193-202

³³ Gyulai Éva, Horváth Zita, Turbuly Éva, Gospodarstvo i društvo Međimurskog vlastelinstva u 17. i 18. stoljeću, Izabrani povijesni izvori, Županijski arhiv Zala, Zalaegerszeg, 2010., 163

(tam heroticorum quam militum faecunda pareos).³⁴

Najstariji sačuvani grb poveljnog trgovišta Legrad potječe iz 1610. godine. Na njemu je kao osnovni heraldički znak dravski čamac. On simbolizira razvijeno dravsko mlinarstvo, zlatarstvo i ribarstvo. Na Dravi i Muri kod Legrada bile su važne skele (brod) za prijevoz putnika i robe a vjerojatno je postojala i solana kao važan državni monopol, te mitnica. Iz toga doba spominje se i luka na Dravi (Portus Dravae), kakvih je bilo i kod Drnja, te na Muri kod Kotoribe.³⁵ Uz razvijene stočne sajmove, Legrad je bio i značajno trgovačko središte zbog trgovine na Dravi i Muri – šajkaštva. Šajke su bile specifične skele i plovila na kojima su se nalazile improvizirane trgovine, te tako opskrbljivale obalno stanovništvo (u Legradu je osnovan i posebni Šajkaški ceh).³⁶

Poradi okupljanja velikog broja trgovaca, te vojnika u tvrđavi, Legrad je rano postao i središte obrta. Obrtnici su se rano počeli udruživati u cehove (usporedo s Koprivnicom, pa i Čakovcem i Varaždinom). Po uzoru na varaždinski, Nožarski ceh osnovan je u Legradu već 1480., a ostali cehovi svoja pravila dobivaju uglavnom u 17. stoljeću. Najvažniji je bio Stari ceh, koji je pravila obnovio 1677., a okupljao je kovače, bravare, kolare, remenare i slične struke. Osobito su značajni bili kovači, koji su proizvodili znamenite legradske noževe (bili su vrlo cijenjeni u ovom dijelu Europe). Grof Adam Zrinski potpisao je 1674. pravila Ceha djetića Staroga ceha. U arhivu u Srijemskim Karlovcima čuvaju se pravila legradskog Šošarskog i kušnjarskog

ceha iz 1697., a pisana su na kajkavskom hrvatskom jeziku.³⁷ Postojali su i drugi cehovi, ali dokumentacija o njima nije sačuvana.

Nadaleko su bili poznati legradski mesari, što je bilo u uskoj vezi sa znamenitim legradskim stočnim sajmovima. Podaci s kraja 17. stolje-

Slika 12. Prvi poznati grb oppiduma Legrad potječe iz 1610. godine, a glavni heraldički simbol je dravski čamac (iz knjige Jenö Hallera)

Slika 13. Izgled mesnice iz 18. stoljeća, kakve su bile i u Čakovcu u Legradu (Comenii Joan Amos, Orbis pictus, Wien, 1780.)

³⁴ Liber memorabilium Parochii Legradiensis, Župni dvor, Legrad

³⁵ Josip Bedeković, Natale solum..., Neostadii Austriae, 1752., 278

³⁶ Dragutin Feletar, Legrad, o.c. 101

³⁷ Dragutin Feletar, Pravila legradskog Šošarskog i kušnjarskog ceha iz 1697. godine, Podravski zbornik, 1, Koprivnica, 1975., 134-145

ća govore da je u Legradu djelovalo više od 150 mesara, koji su dakako bili udruženi u zaseban Mesarski ceh (pravila su prepisali od starog Mesarskog ceha iz Varaždina). Legradski mesari su imali mesnice i u drugim mjestima, pa tako i u Legradu. Tako su Zrinski imali prihode od 6 mesara iz Legrada koji su 1671. djelovali u Čakovcu. U popisu imanja nakon smrti Adama Zrinskog, koji je sastavljen 1692., spominju se i prihodi od 168 mesara u Legradu.³⁸

Zahvaljujući stočnim sajmovima, ostaloj trgovini i razvijenom obrtu, te velikom broju vojnika u legradskoj utvrdi, Legrad je u to doba snažno rastao i demografski. Prema jednom podatku iz 1690. (pred oslobođenje Kaniže, kada je bilo mnogo vojske), u Legradu je živjelo čak nešto više stanovnika nego li u Varaždinu. Legradska župna matica (Tabela Parochianum) iz 1771. bilježi 1.112 domaćinstava i čak 6.039 žitelja. Tu su zasigurno uračunati i stanovnici u tvrđavi, zatim u okolnim selištima i selima župe.³⁹

Hrvoje Petrić piše da je, prema isusovačkom misijskom izvješću, u Legradu 1670. živjelo oko 1.000 katolika. Petar Prašinski, tridesetničar iz Nedelišća, koji je tada popisivao zaplijenjena Zrinska imanja, u svojem izvješću tvrdi da u Legradu živi tek jedna trećina katolika, pa bi prema tomu oppidum imao oko 3.000 žitelja. Podatak iz 1688. u Legradu bilježi 200 katoličkih i 500 protestantskih kuća (oko 3.500 stanovnika). Kanonik Ivan Leskovar 1688., pak, bilježi da na području župe Legrad živi 2.797 katolika, ali da inovjeraca više nema tako mnogo kao prije.⁴⁰

IZBOR LITERATURE

ADAMČEK, Josip, Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII. stoljeću, Radovi, 2, Institut za hrvatsku povijest, JAZU, Zagreb, 1972.

BEDEKOVIĆ, Josip, *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi...*, Neostadii Austriae (Wienerneustadt), 1752.

BENDA, Borbála, *Étkezési szokások a 17. századi főúri udvarokban Magyarországon*, ELTE, Budapest, 2004.

BUZÁSI, János, *Az Österreichische Geheime Staatsregistratur magyar vonatkozású iratai*, Levéltári Közlemények, Budapest, 1973./1974.

ČELEBI, Evlija, *Putopisi*, Oslobođenje, Sarajevo, 1964.

ĐURKAN, Josip, *Legrad i njegova župa kroz stoljeća*, Legrad, 2005.

FELETAR, Dragutin, *Iz povijesti Međimurja*, Matica hrvatska, Čakovec, 1968.

FELETAR, Dragutin, *Legrad*, KPD Zrinski, Čakovec 1971.

FELETAR, Dragutin, *Pravila legradskog Šošarskog i kušnjarskog ceha iz 1697. godine*, Podravski zbornik, 1, Koprivnica, 1975., 134-145.

FELETAR, Dragutin, *Zrinski Legrad i njegova uloga u obrani od Osmanlija*, Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj, zbornik, Čakovec, 2011., 171-190

FELETAR, Dragutin, *Legradska kapetanija u obrani od Osmanlija*, s posebnim osvrtom na Novi Zrin, Rad Razreda za društvene znanosti, 510, knjiga III., HAZU, Zagreb, 2011., 47-81

FELETAR, Dragutin, ĐURIĆ, Tomislav, *Navik on živi ki zgine pošteno*, KPD Zrinski, Čakovec, 1971.

FELETAR, Dragutin, PETRIĆ, Hrvoje, *Općina i župa Donja Dubrava*, Meridijani, Donja Dubrava, 2013./2014.

FELETAR, Petar, *Istočno Međimurje*, Meridijani, Samobor, 2005.

GYULAI, Éva, HORVÁTH, Zita, TURBULY, Éva, *Gospodarstvo i društvo Međimurskog vlastelinstva u 17. i 18. stoljeću*, Izabrani povijesni izvori, Županijski arhiv Zala, Zalaegerszeg, 2010.

HALLER, Jenő, *Légrád története*, Szlavóniai Magyar ujság, Eszék, 1912.

HERKOV, Zlatko, *Povijest zagrebačke trgovine*, JAZU, Zagreb, 1987.

³⁸ Gyulai-Horváth-Turbuly, *Gospodarstvo...*, o.c. 129, 416

³⁹ *Tabella Parociarum Legradiensis anno D. 1771.*, Nadbiskupski arhiv, Zagreb

⁴⁰ Hrvoje Petrić, *Prilog poznavanju gradskih naselja (trgovišta) na posjedima Zrinskih – na primjeru Međimurskog vlastelinstva*, *Povijest obitelji Zrinski*, Zagreb, 2007., 219-236. Radi usporedbe navodimo da je potkraj 17. stoljeća u Čakovcu živjelo oko 930 stanovnika, Prelogu oko 660, Nedelišću oko 270, Kotoribi oko 700 itd. Prema prvom službenom popisu stanovništva po naseljima u Hrvatskoj 1857. godine, u Legradu je obitavalo 2.357 duša.

- HORVAT, Anđela, Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međumurju, Zagreb, 1956.
- HORVAT, Rudolf, Poviest Međimurja, Zagreb, 1944.
- KALŠAN, Vladimir, Međimurska povijest, Muzej Međimurja, Čakovec, 2006.
- KISS, István, Monumenta Zrínyiana, Pars Oeconomica, Tomusa II., Insula Muraköz, 1635.-1720., Budapest, 1991.
- KLAIĆ, Vjekoslav, ŠIŠIĆ, Ferdo i dr., Posljednji Zrinski i Frankopani Zagreb, 1908.
- KLANICZAY, Tibor, Zrínyi Miklós, Akadémia Kiado, Budapest, 1964.
- KLLEM, Miroslav, Planovi Čakovca, Kotoribe i Legrada iz druge polovice 17. stoljeća u bečkom Vojnopovijesnom muzeju, Radovi Zavoda HAZU, 1, Varaždin, 1986., 193-202
- KÓVÁRI, László, Magyar család i közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek kovából, Ráth Mór, Pesten, 1860.
- LASZOWSKI, Emilije, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI. i XVII. stoljeću, 1, ur. Mijo Mirković, JAZU, Zagreb, 1951.
- NIKOLA VII. ZRINSKI i utvrda Novi Zrin, zbornik, ur. Dragutin Feletar i Juraj Kolarić, Zrinska garda Čakovec, Čakovec, 2015.
- ORTELIUS, Hieronymus, Ortelius Redivivus et Continuatus... (1395.-1607.), Fieret, Franckfurt am Möyn, 1665.
- PÁLFFY, Géza, Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században, 2008.
- PÁLFFY, Géza, Povijest Mađarske, 1527.-1711., Meridijani, Samobor, 2010.
- PAVLIC, Krešimir, Ispiranje zlata u Međimurju, Matica hrvatska, Čakovec, 2015.
- PERJÉS, Géza, Zrínyi Miklós és kora, Budapest, 2002.
- PETRIĆ, Hrvoje, FELETAR, Dragutin, FELETAR, Petar, Novi Zrin – zrinska utvrda na Muri (1661.-1664.), Meridijani, Donja Dubrava-Zagreb, 2001.
- PETHŐ Gergely, Rövid Magyar kronika..., Franenhem, Košice, 1729.
- PETRIĆ, Hrvoje, Prilozi poznavanju povijesti stanovništva Međimurja u vrijeme Zrinskih, Političko, kulturno i društveno djelovanje Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj, Čakovec, 2011., 27-50
- POLITIČKA, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj, zbornik, urednik Juraj Kolarić, Zrinska garda, Čakovec, 2011.
- POVIJEST obitelji Zrinski, zbornik, ur. Jelena Hekman, Matica hrvatska, Zagreb, 2007-.
- RADVANSZKY, Béla, Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században, III. Kötet, harmadik rész. Étkezés 1552.-1700., Budapest, 1879.
- REGAN, Krešimir, Plemićki gradovi, kašteli i tvrđave obitelji Zrinski, Povijest obitelji Zrinski, Matica hrvatska, Zagreb, 2007., 137-192
- SALAMON, Ferecz, Az első Zrínyiek, Heckenast Gusztáv, Pest, 1865.
- SZEKFŰ, Gyula, A hazü, udvari és állami levéltár Becsben, Levéltári Közlemények, 2, Budapest, 1924.
- ŠTEFANEC, Nataša, Struktura posjeda na Zrinskim imanjima i porezni popisi Međimurja i okolice (c. 1550. – c. 1610.), Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj, Čakovec, 2011., 13-29.
- ŠIŠIĆ, FERDO, Zavjera Zrinsko-Frankopanska, Zagreb, 1926.
- TAKÁTS, Sándor, Rajzok a török világból, I-III, MTA, Budapest, 1915.-1917.
- TAKÁTS, Sándor, Szegény magyarok, VI., Magyar tözsérek és kereskedők pusztulása, Genius, Budapest, 1927.
- VARGA, Darko, Voćarstvo i vrtovi Nikole Zrinskog VII. u Međimurju, Nikola Zrinski VII. i utvrda Novi Zrin u Međimurju, Čakovec, 2015., 77-98
- VARGA, Darko, Hrana, kuhanje i blagovanje u doba Zrinskih, Meridijani Zagreb, 2015.
- ZRINSKI i Europa, zbornik, ur. Jadranka Damjanov, Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, Zagreb, 2000.
- ŽGANEC, Vinko, Sličice iz prošlosti Legrada, Međimurski kolendar, Čakovec, 1924.

SUMMARY

This paper provides historiographic analysis of the significance of fortification and oppidum Legrad at the confluence of Mura and Drava, as one of the most important centres of trade and fairs in the 16th and the 17th century. Livestock fairs had special significance, especially after the Battle of Szigeth in 1566, when Legrad becomes the central place (emporium) of livestock trading in this part of the Pannonian Basin. Livestock from Legrad was to a large extent exported to Venice and other Italian principalities. Livestock trade controlled by the Zrinskis (otherwise, the captains of Legrad) is described in detail, as well as their dispute regarding the routes and payment of tolls to the Vienna Court. This dispute culminated in the period of Nikola VII. and Peter V. Zrinski, leading to tragedies in Kuršanski lug (1664) and Bečki Novigrad (1671). This analysis provides evidence that economic reasons (relations) were the main reason of the tragic outcome of the Zrinski-Frankopan conspiracy.

VALORIZACIJA CESTOVNOG PROMETA GRADA SLATINE S PRIJEDLOZIMA UNAPREĐENJA

THE EVALUATIONS OF ROAD TRAFFIC IN THE CITY OF SLATINA WITH DEVELOPMENT PROPOSALS

Goran KOS

Institut za turizam

Vrhovec 5, HR-10.000 Zagreb

goran.kos@iztg.hr

Primljeno / Received: 15. 9. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 12. 2015.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 656.11(497.5Slatina)

711.4(497.5Slatina)“20”

Dubravko MILOJEVIĆ

Institut za turizam

Vrhovec 5, HR-10.000 Zagreb

dubravko.milojevic@iztg.hr

Petar FELETAR

Fakultet prometnih znanosti

Vukelićeva 4, HR-10.000 Zagreb

pfeletar@fpz.hr

SAŽETAK

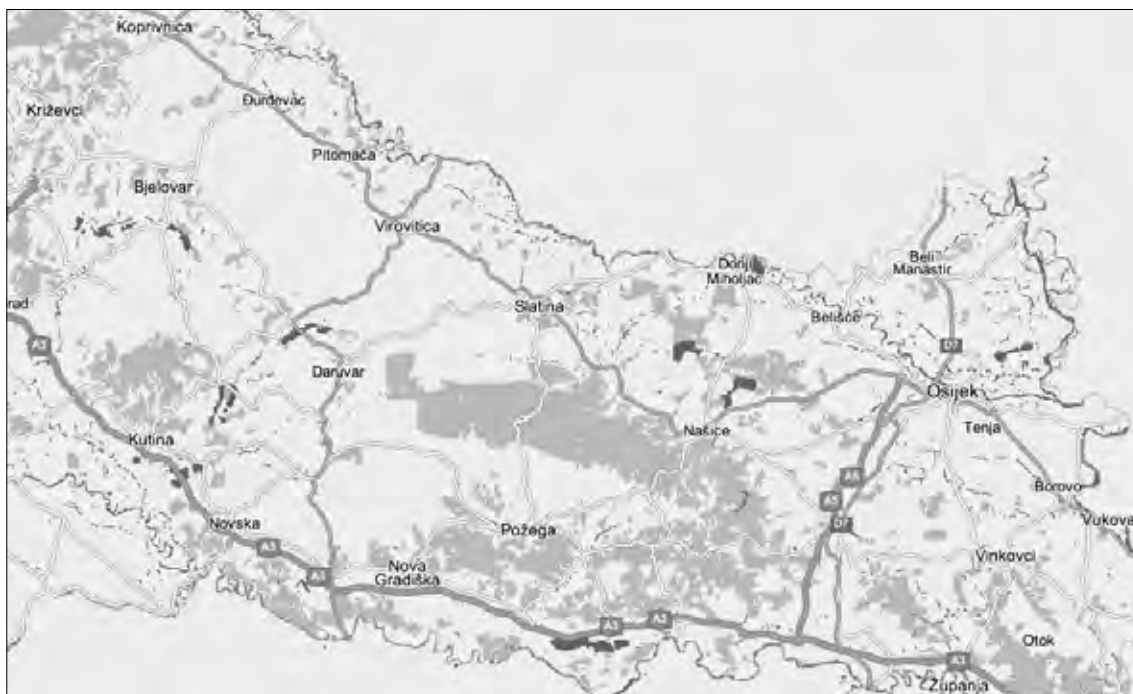
Grad Slatina nalazi se u Virovitičko-podravskoj županiji, na sjeveru u blizini granice s Republikom Mađarskom. Kroz Grad prolazi koridor državne ceste D-2 i regionalna pruga Varaždin-Osijek. U radu je analiziran cestovni prometni sustav Grada Slatine, a posebna je pažnja pridana analizi prometnih nesreća kroz georeferenciranu bazu podataka kroz četiri godine od 2010. do 2013. godine. Temeljem poznatih troškova prometnih nesreća uslijed smrtno stradalih i ozlijeđenih osoba te materijalne štete napravljena je i monetizacija troškova prometnih nezgoda za Grad Slatinu. Iz rezultata primijenjene metodologije vidljivi su enormni troškovi radi posljedica prometnih nezgoda. Upravo su sanacije opasnih mjesta u Gradu Slatini dobra prilika za iznimno rentabilne investicije. Nadalje, napravljena je lista prioriteta za sanaciju opasnih mjesta, a date su i preporuke o mjerama koje se trebaju provesti u cilju podizanja razine sigurnosti u Gradu. Osim toga, u radu su prikazane smjernice za daljnji razvitak cestovne infrastrukture u Gradu Slatini.

Ključne riječi: Grad Slatina, cestovni promet, cestovna infrastruktura, prometna analiza, prometne nesreće, sigurnost cestovnog prometa, prijedlozi razvitka

Key words: City of Slatina, road traffic, road infrastructure, traffic analysis, traffic accidents, road traffic safety, development suggestions

1. UVOD

Grad Slatina pripada prostoru Virovitičko-podravске županije, koja se nalazi na dodiru središnje i Istočne Hrvatske, dok u okviru prostora Županije, Slatina je smještena u jugoistočnom dijelu. Širi prostor Grada Slatine pripada području Podravine u mikroregiji donjodravске nizine istočno-hrvatske ravnice [1], odnosno sjeverozapadnom dijelu slavonske Podravine koju karakterizira izdužen oblik u pravcu sjever-jug i reljefna podjela na sjeverni prostor podravске nizine i južni brdsko-planinski prostor slavonskog gorja.

Slika 1. Položaj grada Slatine u Virovitičko-podravskoj županiji i istočnoj Hrvatskoj

Elementi reljefa i hidrografske prilike, utjecali su na raspored naselja, te su se ona razvila najčešće na dodiru različitih geografskih cjelina. U tom okruženju se i Grad Slatina razvio na dodiru jugozapadnog brdskog i sjeveroistočnog nizinskog područja, na rubu dravske nizine prema Slatinsko-voćinskom pobrđu, pa se i nadmorske visine južnog i jugozapadnog dijela grada kreću od 122 do 183 mm.

Tom prostoru odgovarao je i razvoj longitudinalnih prometnica smještenih u podravski prometni koridor, u okviru kojeg, područjem Grada, prolaze važni cestovni i željeznički prometni pravci. Danas okosnicu naseljenosti čini glavna longitudinalna prometnica, državna cesta D-2 (Podravska magistrala) na kontaktu podgorja i dravske nizine. Uz nju se razvio najvažniji niz naselja s manjim urbanim centrima Slatinom, Orahovicom i Našicama.

Najveći prometni problemi u Gradu Slatini bili su vezani upravo za tranzitni promet na D-2 sve do kraja 2011. godine kada je obilaznica Slatine izgrađena i puštena u promet. Obilaznica je duljine 10,2 km a na njoj su izgrađena dva nadvožnjaka iznad željezničke pruge, tri mosta i sedam raskrižja u razini (dva su kružna raskrižja). Time je riješen problem tranzitnog prometa, budući da je dnevno prolazilo kroz grad tri do četiri tisuće vozila, od kojih je bio velik i udio teškog teretnog prometa [2]. Tako je završena prva faza modernizacije cestovnog prometa jer je ostvareno značajno povećanje propusne moći kroz Grad.

U drugoj fazi potrebno se posvetiti povećanju sigurnosti prometa na postojećoj gradskoj cestovnoj mreži, budući da i dalje postoje nesigurne dionice cesta i raskrižja, te i dalje dolazi do značajnog broja prometnih nesreća s poginulima, ozlijeđenima uz velike materijalne štete.

U ovom radu napravljena je geografska, demografska i prometna analiza cestovne prometne mreže, te su detektirana najopasnija mjesta, a date su i preporuke za povećanje sigurnosti prometa u Gradu.

2. PROMET KAO FAKTOR RAZVITKA VIROVITIČKO-PODRAVSKE ŽUPANIJE

Važnu prometnu ponudu Gradu Slatini daje državna cesta D-2 koja prolazi uzduž cijele Virovitičko-podravске županije i predstavlja sastavni dio sjeveroistočnog ulaza odnosno izlaza Hrvatske prema Europi [3]. Prometna specifičnost Virovitičko-podravске županije je i u tome što se mnoge funkcije (posao, škola, trgovina) njezinih žitelja dnevno ostvaruju u županijskom središtu Virovitici ili nešto

udaljenijem regionalnom središtu, Osijeku. To znači da se rješenja problema u prometu na području Virovitičko-podravске županije, moraju zajedno rješavati. Svakodnevne potrebe za putovanjima stanovnika Županije treba ostvariti na učinkovit i racionalan način, a to je jedino moguće ako se prometni sustav osmišljava i razvija kao cjelina, u skladu s interesima putnika.

Mobilnost stanovništva pretežno se dijelom ostvaruje korištenjem osobnih automobila. Tendencija povećanog korištenja motornih vozila naročito je prisutna u posljednjih dvadesetak godina u kojima je zabilježen porast broja registriranih osobnih automobila i intenzitet njihova korištenja [4]. Istovremeno, u sektoru javnog linijskog prijevoza dolazi do znatnijeg pada kvalitete ponude, lošim stanjem prijevoznih sredstava i lošim materijalnim i financijskim položajem prijevoznčkih poduzeća.

Porast individualnog motornog prometa proizvodi i niz problema u normalnom funkcioniranju područja Grada Slatine. U razdoblju jutarnjeg vršnog opterećenja nastaju prometne gužve, povećavaju se zagađenje okoliša, buka i općenito nepovoljni uvjeti urbanog življenja. Potrebna su ulaganja u izgradnju alternativnih oblika odvijanja prometa (pretežito biciklističkih traka, staza i cesta), kao bi se smanjio individualni motorni promet.

Osnovnim se zadatkom javnoga gradsko-prigradskoga putničkog prijevoza oduvijek smatrala mogućnost masovnog prijevoza što većeg broja putnika, ali uz optimalne organizacijsko-eksploatacijske uvjete prijevoza glede ukupne kvalitete i cijene prijevozne usluge.

Govoreći o prometnoj politici i naglašavajući međugradski prijevoz kao njen prioritetan segment u smislu rješavanja glavnih prometnih problema, valja naglasiti da današnji javni prijevoz putnika ima svoje dalekosežno društveno-gospodarsko značenje svojom glavnom funkcijom povezivanja gradova i općina sa središtem Županije, te s gradovima u drugim županijama. Javni prijevoz služi, u prvome redu, dnevnim migrantima koji svakodnevno putuju u svrhu zadovoljenja svojih radnih, obrazovnih i/ili svih drugih životnih potreba. Sukladno tomu, na područje Virovitičko-podravске županije i susjednih županija danas je gradsko-prigradski i međugradski prijevoz organiziran autobusnim i željezničkim prometom.

Na ruralnom prostoru Županije lokalne ceste i putovi čine preko 60 posto ukupne cestovne mreže, ali se na njima odvija manje od 40 posto svih cestovnih putovanja. Unatoč tome, na toj mreži događa se velik broj prometnih nesreća, mnoge s tragičnim ishodom. Razlozi za njihovo nastajanje su složeni, a može se pripisati brojnim čimbenicima (prebrzoj vožnji, teškoj dostupnosti hitnih službi u trenucima događanja nesreće, lošijem održavanju sekundarne prometne mreže i sl.). Smanjenjem prometnih nesreća mogu ostvariti značajni dobitci u sigurnosti cestovnog prometa.

3. OSNOVNA PROSTORNO-DEMOGRAFSKA I PROMETNA OBILJEŽJA GRADA SLATINE

Grad Slatina nalazi se u središnjem dijelu Virovitičko-podravске županije. Sa sjeverne strane graniči s općinom Soplje, s istočne strane s općinama Čađavica i Nova Bukovica, s južne strane s općinama Voćin i Mikleuš, a sa zapadne s općinom Suhopolje. Područje ove mikroregije prirodno je omeđeno rijekom Dravom na sjeveru, obroncima Papuka (954 m) i Krndije (792 m) na jugu, prema bilogorskoj Podravini na zapadu i slavonskoj ravnici prema istoku. Suvremenom administrativno-teritorijalnom promatrano područje sačinjavaju pet novoustrojenih općina: Čađavica, Nova Bukovica, Mikleuš, Voćin i gradsko područje Slatina, čija zajednička površina iznosi oko 781 km².

Grad Slatina sastoji se od 15 naselja a to su Bakić, Bistrica, Donji Meljani, Golenić, Gornji Mihoļjac, Ivan brijeg, Kozice, Lukavac, Markovo, Medinci, Novi Senkovac, Radosavci, Slatina, Sladojevački Lug i Sladojevci.

Na administrativnom području Grada razvilo se središnje naselje Slatina kojem gravitiraju sva ostala naselja, a to je urbano središte s oko 11.000 stanovnika, što je preko 70 posto ukupnog stanovništva Grada. Slatina je u smislu Strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske manje regionalno središte slabije razvijenosti s koncentracijom javnih sadržaja i drugih gradskih funkcija, dok su ostala naselja na području Grada Slatine pretežito ruralnog karaktera [5].

Grad Slatina je prema popisu stanovništva iz 2011. godine drugi po veličini grad u Virovitičko-podravskoj županiji, te je na površini od oko 156 km² imao 13.686 stanovnika u oko 4.900 kućanstva,

što je predstavljalo oko 16 posto ukupnog broja stanovnika Županije, odnosno 0,32 posto od ukupnog broja stanovnika Republike Hrvatske. Gustoća naseljenosti u Slatini bila je tada 88 stanovnika/km² [6].

Urbana su se naselja na području Grada počela graditi tek nakon Drugog svjetskog rata, a njihov današnji izgled je, uglavnom, dovršen potkraj osamdesetih godina prošlog stoljeća. Za razliku od njih, na većem dijelu starijih ruralnih naselja u zadnjih se trideset godina širila neplanska gradnja stambenih objekata i sekundarne prometne mreže lokalnih cesta.

Grad Slatina je drugo najveće središte u Virovitičko-podravskoj županiji prema potencijalu lokalnog gospodarstva. U Slatini se zadnjih godina izgradio veći broj industrijskih pogona koji uključuju drveno-prerađivačku, prehrambenu, duhansku, metaloprerađivačku industriju, proizvodnju građevnog materijala i brojne obrtničke djelatnosti. Osim toga, Grad Slatina imao je najveći broj ostvarenih projekata u Županiji financiranih iz predpristupnih fondova EU, što je omogućilo relativno visoku spremnost za ulazak slatinskog gospodarstva u Europsku uniju.

Na području Grada Slatine predviđeno je sedam poduzetničkih zona od kojih su četiri zone do sada izgrađene, jedna je u izgradnji, a dvije zone su u pripremi za izgradnju. Poduzetničke zone s izgrađenom infrastrukturom su Turbina 1, Trnovača, KućanicaMedinci, i poduzetnička zona Mala privreda. Izgradnjom poduzetničkih zona Grad Slatina stvorio je bitne pretpostavke za dodatni razvoj gospodarstva, a kontinuirano se uređuju i nove zone, pa se svim zainteresiranim poduzetnicima na slatinskom području nudi kvalitetno građevinsko zemljište s potrebnom infrastrukturom radi pokretanja svih vrsta poduzetničkih projekata.

Položaj grada Slatine u prometnom sustavu Virovitičko-podravске županije određen je njegovom pozicijom na sjeverno-istočnom dijelu Republike Hrvatske koji se nalazi na podravskom prometnom koridoru. Grad Slatina, pored geografske udaljenosti od glavnih prometnih koridora Republike Hrvatske, u najvećem dijelu je usmjeren prema Virovitici i Osijeku, kao županijskim i regionalnim središtima s brojnim značajnim funkcijama za život stanovnika.

U prometnom sustavu Grada Slatine i dalje je prisutna dominacija cestovnog prometa, tako da se cestovna mreža šireg gravitirajućeg područja Grada sastoji od državnih, županijskih, lokalnih i nerazvrstanih cesta. Mrežu glavnih cestovnih prometnica na području Grada Slatine čine sljedeće ceste:

- državna cesta D-2 (povezuje cijeli podravski cestovni koridor: GP Dubrava Križovljanska – Varaždin – Virovitica – Našice – Osijek – Vukovar - GP Ilok),
- državna cesta D-34 (Davor /D-5/ – Slatina - D. Miholjac - Josipovac /D-2/) i
- državna cesta D-49 (Slatina /D-2/ – Požega – Pleternica - čvor Lužani /D-4/).

Raskrižje državnih cesta D-2 i D-34 smješteno je na obilaznici grada Slatine i da prije tri godine nije izgrađena obilaznica Grada, raskrižje ovih dviju državnih cesta postalo bi ograničavajući čimbenik razvoja užeg središta Slatine.

Za gospodarski život ruralnog dijela Grada Slatine te za povezivanje cestovne mreže unutar područja Županije, na mrežu državnih cesta nadovezuje se mreža županijskih i lokalnih cesta od kojih na području grada postoje sljedeće dionice:

- županijska cesta Ž-4025 (Gornji Miholjac – Bakić - Slatina),
- županijska cesta Ž-4028 (Novo Kusonje – Voćin),
- županijska cesta Ž-4029 (Bakić - Slatina),
- lokalna cesta L-40050 (Lukavac – D-2) i
- lokalna cesta L-40051 (Golenić – D-49).

Postojeće državne ceste su opterećene i na području grada česte su prometne gužve, tako da je izmještanje državne ceste D-2 (nekada kolokvijalno prozvana cesta smrti), bio najvažniji prostorno-prometni projekt zadnjih desetak godina.

Trase navedenih javnih razvrstanih cesta nalaze se u okviru profila ulica koje su u gradskom cestovnom sustavu u funkciji glavnih i sabirnih ulica, a ostvaruju međusobnu prometnu povezanost različitih gradskih područja. Na osnovni cestovni prometni sustav nadovezuje se mreža sabirnih i nerazvrstanih cesta čiji je zadatak omogućiti pristup do svih izgrađenih dijelova grada.

Slika 2. Karta prometnica s novom obilaznicom Grada Slatine (D-2)

Razina opremljenosti koridora tih cesta je različita, tako da je u zoni sjeverno od stare trase državne ceste D-2 uglavnom širina koridora zadovoljavajuća, i u njega je moguće smjestiti sve potrebne prometne površine, kao i vodove komunalne infrastrukture.

Cestovna mreža u južnom dijelu Grada, smještena na obroncima Papuka, dijelom nema potrebne širine koridora, a i pojedini uzdužni elementi trase su vrlo nepovoljni, što izaziva velike probleme vozačima tijekom zimskog razdoblja.

Autobusni kolodvor nalazi se u široj zoni središta grada, a na prilaznim pravcima u grad, na staroj trasi državne ceste D-2, nalaze se tri para autobusnih stajališta. Veliki problem središta Grada Slatine predstavlja i značajni nedostatak parkirališnih mjesta, posebno u zoni Ulice Vladimira Nazora.

Najznačajnije postojeće dionice na kojima se odvija biciklistički promet su uz koridor trase nekadašnje državne ceste D-2 (Ulica Braće Radića i Ulica kralja Zvonimira), kao i trasa uz Sportsko-rekreacijski centar akumulacije Javorica.

Kategorija ceste	km	Gustoća cestovne mreže	
		km/1.000 km ²	km/1.000 stanovnika
Državna	39,86	239,04	2,69
Županijska	11,37	67,76	0,76
Lokalna	29,95	173,91	1,96
Nerazvrstane	47,10	282,46	3,18
Ukupno:	128,28	769,29	8,65

Tablica 1. Gustoća mreže u odnosu na površinu i broj stanovnika

Izvor: Uprava za ceste Virovitičko-podravске županije

Grad Slatina predstavlja prostor koji je cestovnom mrežom integriran u prometni sustav Županije, pa ga je potrebno promatrati i analizirati uzimajući u obzir kako lokalna obilježja i rješenja, tako i zahtjeve i značajke tranzitnog karaktera prometa koji prolazi tim područjem ili ga tangira.

Okosnicu cestovne mreže Grada čini obilaznica grada Slatine (državna cesta D-2), koja je kategorizirana kao prometnica najvišeg značaja, te je na njoj dopušten promet isključivo motornim vozilima. Radi ostvarivanja velike propusne moći, sigurnosti i udobnosti vožnje, raskrižja na obilaznici su izvedena u razini kao velika kružna raskrižja, ili raskrižja regulirana svjetlosnom prometnom signalizacijom. Njihova veza s mrežom ulica se ostvaruje preko glavnih gradskih ulica. Obilaznica se priključuje na sustav državnih cesta i ima funkciju povezivanja grada s cestovnom mrežom istovremeno povezujući udaljene dijelove grada međusobno. Njenom izgradnjom omogućeno je funkcioniranje užeg središta grada bez buke kamiona i većih onečišćenja zraka, ali i povećana protočnost prometovanja osobnih vozila i pješaka.

Uloga obilaznice u gradskoj mreži Slatine je dvojaka, prometnica je namijenjena izvorno – ciljnom i tranzitnom prometu, a služi i kao najbrža veza između udaljenih dijelova grada. Čvorovi su u jednoj razini na udaljenostima većim od kilometra pa je karakterizira manja pristupačnost u odnosu na ostalu prometnu mrežu. Također, na razini odvijanja gradskih prometnih tokova, to je jedna od najznačajnijih gradskih prometnica. Preko čvorišta s Ulicom M. Gupca i Ulice Vladimira Nazora na nju su povezane najvažnije transverzne gradske prometnice, koje u nastavku povezuju dijelove Grada međusobno, te ovaj cestovni pravac s gradskim središtem.

Glavne gradske ulice predstavljaju mrežu cestovnih prometnica koje povezuju pojedine veće dijelove grada, te usmjeravaju promet s gradskih avenija na mrežu ulica nižeg ranga. Preko glavne gradske ulice obavlja se temeljna distribucija prometa na gradskom području, a spoj na mrežu gradskih cesta se uglavnom ostvaruje svjetlosnim signalnim uređajima, dok poprečni presjek prometnice obično sadrži jedan kolnik s četiri vozna traka. Zaustavljanje vozila linija JGP je predviđeno na posebnim trakovima (ugibalistima). Za potrebe odvijanja uzdužnog pješačkog prometa predviđeni su obostrani pločnici čija širina ovisi o intenzitetu tih tokova. Pješački prelazi su kontrolirani.

Glavne gradske ulice na području naselja Slatine su sljedeće:

- Ulica Braće Radić koja predstavlja longitudinalnu prometnicu između Sladojevaca i središta Grada Slatine (i preko njih kvalitetnu cestovnu vezu s ostatkom prometne mreže i središtem Grada). Ova prometnica ima vrlo važnu ulogu u odvijanju gradskog tranzitnog, ali i lokalnog prometa. Po svojim tehničkim karakteristikama to je dvotračna dvosmjerna prometnica širine 7 m, sa semaforiziranim raskrižjima u razini,
- Ulica kralja Zvonimira također predstavlja longitudinalnu prometnicu između središta Grada Slatine i istočnog izlaza iz grada, ima važnu ulogu u odvijanju gradskog tranzitnog i lokalnog prometa. Po svojim tehničkim karakteristikama to je dvotračna dvosmjerna prometnica širine 7 m, sa semaforiziranim raskrižjima u razini i kružnim raskrižjem u središtu grada (Trg Svetog Josipa),
- Ulica Lipa (D-69) predstavlja važnu transverzalnu prometnicu između središta Slatine i jugozapadnog ulaza/izlaza iz grada u smjeru naselja Čeralije. Preko ulice Lipa ostvaruje se kvalitetnu cestovnu vezu s ostatkom prometne mreže južnih naselja Grada Slatina. Po svojim tehničkim karakteristikama to je dvotračna dvosmjerna prometnica širine 7 m, sa semaforiziranim raskrižjima u razini,
- Ulica Vladimira Nazora (D-34) predstavlja važnu transverzalnu prometnicu između središta Slatine i sjevernog ulaza/izlaza iz grada u smjeru naselja Medinci. Preko navedene ulice ostvaruje se brza cestovna veza s ostatkom prometne mreže središta i južnih naselja Grada Slatina. Po svojim tehničkim karakteristikama to je dvotračna dvosmjerna prometnica prosječne širine 6,5 m, s raskrižjima u razini,
- Ulica Matije Gupca (Ž-4025) predstavlja transverzalnu prometnicu između središta Slatine i sjevernog ulaza/izlaza iz grada u smjeru naselja Bakić. Preko navedene ulice ostvaruje se cestovnu vezu s ostatkom prometne mreže središta, južnih i istočnih naselja Grada Slatina. Po svojim tehničkim karakteristikama to je dvotračna dvosmjerna prometnica prosječne širine 6,5 m, s raskrižjima u razini,
- Ž-4028 predstavlja transverzalnu prometnicu između Ulice Braće Radić (šireg središta Slatine) i jugozapadnog ulaza/izlaza iz grada u smjeru naselja Radosavci, Kusunje i dalje prema naselju

Mačkovac. Preko navedene ulice ostvaruje se cestovna veza s ostatkom prometne mreže središta, sjevernih i istočnih naselja Grada Slatina. Po svojim tehničkim karakteristikama to je dvotračna dvosmjerna prometnica prosječne širine 6,5 m, s raskrižjima u razini i

- Ulica Nikole Šubića Zrinjskog predstavlja transversalnu prometnicu između središta Slatine i sjeveroistočnog ulaza/izlaza iz grada u smjeru naselja Medinci. Preko navedene ulice ostvaruje se cestovna veza s ostatkom prometne mreže središta i južnih naselja Grada Slatina. Po svojim tehničkim karakteristikama to je dvotračna dvosmjerna prometnica prosječne širine 6,5 m, s raskrižjima u razini.

Gradske ulice namijenjene su povezivanju manjih cjelina grada međusobno te s gradskim središtem, a na njima je predviđen mješoviti motorni promet. Čvorištima u razini ili semaforiziranim raskrižjima se priključuju na prometnice višeg ranga. Prijelaz pješaka je kontroliran, a uzdužni tok pješaka ostvaruje se na pločnicima potrebne širine.

Funkcija lokalnih cesta i ulica je u tome da omogućuje pristup različitim stambenim zonama, naseljima, industrijskim pogonima ili trgovačkim objektima. To su interne prometnice pojedinih gradskih dijelova koje omogućavaju pristup do pojedinih objekata. Dozvoljeno je zaustavljanje i parkiranje vozila. Poprečni presjek se obično sastoji od jednog kolnika s dva prometna traka te obostranim pješačkim stazama.

Stambene ulice i pristupi često su realizirani neplanski nakon već nastale građevinske strukture, podređene vlasničkim odnosima i konfiguraciji terena. Do njihove realizacije u punom profilu, što pretpostavlja transformaciju postojeće izgradnje, promet se mora odvijati u postojećim gabaritima ulica. Na utvrđenu uličnu mrežu veže se sustav ostalih pristupa i putova, te parkirališni prostori za pojedinu građevinu ili grupu građevina. Ostale ulice ulaze u kategoriju nerazvrstanih cesta, a samo dio tih cesta je potpuno infrastrukturno opremljen.

Mreža ulica i cesta unutar naselja Slatina uglavnom je zadovoljavajuća, ali su neki dijelovi naselja teže dostupni, a ima i slijepih ulica. Prometno-tehnički elementi su neujednačeni i ograničeni postojećim terenom i već izgrađenim objektima i sadržajima. Široke su 5,0 - 7,0 metara, i većina ih je asfaltirana. Ceste na području Grada izgrađene su često bez potrebnih pješačkih nogostupa i biciklističkih staza.

Veliki doprinos nastajanju prometnih gužvi u razdobljima vršnog prometnog opterećenja je nedostatak uređenih i označenih javnih parkirališta u zoni središta Grada, zbog čega mnoga vozila nepotrebno višekratno prolaze istim prometnicama tražeći slobodno parkirališno mjesto uz cestu i time povećavaju prometnu gužvu.

Jedan je od temeljnih ciljeva prometne politike je sigurnost odvijanja prometa na cestama, a ona značajno ovisi o stanju kolnika, te je iz tog razloga sustavno održavanje i modernizacija svih cestovnih dionica u Gradu imperativ. U razdoblju od 2009. do 2013. godine izgrađene su i rekonstruirane te puštene u promet brojne dionice državnih i županijskih cesta. Tako je znatno poboljšana sigurnost odvijanja prometa na prilaznim državnim cestama, kao i u samom gradu uklanjanjem tranzitnog prometa, a boljom prometnom povezanošću ostvareni su i uvjeti za ubrzaniji gospodarski razvoj Grada Slatine.

4. ANALIZA PROMETNIH NEZGODA NA PODRUČJU GRADA SLATINE

Analizom sigurnosti prometa na području Grada Slatine utvrđeno je stanje ugroženosti sudionika u cestovnom prometu. Smisao je analize primarno u tome da se eventualno djelomično izmijenjeni način organizacije i regulacije prometa u zoni obuhvata i time umanje ili eliminiraju reperkusije postojeće regulacije prometa (i vođenja tokova) na sigurnost prometa.

Analiza prometnih nezgoda provedena je prema određenim karakteristikama prometnih nezgoda za vremensko razdoblje od četiri godine i to od 1. 1. 2010. do 31. 12. 2013. godine temeljem GIS baze napravljene prema podacima MUP-a. O svakoj prometnoj nezgodi na raskrižju korišteni su sljedeći podaci:

- vrste prometnih nezgoda (sudar iz suprotnog smjera, bočni sudar, sudar pri usporednoj vožnji, sudar pri vožnji u slijedu, sudar pri vožnji unazad, udar vozila u parkirano vozilo, slijetanje vozila s ceste, nalet na motociklistu i udar vozila u objekt) i

- okolnosti koje su prethodile nesreći (brzina neprimjerena uvjetima, vožnja na nedovoljnoj udaljenosti, nepropisno skretanje, nepropisno okretanje, vožnja unazad, nepropisno prestrojavanje, nepoštivanje prednosti prolaza, ostale greške vozača, nemarno postupanje s vozilom i neočekivana pojava opasnosti).

Ulazni podaci u ovim obradama bili su podaci o prometnim nezgodama i njihovim karakteristikama u promatranom vremenskom razdoblju. U sljedećim tablicama nalaze se sumarni podaci o prometnim nezgodama na promatranom području.

VRSTA PROMETNE NEZGODE (prema posljedicama)	Godine				Ukupno
	2010.	2011.	2012.	2013.	
Broj nesreća s poginulim osobama	1	0	1	1	3
Broj nesreća s ozlijeđenim osobama	41	48	39	36	164
Broj nesreća s materijalnom štetom	71	72	53	49	245
Ukupno	113	120	93	86	412

Tablica 2. Broj prometnih nezgoda u promatranom razdoblju prema vrsti prometne nezgode

Izvor: baza podataka MUP-a i Promet i prostor d.o.o., Zagreb

Prema tablici 2, u prosjeku godišnje na području Grada Slatine dogodi se oko stotinu prometnih nezgoda s različitim posljedicama, s time da je u promatranom četverogodišnjem razdoblju u prosjeku jedna osoba poginula godišnje, a ukupno je bilo 164 nesreće s ozlijeđenim osobama. Pozitivno je što ukupan broj nezgoda iz godine u godinu opada za oko 10 posto godišnje, iako broj poginulih gotovo ne pada.

Tip prometne nesreće	2010	2011	2012	2013	Ukupno	Udio (%)
Bočni sudar	25	28	23	15	91	22,09
Slijetanje vozila s ceste	18	17	22	16	73	17,72
Udar vozila u parkirano vozilo	17	18	13	13	61	14,81
Vožnja u slijedu	16	14	5	8	43	10,44
Iz suprotnih smjerova	14	11	5	4	34	8,25
Ostalo	7	4	4	8	23	5,58
Udar vozila u objekt na cesti	8	7	2	3	20	4,85
Udar vozila u objekt kraj ceste	1	5	5	5	16	3,88
Vožnja unatrag	1	6	5	3	15	3,64
Nalet na domaću životinju	3	3	3	5	14	3,40
Nalet na pješaka	1	4	2	4	11	2,67
Nalet na bicikl	1	2	4	1	8	1,94
Usporedna vožnja	1	1	0	1	3	0,73
Nalet na motocikl ili moped	0	0	0	0	0	0,00
Nalet na divlju životinju	0	0	0	0	0	0,00
Nalet na pticu	0	0	0	0	0	0,00
Ukupno	113	120	93	86	412	100

Tablica 3. Broj prometnih nesreća u promatranom razdoblju prema vrsti prometne nesreće

Izvor: baza podataka MUP-a i Promet i prostor d.o.o., Zagreb

Slika 3 Prikaz analiziranih prometnih nesreća u Gradu Slatini od 2010. do 2013. godine (Izvor: baza podataka MUP-a Promet i prostor d.o.o., Zagreb)

Može se zaključiti kako su najčešće nesreće po tipu na promatranom području bočni sudari (22,1 posto nesreća), slijetanje vozila s ceste (17,8 posto nesreća), udar vozila u parkirano vozilo (14,8 posto nesreća), te tip nesreće vožnja u slijedu (10,4 posto nesreća). Svi ostali tipovi nesreća čine od 8,25 do tek 0,73 posto svih nesreća.

Okolnosti koje su prethodile nesreći	2010	2011	2012	2013	Ukupno	Udio (%)
Brzina neprimjerena uvjetima	21	26	23	19	89	21,60
Nepoštivanje prednosti prolaska	11	20	11	12	54	13,11
Ostale greške vozača	15	13	9	15	52	12,62
Nepropisno uključivanje u promet	10	13	8	3	34	8,25
Nepropisno skretanje	13	7	10	3	33	8,01
Nepoštivanje svjetlosnog znaka	6	9	4	6	25	6,07
Nepropisna vožnja unatrag	3	7	6	8	24	5,83
Vožnja na nedovoljnoj udaljenosti	7	6	3	0	16	3,88
Neočekivana pojava opasnosti na cesti	2	3	3	5	13	3,16
Nepropisno kretanje vozila na kolniku	3	0	2	8	13	3,16
Nepropisno pretjecanje	6	3	0	3	12	2,91
Nemarno postupanje s vozilom	4	3	3	0	10	2,43

Nepropisno mimoilaženje	3	3	2	1	9	2,18
Nepropisno okretanje	3	1	1	1	6	1,46
Zakašnjelo uočavanje opasnosti	1	2	2	1	6	1,46
Nepropisno prestrojavanje	1	0	3	0	4	0,97
Nepropisno parkiranje	2	0	2	0	4	0,97
Nepropisno obilaženje	1	1	1	1	4	0,97
Pješaci-nekorištenje pješačkog prijelaza	0	2	0	0	2	0,49
Nepropisna brzina	1	1	0	0	2	0,49
Ukupno	113	120	93	86	412	100,00

Tablica 4. Broj prometnih nesreća u promatranom razdoblju prema okolnostima koje su prethodile nesreći**Izvor:** baza podataka MUP-a i Promet i prostor d.o.o., Zagreb

Iz tablice je vidljivo kako u strukturi uzroka nastajanja prometne nesreće uzrok tipa brzina neprimjerena uvjetima čini gotovo 22 posto svih nesreća. Odmah iza toga slijedi uzrok tipa nepoštivanje prednosti prolaska koji čini oko 13 posto svih uzroka, te ostale greške vozača koje čine također skoro 13 posto, odnosno ukupno 52 prometne nesreće u zadnje 4 godine.

UVJETI VIDLJIVOSTI	2010	2011	2012	2013	UKUPNO NESREĆA	UDIO (%)
Dan	89	89	72	56	306	74
Noć	21	30	19	27	97	24
Sumrak	2	1	2	3	8	2
Svitanje	1	0	0	0	1	0
UKUPNO	113	120	93	86	412	100

Tablica 5. Broj prometnih nesreća u promatranom razdoblju prema uvjetima vidljivosti tijekom dana**Izvor:** baza podataka MUP-a i Promet i prostor d.o.o., Zagreb

Vidljivo je kako su se nesreće tijekom tipičnog radnog dana najčešće (u oko 74 posto slučajeva) događale po danu u razdoblju zadovoljavajuće vidljivosti.

STANJE KOLNIKA	2010	2011	2012	2013	UKUPNO NESREĆA	UDIO (%)
Suh - čist	77	88	74	62	301	73
Mokar	30	28	13	22	93	23
Suh - pijesak, šljunak	2	2	2	1	7	2
Snijeg - nije razgrnut	2	0	1	0	3	1
Snijeg - razgrnut	2	0	1	0	3	1
Zaleđen - nije posut	0	1	2	0	3	1
Zaleđen - posut	0	1	0	1	2	0
Zemlja mokra	0	0	0	0	0	0
UKUPNO	113	120	93	86	412	100

Tablica 6. Broj prometnih nesreća u promatranom razdoblju prema uvjetima na kolniku tijekom dana**Izvor:** baza podataka MUP-a i Promet i prostor d.o.o., Zagreb

KARAKTERISTIKE CESTE	2010	2011	2012	2013	UKUPNO NESREĆA	UDIO (%)
Ravna cestovna dionica	62	57	41	38	198	48
Parkiralište	12	12	13	15	52	13
T-raskrižje	6	12	13	11	42	10
Četverokrako raskrižje	9	14	10	7	40	10
Prijelaz preko pruge-fizički zaštićen-zatvoren	12	8	4	4	28	7
Zavoj	6	8	7	6	27	7
Ostale ceste	2	0	1	2	5	1
Nogostup	1	2	1	1	5	1
Prijelaz preko pruge - fizički zaštićen - otvoren	1	2	1	0	4	1
Kružni tok	0	1	2	0	3	1
Pješački prijelaz	1	2	0	0	3	1
Ostalo	1	1	0	1	3	1
Most	0	1	0	0	1	0
Y-raskrižje	0	0	0	1	1	0
Prijelaz preko pruge-svjetlosna signalizacija-radi	0	0	0	0	0	0
UKUPNO	113	120	93	86	412	100

Tablica 7 Broj prometnih nesreća u promatranom razdoblju prema karakteristikama ceste na kojoj je nastala nesreća**Izvor:** baza podataka MUP-a i Promet i prostor d.o.o., Zagreb

Provedena analiza prometnih nezgoda na području Grada Slatine pokazuje kako svaki segment u gradskoj prometnoj mreži ima neke svoje specifične karakteristike ugroženosti prometa, premda prevladavaju zajedničke značajke. Ove značajke proizlaze iz položaja promatranog segmenta u prometnoj mreži Grada, a zatim i njihove geometrije, te opremljenosti prometnom signalizacijom. Iako prezentirani podaci pokazuju da se radi o prilično incidentnom području, intenzitet prometnog toka koji prosječno dnevno prolazi pojedinom ulicom ili raskrižjem relativizira i umanjuje tu ocjenu.

Ukupno tri vrste pogrešaka (sudari pri vožnji u slijedu, bočni sudari, kao i udar u parkirano vozilo) predstavljaju blizu oko 80 posto svih vozačkih grešaka koje su dovele do prometnih nezgoda. Kategorije stradalnika uglavnom su vozači i putnici u vozilu što je, dakako, vezano uz tip nezgode.

Iako prethodna analiza nije dovela u neposrednu vezu navedene okolnosti i sustav regulacije prometa na pojedinom mrežnom segmentu, izvjesno je da neke karakteristike postojeće regulacije prometa ne mogu biti doprinos sigurnosti, već upravo suprotno.

Regulacijskim mjerama i prometnom signalizacijom treba uraditi sve što je moguće kao bi brzine kretanja vozila prilikom kretanja Gradom Slatinom bile u okviru dozvoljenih (ili niže), kao i to da se slijeđenje vozila u koloni odvija uz veće sigurnosne razmake, što će svakako doprinijeti sigurnosti odvijanja prometa.

Pomoću Preporuka za istraživanje ekonomičnosti cesta (EWS/nacrt 1997.) moguće je provesti i istraživanje troškova prometnih nesreća. Stope troškova STN (stanje cijena iz 2000. god.), prikazane su u tablici 8 [7]. Tim troškovima dodaje se trošak poginule osobe u visini od 680.000 €.

Prema tablici 8, za prometne nezgode unutar granica naseljenog mjesta uzeti su troškovi nesreća za prometnicu i to za šest kategorija nesreće. U tablici 9 prikazana je monetizacija prometnih nesreća odnosno godišnji društveno-ekonomski gubici uslijed poginulih i ozlijeđenih osoba i izazvanih materijalnih šteta.

KATEGORIJA NESREĆE (uzima se najteža posljedica)	Kategorija ceste				Ukupno
	CESTA izvan Naseljenoga mjesta		CESTA unutar naseljenoga mjesta		
	Autocesta	Međugradska cesta	Prometnica	Prilazna cesta	
	Troškovi izraženi u €				
Nezgodna s poginulima ili teško ozlijeđenima	295.000	265.000	155.000	130.000	145.000
Nezgodna s ozlijeđenima	105.000	110.000	44.000	33.000	38.000
Nezgodna s lakše ozlijeđenima	30.500	18.000	12.500	10.000	11.000
Teža nezgodna s materijalnom štetom	18.000	12.500	11.500	11.000	11.500
Ostale nezgode s materijalnom štetom	8.000	6.000	6.000	5.500	5.500
Nezgodna s materijalnom štetom	10.500	6.500	6.500	5.500	6.000

Tablica 8 Paušalne stope troškova nezgoda ovisno o kategoriji nezgode i kategoriji ceste**Izvor:** Massnahmen gegen Unfallhaufungen Auswertung von Strassenverkehrs-unfallen, Teil 1. ISK & GDV, 1998, Koln.

VRSTA PROMETNE NEZGODE (prema posljedicama)	Trošak prometne nesreće (€)	Godine							
		2010.		2011.		2012.		2013.	
Nesreća s poginulim osobama	155.000	1	155.000	0	0	1	155.000	1	155.000
Nesreća s ozlijeđenim osobama	44.000	41	1.804.000	48	2.112.000	39	1.716.000	36	1.584.000
Nesreća s materijalnom štetom	6.500	71	461.000	72	468.000	53	344.500	49	318.500
Smrtno stradali	680.000	680.000		0		680.000		680.000	
Ukupno		113	3.100.000	120	2.580.000	93	2.895.500	86	2.057.000

Tablica 9 Broj prometnih nezgoda u promatranom razdoblju prema vrsti prometne nezgode**Izvor:** obrada autora

Prema izračunatim vrijednostima troškova nezgoda, vidljivo je kako su troškovi ukupnog društvenog gubitka oko 2,5 milijuna eura godišnje u Gradu Slatini, odnosno oko 100 milijuna kuna u petogodišnjem periodu, s prosječno preko 100 prometnih nesreća godišnje.

5. PRIORITETI U SANACIJI OPASNIH MJESTA

U tablici 10 prikazano je rangiranje prometnih nesreća na cestovnoj mreži Slatine. U najviši rang pripadaju ulice na kojima su najizraženije posljedice prometnih nesreća. U samom vrhu su Ulice kralja Zvonimira i braće Radić, na kojima su se dogodile nesreće sa smrtnim posljedicama. Na te dvije ulice, koje su i prometno najopterećenije, ukupno je bilo u četiri godine četiri smrtno stradale osobe, 48 ozlijeđenih osoba i 51 nezgodna s materijalnom štetom. Sanacija tih ulica je prioritet u povećanju sigurnosti prometa. U prioritete spadaju i sanacija opasnih mjesta u Ulici Matije Gupca, Vladimira Nazora, Lipa, Grobljanska, te Trg Sv. Josipa i Trg Ruđera Boškovića. U tablici 11 prikazani su prijedlozi koji se odnose na sanaciju prioritetnih ulica, odnosno prometne infrastrukture u Gradu Slatini.

U druge i treće prioritete spadaju ulice na kojima je broj ozlijeđenih osoba i broj nesreća samo s materijalnom štetom znatno manji u odnosu na I. prioritet.

ULICA		POSljedice prometnih nezgoda 2010.-2013.			
		Poginuli	Ozlijeđeni	Materijalna šteta	Prioritet za sanaciju
1.	Kralja Zvonimira	2	26	15	I
2.	Braće Radića	1	22	36	
3.	Matije Gupca	0	17	8	
4.	Vladimira Nazora	0	14	26	
5.	Trg Svetog Josipa	0	12	19	
6.	Lipa	0	10	4	
7.	Grobljanska	0	6	22	
8.	Trg Ruđera Boškovića	0	6	23	
9.	Šetalište Julija Burgera	0	5	4	
10.	Bana Jelačića	0	4	8	
11.	Nikole Šubića Zrinskog	0	4	7	II
12.	Kralja Tomislava	0	4	1	
13.	Kozice	0	3	3	
14.	Potočani	0	2	4	
15.	Donji Meljani	0	2	1	
16.	Industrijska	0	1	8	III
17.	Ante Kovačića	0	1	6	
18.	Kolodvorska	0	0	5	
19.	Trg Zbora narodne garde	0	0	6	
20.	Ive Tijardovića	0	0	3	

Tablica 10 Rangiranje prometnih nesreća u Gradu Slatini od 201.-2013. godine po posljedicama i prioriteti u sanaciji**Izvor:** podaci MUP-a, baza podataka Promet i prostor d.o.o. i obrada autora

ULICA	PRIJEDLOZI POBOLJŠANJA
Kralja Zvonimira	Izgradnja biciklističkih i pješačkih staza istočno od raskrižja s D-2, zaštita od opasnih kanala uz cestu, opasni ulazi i izlazi s parkirališta na cestu, neadekvatna stajališta za autobuse, nekritički duge zabrane pretjecanja na ravnim dionicama ceste, obnova prijelaza za pješake (učenike), slaba preglednost raskrižja s Ulicom Nikole Šubića Zrinskog, uvesti sredstva za smirenje prometa.
Braće Radića	Nedostaju trake za bicikliste, uvesti sredstva za smirenje prometa, potrebno je semaforizirati raskrižje s Voćinskom ulicom, sanacija raskrižja s Ulicom lipa.
Matije Gupca	Izgradnja biciklističkih staza, rekonstrukcija raskrižja s Ulicom Braće Radić, osiguranje prometa od opasnih jaraka uz cestu.
Vladimira Nazora	Nedostaju obilježeni pješački prijelazi, središnji dio kolnika je označen je poljima za usmjeravanje promet, bolje je proširiti prometne trakove i dodati biciklističke trakove od 1,0 m, raskrižje s kolodvorskom bolje označiti horizontalnom signalizacijom, uvesti sredstva za smirenje prometa.
Trg Svetog Josipa	Potrebna je semaforizacija T raskrižja.
Lipa	Izgradnja biciklističkih staza, rekonstrukcija raskrižja s Ulicom Marka Marulića, označavanje opasnih zavoja i osiguranje prometa od opasnih jaraka uz cestu.
Grobljanska	Izgradnja biciklističkih staza, obnova signalizacije, osiguranje prometa od opasnih jaraka uz cestu.
Trg Ruđera Boškovića	Izgradnja biciklističkih staza, uređenje parkirališta i kružnog raskrižja, osiguranje prometa od opasnih jaraka uz cestu (kod Plodina).

Tablica 11 Prijedlozi poboljšanja cestovne infrastrukture u Gradu Slatini**Izvor:** obrada autora

7. ZAKLJUČAK

Prometna infrastruktura temeljna je pretpostavka ukupnog razvitka Grada Slatine jer smanjuje prometnu izoliranost i stvara pretpostavke za uravnoteženi razvitak, što je od osobite važnosti za gospodarski rast, ali i za socijalnu integraciju stanovništva. Neophodna je komplementarnost cestovnog i željezničkog prometa, te potreba integralnog pristupa u strategiji razvitka prigradskog putničkog prometa i prometne infrastrukture.

U Gradu Slatini uočavaju se određeni problemi koji će imati utjecaj na budući razvoj, a među glavne ograničavajuće čimbenike razvoja izdvajaju se demografska kretanja ukazuju na nastavak trenda depopulacije i lošu starosna strukturu stanovništva. Pored poboljšanja cestovne povezanosti zadnjih godina, još uvijek se osjeća nedovoljna povezanost s Viroviticom i Osijekom, udaljenost od glavnih gospodarskih središta Republike Hrvatske stavlja Grad Slatina u nepovoljnu startnu gospodarsku poziciju i predstavlja veće razvojno ograničenje. Povećani troškovi poslovanja, prijevozni troškovi, te neadekvatna organizacija prijevoza, samo su neki elementi ovog ograničenja, i odvojenost od dominantnih gospodarskih i društvenih tokova stvara i subjektivnu percepciju zapostavljenosti, što dodatno pridonosi nazadovanju gospodarstva i sredine uopće, tako da ispada kako Grad Slatina nije dovoljno atraktivan za življenje i uspješno poslovanje.

Glavni princip dimenzioniranja prometne infrastrukture je postizanje optimalnog odnosa između prometne potražnje i prometne ponude, kako u sadašnjem tako i u budućem sagledivom razdoblju. Kada se govori o cjelovitom prometnom sustavu Grada Slatine, očito je da se radi o relativno složenom problemu kojeg treba promatrati integralno – iz aspekta broja i učestalosti odvijanja javnog cestovnog prijevoza, raspoloživih prijevoznih sredstava, sezonskih oscilacija ponude i potražnje za prijevozom, kao i cijena koštanja prijevoza.

Sustav cestovnog prometa Grada Slatine mora, u prvome redu, udovoljiti funkciji kvalitetnog povezivanja s gravitirajućim područjem i potrebama lokalnog prijevoza. Pored modernizacije temeljnih cestovnih pravaca i njihovih kritičnih dionica, potrebno je planirati izgradnju, rekonstrukciju i uređenje nerazvrstani spojnih cesta, ulica, mjesnih putova, gospodarskih i ostalih nerazvrstanih prometnica. Kontinuirano ulaganje u razvoj i održavanje primarne, ali i lokalne, te kapilarne cestovne mreže potrebno je uskladiti na razini cijelog područja Županije.

Mrežu cestovnih prometnica potrebno je dalje razvijati tako da se izbjegava narušavanje krajobraznih vrijednosti područja, maksimalno očuvaju vrijedne poljoprivredne površine, dislocira tranzitni promet iz naselja putem obilaznica, te ukida kolni promet preko najužih urbanih središta (glavnih trgova i pješačkih zona) kod naselja gdje god je to moguće.

Uz navedeno, potrebno je sustavno održavanje svih cesta-ulica u okviru prometne mreže grada i to izgradnjom ili modernizacijom kolnika, izgradnjom pješačkih i biciklističkih staza, izgradnjom i/ili uređenjem parkirališnog prostora i uređenjem zelenih površina u uličnom profilu.

Zahvaljujući vjerojatnoj realizaciji razvojnih projekata koji će utjecati na rast atraktivnosti Slatine kao gospodarskog središta šireg ruralnog područja, posljedica će biti dodatan pritisak na cestovnu mrežu. Ulaganja u unapređenje gradske cestovne infrastrukture posebno se odnose na sanaciju opasnih mjesta (I. prioritet) i obnavljanje kolnika gradskih ulica i rješavanje problema parkiranja na užem području Grada.

Od mjera za poboljšanje cestovne infrastrukture u doglednom razdoblju posebno je značajno da se glavne gradske ulice urede na način da se osim uređenja kolnika urede i zone raskrižja, što podrazumijeva da se izvedu trake za lijeve i/ili desne skretače, a zatim svi navedeni prioriteti u cilju podizanja razine sigurnosti prometa. Regulaciju prometa potrebno je ostvariti na velikim raskrižjima svjetlosnom prometnom signalizacijom ili izgradnjom kružnih tokova na dijelovima mreže gdje to iziskuje prometno opterećenje. Također, potrebno sustavno i kvalitetno održavanje cestovne mreže, kako bi se osigurao puni standard održavanja svih razvrstanih cesta.

Promet u mirovanju potrebno je rješavati javnim ili privatnim parkirališnim/garažnim prostorima na način da se prilikom gradnje ili rekonstrukcije građevina u naseljima, stambenim, poslovnim, rekreacijskim i drugim zonama u okviru građevne čestice osigura maksimalno moguć broj parkirališnih mjesta.

U središnjoj gradskoj zoni potrebno je sagraditi javna parkirališta ili garaže, osobito na lokacijama uz pješački trg i tržnicu.

Nadalje, potrebno je unapređenje sigurnosti prometa na javnim cestama i važnijim nerazvrstanim cestama unutar područja naselja (obnovom oštećenih dijelova kolnika, postavljanjem nove i obnavljanjem postojeće prometne signalizacije, postavljanjem zaštitnih ograda na pojedinim kritičnim cestovnim dionicama, uređenjem i održavanjem javne rasvjete i sl.),

Sustav javnog prijevoza (javnog autobusnog i taksi prijevoza) kao funkcija od posebnog društvenog interesa, potrebno je posebnim instrumentima i mjerama poticati u daljnjem razvoju na način da sva važnija naselja Grada Slatine budu povezana sustavom javnog cestovnog prijevoza.

Mrežu cestovnih prometnica, tamo gdje je to moguće i potrebno, treba povezati suvremenim cestovnim priključcima važnije objekte cestovnog prometa: benzinske postaje, autobusna stajališta, parkirališta, servise za održavanje vozila i slično,

Također, treba predvidjeti i izgradnju deniveliranih prijelaza glavnih gradskih cesta preko trase željezničke pruge u skladu s prostornim i gospodarskim mogućnostima. U koridorima državnih i županijskih cesta, koji prolaze kroz naselja, potrebno je izgraditi pješačke staze, najmanje s jedne strane kolnika, građene odvojene od kolnika, a na cijeloj cestovnoj mreži grada, a posebno u koridorima glavnih i sabirnih prometnica, treba razvijati različite oblike »zelenog« prometa (posebno pješačke i biciklističke staze). Biciklističke staze kao dio mreže »zelenog prometa« važan su segment prometnog sustava Grada. Trase biciklističkih staza potrebno je planirati u okviru uličnih profila glavnih ili sabirnih cesta-ulica, i to na dionicama gdje za njih ima prostornih mogućnosti. Kada to prostorne mogućnosti dopuštaju biciklističke staze treba graditi odvojeno od kolnika.

Mrežu pješačkih staza potrebno je graditi u okviru uličnih profila glavnih i sabirnih cesta-ulica obostrano i odvojene od kolnika. U uskim pristupnim ulicama moguća je izgradnja jednostranih pješačkih staza uz kolnik, a u zonama teških terenskih uvjeta moguća je i izgradnja kolno-pješačkih površina. U središtu grada potrebno je formirati pješačku zonu od potoka Javorica do Ulice Vladimira Nazora.

Na odgovarajućim mjestima potrebno je predvidjeti proširenja za stajališta s nadstrešnicama za putnike. Sva naselja uz koridor državnih i županijskih cesta trebala bi imati najmanje jedan par suvremenih autobusnih stajališta.

Sigurnost prometovanja, posebno u sferi zaštite cestovnih pružnih prijelaza, je u zaostajanju za standardima koji se primjenjuju u svijetu i Europi i postoji potreba zaštite i modernizacije željezničko-cestovnih prijelaza (ŽCP) u razini, odnosno izgradnja deniveliranih prijelaza u Gradu Slatini.

9. LITERATURA

- [1] Feldbauer, B.: **Leksikon naselja Hrvatske**. Mozaik knjiga, Zagreb, 2004.
- [2] **Brojanje prometa na cestama Republike Hrvatske**. Hrvatske ceste, Zagreb, 2014.
- [3] Kos, G., Feletar, P., Orešić, M.: **Prometna i turistička valorizacija podravske magistrale**. Podravina, vol. XII, broj 24, studeni 2013., Koprivnica, p. 150-165.
- [4] **Bilten o sigurnosti cestovnog prometa 2013**. Ministarstvo unutarnjih poslova, Zagreb, 2014.
- [5] **Prostorni plan uređenja Grada Slatine**. Sužbeni glasnik 6/06, izrađivač Zavod za prostorno uređenje Virovitičko-podravske županije
- [6] **Statistički ljetopis 2013**. Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2014.
- [7] **Massnahmen gegen Unfallhaufungen Auswertung von Strassenverkehrs-unfallen**, Teil 1. ISK & GDV, 1998, Köln.
- [8] **White paper European transport policy for 2010: Time to Decide**", Brussels, 12/09/2001.
- [9] **Road safety manual**. PIARC World Road Association, Ministry of Transport of Quebec, 2003.
- [10] **Highway Capacity Manual**. Special Report 209, Transportation Research Board, Washington D. C., 2004.
- [11] Županović, D., Anžek, M., Kos, G.: **Optimisation of signal-controlled intersection capacity**. Promet - Traffic - Traffico, Vol. 22, Issue 6, Zagreb, 2010., p. 419-431.
- [12] Kos, G., Milojević, D., Feletar, P.: **Razvitak prometnog sustava Grada Virovitice kao središta Podravine**. Podravina, vol. 11, br. 21, p. 186 – 205, Koprivnica, 2012.

- [13] **Strategija prometnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje od 2014. do 2030.** Ministarstvo pomorstva, prometa i infrastrukture, 2014.
- [14] **Glavni plan i strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine,** Institut za turizam, Zagreb, 2012.
- [15] **Urbanistički plan uređenja Grada Slatine.** Službeni glasnik 2/07., izrađivač Zavod za prostorno planiranje d.d., Osijek.
- [16] **Cycling Aspects of Austroads Guides.** Austroads, Sydney, 2014.
- [17] **Zakon o sigurnosti prometa na cestama.** (NN 67/08, 48/10, 74/11, 80/13, 158/13, 92/14)
- [18] **Zakon o javnim cestama** (NN br. 180/04; izmjene i dopune NN br. 138/06, 146/08, 153/09, 73/10; izmjene NN br. 38/09, 124/09)
- [19] **Pravilnik o prometnim znakovima, opremi i signalizaciji na cestama** (NN br. 33/05; ispravak NN br. 64/05; izmjene i dopune NN br. 155/05, 14/11),

SUMMARY

The City of Slatina is situated in Virovitičko-Podavska County, in the north, near the border with the Republic of Hungary. A corridor of the state road D-2 and the regional railroad Varaždin-Osijek pass through the city. The paper analyzes the road traffic system of the City of Slatina, with particular attention to the analysis of traffic accidents through a georeferenced database during four years, from 2010 until 2013. The monetization of traffic accident expenses for the City of Slatina was made on the basis of known expenses of traffic accidents with casualties and injured persons, as well as material damage. The results of the applied methodology shows enormous expenses owing to traffic accidents. It is precisely the repairs of dangerous spots in the City of Slatina that represent a good opportunity for extremely economical investments. Furthermore, a list of priorities was made for the repair of dangerous spots, along with the suggestions on measures to be carried out for the purpose of raising the safety level in the city. Besides that, the paper presents guidelines for further development of the road infrastructure in the City of Slatina.

PROMJENE OBITELJSKE STRUKTURE NA PROSTORU BJELOVARSKOG KRAJA KONCEM 19. I U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA: RAZLOZI I POSLJEDICE

THE DIVISION OF COOPERATIVE FAMILIES IN THE AREA OF BJELVAR AT THE END OF THE 19TH AND BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: REASONS AND CONSEQUENCES

Danijela BIRT KATIĆ

Odjel za etnologiju i antropologiju

Sveučilište u Zadru

Franje Tuđmana 24i

23000 Zadar

dbirt@unizd.hr

Primljeno / Received: 1. 10. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 12. 2015.

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

UDK / UDC:

347.133.7(497.5-37Bjelovar)“18/19”

392.3(497.5)“18/19”

SAŽETAK

Obitelji, imovina i imovinske prakse predmet su istraživanja različitih znanstvenih disciplina, a u ovom radu problematizirat će se njihov međuođnos. U radu je stavljen naglasak na fenomene imovine, obitelji i imovinskih praksi odnosno na pitanje kako se ti fenomeni oblikuju u trenutku razdvajnja zadružnih obiteljskih struktura svojstvenih za prostor Vojne krajine. Navedeni fenomeni prikazani su unutar specifičnog društveno-povijesnog konteksta te se ukazuje na djelovanje ekonomskih, političkih i društvenih prilika unutar istraživanog prostora. Istraživanje se vremenski odnosi na razdoblje kasnog 19. st. te prve polovine 20. stoljeća, a glavno područje istraživanja obuhvaća ruralni prostor bjelovarskoga kraja. Uz pomoć arhivskih dokumenata i etnografske građe te dostupne literature navedeni fenomeni prikazati će se u svojim promjenama kao i kontinuitetu. Cilj je prikazati kako se u praksi ostvarivao prijenos imovine nasuprot postojećim zakonima, tj. kako se manifestiraju pojedine odluke pojedinca ili obitelji u trenutku kada se odlučuju prilagoditi zakonu i/ili običajnom pravu. Analiza dostupne etnografske arhivske građe ukazala je na postojanje dvaju osnovnih oblika imovine: materijalne i nematerijalne, odnosno pokretne i nepokretne. Istraživanjem su, između ostalog, zabilježena dva načina nasljeđivanja, uz određene varijacije: ravnopravno i neravnopravno nasljedno pravo. Prijenos imovine nakon raspada zadruge može se promatrati kao dugotrajan proces, a započinjao bi ovisno o individualnim odlukama unutar obitelji. Analiza i interpretacija izvora pokazala je da su struktura obitelji, njene transformacije kao i pitanje međugeneracijskih odnosa izravno povezani s određenim načinom prijenosa imovine.

Ključne riječi: Vojna krajina; krajiška zadruge; Bjelovar; imovina; diobeni ugovori; oporuke

Key words: Military Frontier, frontier cooperations, Bjelovar, property, divisional contracts, wills

UVOD

U radu namjeravam prikazati promjene u svakodnevnom životu *obitelji* bjelovarskoga kraja koje su uslijedile neposredno nakon diobe, odnosno pokušat ću ukazati na dinamiku tih promjena i na uzroke koji su u relativno kratkom razdoblju doveli do raspada *krajiških kućnih zadruga* koncem 19. stoljeća

u selima toga kraja.¹ Činjenica da je prostor bjelovarske regije tijekom dužeg razdoblja pripadao politički i društveno specifično organiziranom prostoru Vojne krajine, imala je poseban utjecaj na pitanja imovine i obitelji, te na odnose između članova obitelji. Sve do ukidanja u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća Vojna krajina funkcionirala je prema posebnim društvenim pravilima kao vrsta vojne obrambene zone prema Osmanskom Carstvu. Time je i obiteljski život stanovništva bjelovarskog kraja kroz 19. stoljeće specifičan; velik broj stanovnika živio je jedan dio svog životnog vijeka u zadrugnim obiteljima, odnosno *kućnim zadrugama*. Prema etnografskim opisima nastalima na početku 20. stoljeća te obitelji najčešće su se okupljale u jednom kućanstvu koje je činilo *tri do četver loze*, odnosno u jednom kućanstvu živjelo je od dvadeset do četrdeset *duša*.² Zajedničko i uređeno udruživanje svih članova kućanstva u obradi zemlje, koja je vlasništvo cijele obitelji, i stvaranje proizvoda za vlastite potrebe i prodaju Bičanić ističe kao osobitost svake obiteljske kućne zadruge.³ Upravo određena vrsta proizvodnje i poslova kojom se obitelj bavila održavala bi tu obitelj na okupu. Odvajanjem obitelji dijelila se zemlja, što je smanjivalo prihode domaćinstva, ali i ograničavalo izvor »besplatne« radne snage. Ovakva podjela rada pokazala se otegotnom okolnošću nakon diobe zadruga. Specijaliziravši se za jedan posao u zadrugi, pojedinac nakon odvajanja nije bio toliko vješt u drugim poslovima koje je sada morao obavljati sam.⁴

Bjelovar kao jedan od najmlađih gradova Vojne krajine utemeljen je 1756. godine odredbom kraljevske vlade i carice Marije Terezije.⁵ Gradu su po osnivanju dodijeljene vojne značajke pa je čitav život grada i njegove okolice, društveni, ekonomski, razvoj školstva i dr., bio u funkciji njegova statusa vojnoga grada. Početkom 20. stoljeća donošenjem novih gospodarskih uredbi, modernizacijom ekonomije te zahvaljujući podršci koju je grad imao od tadašnje vlade, županija i osobito grad Bjelovar doživljavaju gospodarski procvat. Mogućnost napretka čitava područja i dalje je otežavala nedovoljno razvijena prometna infrastruktura, neprilagođeni zakonski akti iz ranijeg razdoblja te velikim dijelom zaostala poljoprivredna proizvodnja – način i oprema koja se koristila za proizvodnju nije bila prilagođena novonastalim uvjetima.⁶ U gospodarskom smislu većina se stanovnika ovog prostora i nakon Drugoga svjetskog rata nastavila baviti poljoprivrednom, a o kontinuitetu usitnjenih zemljišnih posjeda na kojima se uzgajaju različite kulture svjedoče zemljišne knjige s kraja 19. stoljeća.

Između 1850. i 1860. godine prostor čitave Vojne krajine i dalje je pod strogom vojnom upravom. Vojne vlasti velikim su naporima održavale *status quo* zadruge, odnosno njezine podjele, jer je kućna zadruga bila osnova na kojoj je počivao cijeli sustav Vojne krajine i njezin bi ga raspad oslabio. Iako su se već tada neke obitelji dijelile tajno, većina ih je i dalje bila u statusu zadruge. Gubitkom statusa *seljaka krajišnika* uslijedile su nove obveze i opterećenja seljaka pogođenih agrarnom krizom. Stanovništvo ovog područja moralo se prilagođavati novim pravilima, kako zapažaju Grandits i Gruber, a to je velikim dijelom potiskivalo »stari tradicionalni poredak«. Dosadašnji *seljak-vojn*ik, sada samo seljak, mora osigurati dovoljno novca da može plaćati porez.⁷

¹ Rad se prostorno i tematski vezuje za terenska istraživanja provedena u sklopu međunarodnog projekta *Kinship and Social Security* (KASS). Okosnicu istraživanja činila su sela koja administrativno pripadaju općini Bjelovar, odnosno župi Velika Ciglena (Velika Ciglena, Patkovac, Prespa, Mala Prespa, Tomaš i Gornji Tomaš), a inicijalno istraživanje prošireno je na čitavu bjelovarsku regiju (danas administrativne granice Bjelovarsko-bilogorske županije). O tome vidi više u uvodu knjige Patrick HEADY, Peter SCHWEITZER, *Family, Kinship and State in Contemporary Europe. Vol. 2: The View from Below: Nineteen Localities*, (Frankfurt-New York: Campus Verlag, 2010), 9-23.

² Usp. Nikola NOVAKOVIĆ, »Staro Štefanje (prema Radićevoj Osnova za sabiranje i proučavanje narodnoga blaga)«, (1903-1904), Stara Zbirka (dalje: SZ) 110b, 572str., SZ110c 476str.

³ Usp. Rudolf Bičanić, »Agrarna kriza od 1873 – 1895. i njezin utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske«, *Ekonomist* 3(5) (1937): 25.

⁴ Zvonko LOVRENČEVIĆ, »Naselja«, (1920), Nova zbirka (dalje: NZ) 129a.

⁵ Usp. Stjepan BLAŽEKOVIĆ, *Bjelovar* (Bjelovar: SIZ kultura, 1985), 19.

⁶ Usp. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ »Pretvaranje Bjelovara iz vojničkog u privredno središte od 1871. do 1910. godine«, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 31 (2008): 36.

⁷ Usp. Hannes GRANDITS, Siegfried GRUBER, »The Dissolution of the Large Complex Households in the Balkans: Was the Ultimate Reason Structural or Cultural? (1996)«, u: *Household and Family in the Balkans:*

Razvojačenje Vojne krajine donosi između ostalog intenzivniji raspad zadružnih obitelji. To je odredilo tadašnja društvena i politička zbivanja koja je nužno uzeti u razmatranje kako bi se u cjelini promotrla životna svakodnevica obitelji u tom razdoblju, kao i u razdoblju prve polovine 20. stoljeća. Prije je navedeno kako je karakterističan oblik obitelji za ovo područje u tom razdoblju bila zadružna obitelj. Na učestalost pojavnosti *zadružne* – velike obitelji na određenom prostoru utječu između ostalog politička, upravna te gospodarska obilježja, a za to su na prostoru Vojne krajine bili stvoreni povoljni uvjeti (austrijska i talijanska uprava, vojna naspram građanske vlasti, postojanje različitih tipova ekologije i gospodarstva, uključivanje u tržišno gospodarstvo i sl.⁸

Osnovna je namjera rada dati prikaz svakodnevice obitelji s konca 19. i početka 20. stoljeća, koji se temelji na povijesnom i etnografskom istraživanju, odnosno najviše na etnografskoj arhivskoj građi. U radu se znatno manje koristim građom prikupljenom terenskim istraživanjem tijekom kojega sam u razgovoru sa sugovornicima prikupila priče njihovih obitelji; prenosili su mi priče koje su im pričali njihovi djedovi, bake, roditelji i/ili već netko drugi od rodbine.⁹ Za pojedina sela bjelovarskoga kraja koristila sam građu dostupnu u Državnom arhivu u Bjelovaru te etnografsku građu pohranjenu u Arhivu Odjela za etnologiju pri Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Nedostatak i nepotpunost etnografskih izvora dopunjeni su dostupnom arhivskom građom.

Namjera mi je ovim radom analizirati promjene u organizaciji obitelji, strukturi, njenoj funkciji te strategije kojima su se obitelji služile suočene s novonastalim prilikama, odnosno prilikama nakon procesa dioba, koncem 19. i početkom 20. stoljeća. U prvom dijelu rada donosim povijesni kontekst događaja i kratko se osvrćem na zakonski sustav. Smatram ga bitnim jer je taj prostor pripadao Vojnoj krajini, što je neosporno utjecalo na svakodnevicu odnosno na podjelu i nemogućnost/mogućnost organiziranja različitih obiteljskih struktura. U drugom dijelu rada analiziram život pojedinaca koji su se u trenutku razdvajanja obitelji našli suočeni sa sasvim novim načinom organiziranja života, rada i svakodnevnog preživljavanja. U ovom dijelu rada posebno je istaknut način upravljanja imovinom, odnosno kako se u pojedinim obiteljima odvijao njezin prijenos.

U radu se koristim terminom *krajiška zadruga* jer je taj termin zastupljen u stručnoj literaturi kojom sam se koristila, a dijelom i u arhivskim izvorima. U dijelu teksta u kojem opisujem konkretne primjere obiteljskih podjela koristim se terminom *zajednica*, odnosno *familija* jer je on najviše zastupljen u etnografskoj građi pohranjenoj u arhivu ili u građi prikupljenoj terenskim istraživanjem.

POVIJESNI KOTEKST: AGRARNA KRIZA 1870-IH I DEMOGRAFSKI PRITISAK

Prema statistikama sve do 1948. godine broj stanovnika koji su se bavili isključivo poljoprivredom i preživljavali od nje bio je još uvijek prilično visok, »iznad 62,4%, a gotovo 90% stanovništva u razdoblju do početka 20. stoljeća živjelo je samo od poljoprivrede«.¹⁰ U tom kontekstu, kao još jedan od mogućih pokretača podjele zadruga, na što navodi Hannes Grandits, treba pomotriti ulogu *velike agrarne krize* koja je u posljednjim godinama 19. stoljeća (1893. – 1895.) zahvatila čitavu zemlju, a posebice područje Vojne krajine.¹¹ U razdoblju od 1873. do 1895. godine učinci sveopće agrarne krize, između

Two Decades of Historical Family Research at University of Graz, Studies of South East Europe, ur. Karl Kaser, (Wien-Berlin: Lit Verlag, 2012), 494.

⁸ Usp. Jasna ČAPO ŽMEGAČ, »Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj«, *Narodna umjetnost*, 33 (1996), br. 2: 190.

⁹ Etnografsko se istraživanje odvijalo u nekoliko etapa, prva istraživanja radila sam od svibnja 2005. do veljače 2006., a zatim sam istraživanje proširila na širi prostor bjelovarske regije te nastavila raditi od 2008. do 2012. godine.

¹⁰ Usp. Jakov GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine* (Zagreb: Globus, 1987); Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971., knjiga 54* (Zagreb: Djela JAZU 1979).

¹¹ Usp. Hannes GRANDITS, »Historical-sociological country report. Croatia. Working paper«, pristup je ostvaren 2. III. 2012., <http://www.eth.mpg.de/kass/material.html>

ostalog, odražavaju se i na podjele kućnih zadruga; čime se dijeljenje obitelji izravno odražava na ekonomiju obitelji, ali i na sve ostale sektore ekonomije.¹²

Dugotrajnost i posljedice agrane krize dodatno ističu i brojke zabilježene popisom iz 1895. godine: u Bjelovarsko-križevačkoj županiji zabilježeno je 1306 kućnih zadruga, dok je površina posjeda koje su posjedovale iznosila ukupno 22 430 jutara. Ako usporedimo brojke za prostor Hrvatske i Slavonije gdje su te iste godine zabilježne 67 632 zadruge, u Bjelovarsko-križevačkoj županiji one su činile 1,93% ukupnog broja gospodarstava s pripadajućim površinama od 2,2% ukupnog broja površina koje su posjedovala zadružna gospodarstva u Hrvatskoj i Slavoniji. Prema popisu iz 1890. godine na prostoru Bjelovarsko-križevačke županije 80% poljoprivrednika nije više bilo u sastavu zadruge. Ove brojke mogu se objasniti činjenicama da je nekoliko godina prije konačnog cjelovitog pripojenja Vojne krajine civilnoj Hrvatskoj Varaždinski generalat već bio službeno razvojačen te da su na osnovi novog zakona iz 1876. godine nestale mnoge zadruge, dok nekretnine više nisu bile zajedničko već individualno vlasništvo; tim zakonom dodatno je olakšana dioba zadruga.¹³

Daljnijm usitnjavanjem zemljišnih posjeda s vremenom je stvoren mozaik sitnih parcela, što je ujedno dovelo do raspodjele zemljišne površine na sve veći broj čestica, odnosno »veći broj plotova, zidova, međaša i sve većoj udaljenosti među česticama istog vlasnika«. Na prijelazu stoljeća »prosječna veličina gospodarstava u Bjelovarsko-križevačkoj županiji bila je 10,2 jutara«.¹⁴ Zbog toga postojeća poljoprivredna proizvodnja često nije mogla osigurati ni najskromnije potrebe stanovništva, niti ići u korak s ekonomskim napretkom drugih zemlja. Posljedice ovih promjena odrazile su se i u sljedećem razdoblju.

S jedne strane povećana su porezna opterećenja seljaka, a s druge strane agrarna kriza inicirala je nužnost promjena u načinu i intenzitetu proizvodnje, što zadruga sa svojom unutrašnjom organizacijom nije mogla održavati. I unutar samih zadruga započinju sukobi ukućana potaknuti teškom gospodarskom situacijom. Pojedinci su pokušavali istupanjem iz zadruge i prihvaćanjem novog načina gospodarjenja poboljšati svoj ekonomski položaj, a istovremeno to je bilo i nastojanje da se osamostale od obitelji. Može se zaključiti da su gospodarski razlozi u proizvodnji i u potrošnji bili važnim razlogom diobe i raspada zadruga za vrijeme krize sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća.

ZAKONSKI SUSTAV I NJEGOV ODRAZ NA RASPADANJE ZADRUŽNIH OBITELJI

O intenzitetu podjele zadruga krajem 19. stoljeća svjedoči niz javnih rasprava, novinskih članaka, a sam proces u vrlo kratkom vremenu poprimio je *masovne razmjere*.¹⁵ Neposredno tim procesom otvorena su mnoga pitanja, a od velike važnosti pokazalo se pitanje zadržne imovine odnosno njene raspodjele nakon razdvajanja zadržne obitelji. Osim lokalnih političara i pravnika o tim pitanjima pišu i novine. Za raspad zadruga najviše se krive zakoni, njihova neujednačenost i ubrzanost donošenja, posebice u prilikama još neriješenih odnosa i nepotpunog razvojačenja Vojne krajine. Javna kritika upućivana je vlasti zbog siromašenja puka, loših nasljednih popisa i neupisivanja redovitih i potajnih dioba, nadalje riječ je i o »prevelikim troškovima dioba, mitu i korupciji i zlouporabama mjernika i gruntovničara«.¹⁶

Nakon pripajanja Vojne krajine civilnoj Hrvatskoj ubrzano se radilo na donošenju novih liberalnijih zakona koji su u konačnici utjecali na daljnji tijek ubrzana raspada zadruga. Zakone donesene od 1870. do 1880. godine, tj. u doba liberalizma i modernizacije, obilježava neusklađenost građanskog zakona i

¹² Usp. BIČANIĆ, »Agrarna kriza od 1873 – 1895. i njezin utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske«, 26.

¹³ Usp. Milivoj, REĐEP; Miroslav ŽUGAJ; Ksenija VUKOVIĆ, »Agrarni odnosi i poljoprivredna proizvodnja u bjelovarsko-križevačkoj županiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća«. *Cris* (2005), br. 1: 93.

¹⁴ Isto, 92.

¹⁵ H. GRANDITS, »Historical-sociological country report. Croatia«, 3.

¹⁶ Ivančica Marković, »Podjela i raspad kućnih zadruga u Slavoniji u 19. stoljeću«, *Scrinia Slavonica* 9 (2009): 229.

zadružnog prava, u pravno-imovinskim odredbama odnosno *nasljeđivanja i tzv. ženskog prava*.¹⁷ Zakonom iz 1876. godine donesena je zabrana organiziranja novih zadružnih obitelji no zadržana je ustaljena podjela na »duše« (muškarce), dok je istodobno na prostoru građanske Hrvatske i Slavonije supostojala podjela na *loze* odnosno grane. Pojavljuje se i problem *posjedovnica*, koje često ne daju stvarnu sliku stanju zemljišta i njegovu vlasništvu, a sve veći broj čestica ukazuje na proces usitnjavanja posjeda odnosno na nastanak »patuljastih gospodarstava«. Novim zakonom pokušao se zaštititi zemljišni minimum seoskih zadruga, odnosno ideja je bila spriječiti njihovo potpuno obezumljivanje i time ugrožavanje gospodarstava u cijelosti.¹⁸

Uvođenjem austrijskoga građanskog zakona polovinom 19. stoljeća teoretski je osigurano pravo na imovinu svim članovima obitelji, muškima i ženscima. Jednakopravna podjela zemlje u praksi bila je iznimna rijetkost posebice krajem 19. i na početku 20. stoljeća. Svi sinovi u kućanstvu imali su prema običajnom pravu jednako pravo nasljedstva, s tim da je sin koji ostaje s roditeljima nasljeđivao nešto više ukupne imovine od ostale braće. Sestre su se najčešće odricale svog prava. Početkom 20. stoljeća većina ih je dobivala dijelove imovine na simboličkoj razini, jer se od nje očekivalo odricanje od svog prava u bratovo ime nakon udaje, ili bi u pojedinim primjerima dobivale dio majčine imovine koju je ona donijela u kućanstvo svojim brakom; ta bi se zemlja držala odvojeno od obiteljske i dijelila se kćerima nakon što bi se one udale.¹⁹ Upravo zbog daljnjeg održanja patrilinearnog načina podjele imovine u kojem svi sinovi imaju pravo na dio imovine, zemlja se još više fragmentirala, posebice u obiteljima s više muške djece. Dodatan problem dogodio bi se kada se te podjele nisu pravno rješavale, pa mnoge pravne poteškoće vezane uz dokazivanje imovinskih prava i danas ostaju neriješene.²⁰

Austrijske vlasti novim su zakonskim mjerama nastojale održati postojeće stanje i strukture upravljanja, tj. samoodrživost Krajine, odnosno njezinih najvažnijih institucija poput *kućne zadruge*. Iako se pojedinim zakonima namjeravalo zadržati *status quo*, povratka natrag nije moglo biti. Društvene su promjene do tada zahvatile sve pore krajiškog društva, posebice nakon druge polovine 19. stoljeća i intenziviranja procesa raspada *krajiških zadruga*.²¹ Stoga 1890. godine u Bjelovarsko-križevačkoj županiji gotovo 80% ukupnog broja aktivnih poljoprivrednika čine nezadrugari. Posljedica je to, smatraju autori, događanja nakon ujedinjenja bjelovarskog dijela Krajine s civilnom Hrvatskom, odnosno »zbog činjenice da je na osnovi Zakona iz 1876. godine došlo do brisanja većeg broja zadruga i upisa nekretnina na samovlasnike«, time je Zakon olakšavao proces diobe.²² Podatci iz 1891. godine koje navodi Pavličević govore o porastu broja zadružnih dioba iako se sam proces odvija uz probleme na terenu.²³ Izvješća o zadružnim diobama u razdoblju od 1888. do 1898. godine govore o ukupno 5045 podijeljenih zadruga.²⁴ Brojke za sljedeće razdoblje do početka Prvoga svjetskog rata govore o smanjenju, a zatim 1915. godine broj se zabilježenih podjela povećao.

U sustavu djeljive imovine i prevladavajućeg pravila *primogeniture* treba imati na umu da se zakonski normativi i dalje »sudaraju« s običajnim pravom jer se donose postupno.²⁵ Usto, donosili su se dodatni akti kojima se propisana pravila podjele imovine pokušalo prilagoditi već postojećem sustavu koji je bio pod utjecajem lokalnih običajnih normi. Učinci tog pristupa u ruralnim sredinama nisu bili

¹⁷ Usp. Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge (nakon 1881)* 2. (Zagreb: Golden marketing, 2010), 25.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Usp. Suzana LEČEK, »Dobila je kulike su roditelji davali, ni po zakonu!« Promjene u položaju žene u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata, *Povijesni prilozi* 21 (2002): 222.

²⁰ Isto.

²¹ Usp. H. GRANDITS, S. GRUBER, »The Dissolution of the Large Complex Households in the Balkans«, 387–389.

²² M. REĐEP, M. ŽUGAJ, K. VUKOVIĆ, »Agrarni odnosi i poljoprivredna proizvodnja u bjelovarsko-križevačkoj županiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća«, 93.

²³ Usp. D. PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge*, 80.

²⁴ Isto, 81.

²⁵ Usp. I. MARKOVIĆ, »Podjela i raspad kućnih zadruga u Slavoniji u 19. stoljeću«, 223.

uspješni odnosno zakoni se u praksi često nisu slijedili (dokaz su tomu tajne diobe).²⁶ Promjene u strukturi i funkciji obitelji – koje su uzrokovane, između ostalog, i promjenom načina proizvodnje (od dominirajuće poljoprivredne proizvodnje pa do stočarstva, bavljenja zanatom ili odlaskom na rad izvan obitelji), donekle su rasteretile imovinske odnose i pitanje nasljeđivanja u obitelji. Imovina – posebice ona nepokretna, ali i nematerijalna, mijenja svoje značenje. Utjecaj običajnog prava²⁷ na imovinske odnose i primjena određene nasljedne prakse u pojedinim lokalnim sredinama naći će se u etnografskoj građi, kazivanjima, ali i dostupnim arhivskim dokumentima – koji su možda i najviše pod utjecajem zakonskih propisa što se može zaključiti iz njihove propisane strukture.

POGLED IZNUTRA: SVAKODNEVICA I PROCES RAZDVAJANJA ZADRUŽNIH OBITELJI POČETKOM 20. STOLJEĆA

Podjele zadružnih obitelji: etnografska građa

Početak procesa razvojačenja odnosno sjedinjenja s građanskom Hrvatskom pokrenuo je val intenzivnih dioba zadružnih obitelji na prostoru tadašnje bjelovarske regimente. Prema dostupnim zapisima taj prijelaz iz zadružnog prema individualnom sustavu vlasništva posebice se osjetio u bjelovarskoj županiji te se predviđao njegov devastirajući učinak na gospodarsku snagu sada razdijeljenih seljaka.²⁸ U pitanjima o rješavanju problema *zadružnog nasljedstva* vidjeli smo da sudska praksa²⁹, unatoč uputama vlade, nije bila jedinstvena, pa se ono različito rješavalo.³⁰

Na prostoru Vojne krajine u najviše primjera primjenjivao se diobeni princip³¹ prema kojemu se nepokretna imovina (zemlja, gospodarske zgrade) i pokretna imovina (stoka, zalihe hrane i pića, oruđa i sl.) dijele na onoliko dijelova koliko je u zadruzi bilo odraslih članova, koliko članova, toliko dijelova. Potvrđuje tu praksu i etnografski zapis, »u zadrugi se je grunt dielio na glave, kuliko je bilo glava bile one muške il ženske il stari il djete samo nek je bijo živ«.³²

O podjelama zadružnih obitelji na prostoru Vojne krajine Novaković piše: »Negda iza grance nisu se ljudi dielli, a koji je baš navaljivo taj je imo puno posla dok mu je kumpanjoj i regimnet dozvoljo dilet se«. Kako je već istaknuto, upravo su zadruge na prostoru Vojne krajine bile pod nadzorom lokalnih vojnih vlasti koje su, vodeći se prema važećim zakonima, zabranjivale njihove diobe. Iako se podjela zadruga morala opravdati, metode kojima su se pritom služili lokalni stanovnici kako bi dobili pristanak bile su različite,

²⁶ Usp. Maria TODOROVA, *Balkan family structure and the European pattern. Demographic developments in Ottoman Bulgaria* (Budapest: Central European University Press, 2006), 121.

²⁷ Prema V. Čulinović Konstantinović upravo su seoske sredine unutar sebe zadržale uporabu običajnog prava i tradicije dok bi se pokoravale zakonima samo kada je to bilo nužno (Vesna ČULINOVIĆ KONSTANTINOVIĆ, »Običajno pravo, njegova primjena i proučavanje do polovine 20. stoljeća«, *Etnološka tribina* 6-7 (1984): 51.

²⁸ Usp. D. PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge*, 241.

²⁹ Isto, 116.

³⁰ Neposredno nakon ukinuća Vojne krajine (1881.) u Hrvatskoj je bilo na snazi čak pet zadružnih zakona, i to tri krajiška: iz 1850., 1871., i ovaj iz 1876., te građanski iz 1874. koji je dopunjen 1877. (D. PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge*, 245).

³¹ »U Krajini se o diobama raspravljalo na tri načina: na sve članove, na muške glave i na loze (braću). Zakonom iz 1871. godine prihvaćena je podjela prema svim muškim i ženskim članovima, a narod je to pretežno prihvatio. Diobu na loze ili grane nisu prihvaćali, jer zbog dodjeljivanja muškaraca pa i čitavih obitelji iz brojno jačih zadruga u slabije ili »prikomandiranja« i nije se uvijek mogla odrediti srodnost i rodoslovlje kao u građanskoj Hrvatskoj (D. PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge*, 240). Bjelovarska županija prva je 1871. godine odvojena od Krajine i tamo je vrijedio zakon iz 1871. godine. Tako se prije svega pratilo što se događa na tom prostoru. Od 1874. godine kada se donio novi zakon o diobama započelo je i sve veće nezadovoljstvo u toj županiji. Tada se piše »proti nekim odviše nesretim ustanovom diobnoga zakona«, zahtjeva poštovanje povijesnih razlika, nap. podjela na glave, a ne na loze« (Isto, 241).

³² N. NOVAKOVIĆ, »Staro Štefanje«, 631.

»Moro je mitit gospodu kod kumpanje tu su se nosle ribe, divlje race i zecevi, samo da mu se dozvo-
le dielt... Kad je to bilo učinjeno, došo je kapetan pa je pregledo, jel je to baš zbilja sve u redu, nu ako
je kapetan bijo dobro podmićen nije on baš na sve pazjo, on je prijavjo regimenti da je sve u redu.«³³

Također, pojedini članovi zadruga mogli su sami zatražiti odijeljenje iz zadruge, no ako se netko nije
mogao dogovoriti s ostalim članovima o imovini koju bi mu dodijelili, bio bi prisiljen još neko vrijeme
ostati u zadrugi. Usto, dodatno je morao dobiti potvrdu od seoskog starješine da, »nije zatrajanac, da
ima novaca da si vole kupi«. Nerijetko je zabilježena praksa da oni koji su se htjeli odvojiti iz zadruge
moraju položiti određen iznos u svrhu jamčevine; to govori o razvijenom sustavu kojemu je bila svrha
spriječiti ili bar usporiti intenzivne razdiobe. Kako slijedi u jednom zapisu, pojedinac »moro je sto
forinti jamčevne položt kod kumpanje u kasu«, u praksi to je za većinu zadrugara bilo neostvarivo, te
su morali dizati zajmove.³⁴ Posljedica toga veliki su dugovi za otplatu troškova podjele: obitelji su bile
prisiljene prodavati osobnu imovinu kako bi mogle platiti sve troškove »za gradji, cimermane, tišljare
i druge. Naši ljudi kažu: nemoj dielt dok ne prikupiš gradje, čovek mora izdaleka (unaprijed, op.a.)
skrbet za gradju.«³⁵ Podjela se unaprijed planirala, a o tome svjedoči i zapis, »najprije prave kuću da
se imaju kamo zaklont, da nisu u tuđoj kući. Dok prave svoju kuću.«³⁶ Kao dio materijalne imovine
novac se dijelio na: »Duše, za blago su se nagodli izmed sebe teb će bit ona kobla i ždriebe, teb dva
vola i krava, teb dvi krave i četvero svinja. Nu i to se onako napamet na duše računali; pa koji je imo
više dielova, više ga je zapalo od blaga.«³⁷

Podjela se vremenski najčešće odgađala do proljeća. Tada se bilo lakše dijeliti jer nije bilo poljopri-
vrednih poslova. Kada bi započeo, sam proces podjele tekao bi kako opisuje Novaković, »a kad okrenu
stanje trgat izvuku sve k rodbini i k susjedima cimermane dopeljaju pa djelaju najprije štagalj kako buju
mogli sieno u štagalj tovar dok se prime kost i sieno spremat. Kuću djelaju poslije zanju nije sila nek
se samo dogotovi. U jesen da se može omazat pa da se stiene osuše, da ne puše vjetar kruz pljeter, nekoji
znaju kasno dogotovt kuću pa ga zima zavrne da se nije ni blato osušlo on uljegne u kuću, pa loži da se
stiene suše.«³⁸ Ako bi se zadruga dijelila ljeti, to je uvjetovalo podjelu cijelog uroda od tekuće godine,
što se nastojalo izbjeći.

Uz primarnu diobu (podjela prema lozama) pojedini izvori i literatura spominju i sekundarnu diobu
(unutar pojedine loze). Rascjepom zadrugne obitelji stvorene su pretpostavke za nastanak novih obitelji
različitih struktura. Prijelaz se u pojedinim primjerima nije događao odmah, već je trajao određeno
vrijeme, tj. članovi sada već bivše zadruge nastavili bi živjeti zajedno i nakon diobe, jedino su se poslovi
obavljali i zemlja obrađivala odvojeno. O tome piše i Novaković: »Kad se podiele još su kući, al kuva
svaki seb«.

Nakon odluke o podjeli trebalo je raspodijeliti zadrugnu nepokretnu i pokretnu imovinu: zemlju,
kuću, gospodarske zgrade, poljoprivredne alate³⁹, stoku⁴⁰, zalihe hrane⁴¹ i ostali inventar.⁴² »U

³³ N. NOVAKOVIĆ, »Staro Štefanje«, 481.

³⁴ N. NOVAKOVIĆ, »Staro Štefanje«, 481.

³⁵ Isto, 420.

³⁶ Isto, 637

³⁷ Isto, 632.

³⁸ Isto, 420.

³⁹ »Od kola konjskija, volovskija, trapova, plugova, itd. opet je dobjo onaj najiše kjo je više dielova imo, jedan
je imo ženu i diete a drugi ženu i četvero, petero djece, jedan je dobjo jedna a drugi druga kola, nu onaj kjo
je imo više dielova dobjo je još i plug uz kola« (Isto, 632).

⁴⁰ »Za blago su se nagodli izmed sebe teb će bit ona kobla i ždriebe, teb dva ola i krava, teb dvi krave i četve-
ro svinja« (Isto, 632).

⁴¹ »Kako su dielli grunt tako i žito i svaj prirod, žito na polju razdielli su na duše, kuliko je muž z ženom decom i
svojim rodnom, ocem i materom koji ji se imo, tuliko su mu sloga odbrojali« (Isto).

⁴² Iste podatke potvrđuju i Upitnice Etnološkog atlasa (u daljnjem tekstu: UEA), svezak III, tema br. 106. *Vrste
zadruga, osobine, diobna*; tema br. 107, *Rođaci i oslovljavanjem*; tema br. 108. *Nekrvno srodstvom*; tema br.
110. *Glavni odlici zajedničkog rada*, Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet
u Zagrebu. Lokaliteti: Kupinovac (sig. ch 121, inv. br. 167), Ždralovi (sig. ch 321, inv. br. 168), Kaniška lva

zadrugi se je grunt (zemlja) dieljo na glave, kuliko je bilo glava bile one muške il ženske il stari il djete, samo nek je bijo živ«. ⁴³

Primjerice, kuća se pak dijelila na jednake dijelove svakom predstavniku loze, pritom se pazilo da svi dobiju jednake dijelove ili bi se udio jedne loze povećavao ili smanjivao, ovisno o dogovoru članova zadruge. Prema etnografskom opisu M. Matašina i N. Novakovića⁴⁴, imovina zadruge dijelila se ravnopravno između svih odraslih članova zadruge, odnosno onaj tko je imao pravo u podjeli zemlje ostvarivao je pravo i u podjeli ostalog inventara zadruge. Prilikom podjele prisutni su svi ukućani: »Tako su se izmed sebe nagadjali, navodno su iz navike zvali starešnu k dielbi i dva procjenitelja (svjedoka, op.a.) iz sela. Nu ako to nije bilo dost došo je bilježnik a ako ni žnjim nije bilo onda je predstojnik od kotara došo«, koji bi pratili dogovor među članovima obitelji. ⁴⁵

Iako je podjela imovine bila ravnopravna, pojedini članovi – grane/loze, imali su pravo na veći udio u imovini (sin koji ostaje u staroj kući s roditeljima). Istu praksu potvrđuje i Novaković, prema njemu najviše udjela u podjeli inventara kao i zemlje ostvario bi onaj koji je imao najbrojniju obitelj. Pri tome se pazilo na točan omjer te se sve što se dijelilo od inventara i sirovina točno mjerilo. Novaković spominje i primjere u kojima bi se braća dogovorila/nagodila sa sestrom o isplati vrijednosti zemlje u novcu. Rijetki su primjeri da sestre nisu htjele uzeti novac, već svoj dio.

Pri podjeli zadružnih obitelji nastajali su sukobi zbog učestalih krađa ukućana. ⁴⁶ U tom bi se slučaju pozivao sud ili predstavnici vlasti. Često su predmet spora među članovima zadruge mogla biti i djeca, odnosno prednost koju bi pri podjeli imovine i inventara ostvarivala ona obitelj koja je imala više djece, »onaj moj doma ima jedno diete pa sem i ja seb mam priskrbjo jedno, imo on i druga, pa i ja mam i drugo, i tako smo dočerali do četvero da je čijo on još dalje gont i ja bi. Nebude on mislim si više dielova dieljo nego ja, dok se bumo dielili«. ⁴⁷

Zadružne diobe prema diobenim ugovorima

Dopunu prikupljenoj arhivskoj etnografskoj građi čine arhivski dokumenti za razdoblje od 1870. do 1918. godine, to su prije svega »diobeni ugovori«⁴⁸ (diobni, djelbeni list, plan diobe) razdielnice, kupoprodajni ugovori, nacrti dioba i oporuke, za razdoblje od 1872. do 1941. godine. ⁴⁹ Osim dokumenata

(sig. dh 144, inv. br. 170), Farkaševac (sig. ch 144, inv. br. 176), Tuk (sig. ch 232, inv. br. 189), Hercegovac (sig. Dh 423, inv. br. 196), Šandrovac (sig. ch 242, inv. br. 206), Rač. Kozarevac (sig. ch 433, inv. br. 207), Malo Trojstvo (sig. ch 211, inv. br. 208), Čađavac (sig. cl 314, inv. br. 240), Mala Trnovitica (sig. Dh 233, inv. br. 270), Veliki Grđevac (sig. DI 113, inv. br. 271), Ivanska (sig. Dh 111, inv. br. 272), Bijela (sig. dl 113, inv. br. 273), Končanica (sig. DI 342, inv. br. 291), Ruškovac (sig. Dh 143, inv. br. 307), Garešnica (sig. dh 141, inv. br. 516), Staro Štefanje (sig. ch 432, inv. br. 528), Vučani (sig. DH 142, inv. br. 529), Samarica (sig. DH 243, inv. br. 643), Zrinski Topolovac (sig. CH 414, inv. br. 958), Topolovica (sig. cl 434, inv. br. 1186), Jabučeta (sig. Ch 324, inv. br. 1909), Grubišno Polje (sig. DI 232, inv. br. 1996), Grubišno Polje (sig. DI 144, inv. br. 2145), Grubišno Polje (sig. DI 144, inv. br. 2146), Podgarić (sig. DH 423, inv. br. 2148), Šimljana (Dh 311, inv. br. 2224).

⁴³ N. NOVAKOVIĆ, »Staro Štefanje«, 637.

⁴⁴ »Stanje diele prema gruntu, tko ima tal (udio) od grunta taj ima i od stanja, nekoj dobi ambar i štalice, nekoj pol kuće, nekojeg zapane kuća i kunja a drugog komore, kad diele kuću il štagalj onda računaju tičeš dobt tri klaftna stanja a ja četere il pet zato što ti dobiš krovce, ima u tom krvoćem više gradje jer ima pregrada a u mojem duljem kraju je šupljina. Kad stanje ruše a jednome njegova polovca ostaje onaj koj svoju polovcu ruši prepiljava krov i letve prema onom mjestu doklje je odmjereno, navodno odmjerne do poberuva kako se može do zemlje jedan tal srušt i obljica razmirat i stiene potrgat« (Isto).

⁴⁵ Isto, 636.

⁴⁶ »Olje godje je došlo do dielbe bilo je kradje, ovaj ukro trapni kotać, ovaj ovo onaj ono. Svaki koji je što ukro sakrio je pa potla dok je dielba prešla i svaki već na svojem sidjo, radjo je i donašo sakrite stvari doma. Kako su muži od pokudolja i svakojakvog alata krali tako su pak žene u kući ova ukrala zdelu, ona tepsiju ona ralju i lonac, ona čupove itd« (Isto, 632).

⁴⁷ Isto, 635.

⁴⁸ Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Bjelovaru, Bjelovar (dalje: DABJ) – fond 81 - Sudbeni stol Bjelovar, 1872. – 1918., Oporuke, kut. 96 i 29.

⁴⁹ HR-DABJ-81, kut. 96; Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Bjelovaru, Bjelovar (dalje: DABJ) – fond 86- Kotarski sud Bjelovar, 1872. – 1918., Oporuke, kut. 364 – 367; Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u

prikupljenih istraživanjem arhivske građe Državnoga arhiva u Bjelovaru, nekoliko dokumenata dioba koje su mi ustupili na uvid posjedovali su kazivači.

Velik broj diobenih ugovora sačuvan je u fondu pod nazivom *Sudbeni stol Bjelovar, 1872. – 1918., Diobeni i kupoprodajni ugovori*⁵⁰, a za potrebe rada izabrani su oni koji su se odnosili na odabrana sela u istraživanju. Upravo za to razdoblje karakterističan je proces zadružnih dioba koji je tada dosegnuo svoj maksimum. Analizom diobenih ugovora razmatrala sam pitanje raspodjele imovine, sam proces podjela, ali i omjer u kojem su diobe slijedile zakonske odrednice odnosno koliko je na njih utjecalo tradicijsko običajno pravo.

Diobeni ugovor zadružne obitelji Bogat

Iz *nacrta dielbe* zadružne imovine obitelji Bogat vidljivo je da se zadruga dijelila samo uz prethodni dogovor i pristanak svih zadrugara, a konačna podjela zadružne imovine potvrđena je potpisom ili znakom križa koji se stavljao uz ime i prezime (uvijek se prvo navodio otac/gospodar⁵¹ zadruge, a zatim svi ostali kraj kojih je oznaka njihova odnosa prema ocu/gospodaru, primjerice, *žena mu, kći mu, ili sin*) zadrugara. Zadruga Bogat dijelila se 1877. godine na tri dijela (u dokumentima se koriste termini *grana, izlazeći i ostajući dio/stranka, loza*). Obitelj Bogat dijelila se na jedan *ostajući* i dva *izlazeća dijela* (iako odnosi između zadrugara nisu jasno naznačeni, pretpostavljam da se podjela dogodila između oca i dvojice njegovih sinova). Također nema nikakve naznake o životnom ciklusu obitelji u kojem se podjela dogodila, a ne navode se ni razlozi podjele. Upravo su nacrti o podjeli zadruga najšturiji izvori jer se iz njih, osim nacrti čestica zemlje, njihove raspodjele na pojedine dijelove te veličine tih dijelova, malo toga može doznati. Iznimno, pojedini nacrti dolaze dopunjeni podacima o zadrugi – primjerice o veličini, podjeli ostalog inventara, stoke i drugih vrsta pokretne imovine. Nacrti najčešće sadrže sve čestice zemlje koje je zadruga posjedovala, zatim njihovu namjenu (oranica, livada, dvor, vinograd, šuma itd.), veličinu prije podjele i veličinu koju je svaka nova obitelj/loza dobila podjelom. Sadrže i kućni broj zadruge te potpis mjernika – kao službene osobe.

Unatoč tomu analizom nacrti podjele imovine – zemlje – kao i većine sličnih dokumenata dobiva se uvid kako su se zadruge dijelile koncem 19. i početkom 20. stoljeća. U primjeru obitelji Bogat okućnica se dijelila na tri dijela (s tim da je ostajuća strana dobila najveći udio), a od ostalih komada zemlje svaka grana/loza dobila bi određeni dio (svaki daljnji komad zemlje dijelio se na loze na jednake dijelove ili bi se pojedini komadi dijelili, a drugi bi se u cijelosti prepustili jednoj lozi), prema prijašnjem dogovoru obitelji, o čemu govore i drugi izvori. Zadruga Bogat posjedovala je veliku okućnicu, a njezinom raspodjelom loze su dobile svaka posebno kućno mjesto. Na tom su prostoru prije, tijekom ili nakon podjele napravljene nove kuće zajedno s gospodarskim objektima koje su sada posjedovali bivši zadrugari i njihove obitelji. Gotovo u većini primjera staro zadružno kućno mjesto dijelilo se među lozama te se na tom zemljištu gradila nova obiteljska kuća (odvajanje pojedinih nuklearnih obitelji). Tako su bivši članovi zadruge nastavili živjeti u neposrednoj blizini svoje stare zadružne kuće. Ponekad se kuća nije uspjela napraviti prije diobe te je zadruga nakon formalne podjele nastavila još neko vrijeme živjeti zajedno. Tom problemu moglo se doskočiti u primjerima u kojima su izlazeći dijelovi zadruge podjelom zadruge dobivali i uzimali pola stambenog objekta zadruge ili njegov određeni udio. O tome govore i diobeni ugovori koji će biti prikazani u sljedećem poglavlju, ali i kazivanja.

Analizom drugih ugovora vidljivo je da je isti princip podjele funkcionirao u većini primjera. Okućnica i ostale zemljišne parcele dijelile bi se jednako svim granama/lozama/izlazećim ili ostajućim strankama. Rezultat takve podjele, veličinom ionako malih, zemljišnih parcela bila je dodatna parcelizacija zemlje, s tim da je udio imovine koju dobiva ostajući dio uvijek veći od udjela ostalih izlazećih dijelova.

Bjelovaru, Bjelovar (dalje: DABJ) – fond 710 - Kotarski sud Bjelovar (1918. – 1941.), Oporuke, kut. 364 - 367; Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Bjelovaru, Bjelovar (dalje: DABJ) – fond 742 - Red za katastar Bjelovar, 1815. – 1970., Nacrti katastarskih općina, kut. 29.

⁵⁰ HR-DABJ-81, kut. 96 i 29.

⁵¹ Termin gospodar pisan u pojedinim primjerima samo uz muškarca koji je predstavljao *ostajuću stranu*.

Dokumenti (*djelbeni* ugovori, nacrti diobe) bilježe samo jednu vrstu imovine, tj. zajedničku imovinu zadruga – kojoj pripadaju zemlja, stoka, alat i drugi inventar, tj. pokretna i nepokretna imovina. O osobnoj imovini pojedinaca nijedan od tih dokumenata ne daje nikakve podatke iako iz drugih izvora treba pretpostaviti da je ona postojala.⁵² Nepokretna imovina dijelila se na loze, a u velikom broju primjera i pokretna (stoka, alati, poljoprivredni strojevi, ostali inventar seoske kuće, zalihe hrane i pića, žito na polju). Kao i u većini ovakvih nacrti, vjerojatno zbog obveze plaćanja poreza, zabilježila bi se samo podjela zemlje, dok se podjela ostalog inventara iznimno ovjeravala kod javnog bilježnika. Podjela inventara većinom je ostajala u krugu obitelji te tako skrivena za javnost i današnju analizu. Nije sačuvan detaljniji (ili nije ni postojao) diobeni ugovor zadruga Bogat, pa se njihova podjela odnosi samo na podjelu zemljišnih čestica. Također, analizom ovog i drugih ugovora jasno je da su nositelji *loza* muškarci, iznimno žene (primjeri su rijetki). Žene su nosioci *loze* u primjerima u kojima su udovice.

Vidljivo je da su u ovom primjeru muškarci preuzimali imovinu i postali njezini nositelji iako se imovina službeno dijelila na sve članove zadruga, tj. svi članovi morali su biti suglasni s predloženim modelom podjele i na koncu potpisati dokument.⁵³ U svim primjerima članovi zadruga potvrdili bi svoj pristanak na podjelu potpisom ili znakom križa kraj svojega imena i prezimena. Zabilježila sam nekoliko primjera u kojima se na zahtjev pojedine loze imovina koja je njima dodijeljena upisuje u gruntovnici na sve članove te loze.⁵⁴ Učestaliji su primjeri u kojima se prilikom podjele zadruga obitelji, ugovorom naznačuje samo ostajuća i izlazeća/e strane te se najčešće više imovine dodjeljuje ostajućoj strani jer u kućanstvu ostaje više članova. To bi značilo da su se dijelili prema lozama, iako posebno u ugovoru nije napomenuto. Možda je to poslije nekim drugim ugovorima razdijeljeno. Potpisnici dokumenta o podjeli odrasli su članovi zadruga, a u slučaju maloljetnih članova (koji nisu imali žive roditelje) dodjeljivao bi se skrbnik.⁵⁵

Bilježnički spisi: oporuke (1872. – 1941.)

Pitanjima vezanima za nasljeđivanje bave se oporuke koje kao bilježnički spisi sadrže podatke o praksama nasljeđivanja i dobar su izvor istraživanja nasljednih prava i praksi, kao i imovinskih prijenosa. Kao bilježnički dokumenti oporuke nastaju neposredno prije smrti pojedinca, a služe izvršavanju njegove posljednje volje. Sastavljanjem oporuke oporučitelj štiti svoja prava, ali i prava svojih nasljednika. Njome potvrđuje posjedovanje imovine te svoje pravo na raspolaganje tom imovinom. Iako oporuke kao bilježnički dokumenti donose fragmentarne opise događaja iz svakodnevice, tj. daju nam pogled samo iz perspektive oporučitelja, mogu poslužiti kao dopuna etnografskoj građi. Upravo A. Muraj upozorava na prednosti i mane oporuka kao izvora u etnološkim istraživanjima. Ističe da su oporuke odraz samo jedne razine svakodnevice, tj. isječak iz svakodnevice. Iako sam tijekom arhivskog istraživanja naišla na povelik broj oporuka, moram se složiti sa zaključkom Muraj da većina ljudi ipak nije ostavila oporuke.⁵⁶ U prilog tome govori i činjenica da nisam naišla na više oporuka unutar jedne obitelji, obično jest riječ o muškarcu ili ženi, ali iz različitih obitelji. Istraživanjem bilježničke arhivske građe Državnoga arhiva u Splitu Jelaska Marijan, analizirajući oporuke i ostale sudske spise, došla je do zaključka kako prijenos imovine putem oporuke najčešće prakticiraju posjednici odnosno poljopri-

⁵² Vidljivo je to iz oporuka.

⁵³ U nacrtu diobe spominju se kod podjele samo muški članovi zadruga, dok je na samom kraju popis svih članova zadruga ali i njihovi potpisi (križevi). Time se vjerojatno odobrava podjela imovine prema lozama, a ne na sve članove zadruga. Pavličević navodi kako je na prostoru bjelovarskog kraja još vrijedio zakon podjele zadruga na glave prema starom zadrugnom zakonu iako je novi zakon o diobama zadruga koji je trebao vrijediti za čitav prostor Hrvatske propisivao podjelu na loze. To je prijelazno razdoblje u kojem su pojedine zadruga koristile zakonski kaos. Neki od analiziranih ugovora o diobi izričito navodi kako u diobi sudjeluju samo muškarci, odnosno da se imovina dijeli samo na muške glave.

⁵⁴ HR-DABJ-742, kut. 29.

⁵⁵ Nacrt diobe zadruga Bogat ovjeren je 20. srpnja 1877. godine.

⁵⁶ Aleksandra MURAJ, »Independence and/or Subjugation: the Ambivalence of the Social Position of Women on the Island of Zlarin«. *Narodna umjetnost* 33 (1996), br. 1:141.

vrednici s namjerom da se zaobiđe zakon koji je propisivao podjelu dobara na jednake dijelove. Time se nastojalo spriječiti cjepkanje ionako malih zemljišnih parcela.⁵⁷

Uza zakonske odrednice koju oporuke imaju promatrala sam i kako se oporuka odnosno njezine odredbe ostvaruju u praksi. Prije svega, važne su vrijednosti koje pojedinci upisuju u imovinu, ali i što njezinim prijenosom impliciraju o svom odnosu prema članovima uže odnosno šire rodbinske mreže.

Analizirane oporuke odnose se na kraj 19. i prvu polovinu 20. stoljeća. Njihov sadržaj otkriva nam odnos pojedinaca prema imovini, općenito daje uvid u to kako su se kreirali imovinski odnosi među pojedinim članovima obitelji. Pritom treba imati na umu da je ta slika nepotpuna odnosno nastala je iz perspektive jednog člana obitelji (većinom muškarca). Osim toga iz oporuka saznajemo više o vrstama imovine koje je pojedinac mogao posjedovati (pokretna, nepokretna), o trenutku prijenosa imovine te o načinu na koji pojedinac raspolaže svojom imovinom, odnosno koja prava polaže na imovinu (je li imovina u potpunom ili djelomičnom vlasništvu jedne osobe) – bez obzira na spol. Da bi oporuka bila pravovaljana, moraju se zadovoljiti određeni standardi; prilikom sastavljanja moraju biti prisutni svjedoci, a tekst oporuke mora zadovoljiti određenu formu. Oporuke kao bilježnički dokumenti imaju sličnu strukturu, iako se razlikuju po tome je li samu oporuku vlastoručno pisao oporučitelj, netko od pozvanih svjedoka ili bilježnik koji je slijedio ustaljeni obrazac.⁵⁸

Nadalje, u početnom dijelu dokumenta izražava se zabrinutost i želja oporučitelja da prije smrti svoje poslove ostavi uređenima jer se ne osjeća dobro te stoga poziva svjedoke i bilježnika da zapišu i potvrde njegovu posljednju želju.⁵⁹ Također, na početku se potvrđuju i osobni podatci oporučitelja te njegovo mentalno i zdravstveno stanje. U završnom dijelu oporuke potvrđuje se ponovno svijest oporučitelja o svemu navedenom; želi i načinu podjele imovine, ali i namjera svjedoka da poštuju i provedu njegovu zapisanu želju. I završni dio oporuke sadrži određene formulacije koje su formom iste, ali ponovno se razlikuju od zapisivača do zapisivača.⁶⁰

Ambivalentan odnos pojedinca prema oporučnom prijenosu imovine nije se promijenio ni danas, pa većina ljudi ne koristi taj način kao mogućnost prijenosa imovine. Najčešći prijenos imovine temelji se na prethodnom usmenom dogovoru članova obitelji koji se poslije potvrđuje na sudu ili se cijeli prijenos imovine provodi prema zakonskom postupku. Koncem 19. i početkom 20. stoljeća oporučan prijenos imovine prakticirale su i žene, iako u analiziranim oporukama najveći udio čine one koje su ostavili muškarci koji svoju imovinu oporukom ostavljaju svojim nasljednicima.

Analiza pronađenih oporuka pokazala je kako se imovina muškaraca od imovine žena razlikovala oblikom, ali i količinom. Ovisno je to i o razdoblju o kojem je riječ te o individualnim prilikama u obiteljima. Muškarci su u velikom broju primjera posjedovali zemlju te druge vrste imovine (pokretne i nepokretne), koju su naslijedili od svog oca/roditelja, dok su žene većinom bile vlasnice imovine koju su dobile kao miraz (najčešće je to bila pokretna imovina – tekstilni predmeti, novac i sl.) ili su mogle naslijediti dio imovine roditelja ili nakon smrti supruga. U jednoj od analiziranih oporuka otac ostavlja svu svoju imovinu podijeljenu na jednake dijelove sinovima, a već udanim kćerima ne ostavlja ništa. Navodi kako su one same bile svjesne da im ništa ne ostavlja, ali i da nisu ništa htjele uzeti od braće.⁶¹

Oporučitelji bi često oporukom propisivali određene komade zemlje pojedinom nasljedniku odnosno čak i određivali s koje strane će se okućnica najčešće dijeliti, tako u oporuci sastavljenoj 13. prosinca 1925. godine M. M.⁶² određuje da se okućnica mora podijeliti između troje braće na sljedeći način: dio od sjeverne strane najstarijemu sinu, sredinu srednjemu i južnu stranu najmlađem sinu. Poje-

⁵⁷ Zdravka JELASKA MARIJAN »Neka ostavština bude dosudjena ostalim nasljednicima bez obzira na nju kao da se nije niti rodila (Običaj odricanja od prava nasljeđivanja u Splitu 1919. – 1940.)«, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2007), 615.

⁵⁸ HR-DABJ-710, kut. 364.

⁵⁹ U analizu stila pojedinog bilježnika nisam ulazila jer bi ona premašivala moje kompetencije.

⁶⁰ HR-DABJ-710, kut. 364.

⁶¹ HR-DABJ-710, kut. 365.

⁶² Podatci poznati autorici.

dine parcele podijelio je sinovima na tri jednaka dijela, dok se druga nisu dijelila, već je svaku od njih dodijelio jednom od sinova. To je bila uobičajena praksa o čemu podatke nalazim i u drugim oporukama.

Poneki koji ostavljaju imovinu kćerima ostavljaju je i zetovima, posebice ako su u lošim odnosima sa sinovima, ili ako nemaju sinove. Kada su djeca maloljetna, žena ima pravo na imovinu do svoje smrti ili ponovne udaje. Kćerima se ostavlja osiguran miraz – blago, zemlja, ali postoji i obaveza da joj se plate troškovi svadbe i isplati sve obveze. Kao što je slučaj u sljedećem primjeru. U samo jednom primjeru oporuke zabilježeno je da majka ostavlja svu svoju imovinu nezakonitom sinu, dok drugog nezakonitog sina razbaštinjuje jer se nije o njoj brinuo; oporuka je sastavljena 18. ožujka 1941. godine.⁶³

Za pisanje oporuke često se pozivalo svjedoke (najčešće se navode tri svjedoka), najbliže, pouzdane susjede, koji bi, ako je bilo potrebno, poslije mogli i dodatno posvjedočiti o posljednjoj volji pojedinca. Iz uvodnog dijela oporuke vidljivo je da se pojedinac u trenucima prije same smrti osjećao još dovoljno prisebnim da izrazi svoju posljednju volju. Pozivalo se svjedoke koji bi svjedočili posljednjoj volji pojedinca. Nakon smrti njegova bi se volja trebala izvršiti i imovina koju on/ona posjeduje podijeliti prema njegovim željama. Treba istaknuti kao pojedinac, oporučitelj, posebice muškarac, na samom početku teksta oporuke priznaje da ima djecu te potom navodi njihova imena. U većini primjera oporučitelji su bili nepismeni pa bi nakon čitanja oporuku potvrdili stavljanjem križića kraj svog imena.

Analiza oporuka potvrdila je praksu prijenosa nepokretne odnosno najvrednije imovine gotovo uvijek sinovima. Isti princip podjele primijenio bi se i na podjelu pokretne imovine koja je dijelom ili u cijelosti pripala jednom ili svim sinovima ravnopravno. Novac se najčešće davao kćerima – kojima je to bio ili miraz ili isplata dijela nakon udaje, uglavnom se na to, poslije smrti roditelja, obvezuju braća. Međutim, novac se davao i sinovima koji su odlazili od kuće ili su se već prije odselili (Amerika i sl.). Ove zaključke potvrđuju svi primjeri analiziranih oporuka.

Promjene se mogu uočiti početkom 20. stoljeća kada je zabilježen sve veći broj oporuka koje ostavljaju žene, odnosno u kojima su one oporučiteljice, ali i nasljednice imovine svojih roditelja – oca ili majke. Te promjene mogu se pratiti i u kazivanjima. To se najčešće događa kada su sinovi u sukobu s roditeljima, ili kada obitelj ima samo kćeri ili ako su sinovi duže vrijeme odsutni. Osim pokretne imovine (tekstilni predmeti) žene su vlasnice i nepokretne imovine.⁶⁴ I tu imovinu ostavljaju svojim muževima/kćerima/sinovima. Supruzi se gotovo uvijek ostavlja imovina na doživotno uživanje, ali je jedini, *univerzalni* nasljednik sin, kćer ili unuci kao u nekoliko zabilježenih primjera. Žena najčešće ostaje u kućanstvu s nasljednikom (iako nije isključena mogućnost njene ponovne udaje, ali time gubi sva prava) ili joj u slučaju neslaganja s njegovom obitelji on mora osigurati uvjete za život.⁶⁵

Također, zemljišne se parcele sve više ostavljaju kćerima/unukama o čemu najviše potvrda ima u oporukama nastalima nakon Prvoga svjetskog rata. Usto, one uvijek dobivaju novac što je bila učestalija praksa do tog razdoblja. U slučaju prijenosa zemlje na kćeri/unuke smatralo bi se da su one time dobivale dovoljno udjela u nekretninama odnosno nužni dio i time ne bi imale više pravo na ikakav udio u imovini. U nekim primjerima one se dobrovoljno odriču što je potvrda u jednoj od oporuka, dok se u većini oporuka jednostavno navodi da one više nemaju pravo i da se moraju smatrati *potpuno namirene*. Usto, kćeri dobivaju i udajnu opremu i troškove svadbe.

Nekoliko je primjera oporuka koje zajednički sastavljaju supružnici imenujući jedan drugog zakonitim nasljednicima. U jednom od tih primjera supružnici izbaštinjuju kćerku koja ih je teško uvrijedila time »što je podnijela molbu sudu da se majku proglasi rasipnicom, kako bi joj onemogućila raspolaganje imovinom«.

⁶³ HR-DABJ-710, kut. 366.

⁶⁴ HR-DABJ-710, kut. 366.

⁶⁵ HR-DABJ-710, kut. 365.

ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA

Istraživanje koje sam provela pokazalo je da su nasljedne prakse aktivirane u trenutku zadružne diobe oblikovane društveno-političkim, ekonomskim i tradicionalnim kulturnim vrijednostima i često su unutar bjelovarske regije specifične na razini sela odnosno obitelji. U zadružnom obliku obitelji prijenos imovine (ako bi došlo do podjele zadruge), specifično za prostor Vojne krajine, bio je određen krajiškim zakonima. Zadružno pravo upućivalo je da se pojedini dijelovi imovine mogu dijeliti na glave, odnosno na *loze* prema zakonu na prostoru civilne Hrvatske. Primjenu zakona mogla sam pratiti u diobenim ugovorima obitelji, jer se na ovom prostoru Vojne krajine i nakon njezina raspada u pojedinim primjerima primjenjivalo pravilo da se obitelji dijele na glave, a ne na *loze* prema zakonu civilne Hrvatske.

Zabilježila sam da je na ovom prostoru karakterističan djeljiv sustav imovine u kojem se ona najčešće prenosila isključivo muškim nasljednicima.⁶⁶ Tek u drugoj polovini 20. stoljeća sve je učestalija praksa prema kojoj svoje imovinsko pravo ostvaruju i žene, iako nikada onoliko koliko muški članovi obitelji. Može se zaključiti da je dominirala praksa prijenosa imovine najstarijem sinu, tj. primogenitura. On ostaje s roditeljima na podijeljenom gospodarstvu te tako osigurava veći udio imovine, s tim da roditelji uživaju doživotno pravo na svoj dio imovine. Može se zaključiti da je vojna organizacija prostora još više ukrutila patrilinearnost.

U zadružnom sustavu posjed je bio u trajnom vlasništvu muškaraca obitelji – nije bilo prijenosa već samo podjela – točnije, nije bilo fizičkog prijenosa jer su svi nastavljali živjeti zajedno na okupu u jednom kućanstvu. Zapravo se fizički, zajedno sa svojom imovinom, odjeljuju tek koncem 19. i početkom 20. stoljeća kada je proces podjele značio i konačno razdvajanje obiteljske imovine na manje parcele. Braća su dijelila imovinu na podjednake dijelove, s time da bi brat koji bi ostajao s roditeljima dobivao i najveći dio jer je on preuzimao i brigu o roditeljima.⁶⁷

Unatoč promjenama i djelovanju vanjskih čimbenika, zemlja (bar jedan osnovni dio – očevina, djevodovina) i dalje je zadržala svoju simboličku važnost kao obiteljska imovina čije se značenje prenosi kroz nekoliko generacija. Tako se zemljišne parcele na kojima se nalazila obiteljska kuća nisu dijelile ili se njihova podjela nastojala izbjeći, a prodavale bi se samo u krajnoj potrebi. Zabilježila sam primjere pojedinih zemljišnih parcela uz koje se vezivalo obiteljsko prezime. Upravo se ovdje može naći potvrda za postojanje transgeneracijske imovine.⁶⁸ Može se zaključiti da je pitanje zadržavanja osnovne obiteljske imovine dio svojevrstne strategije. Time obitelj osigurava održavanje osnovnog kapitala odnosno tako obitelj perpetuirati svoju ekonomsku, društvenu snagu unutar zajednice.

Odgađanje nasljeđivanja i prijenosa imovine rezultira stvaranjem kompleksnih, višegeneracijskih obitelji na što je ukazala arhivska i terenska građa. Život više generacija zajedno u istom kućanstvu jednim dijelom je uzrokovan činjenicom da si obitelj odnosno njezini članovi nisu mogli priuštiti izgradnju novih stambenih prostora. To je posebice vidljivo nesporedno nakon podjele zadruge čiji su se članovi neko vrijeme zadržavali u zajedničkom kućanstvu. Složena struktura obitelji u kojoj se zadržava nekoliko generacija na okupu može se tumačiti kao strategija pojedine obitelji: tako se omogućavalo nastavljanje i razvoj gospodarskog potencijala, te zadržavanje statusa i ekonomske snage obitelji. Na donošenje takve odluke utjecali bi prije svega ekonomski uvjeti, odnosno to je izraženo posebice kada je obitelj živjela isključivo od poljoprivrede.

Na temelju iznesenih pokazatelja moguće je zaključiti i kako se obiteljska zajednica dinamički prilagođavala vanjskim faktorima što je uvelike utjecalo na proces prijenosa imovine između generacija, te percepciju i funkciju materijalnih i nematerijalnih oblika imovine od njenih korisnika.

⁶⁶ H. GRANDITS, »Changing Family Contexts and Property Rights in the Second Half of the 19th Century«, 132.

⁶⁷ H. GRANDITS, »Kinship and Welfare State in Croatia's Twentieth Century Transitions (2010)«, 459.

⁶⁸ Chris HANN, »Reproduction and Inheritance: Goody Revisited«, *Annu. Rev. Anthropol.* 37 (2008), 153.

OBJAVLJENI IZVORI I LITERATURA

- Blažeković, Stjepan. *Bjelovar*. Bjelovar: SIZ kultura, 1985.
- Bičanić, Rudolf. "Agrarna kriza od 1873 – 1895. i njezin utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske" *Ekonomist* 3 (1937) br. 5.
- Čapo Žmegač, Jasna. "Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj" *Narodna umjetnost* 33 (1996), br. 2: 179 – 196.
- Čulinović-Konstantinović, Vesna. "Običajno pravo, njegova primjena i proučavanje do polovine 20. stoljeća" *Etnološka tribina* 6 – 7 (1984): 51 – 69.
- Gelo, Jakov. *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb: Globus, 1987.
- Grandits, Hannes. "Historical-sociological country report. Croatia. Working paper" <http://www.eth.mpg.de/kass/material.html>, 2006, pristup ostvaren 2. III. 2012).
- Grandits, Hannes. "Changing Family Contexts and Property Rights in the Second Half of the 19th Century: Some General Trends in the Habsburg Empire (2003)". U: *Household and Family in the Balkans: Two Decades of Historical Family Research at University of Graz Studies of South East Europe*, uredio Karl Kaser, 129-147. Wien-Berlin: Lit Verlag, 2012.
- Grandits, Hannes. "Kinship and Welfare State in Croatia's Twentieth Century Transitions (2010)". U: *Household and Family in the Balkans: Two Decades of Historical Family Research at University of Graz Studies of South East Europe*, uredio Karl Kaser, 453-481. Wien-Berlin: Lit Verlag, 2012a.
- Grandits, Hannes; Gruber, Sigfried. "The Dissolution of the Large Complex Households in the Balkans: Was the Ultimate Reason Structural or Cultural? (1996)". U: *Household and Family in the Balkans: Two Decades of Historical Family Research at University of Graz Studies of South East Europe*, uredio Karl Kaser, 387-407, Wien-Berlin: Lit Verlag, 2012.
- Hann, Chris. "Reproduction and Inheritance: Goody Revisited". *Annu. Rev. Anthropol.* 37 (2008): 145 – 158.
- Leček, Suzana. "'Dobila je kuli su roditelji davali, ni po zakonu!' Promjene u položaju žene u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata". *Povijesni prilozi* 21 (2002): 221 – 245.
- Kolar - Dimitrijević, Mira. "Pretvaranje Bjelovara iz vojničkog u privredno središte od 1871. do 1910. godine". *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 1 (2010): 31 – 53.
- Korenčić, Mirko. *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971.*, knjiga 54, Zagreb: Djela JAZU, 1979.
- Jelaska Marijan, Zdravka. "*Neka ostavština bude dosudjena ostalim nasljednicima bez obzira na nju kao da se nije niti rodila*" (Običaj odricanja od prava nasljeđivanja u Splitu 1919. – 1940.). *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2007): 611 – 651.
- Matašin, Mato. "Zadruga Dragančan". U: *Seljačke obiteljske zadruge I. Izvorna građa za 19. i 20. stoljeće*, uredio Milovan Gavazzi, 22-26. Zagreb: Publikacije etnološkoga zavoda 3, 1960.
- Marković, Ivančica. "Podjela i raspad kućnih zadruga u Slavoniji u 19. stoljeću". *Scrinia Slavonica* 9 (2009): 221 – 231.
- Muraj, Aleksandra. "Independence and/or Subjugation: the Ambivalence of the Social Position of Women on the Island of Zlarin". *Narodna umjetnost* 33 (1996) br. 1: 135 – 147.
- Pavličević, Dragutin. *Hrvatske kućne zadruge (nakon 1881)* 2. Zagreb: Golden marketing, 2010.
- Ređep, Milivoj, Žugaj Miroslav, Vuković, Ksenija. "Agrarni odnosi i poljoprivredna proizvodnja u bjelovarsko-križevačkoj županiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća". *Cris* 1 (2005): 89 – 104.
- Slukan Altić, Mirela. "Razvoj i izgradnja Bjelovara u kartografskim izvorima". *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 1 (2007): 9 – 30.
- Todorova, Maria. *Balkan family structure and the European pattern. Demographic developments in Ottoman Bulgaria*. Budapest: Central European University Press, 2006.

SUMMARY

Family, property and property law practices have been the subject of research in different scientific disciplines, but this paper will discuss their mutual relation. The paper emphasizes the phenomenon of property, family and property law practices, that is, the issue of how these phenomena are formed at the moment of splitting within cooperative family structures, characteristic for the area of the Military Frontier. The mentioned phenomena are presented within a specific social and historical context, indicating the influence of economic, political and social circumstances within the studied area. The research refers to the time period of the late 19th century until the second half of the 20th century, while the main area of research encompasses the rural space of Bjelovar region. With the help of archive documents and ethnographic database, as well as available bibliography, the mentioned phenomena will be shown with their alterations and in continuity. The goal is to show how the transfer of property was carried out in practice against the existing laws, i.e. how certain decisions by individuals or family are manifested at the moment they decide to comply with the law and/or common law. The analysis of the available ethnographic archive documents showed the existence of two basic forms of property: material and non-material, that is, personal and real property. Among other things, the research recorded two ways of inheriting, with certain variations: equal and non-equal inheritance right. The transfer of property after splitting of cooperations may be observed as a long-term process, which would start depending on individual decisions within a family. The analysis and interpretation of sources showed that family structure, its transformations, as well as the issue of inter-generation relations were directly related to a certain way of property transfer.

A CASE OF CHILDHOOD TUBERCULOSIS FROM MODERN PERIOD BURIAL FROM CRKVARI, NORTHERN CROATIA

BIOARHEOLOŠKA ANALIZA DJEČJEG KOŠTANOG MATERIJALA SA NOVOVJEKOVNOG NALAZIŠTA CRKVARI, SZ SLAVONIJA

Željka BEDIĆ

viši znanstveni asistent

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Antropološki centar

Ante Kovačića 5, 10000 Zagreb

zbedic@hazu.hr

Primljeno / Received: 15. 10. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 12. 2015.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: [902.2+572] (497.5Crkvari)"20"

611.9

Vlasta VYROUBAL

viši znanstveni asistent

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Antropološki centar

Ante Kovačića 5, 10000 Zagreb

vYROUBAL@hazu.hr

Tatjana TKALČEC

znanstveni suradnik

Institut za arheologiju

Ul. Ljudevita Gaja 32, 10000 Zagreb

ttkalcec@iarh.hr

Mario ŠLAUS

znanstveni savjetnik

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Antropološki centar

Ante Kovačića 5, 10000 Zagreb

mario.slaus@zg.htnet.hr

SUMMARY

This paper presents the results of a comprehensive bioarchaeological analysis of skeletal remains from grave 398 from the Medieval and Modern Period site Crkvari located in Slavonia, Croatia. Age-at-death of the individual recovered from this grave, determined by standard anthropological criteria, is between 7.5 and 8.5 years. Detailed paleopathological analyses suggest the presence of infectious disease. The most noticeable changes are observed on the vertebral column and ribs and include: resorption and prolapse of the corpus of the 3rd to 9th thoracic vertebrae, ankylosis of vertebral arches from the 7th cervical to the 7th thoracic vertebrae, Pott's gibbus from the 2nd thoracic to 7th thoracic vertebrae, complete resorption of the bodies of the 3rd to 5th thoracic vertebrae, porotic and osteolytic lesions on the neural arches of the 12th thoracic, 1st and 2nd lumbar vertebrae, marked flattening of the sternal ends of the 4th left and 8th right ribs, and swelling of the vertebrae

ends of the three left and three right ribs. After excluding other non-infectious and infectious diseases, the most likely cause of these changes is tuberculous spondylitis which, along with joint involvement and osteomyelitis, is one of the most common manifestations of skeletal tuberculosis in children. Archaeological analysis suggests that this child lived during the 17th century, at the start of an epidemic of tuberculosis that affected Europe and coincided with the revival of trade routes and a flourishing of craft and commerce activities that increased in the area around Crkvari. These activities may have facilitated the spread of infectious diseases including tuberculosis.

Key words: Crkvari, 17th century, child tuberculosis, Pott's gibbus

Ključne riječi: Crkvari, 17. stoljeće, dječja tuberkuloza, Pottov gibus (grba)

INTRODUCTION

Tuberculosis is an infectious disease caused by *Mycobacterium tuberculosis* that is most often transmitted through the respiratory system. The primary infection usually starts in the lungs, after which it disseminates by the blood stream to other parts of the body – the kidneys, brain and bones. The spine is the most common (in approximately 40% of cases) affected bone element.¹ In most cases of spinal tuberculosis an abscess erodes the anterior part of the vertebral body and the intervertebral disc, ultimately resulting in the destruction of the vertebral body and the development of the characteristic gibbus of Pott's disease. In pre-antibiotic times this deformity was present in nearly 60% of cases involving spinal tuberculosis.² Until now just a few cases of tuberculosis have been reported in Croatian archaeological series.³ Although numerous cases of tuberculosis affecting juveniles have been described in the international scientific literature,⁴ the only published case of subadult tuberculosis from Croatia is the skeleton of a subadult aged between 10 and 12 years from the archaeological site of St. Martin's Square in Umag dated from the 9th to the end of the 17th century.⁵ The paper describes destructive lesions on the vertebrae and sacrum and porosity on long and flat bones both of which are consistent

¹ AUFDERHEIDE, Arthur C. and RODRÍGEZ-MARTÍN Conrado. *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge, 1998., 121.

² REINHART, Max. Die Fälle von Spondylitis Tuberculosa in der Aargauischen Heilstätte Barmelweid aus den Jahren 1912-1930, *Beiträge zur Klinik der Tuberkulose*, 79, Berlin, 1932., 745-749.

³ RAJIĆ, Petra and UJČIĆ, Željko. Anthropological Analysis of the Late Roman/Early Medieval Cemetery of Novigrad (Istria), *Collegium Antropologicum*, 27, Zagreb, 2003, 803-808; RAJIĆ ŠIKANJIĆ, Petra and UJČIĆ, Željko. Antropološka analiza ranokršćanske/ranosrednjovjekovne populacije s groblja u Novigradu (Istria), *Histria archaeologica*, 34, Pula, 2005., 103-129; ŠLAUS, Mario. *Bioarheologija. Demografija, zdravlje, traume i prehrana starohrvatskih populacija*, Zagreb, 2006., 140-148.; BEDIĆ, Željka. Osteological evidence for spinal tuberculosis in medieval skeletal series from Croatia, *Abstracts Book of the 18th European Meeting of the Paleopathology Association*, Wien, 2010., 40.; PREMUŽIĆ, Zrinka and RAJIĆ ŠIKANJIĆ, Petra. Starohrvatska populacija iz Triblja - zdravlje i bolesti/ Early Croatian Population from Tribalj, *Histria archaeologica*, 41, Pula, 2011., 205-220.; NOVAK, Mario, MARTINČIĆ, Ozana, STRINOVIĆ, Davor, ŠLAUS, Mario. Skeletal and dental indicators of health in the late mediaeval (12-15th century) population from Nin, southern Croatia, *Homo*, 63 (6), 435-450.; KRZNAR, Siniša and NOVAK, Mario. Slučaj koštane tuberkuloze s nalazišta Sv. Ivan Krstitelj u Ivankovu kraj Vinkovaca, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 30, Zagreb, 2014., 93-106.

⁴ MAGNUS, K. G. and HOFFMAN, E. B. Pyogenic spondylitis and early tuberculous spondylitis in children: differential diagnosis with standard radiographs and computed tomography, *Journal of Pediatric Orthopaedics*, 20, New York, 2000., 539-543.; DABERNAT, Henri and CRUBÉZY, Éric. Multiple bone tuberculosis in a child from predynastic upper Egypt (3200 BC), *International Journal of Osteoarchaeology*, 20 (6), 2009., 719-730.; MATOS, Vitor, MARQUES, Carina, LOPES, Céilia. Severe vertebral collapse in a juvenile from the graveyard (13th/14th-19th Centuries) of the São Miguel Church (Castelo Branco, Portugal): differential palaeopathological diagnosis, *International Journal of Osteoarchaeology*, 21, 2009., 208-217; LEWIS, Mary. Tuberculosis in the Non-adults from Romano-British Poundbury Camp, Dorset, England, *International Journal of Paleopathology*, 1 (1), 2011., 12 - 23.

⁵ TRUPKOVIĆ, Marko, RAJIĆ ŠIKANJIĆ, Petra and PREMUŽIĆ, Zrinka. Tuberkuloza kod djeteta s nalazišta na Trgu sv. Martina u Umagu, *Histria archaeologica*, 42, 2012., 233-242.

with tuberculosis. Since cases of subadult tuberculosis are rare in the Croatian osteological samples, this paper aims to contribute to this knowledge by describing the osteological remains of a subadult dated to the 17th century that exhibits features characteristic of tuberculosis.

ARCHAEOLOGICAL CONTEXT

The chapel of St. Lawrence is located on a prominent hill above the village of Crkvari (in Croatian 'Crkva=Church'). Archaeological excavations (in several campaigns from 2003 to 2013) conducted by the Institute of Archaeology showed the presence of an important medieval site⁶ where, during the High and Late Middle Ages, a more elaborate sacral complex was built, most likely on the grounds of the 11th century Early Medieval cemetery. At the peak of the buildings phase, a single-nave early Gothic church was widened into a large three nave church with a spire on the west side, and encircled by a moat (**Fig. 1**). By the end of the 17th century, and most certainly in the 18th century the north sacristy was no longer in use and that space was used as a burial ground. Out of the total of 599 so far excavated graves, subadults were recovered from 227 graves. This implicates a high frequency of subadult mortality during the Medieval and Modern Period. Grave No 398 was located in the south-east, between the apse of the chapel and the church stone wall fence.

By analysing all grave finds it will be possible to establish a more precise dating and stratigraphy of the Modern Period burials. At this time it is only possible to hypothesise on the dating of grave No 397 according to the medallion found in that grave which dates to the last phase of burials (18th/19th century) performed on that cemetery. Since grave No 397 had damaged grave No 398 it can be presumed that enough time had passed between these two burials (**Fig. 2**). Under the grave No 398 lies another Modern Period burial (grave No 401). It is evident that grave No 398 does not belong to the beginnings of the older phase of the Modern Period burials. This is all indicative of the time the actual burial must have taken place, after the enclosure wall had been erected. Grave No 401 can be dated to the mid 16th century, and if one is to take into account the amount of time that had passed in order for the local population to forget about the grave that lies underneath and its position, grave No 398 can roughly be dated to the 17th century.

ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS AND RESULTS

The osteological material recovered from Grave No 398 was in a good state of preservation, but, because of later inhumations, the skeleton was only partially preserved (**Fig. 3** and **Fig. 4**). Age-at-death was estimated at between 7.5 and 8.5 years using Scheuer and Black criteria,⁷ primarily depending on dental calcification and chronology of formation and eruption of permanent dentition. The right epiphyseal humeral length (201 mm) suggests a slightly younger individual who was about 7 years old at the time of death. The pathological changes on the skeleton were observed macroscopically, and then recorded according to guidelines in the standard paleopathological literature.⁸

Tuberculosis in subadults generally affects the vertebrae, hip, knee and ankle joints. In some cases it also affects the cranial vault, most commonly the frontal and parietal bones. Tubercular lesions that appear on cranial bones are characteristically round or oblong lytic lesions that can lead to complete perforation of the skull.⁹

⁶ TKALČEC, Tatjana. Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari – crkva sv. Lovre 2012. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, IX, Zagreb, 20-25.

⁷ SCHEUER, Louise and BLACK, Sue. *The Juvenile Skeleton*, London, 2004.

⁸ BUIKSTRA, Jane and UBELAKER, Douglas. *Standards for data collection from human skeletal remains: Proceedings of a Seminar at the Field Museum of Natural History*. Arkansas Archeological Survey Research Series, 44: Fayetteville, Arkansas, 1994.; ORTNER, Donald J. *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, San Diego, 2003.; BRICKLEY, Megan and MCKINLEY, Jacqueline. *Guidance to standards for recording human skeletal remains*, Institute of Field Archaeologists and British Association of Biological Anthropology and Osteoarchaeology, Southampton-Reading, 2004.

⁹ LEWIS, M. Tuberculosis in the Non-adults..., 14.

The pathological changes observed on the subadult skeleton from Crkvari include changes on both the cranium and postcranium.

In the skull, indicators of nutritional stress are present: cribra orbitalia in the roof orbits and linear enamel hypoplasia (LEH) on the maxillary left incisor and canine, and mandibular incisors bilaterally. Cribra orbitalia manifests as a sievelike expansion in the orbital plates of the frontal bone, while LEH is generally defined as any macroscopic defect in the enamel surface. Usually these pathologies suggest possible periods of stress in childhood related to metabolic stress, inadequate nutrition, endemic parasitism, unhygienic living conditions, and chronic gastrointestinal diseases.¹⁰

Additional pathological changes on the frontal bone include mild ectocranial porosity, superior to the nasal cavity that projects laterally into the area above the orbits.

In both parietal bones the complete ectocranial surface is affected by porosity, especially along the sagittal suture. Mild ectocranial porosity and several shallow, oblong lesions are present on the occipital bone. Both temporal bones also exhibit mild ectocranial and endocranial porosity as does the maxilla. The left zygomatic bone exhibits an enlarged nutrient foramen and porosity along its inferior part. Porous bone is also present on the medial surfaces of both mandibular rami.

The ribs exhibit two differing pathological features - flattening of the sternal ends in the 4th left and 8th right rib, and bulging on the vertebral ends of the three left and three right ribs. Additionally, a large lytic lesion is present on the visceral surface of the 3rd left rib (**Fig. 5**). The most prominent pathological changes are noticeable on the spinal column: resorption and prolapse of the bodies of the 3rd to 9th thoracic vertebrae (**Fig. 6**), ankylosis of the vertebral arches from the 7th cervical to the 7th thoracic vertebrae, Pott's gibbus from the 2nd thoracic to 7th thoracic vertebrae (**Fig. 7**), complete destruction of the bodies of the 3rd to 5th thoracic vertebrae, and porotic and osteolytic lesions on the neural arches of the 12th thoracic, 1st and 2nd lumbar vertebrae.

DISCUSSION

The severe vertebral body destruction resulting in kyphosis, ankylosis of the posterior thoracic spine, and marked changes on the majority of the preserved ribs suggest that this individual suffered from an advanced form of tuberculosis.¹¹ Differential diagnostics needs to, however, rule out the following non-infectious and infectious conditions: neoplastic disease, trauma, vertebral osteomyelitis, brucellosis, and fungal infections.

Neoplastic diseases are more common in older adults and are characterised by multifocal skeletal involvement¹² that is not the case in this individual where all of the major pathological changes are located in the vertebrae and ribs. Concerning trauma, while vertebral compression fracture can cause angular deformity, usually only one vertebra is involved and the destruction of multiple vertebral bodies that at the same time exhibit completely unaffected vertebral arches is uncommon.¹³ An additional argument against a possible diagnosis of trauma are the changes noted on the ribs that cannot be related to traumatic events and the fact that none of the other preserved skeletal elements display any evidence of trauma.

¹⁰ LANPHEAR, Kim M. Frequency and Distribution of Enamel Hypoplasias in a Historic Skeletal Sample, *American Journal of Physical Anthropology*, 81, 1990., 35-43; LARSEN, Clark S. *Bioarchaeology: Interpreting behavior from the human skeleton*, Cambridge, 1997.; MITTLER, Diane M. and VAN GERVEN, Dennis P. Developmental, diachronic, and demographic analysis of cribra orbitalia in the medieval Christian populations of Kulubnarti, *American Journal of Physical Anthropology*, 93, 1994., 287-297.; STUART-MACADAM, Patty. Porotic hyperostosis: a new perspective, *American Journal of Physical Anthropology*, 87, 1992., 39-47.

¹¹ AUFDERHEIDE, A.C. and RODRÍGUEZ-MARTÍN, C. *The Cambridge Encyclopedia...*; ROBERTS, Charlotte and BUIKSTRA, Jane E. *The Bioarchaeology of Tuberculosis: a global view on a reemerging disease*, Gainesville, 2003.; ORTNER, Donald J. *Identification of Pathological...*230-235.

¹² GREENSPAN, Adam and REMAGEN, Wolfgang. *Differential Diagnosis of Tumors and Tumor-like Lesions of Bone and Joints*, Philadelphia, New York, 1998.

¹³ ORTNER, D. J. *Identification of Pathological...*235.

Vertebral osteomyelitis rarely occurs in children,¹⁴ and when it does in 75% of the cases only one vertebra is involved.¹⁵ When multiple involvement of adjacent vertebrae occurs the intervertebral discs are usually less affected than in tuberculosis and a sharply angulated gibbus (one of the main features of this case) is uncommon.¹⁶ In brucellar spondylitis, kyphosis and gibbus deformity are rare. Focal bone destruction in individual vertebral bodies is common but is usually accompanied with bony repair characterized by osteophyte formation¹⁷ that is completely lacking in this individual. Madkour and Sharif (1989)¹⁸ and al-Eissa *et al.* (1990)¹⁹ report that brucellar spondylitis rarely occurs in children, in whom brucellosis generally has a tendency to affect the joints.²⁰

Considering fungal infections, Imhof (2005)²¹ reports that fungal infections are an uncommon cause of spondylitis. Also, these infections generally cause more sharply demarcated lytic lesion with »space occupying lesions«²² that differ from the appearance presented by the affected vertebra in the individual from Crkvari.

As shown above, other infectious diseases are not likely to be related to the disease that affected the child from Crkvari. The most probable diagnosis for this specimen is tuberculous spondylitis which, along with joint involvement and osteomyelitis, is one of the most common manifestations of skeletal tuberculosis in children.²³ Because of the great vascular supply of the disc, children are prone to infection that starts in the disc, spreads to the vertebral body and then adjacent vertebra.²⁴

The pathological changes noted in the ribs, particularly the lytic lesion on the left 3rd rib and the swelling of the vertebral ends of the three left and three right ribs may be related to a collateral tuberculous phenomenon - a paravertebral abscess. Ortner (2003)²⁵ reports on unilateral or bilateral paravertebral (psoas) abscess formation is a common complication of spinal tuberculosis. Unfortunately, it is very hard to distinguish between bone abnormalities resulting directly from an active tuberculous focus, and changes that are secondary reactions to the presence of a paravertebral abscess.

Although porotic and osteolytic lesions on the posterior vertebral elements (neural arches) are rarely present in tuberculosis, Kelley and El-Najjar (1980)²⁶ examining the skeletons from the Hamman-Todd

¹⁴ KULOWSKI, Jacob. Pyogenic osteomyelitis of the spine: An analysis and discussion of 102 cases, *Journal of Bone and Joint Surgery*, 18, Boston, 1936., 343-364.

¹⁵ DONATI, Mario. Ober die Acute und Subacute »Osteomyelitis Purulenta« der Wirbelsäule, *Archiv für Klinische Chirurgie, Berlin* 79, 1906., 1116-1163.

¹⁶ ORTNER, D. J. *Identification of Pathological...*191.

¹⁷ RESNICK, Donald. Osteomyelitis, septic arthritis, and soft tissue infection: organisms. In: *Bone and Joint Imaging*, London, 1996., 684-716.; AUFDERHEIDE, A.C. and RODRÍGUEZ-MARTÍN, C. *The Cambridge Encyclopedia...*; MAYS, Simon, A. Lysis at the Anterior Vertebral Body Margin: Evidence for Brucellar Spondylitis? *International Journal of Osteoarchaeology* 17, 2007., 107 - 118.; MATOS, V., MARQUES, C., LOPES, C. Severe vertebral collapse...213.

¹⁸ MADKOUR, Monir and SHARIF, H. Bone and joint imaging. In: *Brucellosis*, London, 1989., 105-115.

¹⁹ AL-EISSA, Youssef, KAMBAL, Abdulmajeed, ALRABEEAH, Abdullah, ABDULLAH, Asaad, AL-JURAYYAN, Nasir, AL-JISHI, Nuhad. Osteoarticular brucellosis in children, *Annals of the Rheumatic Diseases*, 49, London, 1990., 896-900.

²⁰ LEWIS, M. Tuberculosis in the Non-adults...17,18.

²¹ IMHOF, Herwig. Nonneoplastic disease of the spine. Understanding the Manifestations of Disease. In: *Radiologic-Pathologic Correlations from Head to Toe*, Berlin, 2005., 719.

²² HERSHKOVITZ, Israel, ROTHCHILD Bruce, DUTOUR O., GREENWALD C., Clues to recognition of fungal origin of lytic skeletal lesions, *American Journal of Physical Anthropology*, 106, 1998., 51.

²³ TEO, H., PEH, W. Skeletal tuberculosis in children, *Pediatric Radiology*, 34 (11), Berlin, New York, 2004., 853-860.

²⁴ BUIKSTRA, Jane. The Caribou Eskimo: general and specific disease, *American Journal of Physical Anthropology*, 5, 1976., 351-368.; ANTUNES, J. Lobo. Infections of the spine, *Acta Neurochirurgica*, 116, Wien 1992., 179-186.

²⁵ ORTNER, D. J. *Identification of Pathological...*232.

²⁶ KELLEY, Marc and EL-NAJJAR, Mahmoud. Natural variation and differential diagnosis of skeletal changes in tuberculosis, *American Journal of Physical Anthropology*, 52, 1980., 153-167.

collection recognized neural arch lesions in 20% of analysed skeletons that exhibited spinal tuberculosis.

The young age of the individual from Crkvari is in accordance with presently available data that suggests that in archaeological series tuberculosis of the spinal column was common in subadults.²⁷ After about seven years of age there is a decline in both skeletal tuberculosis manifestations,²⁸ and spinal tuberculosis.²⁹

Bearing in mind that it takes between 1–3 years before spinal changes develop in infants under 5 years of age,³⁰ and the fact that the subadult from Crkvari exhibits severe but healed pathological changes it seems likely that the onset of the disease had started at least a few years earlier. Registered LEH on both maxillary and mandibular permanent teeth according to Goodman *et al.* (1980)³¹ mineralization diagram for the enamel show that severe physiological stress occurred when this child was between 2 and 4 years of age. Some anthropological studies suggest that the enamel hypoplasia occurring in that period should be connected with the negative effects of weaning.³²

The presence of cribra orbitalia has been recorded in some instances of child tuberculosis.³³ As the aetiology of cribra orbitalia is still not completely understood,³⁴ (some of the causes could be inadequate nutrition, parasitism, and unhygienic living conditions) its presence in this individual cannot unambiguously be attributed to tuberculosis. Other pathological changes on the skull that are present in a relatively mild form – the ectocranial porosity on the frontal, parietal and temporal bones are suggestive of other diseases: anaemia or metabolic bone disease.³⁵

The individual analyzed in this paper was contemporaneous with the beginning of an epidemic of tuberculosis that coincided with the growth of larger, more crowded cities, and widespread poverty that characterized the urban poor of 17th century Europe. Over the following decades tuberculosis became the »Great White Plague« of Europe, with a peak in the late 18th century during which time it was responsible for approximately 25% of all deaths.³⁶ *Mycobacterium tuberculosis*, transmitted directly from person to person through the inhalation of droplets from an infected individual,³⁷ would be the agent responsible for this epidemic.

The political and economic situation in the greater Crkvari area (along the Drava River, near Oravica) during the 17th century suggests an increase in population density combined with revived trade

²⁷ AUFDERHEIDE, A.C. and RODRÍGEZ-MARTÍN, C. *The Cambridge Encyclopedia...*; ROBERTS, C. and BUIKSTRA, J. *The Bioarchaeology of Tuberculosis...*; ORTNER, Donald J. *Identification of Pathological...* 230.

²⁸ ALFER, Carl. Die Häufigkeit der Knochen und Gelenktuberkulose in Beziehung auf Alter, Geschlecht, Stand und Erbllichkeit, *Beiträge zur Klinischen Chirurgie*, 18, München, 1892., 277–290.

²⁹ SORREL, Étienne and SORREL-DEJERINE Mme. *Tuberculose Osseuse et Osteoarticulaire*, Paris, 1932.

³⁰ WALLGREN Arvid. The time-table of tuberculosis, *Tubercle* 29, 1948., 245–251.

³¹ GOODMAN, Alan, ROSE, Jerome and ARMELAGOS George. Enamel Hypoplasias as Indicators of Stress in Three Prehistoric Populations from Illinois, *Human Biology* 52(3), 1980., 515–528.

³² HERRING, D Anne, SAUDERS, Shelley R, KATZENBERG, M Anne. Investigating the weaning process in past populations, *American Journal of Physical Anthropology*, 105, 1998., 425–439.; WRIGHT, Lori E. Intertooth patterns of hypoplasia expression: implications for childhood health in the Classic Maya Collapse, *American Journal of Physical Anthropology*, 102, 1997., 233–247.

³³ LEWIS, M. Tuberculosis in the Non-adults...20.; SPEKKER, Olga, PÁLFI, György, KOZOCSEY, Gréti, PÓSA, Annamária, BEREZKI Zsolt, MOLNÁR, Erika. New cases of probable skeletal tuberculosis from the Neolithic period in Hungary – A morphological study, *Acta Biologica Szegediensis*, 56(2), 2012., 115–123.

³⁴ WALKER, Phillip, BATHURST, Rhonda, RICHMAN, Rebecca, GJERDRUM, Thor, ANDRUSHKO, Valerie. The causes of porotic hyperostosis and cribra orbitalia: a reappraisal of the iron-deficiency anaemia hypothesis, *American Journal of Physical Anthropology*, 139, 2009., 109–125.

³⁵ BRICKLEY, Megan and MCKINLEY, Jacqueline. *The bioarchaeology of metabolic bone disease*, Academic Press, 2010.

³⁶ CEGIELSKI, P. J., CHAUHAN, S. L., CHIN, D. P. The global epidemiology and control of tuberculosis In: *New topics in tuberculosis research*, 2007.

³⁷ ORTNER, D. J. *Identification of Pathological...* 227.

that may have facilitated the spread of *Mycobacterium tuberculosis*. This period is characterised by relatively peaceful living conditions during which trade routes revived, and centres for processing raw materials (milling) were established in this area. Export of wheat, fruit, and pigs also increased, possibly due to the establishing of centres of provisioning.³⁸

Tuberculosis can also be transmitted by *Mycobacterium bovis*, through the consumption of meat and dairy products from infected animals,³⁹ and in that context it is important to note that until the first half of the 18th century animal husbandry, including cattle raising, was probably one of the most important economies in Slavonia.⁴⁰ As no significant morphological differences in the manifestations of tuberculosis on the skeleton exist between tuberculosis caused by *Mycobacterium tuberculosis* and that caused by *Mycobacterium bovis*, additional DNA analyses are necessary if the specific type of *Mycobacterium tuberculosis* responsible for the changes noted in the subadult from Crkvari is to be identified.

Given the circumstances in 17th century Crkvari, it is more than likely that the child from grave No 398 was not an isolated case and that other members of this community were also infected by *Mycobacterium tuberculosis*. These may have gone unnoticed because the disease frequently does not leave traces on the skeleton. It is approximated that nearly 30 million people suffer from tuberculosis today, and only between 1-3% develop any skeletal lesions (Rankin and Tuli 2010).⁴¹

CONCLUSION

A severe case of spinal tuberculosis has been identified in the Medieval and Modern Period site Crkvari. A subadult recovered from grave No 398 dated to the 17th century, with an approximate age-at-death between 7.5 and 8.5 years exhibits severe pathological conditions: vertebral body destruction that resulted in kyphosis, ankylosis of the posterior thoracic spine, porotic and osteolytic destruction of the posterior part of the vertebral column and marked changes on the majority of the ribs. Other non-infectious and infectious diseases, as well as trauma, were excluded as a potential diagnosis. This is the first case of subadult tuberculosis with Pott's gibbus recorded in Croatian osteological series, and therefore important for understanding how infectious disease affected subadult health and mortality.

Acknowledgements:

Grant sponsor - Croatian Science Foundation project number 8100 – 'The effects of endemic warfare on the health of historic period populations from Croatia'

SAŽETAK

Rad predstavlja rezultate bioarheološke analize koštanog materijala iz groba 398 sa srednjovjekovnog i novovjekovnog nalazišta Crkvari. Kostur je datiran u 17. stoljeće i pripada djetetu starosti između 7,5 i 8,5 godina. Nakon detaljnog pregleda ustanovljene su teške patološke promjene koje su evidentirane na kralježnici i rebrima. Zabilježena je resorpcija i prolaps tijela od 3. do 9. prsnog kralješka, ankiloza (spajanje) lukova od 7. vratnog do 7. prsnog kralješka, Pottova grba od 2. do 7. prsnog kralješka, potpuno uništenje tijela 3., 4. i 5. prsnog kralješka kao i porozitet na 12. prsnoj te 1. i 2. slabinskom kralješku. Dva su rebra na sternalnim (prsnim) krajevima spljoštena dok tri lijeva i tri desna rebra pokazuju oticanje. Nakon isključivanja ostalih nezaraznih i zaraznih bolesti, kao najvjerojatnija dijagnoza pokazao se tuberkulozni spondilitis koji se uz osteomijelitis i zahvaćenost na zglobovima najčešće manifestira na kostima djece koja boluju od tuberkuloze. Ovo je dijete živjelo na početku širenja epidemije tuberkuloze u feudalnoj Europi u 17. stoljeću, ali i u vrijeme kada su na području oko Crkvara oživjeli stari trgovački putevi koji su potencijalno mogli biti izvor širenja zaraza.

³⁸ MOAČANIN, Nenad. Pristup ekohistoriji Podravine prema osmanskim izvorima, *Ekonomika i ekohistorija* 1 (1), 2004., 146.

³⁹ AUFDERHEIDE, A.C. and RODRÍGEZ-MARTÍN, C. *The Cambridge Encyclopedia...*

⁴⁰ BUDAK, Neven. *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, 2007., Zagreb, 110,111.

⁴¹ RANKIN, Kenneth and TULI, Surendar. Skeletal tuberculosis. In: *Children's Orthopaedics and Fractures*, London, 2010., 161–178.

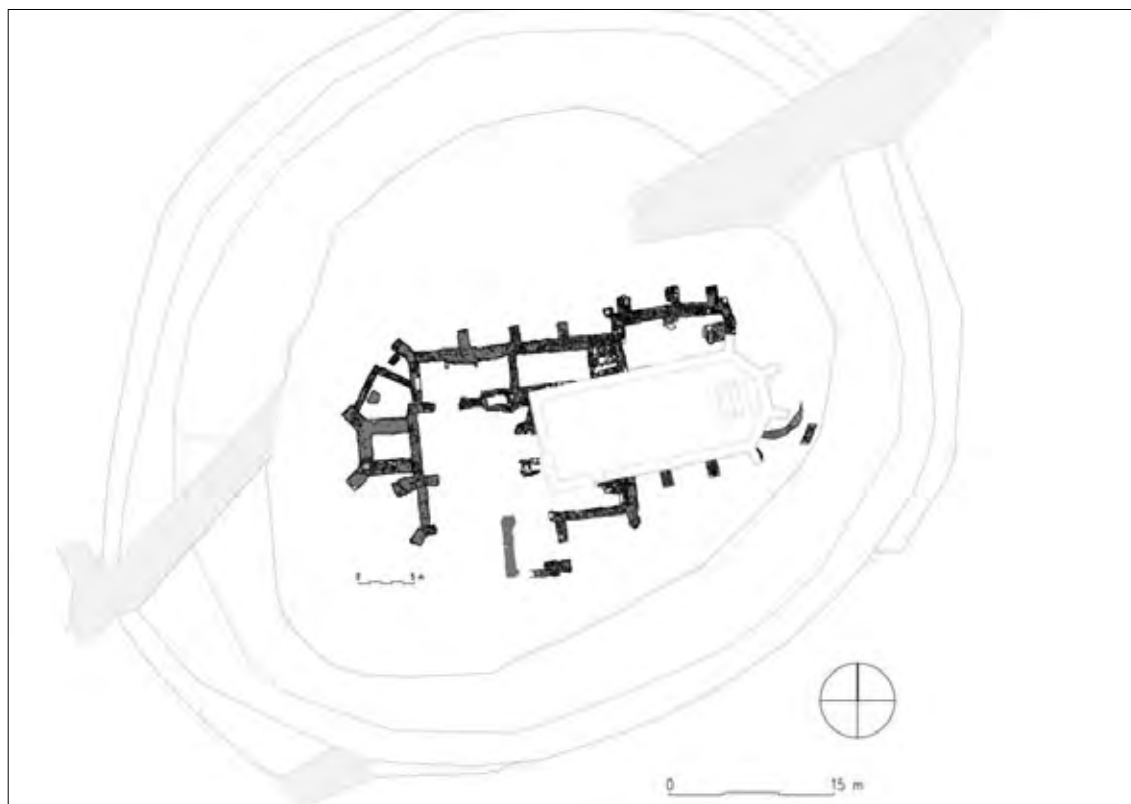

Fig. 1. Crkvari - The church of St. Lawrence, situation plan of the site in 2013 (source: Arhindoks Institute of archaeology).

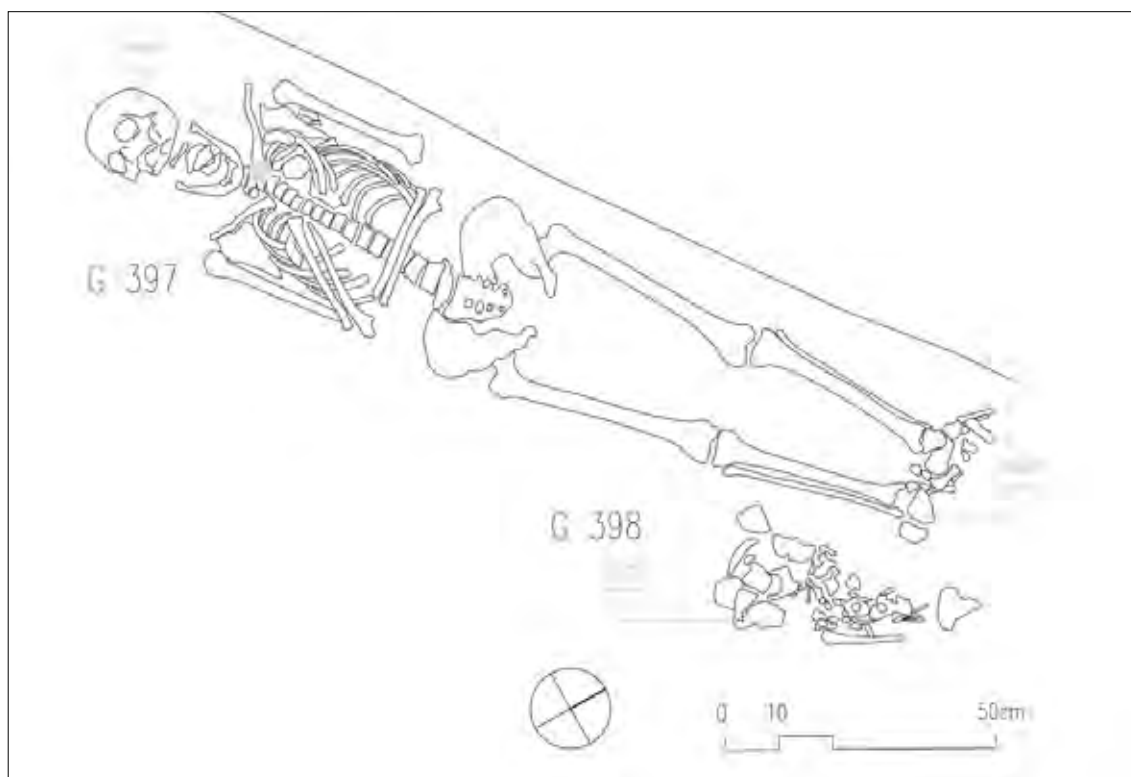

Fig. 2. Graves 398 and 397 (drawing K. Turkalj).

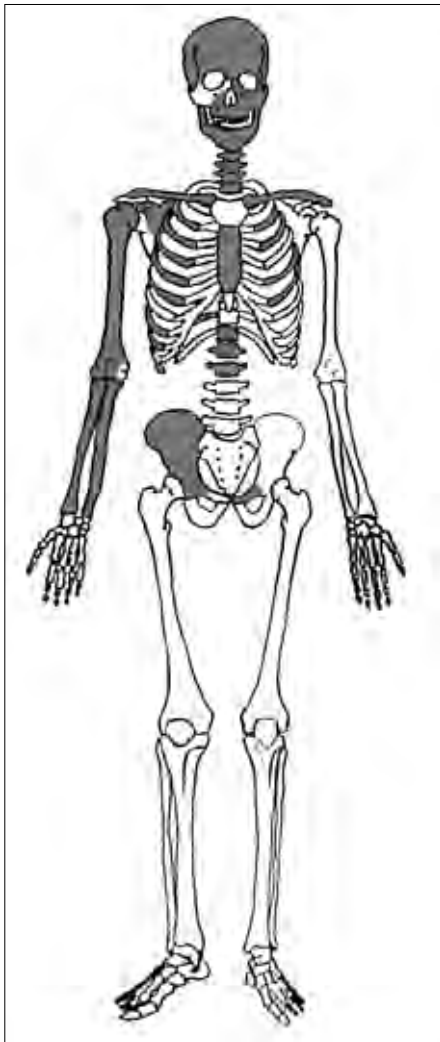

Fig. 4. Schematic view of the preserved bones.

Fig. 3. Grave 398 containing burial of the child (photo by S. Krznar).

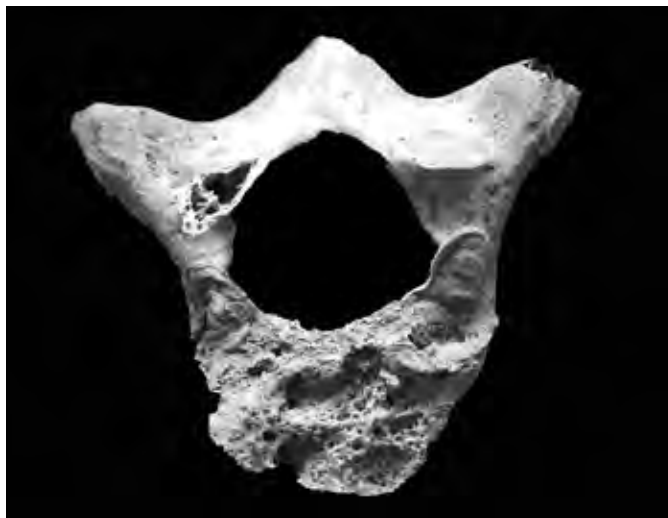

Fig. 6. Resorption of the corpus of the 9th thoracic vertebrae (photo by V. Vyroubal).

Fig. 5. Lytic lesion on the left rib suggesting the presence of paravertebral abscess formation (A); bulging of the ribs on the vertebrae ends (B) (photo by V. Vyroubal).

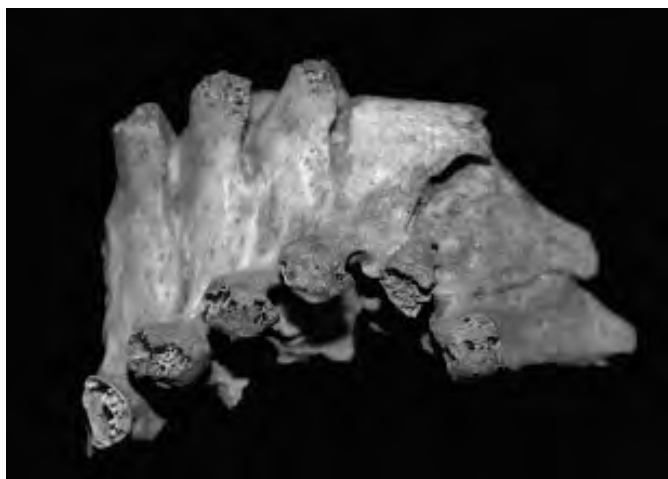

Fig. 7. Pott's gibbus from the 2nd thoracic to 7th thoracic vertebrae (photo by V. Vyroubal).

DIE KARRIERE ALFONSO MONTECUCCOLIS IM DIENSTE DER FAMILIE HABSBURG 1570-1593¹

KARIJERA ALFONZA MONTECUCCOLIJA U SLUŽBI OBITELJI HABSBURG 1570.-1593.

Zoltán Péter BAGI

National Archives of Hungary,
Archives of County Csongrád, archivist

Primljeno / Received: 1. 10. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 12. 2015.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 929Montecuccoli, A.

94(436-89)“15”

SAŽETAK

Alfonso Montecuccoli stavio se u službu francuskog kralja, a kasnije u službu obitelji Habsburg. Razvoj ranijeg perioda njegove karijere odlučujuće je obilježen njegovim talentom i simpatijom te podrškom kraljice Elizabete Habsburške i kasnije nadvojvode Ernsta. Taj period, koji je trajao nešto više od dva desetljeća, odredio je i kasniju sudbinu njegove obitelji. Nakon toga, Montecuccoliji svoju sreću više nisu tražili na dvoru obitelji d'Este, nego u službi cara. Prisjetimo se Alfonsova sina Ernesta ili pak jednoga od njegovih daljnjih rođaka, Raimonda Montecuccolija.

Ključne riječi: Dugi turski rat, Hrvatska, Raimondo Montecuccoli, Alfonso Montecuccoli, Otomansko carstvo, Habsburška Monarhija

Key words: Long Turkish War, Croatia, Raimondo Montecuccoli, Alfonso Montecuccoli, Ottoman Empire, Habsburg Monarchy

Ronald G. Asch hat in seinem in 2008 erschienenen Werk ein gesondertes Kapitel dem Prozess gewidmet, in dem sich der Adel vom Ritter, über den Kriegsunternehmer, bis in den Offiziersstab des stehenden Heeres integriert, und damit verbunden seine einzelnen Angehörigen – nach dem Einnehmen der adäquaten Positionen – zu maßgebenden Akteuren des Hofes und der Ereignisse werden. Die Geschichte der Habsburger Monarchie im 17. und 18. Jahrhundert untersuchend, formulierte der Verfasser die Aussage, dass die Angehörigen der Magnatenfamilien in vielen Fällen - und fügen wir hinzu, für eine lange Zeit - vom Militärdienst ferngeblieben sind. Für sie boten die Verwaltung ihrer eigenen Besitztümer, das Hofleben, die Bekleidung eines Amtes in den unter der Leitung der Stände stehenden Landesregierungen oder gar der mit ähnlicher Prestige einhergehende Karriereweg in der Kirche eine viel attraktivere Perspektive, als in einem fernen Wald zu dienen. Dies alles betrachtet erscheint es nicht überraschend zu sein, dass man auch auf solche angesehene Familien stößt, die über Generationen hinweg nur vereinzelt Angehörige vorzeigen können, die im Militärdienst gestanden haben. Diese Tendenz stellt jedoch einen absoluten Gegensatz zu den im Französischen Königreich, dem Kurfürstentum Brandenburg und später dem Königreich Preußen gemachten Erfahrungen dar. Der Klein- und mittlere Adel seinerseits fühlte sich wiederum eher seiner Region, seiner engeren Heimat, als der Gesamtheit der Monarchie verbunden. Auf diese Weise bot die Habsburger Monarchie dem nicht-deutschsprachigen Adel und dem Bürgertum eine hervorragende Karrieremöglichkeit im Soldatentum.² Dies alles

¹ Meine Studie wurde mithilfe der Förderung des Forschungsstipendiums Bolyai János erarbeitet. Aktenzeichen: BO/00010/14/2

² Asch, Roland G.: Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit. Köln-Weimar-Wien 2008. 211.

war jedoch nicht nur auf die von Asch untersuchte Epoche bezogen kennzeichnend. Der Prager und Wiener Hof nahm genauso im Zeitraum des Fünfzehnjährigen Kriegs die Dienste der aus dem Deutsch-Römischen Reich, aus Italien und der Niederlande stammenden Soldaten und Kriegsführer in Anspruch. Von den damals im Dienste Rudolf II. gestandenen Kriegsführern und Soldaten haben nicht nur einige bedeutende Karrieren in der Habsburger Monarchie gemacht, es stellte sogar auch keinen Einzelfall dar, dass die Familien bis zur Auflösung der Österreich-Ungarischen Monarchie dem Wiener Hof treu geblieben sind, wie beispielsweise die Schwarzenbergs, Huynes oder die Montecuccolis. In der vorliegenden Arbeit möchte ich die Dienstaufnahme bei der Familie Habsburg und seine auf den kroatischen Kriegsschauplätzen eingenommene Rolle in seinen ersten 15 Jahren des Angehörigen der letzteren Familie, Alfonso Montecuccoli, vorstellen.

DER LEBENSWEG ALFONSO MONTECUCCOLIS BIS 1592

Graf Alfonso Montecuccoli, Herr von Riva und Montespecchio der Region Modena, wurde 1546 geboren. Vermutlich in den Jahren um 1568 reiste er mit Alfonso d'Este, dem Markgrafen von Montecchio (1527-1587) ins Königreich Frankreich, um an der Seite des französischen Königs, Karl IX. (1560-1574) am sogenannten dritten französischen Religionskrieg, dem Krieg gegen die Hugenotten teilzunehmen. Nach dem am 8. August 1570 geschlossenen Frieden von Saint-Germain kehrte er jedoch nicht nach Modena zurück, sondern ist am Pariser Hof geblieben. Dort nahm der italienische Graf Isabell de Coqui zur Frau. Seine Ehe währte allerdings nicht lange, da er bald danach Witwer geworden ist. Zu jener Zeit machte der junge Montecuccoli neben den Kampferfahrungen neue Bekanntschaften, konnte er ja nach dem Tod seiner Gattin das Treiben am Hof kennenlernen. Am 26. November 1570 haben Elisabeth von Habsburg (1554-1592) und Karl IX. in der Kirche Notre Dame de Mézières die Ehe geschlossen.³ Der Graf stellte sich in den Dienst des Hofes der neuen französischen Königin, dies erwies sich als eine der bedeutendsten und fruchtbarsten Entscheidungen seines Lebens. Als Edelmann am Hof erfüllte er unterschiedliche Aufträge, wodurch er die Gunst Elisabeths erlangte.

Nachdem Karl IX. am 30. Mai 1574 im Schloss von Vincennes an Rippenfellentzündung verstorben war, sah seine junge Witwe keinen Grund am Pariser Hof zu bleiben. Eine Vermählung mit dem neuen König, Heinrich III. (1574-1589), wurde zwar erwogen, doch nach der 40-tägigen, obligatorischen Trauer, entschied sich die nunmehr weiße Königin genannte Elisabeth, zu Ihren Eltern nach Wien zurückzukehren. Ihre kleine Tochter, die Kronprinzessin Maria Elisabeth, gezwungenermaßen bei ihrer Schwiegermutter, Katharina von Medici, zurücklassend, brach sie am 5. Dezember 1575 aus Paris auf, und Montecuccoli schloss sich ihr an.

1576 kam die Königin mit ihrer Gefolgschaft in der Kaiserstadt an, in der der Graf ihr seinen Dienst nunmehr als Mundschenk erwies. Elisabeth ebnete auch weiterhin seinen Weg, hat sie doch ihre eigene Hofdame, Sidonia de Golgin, mit ihm vermählen lassen, sie kümmerte sich dabei sogar um ihre Mitgift.⁴ Über dies hinaus erstand sie den Beitrag sowohl Rudolf II. als auch des Herzogs von Ferrara, Modena und Reggio, Alfonso II. d'Este (1559-1597) zur Eheschließung. Die Hochzeit fand schließlich 1581 in Prag statt. Im darauffolgenden Jahr nahm Montecuccoli in Begleitung des Kaisers am Reichstag zu Augsburg teil.⁵ Dann reiste das junge Paar noch im Laufe des Jahres 1582 nach Italien, damit Montecuccoli mit seinem Bruder Desiderio zusammen das väterliche Erbe, die Besitztümer in Riva und Montespecchio antreten konnten.

³ Constantin von Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Wien, 1860. 169.; Hans Khevenhüller: Geheimes Tagebuch 1548-1605. Herausgegeben: Georg Khevenhüller-Metsch. Graz, 1971. 59.

⁴ Cesare Campori: Il Generale Ernesto Montecuccoli. In »Atti e memorie delle RR. Deputazioni di Storia Patria«, VI (1872) 227-232. 227.

⁵ Annales Ferdinandeï oder wahrhafft Beschreibung Kayzers Ferdinandi ...anfang deß 1578 biß auff 1637 Jahr. Regensburg, 1640. 163.

Die Familie erweiterte sich in der Zwischenzeit, da 1582 Ernesto (1582-1633), während im darauffolgenden Jahr Girolamo (1583-1643) das Licht der Welt erblickten.⁶ Neben den beiden auch das Erwachsenenalter erlebenden Jungen, schenkte die Gemahlin Montecuccolis noch weiteren zwei Mädchen das Leben. Die eine wurde zu Ehren Elisabeths von Habsburg Isabella, die andere ihrer Mutter nach Sidonia getauft.

1584 sind Montecuccoli und seine Familie nach Prag zurückgekehrt, der Graf hat dort erneut seinen Dienst bei der verwitweten Königin aufgenommen, alsbald folgte er dann seiner Herrin nach Wien, nunmehr als ihr Stallmeister.⁷ Der Graf avancierte jedoch kurz darauf zum Teilnehmer an der europäischen Machtpolitik. Am 12. Dezember 1586 verstarb Stephan Báthory, König von Polen und Fürst von Siebenbürgen, und die Familie Habsburg unternahm erneut den Versuch, die Macht über die Rzeczpospolita zu ergreifen. Bereits gegen Báthory haben sich seinerzeit gleich drei Habsburger, Maximilian II., Kaiser des Deutsch-Römischen Reiches und König von Ungarn (1564-1576), Erzherzog Ferdinand, Landesfürst von Tirol (1529-1595) und Erzherzog Ernst (1553-1595), auf den verwaisten Thron des Heinrich von Valois nominieren lassen. Von den sich in November 1575 im Sejm zur Königswahl eingefundenen Senatoren gaben 35 ihre Stimme dem Hause Habsburg. Die Szlachta jedoch befürchtete die Einengung ihrer Rechte durch Maximilian II. oder Ernst und stellte sich daher auf die Seite Báthorys. Dies zufolge kam es zur doppelten Königswahl, denn sowohl der Kaiser als auch der Fürst von Siebenbürgen wurden von ihren jeweiligen Unterstützern am 12. bzw. am 14. Dezember zum König ausgerufen. Die Situation wurde dadurch gelöst, dass Báthory als erster das Land erreichte bzw. dass Maximilian II. am Reichstag zu Regensburg am 12. Oktober 1576 verstarb.⁸

Der in November 1575 12 Stimmen erhaltende Erzherzog Ernst versuchte nach dem Tod Báthorys erneut, den polnischen Thron zu besetzen, worin ihn auch Elisabeth unterstützte. Aus diesem Grund sandte sie auch Montecuccoli zum Kaiser, um für ihren Bruder militärische Unterstützung zu erstehen. Danach sandte sie ihren Stallmeister nach Italien, um finanzielle Hilfe Alfonso II. d'Este für die Unternehmung zu erbitten. Der Herzog, der 1575 sich selber auch für den polnischen Thron nominieren ließ, entließ den Grafen mit nichtssagenden Versprechungen nach Wien, bis dahin jedoch hat sich die Lage geändert. Aus der Familie Habsburg kandidierten neben Ernst diesmal auch Matthias (1557-1619), Maximilian (1558-1619) und Erzherzog Ferdinand für den Königstitel. Unter ihnen schien im Verlauf der Zeit die Kandidatur des jüngsten Bruders immer erfolversprechender zu werden, allerdings förderten sowohl die Witwe des verstorbenen Königs, Anna Jagiellonica (1523-1596), als auch Kanzler Jan Zamoyski (1542-1602), Sigismund III. Wasa (1587-1632) bei der Erlangung der Krone. Die Geschichte wiederholte sich, da nachdem am 19. August 1587 der junge Schwede zum neuen Herrscher der Rzeczpospolita ausgerufen worden war, wurde drei Tage später auch Maximilian von seinen Unterstützern zum König ernannt. Der Erzherzog begann bereits in August mit der Aufstellung seiner Truppen, damit er ins Gebiet des Polnischen Königreichs einfallen konnte. In diesem Kampf finden wir auch Montecuccoli an der Spitze eines 300 Mann starken Kontingents an berittenen Schützen wieder. Die Kampfhandlungen begannen in Oktober. Die Truppen von Maximilian und Sigismund trafen am 24. Januar 1588 bei Byczyna aufeinander. In diesem Kampf hat der Erzherzog eine Niederlage erlitten und er selber ist auch in Gefangenschaft geraten.

Elisabeth wollte die Freilassung seines Bruders durch Hilfe des Kaisers erreichen, daher schickte sie in April 1588 Montecuccoli zu Verhandlungen mit Rudolph II. nach Prag. Maximilian kam schließlich mit dem Vertrag von Bytom-Będzin (9. März 1589) aus seiner ordentlichen und bequemen Gefangenschaft frei, war jedoch bis März 1598 nicht bereit, auf den Titel des gewählten Königs von Polen zu verzichten.⁹

Der Graf seinerseits war zu jener Zeit bereits am Erledigen seiner Familienangelegenheiten in Italien. Zwischen 1588 und 1589 ging er zweimal auf die Appeninhalsinsel, um die Gebiete seines ohne

⁶ Campori 1872. 227-232.

⁷ Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) Codex (Cod.) No. 8964. 449r.; ÖNB Cod. No. 8965. 979v.

⁸ Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007. 37-59.

⁹ ÖNB Cod. No. 8961. 53r-99v.; Horn Ildikó: Báthory András. Budapest, 2002. 98-119.

Erben verstorbenen Onkels, Giralmo Montecuccoli, zu erlangen. In seiner Sache hat (erneut) Erzherzogin Elisabeth versucht, bei Alfonso II. d'Este zu intervenieren, allerdings mit wenig Erfolg. Seine Brüder, Desiderio und Sigismondo, haben die Herrschaftsgebiete von Sarto und Sassostorno in Besitz genommen, während Alfonso nur seine gesamten und unteilbaren Besitztümer von Riva und Montespечchio verblieben.

Im darauffolgenden Jahr nahm der Graf im Auftrag der Erzherzogin an der tschechischen Ständeverammlung teil, allerdings ist es bislang unklar, was genau sie ihm aufgetragen hat. Wie man auch über keine nähere Informationen darüber verfügt, wieso Elisabeth ihn beauftragt hat, zu ihrer Mutter, der Kaiserin Maria von Habsburg (1528-1603) zu reisen. Seine Reise begann er wohl Ende Juni oder Anfang Juli 1591.¹⁰ Aus dem Journaleintrag von Hans Khevenhüller, dem Botschafter der Habsburger Monarchie in Madrid (1538-1603), erfahren wir wiederum, dass er am 29. September 1591 am Madrider Hof angekommen ist. Montecuccoli besuchte zunächst den kaiserlichen Residenten, dem er auch über das Ziel seiner Reise berichtete. Dies hielt Khevenmüller jedoch leider nicht in seinem Journal fest. Am 1. Oktober wiederum empfing ihn die verwitwete Kaiserin in einer längeren Audienz. Nach seinem etwas mehr als einen Monat währenden Aufenthalt brach Montecuccoli wieder nach Wien auf. Er kam am 4. Dezember 1591 im Hafen von Palamos an, wo ihn der kaiserliche Gesandte, der sich auf der Reise nach Prag befand, als Gast empfing und ihm half, ein Schiff zu besorgen. Wegen der schlechten Witterung konnten sie jedoch erst am 13. Tag des Monats Segel setzen, und gingen am 24. im Hafen von Final ans Land.¹¹

Noch vor seiner Heimkehr, am 22. Januar 1592 verstarb Erzherzogin Elisabeth, seine bis dahin größte Unterstützerin. Montecuccoli blieb jedoch nicht ohne einflussreichen Förderer, stand er doch im Dienste von Erzherzog Ernst, und konnte erneut, diesmal gegen die Truppen des Osmanischen Reichs, seine Fähigkeiten als Soldat unter Beweis stellen.¹²

ALFONSO MONTECUCCOLI IN DER KROATISCHEN GRENZREGION 1592-1593

Im letzten Jahrzehnt des 16. Jahrhunderts musste sich der Prager Hof erneut mit einem Krieg gegen die Osmanen konfrontieren lassen. Am 21. März 1590 hat das Osmanische Reich in Istanbul nach dem dreizehn Jahre währenden Krieg Frieden mit dem persischen Schah geschlossen. Die vorläufige Erwartung der Pforte hat sich am weitgehendsten bewahrheitet: Das Friedensabkommen hat ihre Eroberungen im Osten abgesegnet, im Sinne dessen Transkaukasien und große Gebiete im westlichen Teil Irans unter die Hoheit des Sultans gelangt sind. In Folge des Friedensschlusses mussten sich die Lenker der osmanischen Politik darüber hinaus einer gewichtigen außenpolitischen Situation stellen: Die Gefahr bestand, dass das Polnische Königreich von Wasa Sigismund unter den Einfluss der Habsburger Monarchie, während das Französische Königreich unter spanischen Einfluss gelangen und dadurch die europäischen Machtverhältnisse sich zu Ungunsten der Familie Habsburg verlagern könnten. Obendrein schien der innere Frieden des osmanischen Reichs gerade zu diesem Zeitpunkt zu wackeln, folgten einander doch Unruhen und Aufstände von Nordafrika an über Istanbul bis hin nach Anatolien. In der zweiten Hälfte der 1580er Jahre halbierte sich der Wert des Akçes – im Verhältnis zum Wert der Goldwährung – in Folge der laufenden Geldentwertung und der steigenden Inflation.¹³ Die finanzielle Krise wirkte sich sowohl in der Hauptstadt als auch in den Provinzen des Reichs aus. Die Entgeltleistung für das während des persischen Kriegs auf 25000 Mann stark aufgeblähte Militär der Pforte wurde

¹⁰ ÖNB Cod. No. 8964. 449r.

¹¹ Khevenhüller 1971. 192-194.; Franz Christoph Khevenhüller: *Annalium Ferdinandeorum*. Dritter Theil. Leipzig, 1721. 939-949.

¹² Campori, Cesare: *Il conte Alfonso Montecuccoli*. In: *Atti e memorie delle RR. Deputazioni di Storia Patria*, Vol. VII. (1872) http://www.comune.montese.mo.it/moduli/files/01_campori1874.pdf Letöltve 2015.07.10.; [http://www.treccani.it/enciclopedia/alfonso-montecuccoli_\(Dizionario_Biografico\)/Letöltve 2015.07.10.](http://www.treccani.it/enciclopedia/alfonso-montecuccoli_(Dizionario_Biografico)/Letöltve 2015.07.10.;); <http://www.comune.montese.mo.it/moduli/files/InterventoBononcini.pdf> Letöltve 2015.07.10.

¹³ Im letzten Jahrzehnt des 16. Jahrhunderts näherte sich das Defizit der Schatzkammer an durchschnittlich 100 Millionen Akçe.

immer schwieriger zu entrichten, und immer häufiger konnte man gar nur dann zum Großwesir werden, wenn man fähig war, bei den Soldzahlungen aus dem eigenen Vermögen die Staatskasse zu entlasten. In den mit einer bedeutenden Anzahl an Soldaten versehenen westlichen Grenzgebieten zeigten sich ähnliche finanzielle Probleme: Bei den Söldnerentgelten der Eyâlet Buda und Bosnien traten Defizite auf, zu denen auch Versorgungsengpässe hinzukamen. Die Realeinkommen der Timar-Inhaber sind parallel zur Entwertung des Akçes ebenfalls rapide gesunken. Die Lage der Freiwilligen- und sonstiger, auf Sold oder Landbesitz hoffender Truppen, die man in Grenzgebieten immer in großer Anzahl auf fand, war ebenfalls aussichtslos geworden. Die Unmut dieser mehreren zehntausend Waffenträger wurde dadurch verstärkt, dass die ungarischen, deutschen und venezianischen Soldaten der Grenzbürge in ihren Streifzügen der Bevölkerung der besetzten Gebiete erhebliche Summen entwendeten. Daher überrascht es nicht, dass am Anfang des letzten Jahrzehnts des 16. Jahrhunderts die in den ungarischen und bosnischen Grenzgebieten dienenden Söldner, Timar-Inhaber sowie die in der langen Friedenszeit in der Hoffnung auf ein besseres Leben dort angeschwärmten Freiwilligen immer mehr der Ansicht waren, dass ihre Lage nur durch eine erfolgreiche Expansion, die Gewinnung neuer, steuerbarer Gebiete, verbessert werden könnte. Ab 1590 übten sie immer größeren Einfluss und Druck im Interesse eines Kriegsbeginns auf Führungspersonen der Pforte aus, und es war nur eine Frage der Zeit, wann sich eine Person an die Spitze der sogenannten »Rumelien Lobby« stellt, die ihre Interessen in adäquater Weise vertreten kann. Die Führungsfigur der Lobby ist Telli Hassan Pascha geworden, der im Frühjahr 1591 an die Spitze des bosnischen Beylerbeys ernannt worden war.¹⁴

Der Pascha begann bereits in August 1591 mit der Offensive. Am sechsten Tag des Monats belagerte er mit seinen Truppen, mit 5000-10000 Soldaten und 5-6 kleineren Kanonen die am Zusammenfluss der Kupa und Save errichtete Stadt Sissek. Er gab jedoch die Kampf gegen die im Kapitel von Zagreb befindliche Burg nach drei Tagen auf und zog mit seinen Truppen ab. An den Friedensbrecher Hassan richtete Erzherzog Ernst, der seit 1577 die Belange Ungarns verwaltete, einen Brief, in dem er gegen die Belagerung protestierte, wies des Weiteren darauf hin, dass er in dieser Sache der Pforte schreiben werde und stellte auch das Zurückhalten des jährlichen Geschenks in Aussicht. Trotz des nachdrücklichen Protests nahm der bosnische Beylerbey Anfang Oktober Božjakovina in Windischland ein und zerstörte die Stadt anschließend. Und im darauffolgenden Monat besetzte er und brannte die Burg von Ripač nieder. Die Nachhut der mit riesiger Beute und vielen Gefangenen sich zurückziehenden Truppen des Paschas wurde bei Grabač von Soldaten der umliegenden Burgen des Grenzgebiets um Karlstadt überfallen. Im sich herausbildenden Zusammenstoß büßte das auf kroatisches Gebiet eingebrochene osmanische Militär bedeutende Verluste ein, und die an Gefangenengürteln festgebundenen Christen gelang es ebenfalls zu befreien. Tamás Erdődy, Ban in Kroatien und Windischland (1583-1595, 1608-1615)¹⁵, ließ seinerseits die Burg von Moslavina durch die Soldaten der Grenztruppen nach dreitägiger Belagerung einnehmen und zerstören. Hassan nutzte diesen Gegenangriff bei der Pforte, um sich gegen die Anschuldigung des Friedensbruchs zu verteidigen und die Verantwortung dafür den Christen zuzuschieben.¹⁶ Der Pascha, der die Gunst des Sultans Murat III. (1574-1595) und des Harems genoss, hat

¹⁴ Fodor Pál: Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Főszerk. Hanák Péter, szerk. Nagy Mariann. Pécs, 1997. 77–82.; Fodor Pál: Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591-1593 közötti oszmán politikáról. In: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest, 2001. 399-401.

¹⁵ Schweigerd, Carl A.: Oesterreichs Helden und Heerführer von Maximilian bis auf die neueste Zeit. Zweiter Band. Leipzig, 1853. 599-601.; Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai. Budapest, 1988. 75.; Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle 39 (1997: 2. sz.) 257-288. 275.; Varga Szabolcs: Erdődyek, Kerecsényiek és Rátkayak. A szlavóniai arisztokrácia felemelkedése és bukása a 16. században. In: Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Szerk.: Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint. Debrecen, 2014. 237-252. passim.

¹⁶ Holub József: Adalék az 1591-iki délvidéki harcok történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 12 (1911) 469–474.; Doberdói Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme. 14. rész. A török hatalom hanyatlása. Miksa, Rudolf és a Báthoryak háborúi 1567–1604. Budapest, 1940. 66-67.; Tóth Sándor László:

weiterhin am 13. März 1592 als Anerkennung seiner Verdienste Schwert und feierliches Gewand erhalten, das auch die europäischen Diplomaten als eindeutiges Zeichen der Unterstützung durch den Herrscher interpretierten. Andererseits macht Pál Fodor darauf aufmerksam, dass die einflussreichen Persönlichkeiten in Istanbul die Aktivitäten des Paschas verurteilten. Unter den Verordnungen des Rats des Sultans ist keine einzige zu finden, in der Hassan nicht nachdrücklich auf die Wahrung des Friedens hingewiesen worden wäre.¹⁷ Der Pascha kümmerte sich jedoch bestimmt nicht darum: In April 1592 besetzte er Hrastovica und in Juni die strategisch wichtige Stadt von Bihać. Dann ließ er beim Zusammenfluss der Kupa und Petrinjica Petrinja (Yeni Hisar) errichten. Der kroatisch-windischländische Ban, der gleichzeitig auch Obrist der banischen Grenze entlang der Kupa war,¹⁸ scharte ein 3-3500 Mann starkes Regiment zur Zerstörung der Burg zusammen, das am 19. Juli bei Brest eine schwere Niederlage erlitten hat. Nach seinem Sieg versuchte Hassan in August erneut, Sissek einzunehmen, sein Angriff erwies sich jedoch auch diesmal als erfolglos.¹⁹

Im Anschluss an der Niederlage wandten sich die ungarischen Stände an ihren Herrscher um Hilfe: »Während [Miklós] Pálffy und [Ferenc] Nádasdy und der Bischof von Raab, János Kutassy, ..., nach Prag gehend vorm Kaiser mit vielen Worten von bösen Taten der bosnischen Türken klagend, und ihn um deren Abwendung von ihnen bittend, der wohl willig war die Seinen zu beschützen, gewannen ihn innert kurzer Zeit... Er befahl da Nádasdy, dass er außer den Regimentern, die er Karl ab Avstria, Marchonius in Bvrgovia [Karl, Markgraf von Burgau] und Annibal Raternavia [Jakob Hannibal von Raite-nau] in Tirol und Salczburg habe rekrutieren lassen, so früh wie möglich in seiner Heimat ankommend, schnell tausend ungarische Reiter und genauso viel Fußvolk anwerben lasse, und mit ihnen nach Zagreb gehe, und gegen die Absicht des Feindes auf den Stützpunkt achte. Und Nádasdy in wenigen Tagen Regiment anwerbend... unter ihnen begaben sich auch Ferenc Dersffy und István Török von Enying und weitere berühmt-namhafte Kampfmänner.«²⁰ Zudem hat Rudolf II. seinen ältesten Bruder, Erzherzog Ernst, mit der Verwaltung der innerösterreichischen Länder betraut, worüber er die Stände in seinem Dekret vom 7. September 1592 in Kenntnis setzte.²¹ Seinem Stellvertreter, dem aus der morganatischen Ehe stammenden Sohn des Tirol regierenden Erzherzogs Ferdinand, Karl, dem Markgrafen von Burgau, erteilte er die Aufgabe, das aufgestellte Regiment gegen Petrinja zu führen. Und zur Verstärkung der erwähnten Standes- und Söldnertruppen ordnete er das Anwerben weiterer Einheiten deutsche Reiter und berittene Schützen an. Laut der geschichtlichen Abhandlung von Miklós Istvánffy, zogen die Reiter gemeinsam mit zwei, je tausend Mann starken Infanteriebatallionen unter Führung des Markgrafen am 7. November in Zagreb ein, wo sie »von allen mit großem Beifall und Jubel empfangen worden sind.«²² Montecuccoli marschierte auch unter ihnen, zugegebenermaßen hat der ungarische Geschichtsschreiber ihn auf Kapitän Graf Sebastian Montis Cuculi umgetauft.²³ Bis dahin, ganz genau genommen am 24. Oktober 1592, hat der Wiener Kriegsrat auf den Namen des Grafen aus Modena ein Rekrutierungsdo-

A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 75.; Hyeronimus Augustinus Ortelius: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. Reprint: Pytheas Kiadó 2002. 42r.; Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairol irt törtéirája Tályai Pál XVII. századi fordításában. Budapest, 2009. 104-105.

¹⁷ Fodor 2001. 402.

¹⁸ Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Történelmi Szemle 38 (1996: 2-3. sz.) 163-217. 204.

¹⁹ Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863. 3-4.; Pecsevi Ibrahim tarikjából. In: Török történetirók. III. kötet (1566–1659). Fordította Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Budapest, 1916. 71-193. 87.; Kjátib Cselebi fezikjéből. In: Török történetirók. III. kötet (1566–1659). Fordította Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Budapest, 1916, 200-388. 200-201.; Bánlaky 1940. 67-68.; Tóth 2000. 76.; Ortelius 2002. 42v-46v.; Istvánffy 2009. 106-110.

²⁰ Istvánffy 2009. 111.

²¹ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Hofkriegsrat-Wien (HKR-Wien) Protokoll (Pr.) Expedit (Exp.) Band (Bd.) 188. Fol.: 18v. No. 18.; ÖStA KA HKR-Wien Pr. Registratur (Reg.) Bd. 189. Fol.: 12v. No.15.

²² Istvánffy 2009. 112.

²³ Istvánffy 2009. 112.

kument, den sogenannten *Bestallungsbrief* ausgestellt.²⁴ Einen Monat später, am 20. November und auch in Januar 1593 fertigte man ihm in Graz noch zusätzlich zwei sogenannte *Reiterbestellungen* an.

An diesem Punkt empfiehlt es sich die Vorstellung der Geschichtsereignisse kurz zu unterbrechen und darauf einzugehen, wieso diese beiden Dokumente eigentlich wichtig sind und was der Unterschied zwischen ihnen ist. Im 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts beauftragten der Herrscher und seltener die Stände der österreichischen Länder oder Reichsprovinzen erprobte und unternehmerisch denkende Berufssoldaten mit der Anwerbung und Aufstellung der in der kaiserlich-königlichen Armee dienenden, kleineren bis größeren Feld- oder Grenzsöldnertruppen. Die ausgewählten Personen gehörten oft anderen Nationen an: Die spanischen Könige stellten bevorzugt deutsche Söldner für ihre Kriege an. In den französischen Religionskriegen wiederum tauchten die im Deutsch-Römischen Reich angeworbenen Soldaten an der Seite jeder kämpfenden Partei auf, unabhängig von der Religionszugehörigkeit.²⁵ Im Falle der Anwerbung der deutschen oder schwarzen Reiterschaft wurde die von Lazarus von Schwendi für die Beratungen des Reichstags zu Speyer erstellte *Reiterbestellung* angewendet, die die Organisation der gegebenen Einheit, die Bewaffnung der Kämpfer, die Dienstzeit von 3 Monaten, die Anzahl und den Sold der Offiziere und Reiter, den für sie vorgesehenen Vorschuss und das Nachgeld, das für den Konsum während der Wartezeit am Musterungsort vorgesehen war, die Besichtigungsordnung, sowie den Ablauf der Abdankung und der Entlassungszahlungen bestimmte. Die Dokumente beinhalteten auch Vorkehrungen gegen finanziellen Missbrauch, wurde doch die Personenanzahl der langen Reihe, der noch aus der Ritterzeit stammenden Tradition entsprechend in den unterschiedlichen berittenen Truppengattungen Dienst antretenden adligen Begleitung, festgelegt. Weiterhin wurden in das Musterungsregister die Namen sowohl der Adligen als auch ihrer Begleitpersonen aufgenommen. Dies war aus dem Grund wichtig, da der Adlige auch den Sold der von ihm gestellten Soldaten entgegennahm, wobei sich Gelegenheit zu Missbräuchen bot.²⁶

Im Gegensatz dazu haben den *Bestallungsbrief* die mit der Anwerbung der berittenen Schützen, Kürassiere und Truppen der Hof- bzw. Rehnfahne Beauftragten – unabhängig von der Nationalität der Angeworbenen – erhalten, der eine verkürzte Fassung des oben beschriebenen Dokuments darstellte. Dieser Brief hat praktisch die einzelnen Punkte des Schriftstücks von Schwendi kurz zusammengefasst, zudem wurden darin, im Gegensatz zur *Reiterbestellung*, die monatlichen Entgelte der Offiziere aufgeführt.²⁷ Dank diesem Umstand kennen wir die Höhe des Solds von Montecuccoli, der monatlich 100 Gulden betrug.²⁸

Zusätzlich erfährt man auch aus dem *Bestallungsbrief*, dass er mit der Anwerbung von 300 Reitern beauftragt worden war, mit der Bedingung, dass er die Hälfte der Reiter dringend, die andere Hälfte nach Bedarf in den Dienst stellt.²⁹ Aus den Berichten, die nach Rom und an die Fugger gesandt worden waren, erfahren wir, dass in November und Dezember 1592 unter dem Befehl Montecuccolis 150 berittene Schützen gestanden haben.³⁰ Man kann sich zurecht fragen, wie es Montecuccoli gelungen sein konnte, am 7. November mit seinen Reitern in Zagreb einzuziehen, wenn seine Ernennung erst mit Datum vom 24. Oktober ausgestellt worden war. Die zwischen den beiden Ereignissen liegenden zwei Wochen haben nicht für die Musterung der Soldaten ausreichen können. Meiner Meinung nach konnte

²⁴ ÖStA KA Bestellungen (Best.) 439/1592

²⁵ Edelmayer, Friedrich: Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich. München, 2002. 174-202, 227-264.

²⁶ Janko, Wilhelm: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871. 172-176.

²⁷ Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekvéonyesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011. 149-160.

²⁸ ÖStA KA Best. 439/1592

²⁹ ÖStA KA Best. 439/1592

³⁰ ÖNB Cod. No. 8965. 933v., 952v.; Grazer Nuntiatur. 3. Band. Nuntiatur des Girolamo Portia und Korrespondenz des Hans Kobenzl 1592-1595. Bearbeitet von Johann Rainer unter Mitarbeiter von Heinz Noflatscher und Christian Rainer. Österreichische Akademie der Wissenschaften Historisches Institut beim österreichischen Kulturinstitut in Rom. Wien, 2001. 102.

es sich so ereignet haben, dass der Bestallungsbrief nachträglich einen Status Quo abgesegnet hat, das heißt, dass die ersten 150 Soldaten bereits beisammen waren, als das Schreiben ausgestellt worden war. Dies lässt sich aus einem Bericht schlussfolgern, der am 28. September in Wien eingetroffen ist und die Mitglieder des Hofkriegsrats darüber informierte, dass mit Montecuccoli, Andreas Freiherr von Auer-sperg, dem Obristen in Karlstadt,³¹ Ulrich von Königsberg, einem Hofkriegsratsmitglied und Hans Jakob von Thurn Verhandlungen über die Musterung von 500 berittenen Schützen am Laufen waren.³²

Man schickte sich dabei an, die Stärke der Einheit auf höchste Soldatenzahl anzuheben, so dass zwei komplette Fahnen aufgestellt werden sollten, an deren Spitzen je ein Hauptmann ernannt worden war.³³ Meiner Vermutungen nach erhielt Montecuccoli wohl aus diesem Grund zwei gesonderte Reiterbestallungen. Die erste noch mit Datum vom 20. November, die sich auf die Anwerbung der ersten 150 Soldaten bezog. Die zweite irgendwann in Januar des darauffolgenden Jahres (leider ist eine genauere Festlegung nicht möglich, da das Schriftstück ohne Datum verfasst worden war), die mutmaßlich die Aufstellung der zweiten Fahne beinhaltete.³⁴ Aufgrund der weiter unten erwähnten Hindernisse gelang es jedoch nicht, die Einheit bis zu ihrer Abdankung auf volle Soldatenzahl aufzufüllen. Am 8. Dezember 1592 wurde den Fuggern aus Prag gemeldet, dass die Reiterschaft des Grafen noch immer aus 150 Soldaten bestehe.³⁵ Diese Zahl erhöhte sich später auch nur allmählich. In einem an Erzherzog Ernst gesandten Bericht vom 26. April 1593 stand geschrieben, dass bei Montecuccoli 165 Reiter dienen.³⁶ Nichtsdestotrotz wurden die Soldaten in zwei gesonderte Fahnen unterteilt, an deren Spitzen je ein Hauptmann ernannt worden war.³⁷

Wenn schon von Offizieren die Rede ist, erscheint noch ein Sachverhalt erwähnenswert zu sein. An die Spitze der Fahnen der berittenen Schützen ernannte man zu Beginn des Fünfzehnjährigen Kriegs ordnungsgemäß je einen Hauptmann, ähnlich wie bei der Infanterie.³⁸ Montecuccoli wird jedoch sowohl in der Reiterbestallung als auch im Bestallungsbrief als Obrist geführt, unter den, wie bereits erwähnt, zwei Hauptmänner beordert worden waren.³⁹ Dies alles bedeutet wiederum, dass das Schicksal Montecuccolis Erzherzog Ernst am Herzen lag. Einerseits setzte er sich dafür ein, dass der Graf nicht eine, wie Karl von Tettau,⁴⁰ sondern zwei Fahnen anwerben und kommandieren sollte, womit seine Ernennung zum Obristen und dadurch ein höheres Sozialprestige und – gar nicht zu unterschätzen – ein besserer Monatssold einhergingen. Obendrein erhielt er dies alles so, dass – wie bereits erwähnt – die Anzahl der in beide Fahnen gemusterten Soldaten nie den im Vorfeld festgelegten Vorgaben entsprach, bis Ende des Jahres 1592 ja gar nur eine davon im Dienst stand. Andererseits stellte er ihm zwei Reiterbestallungen aus; auch wenn diese die Schwendischen Schriftstücke nicht wortwörtlich wiedergaben, ist es doch beispieles im Fünfzehnjährigen Krieg, dass ein Kommandant einer Einheit berittener Schützen solche Dokumente ausgehändigt bekommen hätte. Und den Umstand, dass Montecuccoli für die beiden Fahnen zwei gesonderte Schriftstücke erhielt, kann man umso mehr als einzigartig werten.

Man kann zurecht die Frage aufwerfen, welche Nationalität die Soldaten gemäß des Musterungsauftrags Montecuccolis haben sollten. In seinem geschichtlichen Werk beantwortete Istvánffy diese Frage gar zu eindeutig, in dem er festhielt, dass »unter jenen auch eine italienische Reitertruppe war, unter der Führung des Hauptmanns Graf Sebastian Montis Cuculi.«⁴¹ Aus dem nach Rom gesandten

³¹ Pálffy 1997. 282.

³² ÖStA KA HKR Pr. Exp. Fol.: 232v. No. 74.

³³ ÖStA KA Best. 439/1592; ÖNB Cod. No. 8966. 251r-v.

³⁴ ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1592 November No. 65.; ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1593 Jänner No. 24.

³⁵ ÖNB Cod. No. 8965. 979v.

³⁶ ÖStA Hoffinanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (HKA) Gedenkbücher, Ungarische Reihe (GBU) 1593-1594 No. 406. Fol.: 87v.

³⁷ ÖStA KA Best. 439/1592; ÖNB Cod. No. 8966. 251r-v.

³⁸ Bagi 2011. 149-160.

³⁹ ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1592 November No. 65.; ÖStA KA Best. 439/1592

⁴⁰ ÖStA KA Best. 442/1592

⁴¹ Istvánffy 2009. 112.

Bericht von Johann Kobentzl wiederum erfahren wir, dass der Graf auch später die Reiter aus Italien, genauer gesagt aus den Regionen Friuli und Veneto anstellen ließ. Der Signoria gefiel es jedoch nicht, dass die Musterherren Montecuccolis auf Gebieten der Republik Venedig tätig waren, sie erließ daher in Februar 1593 eine strikte Verordnung, mit der die bereits unter Fahne Stehenden in ihre Heimat zurückbeordert worden waren.⁴²

Doch kehren wir nach November 1592 zurück, als der Kampfzug gegen Petrinja durch das schlechte Wetter schlicht und einfach verhindert worden war. Die Regenfälle in November haben nämlich die Save so weit zum Fluten gebracht, dass der neben Zagreb aufgeschlagene Lager überschwemmt wurde. Laut Istvánffys Niederschrift sind sowohl Schießpulver als auch der Proviant unbrauchbar geworden, und die ungarischen Husaren mussten zu Pferd die durch das Wasser eingeschlossenen deutschen Soldaten und ihre Gemahlinnen retten. Man konnte sich auch danach nicht dankbar zeigen, dass es aufgehört hat zu regnen, denn darauf folgten Nebel und Schnee. Die Anführer des christlichen Regiments haben daher entschieden, ihre Truppen zu entlassen bzw. aufs Winterquartier zu beordern.⁴³ Die Truppen Montecuccolis wurden nicht aufgelöst, sondern weiterhin in Waffen gestellt gehalten.⁴⁴ Bereits am 26. November traf aus Graz die Nachricht ein, dass laut Plänen des innerösterreichischen Kriegsrats die Einheit des Grafen in den Grenzbürgen stationiert werden sollen.⁴⁵ Aus Prag wurde den Fuggern am 8. Dezember gemeldet, dass Montecuccoli, den größeren Teil seiner Truppe zurücklassend, mit 30 seiner Reiter in dem Lager angekommen ist, aus dem die Reiterschaft Steiermarks und Kärntens dabei war, zum Angriff auf die Streifzügler Hassan Paschas aufzubrechen.⁴⁶ Bereits am letzten Tag des Jahres meldete jedoch Kobentzl nach Rom, dass Montecuccoli die Grenze verlassen und sich nach Bad Radkersberg in sein Winterquartier zurückgezogen habe.⁴⁷ Das Gehalt der Soldaten war jedoch nicht rechtzeitig verfügbar, woraus sich schwerwiegende Probleme ergeben haben. Der bereits mehrmals erwähnte Berichterstatte in Richtung Prag hob extra hervor, dass die Mehrheit der Soldaten des Grafen schlicht Banditen sind.⁴⁸ Kobentzl wiederum teilte in seinem Brief vom 22. Februar 1593 Cinzio Aldobrandini mit, dass die Reiter Montecuccolis großen Schaden bei den Bewohnern der Gegend des Winterquartiers anrichteten.⁴⁹ Auch noch in dem Schriftstück vom 19. August 1593, der sich mit den Diskussionen um deren Abdankung befasste, wird erwähnt, dass man die Reiter zwar auch zur Verteidigung der Grenzen benötigt gehabt hätte, aber aufgrund ihrer Raubzüge und Plünderungen man sie lieber aus dem Dienst entlasse.⁵⁰ Der Graf erwog bereits in Februar, aufgrund des erwähnten Musterungsverbots in Venedig und der finanziellen Probleme seine Truppen lieber aufzulösen.⁵¹ Wegen der entstandenen militärischen Lage blieb zwar seine Einheit im Dienst, um ihre Bezahlung entfachten sich jedoch auch weiterhin Diskussionen. Im an Erzherzog Ernst adressierten Bericht aus Prag vom 26. April 1593 stand, dass zu jenem Zeitpunkt die Kammer Montecuccoli und seinen Soldaten 7035 Gulden geschuldet hat; diese Summe hat sich bis August, zusammengezählt mit den Schulden an die Reiter Melchior von Rederns, auf 15000 Kronen erhöht.⁵² Der Statthalter der innerösterreichischen Länder hat zwar alles getan, um das nötige Geld aufzubringen, doch mit wenig Erfolg, da keine ausreichenden Summen für die Auszahlungen zur Verfügung gestanden haben.

⁴² Grazer Nuntiatur 2001, 139.

⁴³ ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1592 Dezember No. 1.; Istvánffy 2009. 112-113.

⁴⁴ Mayr, Karl Jozef: Die Türkenpolitik Erzbischof Wolf Dietrichs von Salzburg. Mitteilung der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. 52-53 (1912-1913). 203.

⁴⁵ ÖNB Cod. No. 8965. 952v.

⁴⁶ ÖNB Cod. No. 8965. 979v.

⁴⁷ Grazer Nuntiatur 2001, 115.

⁴⁸ ÖNB Cod. No. 8965. 979v.

⁴⁹ Grazer Nuntiatur 2001, 139.

⁵⁰ ÖStA HKA GBU 1593-1594 No. 406. Fol.: 159v-161v.

⁵¹ Grazer Nuntiatur 2001, 139.

⁵² ÖStA HKA GBU 1593-1594 No. 406. Fol.: 87v.; ÖStA HKA GBU 1593-1594 No. 406. Fol.: 159v-161v.

Erzherzog Ernst benötigte jedoch auch die Soldaten Montecuccolis, denn der Bey von Petrinja Turo-polje angegriffen und verwüstet hat. Dann hat Hassan Pascha Ende Mai einen erneuten Kampfung gegen die Grenze Karlstadts gestartet. Man hat auch in Graz in Erfahrung gebracht, dass der bosnische Pascha seine Streitkräfte bei Hrastovica bündelt, daher wurden die verfügbaren Truppen, unter ihnen auch die Reiter Montecuccolis, nach Zagreb beordert.⁵³ Hassan griff mit zwei Armeen an; die eine ging gegen Sissek, während die andere Trencina belagerte, um sich nach erfolgreicher Belagerung dem Kampfung gegen die Festung am Zusammenfluss der Kupa und Save anzuschließen. Mit dem Beschießen der Burg hat der bosnische Pascha am 16. Juni mit sechs Geschützen beginnen lassen. Die Belagerten haben noch am selben Tag Ruprecht von Eggenberg um Hilfe gebeten, der anstelle Karl des Markgrafen von Burgau als Stellvertreter Erzherzog Ernsts ernannt worden war. Ein Teil der unter seiner Führung aufgestellten und in Richtung Sissek aufgebrochenen Truppe besiegte am 19. Juni eine 300 Mann starke osmanische Einheit Streifzügler. An dem Angriff waren auch 70-80 Reiter Montecuccolis beteiligt.

Am darauffolgenden Tag überquerte die kaiserlich-königliche Armee die Save und stieß bis nach Sela vor, in dessen Nähe sie übernachtet hat, darauf wartend, dass die versprochenen Soldaten Georg Zrinyis ankämen. Die erhoffte Reiterschaft traf jedoch nicht ein, daher marschierte die Streitkraft am 21. Juni weiter in Richtung Novigrad. Am nächsten Tag stellte sich die Armee Eggenbergs auf der breiten Wiese zwischen der Save und Odre in Kampfformation: Die Vorhut wurde aus Husaren und Infanterie Tamás Erdődy's gebildet, in der Mitte marschierte Andreas von Auersperg, Obrist in Karlstadt, mit seinen Soldaten sowie mit den Reitern der Kärntner und Krainer Stände, während die Nachhut aus dem Fußvolk und den Reitern der Feldsöldnertruppen bestand. Dahin wurden auch Montecuccoli mit seinen berittenen Schützen beordert. Die Truppen Eggenbergs rückten in Richtung Sissek in Kampfformation vor. Währenddessen ließ auch Hassan Pascha, der von dem Anrücken der Befreiungsarmee erfuhr, die Großzahl seiner Soldaten zusammenkommen in Formation stellen, sich auf die Kupa und Odra stützend. Die beiden Armeen gelangten nach einer halben Stunde in Sichtnähe. Der um 10-11 Uhr begonnene Kampf endete innerhalb von 2-3 Stunden mit dem vollständigen Sieg der kaiserlich-königlichen Truppen. Die Reiter Montecuccolis ließ Eggenberg in die stärkste, dritte Kampfreihe rücken, die letztendlich auch den Ausgang des Zusammenstoßes entschieden hatte.⁵⁴

Nach dem Kampf, der als *Casus Belli* den Krieg ausgelöst hat, wurden die beiden Fahnen des Grafen, wie bereits erwähnt, aus dem Dienst entlassen.⁵⁵ Wir wissen jedoch aus einem an die Fugger gesendeten Bericht aus Prag vom 21. September 1593, dass 30 Reiter des Grafen sich zu dem Zeitpunkt noch immer in den Grenzgebieten aufhielten. Da wurde sogar erwogen, diese wieder im Kampf einzusetzen, befürchtete der Hofkriegsrat ja doch, dass die nahezu 12000 Mann starke osmanische Armee, die die Save überquert hat, Zagreb belagern wolle.⁵⁶ Dazu kam es letztendlich nicht.

Montecuccoli war zu jenem Zeitpunkt nicht mehr am Kriegsschauplatz, ist er doch in Dezember 1593 nach Prag zurückgekehrt. Er blieb jedoch nicht lange dort, da er dank Erzherzog Ernsts guten Willens einen erneuten Auftrag erhalten hat. Den ältesten Bruder Rudolph II. hat nämlich der spanische König, Philipp II. zum Statthalter der Niederlande ernannt. Der Erzherzog brach noch am Ende desselben Jahres nach Brüssel auf, wohin er im Frühjahr 1594 mit großem Pomp einzog, und einer seiner Begleiter als Kammerherr war der Graf.⁵⁷

⁵³ ÖNB Cod. No. 8966. 499r.

⁵⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hungarica Allgemeine Akten Fasc. 124. No. 9. , No. 10.; ÖNB Cod. No. 8966. 419r-457v.; Zwiedeneck-Südenhorst, Hans von: Ruprecht von Eggenberg. Ein österreichischer Heerführer des 16. Jahrhunderts. Graz, 1878. 29-31.; Húgyecz Antal: Eggenberg jelentése a sziszeki csatáról. 1593. Hadtörténelmi Közlemények 7 (1894) 293-295.; Gömöry Gusztáv: A sziszeki csata 1593-ban. Hadtörténelmi Közlemények 7 (1894) 613-634.; Bánlaky 1940. 75-87.; Tóth 2000. 78-81.; Ortelius 2002. 49r-51v.; Istvánffy 2009. 114-119.

⁵⁵ ÖStA HKA GBU 1593-1594 No. 406. Fol.: 159v-161v.

⁵⁶ ÖNB Cod. 8966. 251r-v.

⁵⁷ Kurze und eigentliche Beschreibung des zu Regensburg in diesem 94. Jar gehaltenen Reichstag. Regensburg, 1594.; Campori, Cesare: Il conte Alfonso Montecuccoli. In: Atti e memorie delle RR. Deputazioni di

NACHWORT

Alfonso Montecuccoli stellte sich in den Dienst des französischen Königs, später dann in den der Familie Habsburg. Die Entwicklung seines frühen Karriereabschnitts wurde entscheidend von seinem Talent und der Sympathie und Unterstützung Königin Elisabeths von Habsburg und später Erzherzog Ernsts geprägt. In diesen etwas mehr als zwei Jahrzehnten wurde auch das spätere Schicksal seiner Familie bestimmt. Die Montecuccolis haben danach nicht mehr am Hof der Familie d'Este ihr Glück gesucht gehabt, sondern im Dienste des Kaisers. Denken wir etwa an den Sohn Alfonsos, an Ernesto oder an einen seiner entfernten Verwandten, Raimondo Montecuccoli.

SUMMARY

In his work on the history of the Thirty Years War (1618–1648), Peter Hamish Wilson points out that several military generals, who participated in the first phase of the biggest and most significant European armed conflict of the 17th century, had gathered their first military experiences or had established their military reputation in the Fifteen Years War (1593–1606) against the Ottoman Empire, which prepared them for commanding larger armies later. Examples include Albrecht Wenzel Eusebius Valdštejn/Wallenstein, Jean T'Serclaes de Tilly or the famous-notorious commander of the Protestant Union, Peter Ernst II von Mansfeld. Raimondo Montecuccoli, who was undoubtedly one of the most famous generals of the Thirty Years War, cannot belong to this group, given that he was born in 1609. But I must note that he was not the first member of the family who decided to serve the Habsburg dynasty instead of the Modena princes. In my paper, I follow those two-decades from the life of one of the famed 17th-century general's distant relative, called Alfonso Montecuccoli, during which he was serving the Habsburg dynasty, with special emphasis on his role in the Long Turkish War.

RUKOPISNA PJESMARICA IZ LEGRADA

SONGBOOK MANUSCRIPT FROM LEGRAD

Đuro FRANKOVIĆ

7636 Pečuh

Illés Gyula utca 22

Mađarska

gyorgy.frankovics@gmail.com

Primljeno / Received: 10. 4. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 12. 2015.

Pregledni rad

Review

UDK / UDC: 929Montecuccoli, A.

94(436-89)“15”

SAŽETAK

Rukopisnu pjesmaricu kajkavskih popijevaka pod naslovom »Popevke Nedeljne i za Svetke« koju je sastavio kantor Ivan Horvat 1790. pjevane su u naseljima nastanjenim hrvatskim stanovništvom u Međimurju, Prekmurju i Podravini. Ovaj vrijedan rukopis je nastavak brojnih rukopisa nastalih počam od sedamnaestog stoljeća naovamo. Rukopisom se je služio kantor Horvat, naime na taj način mogao se u svakodnevnoj i praktičnoj uporabi oslanjati na pouzdani i uhodani slijed pjevanja duhovnih pjesama u liturgiji.

Ključne riječi: rukopisna pjesmarica, duhovne pjesme, napjevi, liturgija, sveci, kult mađarskih svetaca, katolički nauk

Key words: songbook manuscript, spiritual songs, melodies, liturgy, saints, the cult of Hungarian saints, Catholic teaching

»Joannes Horváth Anno 1790. natus ex Vandalia, e' Possessione Szodisivenecz. Ludi Rector Scholarum Magister, Pinka-Mindszentiensis, VízLendvensis, Szepetnekiensis, Csaktornensis, Stridonensis ... Perlakinsis 1852.«, stoji na prvoj stranici kantorske knjižice Ivana Horvata tzv. »Vendske krajine« (bio bi to ustvari naziv za Slovence na mađarskom, njemačkom i latinskom jeziku od imenice »Vend«), gdje je djelovao kao školski nadzornik i kantor-učitelj.

Ivan Horvat spasio je crkveno kulturno blago, pobožne napjeve, čije note nažalost nije pribilježio, a koje su zorno svjedočanstvo hrvatske crkvene baštine i uporabe čak i na onim područjima, gdje je hrvatska riječ i hrvatska popijevka već utihnula, odnosno pala u zaborav, ili gdje se još brižljivo čuva, obogaćuje, jača i cvjeta – u Hrvatskoj.

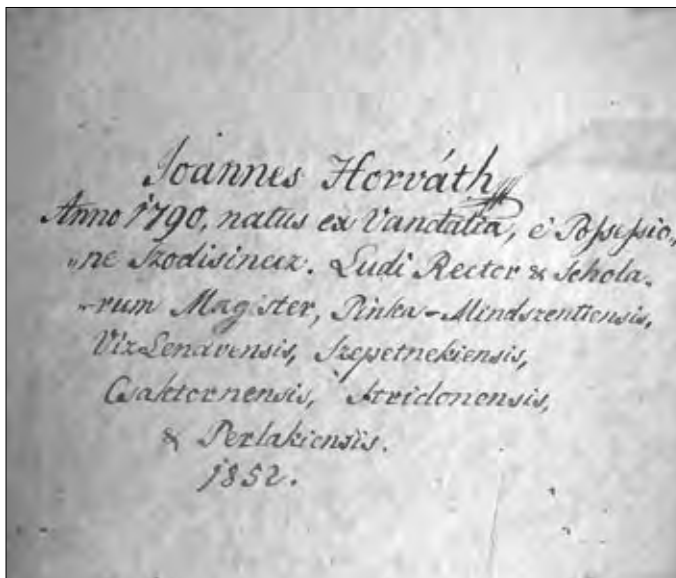
Iz rukopisne zbirke »Popevke Nedeljne i za Svetke« zorno se iščitava iznova utemeljeni Marijin kult, kao i kult svetaca, uostalom i svetaca mađarskog podrijetla i na onim prostorima – Međimurje – gdje je pod snažnim prodorom protestantizma i zasjenjen.

GDJE JE RABljena OVA RUKOPISNA ZBIRKA

Ovu rukopisnu zbirku popijevki do 1951. godine sačuvao je Lajoš Oszten, bivši kantor u Legradu te se s njom služio sve do 1981. godine, a naslijedio od Horvata. Oszten će se naći između 1920.-1945. u Legradskoj Gori (Szentmihályhegy, danas već asimilirano hrvatsko-kajkavsko naselje pored Drave, u jugozapadnom kutu Šomođske županije, na drugoj strani rijeke, nasuprot Legradu) koji je bio također kantor-učitelj i ravnatelj mjesne škole. Godine 1952. deportiran je na Hortobágy. Inače, tih godina internirani su za tadašnju Rakošijevu diktatorski ustrojenu državu tzv. »opasni elementi« koji su živjeli u pograničnom području, što je naročito pogodilo hrvatski, slovenski i srpski narodnosni živalj duž mađarsko-jugoslavenske državne granice, a njihov povratak u ranija svoja naselja omogućen je na inžiniranje tadašnjeg jugoslavenskog vodsta 1955. godine. Oszten je rukopis 1951. godine poklonio dru Ernestu Eperjessyju, učitelju u Legradskoj Gori, koji ju je 2012. darovao autoru ovoga napisa, smatrajući, kako bi u njoj pohranjeno kulturno blago trebalo ubaštiniti u hrvatsku kulturu, koje se stjecajem

okolnosti vezuje za tri države, te se može smatrati i zajedničkim kulturnom dobru.

Značilo bi to da je pjesmarica bila u uporabi na današnjem području triju država, uostalom i u Sepetniku (Sepetnek), danas već pomađarenom naselju u Pomurju, u Zaladskoj županiji, u Pinkamindszentu (ne znamo da li je bilo hrvatskog življa u naselju, naime pripadalo je Pornóapatiju koje je naselje jedno vrijeme bilo u vlasništvu zagrebačkog biskupa Benedikta Vinkovića), dok su Prelog (Perlak), Štrigova (Stridóvár) i Čakovec (Csáktornya) nalaze u hrvatskom Međimurju, a preostala dva naselja naći će se u slovenskom Prekmurju: Sveti Juraj (Vízlendva) i Sodišinc (Szodesinc).

Slika 1: Upis na latinskom u pjesmaricu »Popevke Nedeljne i za Svetke«

PONEŠTO O VLASTELI I NJIHOVOJ VJEROISPOVJESTI

Narečena naselja i šire područje u drugoj polovici 16. pa sve do prvih desetljeća 17. stoljeća dolazila su u vezu sa prodiranjem i pojačanjem protestantizma pod vlastelinima koji su prešli na protestantsku vjeroispovijest, tako i grof Juraj Zrinski (pripadala su mu vlastelinstva: Čakovec, Prelog, Štrigova), obitelj Baćanji (Batthyány), kćer Tome Nadašdija (Nádasdy), Oršulja Kanižai (Kanizsai Orsolya), supruga Tome Sečija (Széchy Tamás) – onovremeno smatrala se je jednom od najučenijih žena svoga doba uz koju se vezuje revnosno širenje mađarskog jezika i reformacije – bila je vlasnikom Sepetnika. Danas ovdje imamo katolike i pripadnike reformirane crkve (kalvine) Mađare, dok je hrvatski živalj odnarođen i vjerojatno njihovi su potomci postali katolici.

Nije nam cilj daljnje prikazivanje širenja i jačanja protestanskih učenja, već u svezi katoličke duhovne obnove valjalo bi istaći da su nova vlastela, kao što su bile hrvatskog podrijetla Sara Drašković (Draskovics), supruga Deneša Sečija – ova potonja obitelj u međuvremenu vratila se na katoličku vjeroispovijest – obitelj Estehazi (Eszterházy), Lichtenstein, dakako i grofovi Zrinski, u rekatolizacijskom procesu, odnosno u katoličkoj obnovi odigrali su ključnu ulogu.

Veći dio stanovništva vratio se je početkom 17. stoljeća u okrilje Katoličke crkve, dok drugi dio ostao je vjeran Evangeličkoj crkvi, odnosno Reformatskoj crkvi.

Popijevke su na razumljiv i za svakoga lako shvatljiv način donosile razne sadržaje i melodije o svetcima, o Gospi, što je za vrijeme djelovanja protestantizma bilo u europskim razmjerima brisano iz svijesti puka, ali na ovim područjima u blagim konturima npr. u otisnutim djelima na mađarskom jeziku György Kulcsára npr. *Postille* ipak se iznimno blijedo naziru.

Područje o kojemu je riječ, u drugoj polovici 16. pa sve do prvih desetljeća 17. stoljeća dolazilo je u vezu s prodiranjem protestantizma no zahvaljujući duhovnoj obnovi koju su poticali novi vlastelini veći dio stanovništva vratio se u okrilje Katoličke crkve. Nastankom novih povijesnih prilika u svijesti katoličkih vjernika ponovno je trebalo pojačati nauk Katoličke crkve. I u tomu je duhovna pjesma, kao svojevrsna barokna tvorevina, čija se melodija i tekst lako zapamti čak i u nepismenom puku, dobila naročito težište i značenje.

ZAŠTO BAŠ UGARSKI SVETCI?

Popijevke su na razumljiv način donosile razne sadržaje i melodije o svetcima, o Gospi, što je za vrijeme djelovanja protestantizma bilo u europskim razmjerima brisano iz svijesti puka. Nova Katolička crkvena organizacija u svome hijerarhijskom ustrojstvu obratila je pozornost i ojačanju kulta svetaca, među njima i mađarskim svetcima: Sv. Stjepanu (Štefanu), Sv. Elizabeti (Jalžabeti), Sv. hercegu Imbri (Mirku), »sinu Štefana kralja« i svetom Ladislavu (iz zbirke vremenom ponestale su popijevke), svete Margarete i panonskog svetca, svetog Martina. Na rubnim područjima ugarske države njihov se je kult bio ojačao i istovremeno očuvao s razlogom jer su i u obrani zemlje (kralj Sv. Stjepan a naročito kralj Sv. Ladislav) imali istaknutu ulogu, kao i samo stanovništvo za vrijeme vladajuće kuće Arpadovića i nadolazećih ugarskih kraljeva.

O JAČANJU GOSPINA KULTA

Iz rukopisne zbirke »Popevke Nedeljne i za Svetke«, dakle, zorno se iščitava iznova utemeljeni Marijin kult, kao i kult svetaca, uostalom i svetaca mađarskog podrijetla na prostorima danas u trima državama. U utemeljenju Gospina kulta i u Ugarskoj hrvatski franjevci imali su značajnu ulogu, uz njih se vezuju razna Marijina svetišta, omiljena sastajališta hrvatskih katoličkih vjernika, tako u Judu/ Đudu (Máriagyűd), Turbeku u blizini Sigetvara, u Vodicama pored Baje, u Erčinu (Ercsi) u blizini Budimpešte itd. Vjernici iz Pomurja, Međimurja i Prekmurja hodočasili su u Marijino svetište u Mariji Bistrici.

Zapisane pjesme nam prepričavaju i obraćaj Mariji, koja pomaže grijешnicima u njihovoj pokori. Podjednako slušajući ili pjevajući ove predivne pjesme, one prosto zadivljuju čovjeka.

Na dan Svečne Majke Božje

Svečnice Majke Božje denes oblužava se,
I zpenek kak Maria denes v Cirkvu došla je,
Vu čiztoči, i tihoči Bogu alduvala je,
Po Moyzeša zapovedi par Gerlic donesla je.

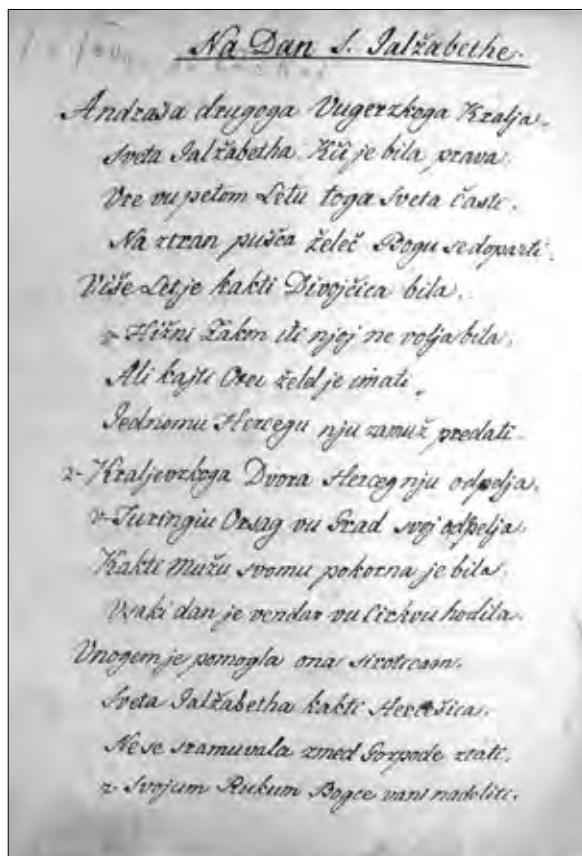
Vredno da se mi vu Sercu vsaki našem genemo,
Majku Božju denes Svečnu pobožno zpenemo,
Ar je ona naša Mati, i vse naše ufanje,
Ka nam more vnogo dati celo naše življenje.

O Maria pred te doli mi nevredni padamao,
Vse teškoče i nevolje pred tebe donašamo,
Naj nam biti suprotivna o preslatka Devica,
Neg nam budi miloztivna neba zemlje Kraljica.

Kada dojde ono vreme i življenja konec kraj,
Za presveto tvoje Ime oztavit nas onda naj,
Pri nas budi ti nam dvori Svečicu nam v Ruke daj,
I Dušicu nam zprevodi vu nebeski svetli Raj.

* zpenek – *spomenuti se čega*; denes – *danas*; alduvati (hung.) – *blagosivljati, darovati*; genuti se – (po)krenuti, (po)maknuti; ar – *jer*; vse – *sve*; more – *može*; vnogo – *mnogo*; doli – *dolje, ispod*; naj – *nemoj, neka*; pri – *kod*; v – u; zprevoditi – *sprovesti, odvesti*; vu – u

Katolički vjernici trebaju biti vođeni primjerom Marije, Majke Božje, odnosno Gospe, kraljice neba i zemlje, a koja i sama živi prema židovskim vjerskim propisima, pravilima i ustaljenoj religijskoj praksi. Ona je utjeha čovjeka smrtnika u njegovoj završnici ili konačnici života, u zadnjem ili skrajnjem času, kada se okončava ljudski životni vijek, a kroz smrt ide se u vječiti nebeski svjetli raj, kuda odlazi

Slika 2: Detalj iz rukopisne kajkavske pjesmarice

čovječja duša. Tada se prema nepisanoj hrvatskoj pučkoj tradiciji samrtniku u ruke stavlja zapaljena svijeća, što je poznato diljem hrvatskih prostora, tako i u naših Hrvata u Mađarskoj. Obično se bližnji opraštaju od osobe koja ih napušta. Svijeća treba biti posvećena na Svijećnicu, blagdan Gospe 2. veljače, ili kupljena i posvećena u nekom Marijinom svetištu.

Mogli bismo zaključiti da duhovne pjesme zapisane u narečenoj pjesmarici imaju značajnu ulogu u jačnju katoličke krepости i morala hrvatskog čovjeka. One su u mađarskoj Legradskoj Gori pjevane sve do konca četrdesetih godina 20. stoljeća u crkvi Svetog Mihalja po kojemu je dobilo naziv i samo naselje, naime na mađarskom se naziva Szentmihályhegy, gdje se na blagdan Svete Ane (Jane) okupljaju vjernici i sa jedne i sa druge strane rijeke Drave, iz dvije zemlje, Hrvatske i Mađarske.

Staro-nova je Katolička crkvena organizacija među hrvatskim življem na ovim prostorima obratila pozornost i gajenju kulta svetaca, među njima i mađarskih svetaca, a što se zamjećuje uostalom i u pučkoj duhovnoj baštini, tj. u sakupljenim pomurskim »popevkama« i gradišćanskohrvatskim »jačkama«, jednako tako i u molitvicama tiskanih u Mađarskoj od autora ovoga napisa.

BISKUP PADÁNYI I PITANJE JURISDIKCIJE

Upitno je stoga tko je na ovim područjima širio kult svetaca?

Da li franjevci, pavlini ili svjetovno svećenstvo, koje je stoljećima pripadalo pod upravu Zagrebačke biskupije, točnije pod Arhiđakonat Bekšin. Zagreb je ovamo sve do 1777. godine slao svećenike i u najtežim vremenima, za vrijeme ratnih previranja, osmanlijskih i inih pustošenja vojske i svakojakih pljačkaša, dakako i poslije, dok je jurisdikcija ovog područja za vrijeme vladavine kraljice Marije Terezije (1740.-1770.) dodijeljena Biskupiji u Vesprimu (Veszprém) te je biskup Márton Padányi Bíró dao pandurima protjerati hrvatske svećenike. O biskupu Mártonu Bíró Padányiju zabilježeno je da nije bio naklonjen prema strancima, poglavito ne prema Slavenima. Skoro kroz svoj cijeli životni vijek vodio je borbu sa zagrebačkim biskupom zbog vlasništva (jurisdikcije) zaladskih i šomođskih župa. Ova borba nije ostala u okvirima Crkve o čemu ima navoda i u njegovom pismu pisanom sredinom 1750-tih godina: »Ne znam da li se hrvatski veliki i vice župani ljute na vesprimskog biskupa ili biskupiju... ali, kao što sam i sâm iskusio, oni se neobuzdano ljute, ali ne samo in Juribus tempranes već i u duhovnim stvarima. U mojoj dijecezi već su više u trideset župa pobjegli.« Unatoč tome, gdje je bilo potrebno, vodio je skrb o duhovnim potrebama hrvatskih vjernika. Zagrebačkom isusovcu Jurju Mulihu požalio se kako nije naučio hrvatski, ali iduće godine posjetivši hrvatske vjernike u Karadu (danas već nitko ne zna hrvatski u naselju – *autorova opaska*), naučio je nekoliko hrvatskih riječi.

Glede smjera vjerskog života biskup Padányija valja reći kako je bio pristaša kulta Svetog Trojstva te je svoje djelo »Dušu čuvajuće pohođenje« napisao u tom duhu. Poznata su mu još i neka druga djela na mađarskom jeziku. U prevođenju biskup naišao je na podršku požeškog franjevca Jeronima Lipovčića (Hireonymus Lipovchich 1717.-1766.) koji je djelovao na hrvatskom sjeveru u Budimu. Lipovčić

bio je »čovjek znamenit po znanju i redovničkom životu« te je prevodio na hrvatski jezik Padányijev molitvenik *Lelket őriző látogatás...* (Buda 1747.) tj. »Dušu čuvajuće pohođenje«.

Na postavljeni upit nismo zasada u stanju dati odgovor.

U valoriziranju raznih pjesama kajkavske pjesmarice, o datoj problematici, svoj će sud donositi od autora upućeniji stručnjaci. Pored toga gore navedena problematika prelazi naše tematske okvire. Autor ovog napisa smatra se nedovoljno upućenim da bi u tom pogledu mogao bilo što meritorno iznijeti, stručno argumentirati, već namjera mu je prenijeti informaciju o postojanju rukopisne pjesmarice, koja bi eventualno mogla pobuditi interes, a rukopis biti tiskan, možda u Legradu gdje su i pjevane ove popijevke.

SADRŽAJ ZBIRKE – UJECAJ MAĐARSKE CRKVENE TERMINOLOGIJE

Zbirka započinje s ovim prvim naslovom »Popevka od Pr(euzvšenog) Ol(tarnog) Sakramentuma« te slijedi misni red tj. »Pred Mešum blagoslov Crkveni« pretočen na kraju u latinski tekst. »Pred Prodečtvom« se priziva Duh Sveti, koji ima nastavak u drugoj nabožnoj pjesmi. I »Tretja« popijevka donosi sličan sadržaj, ispjevana je u osmercima s rimom na kraju stihova. Slijed pjesama zorno prati slijed crkvenog obreda, te slijedi »Po Prodečtvu«, »Pred Blagoslovom«, gdje se hrvatski tekst nadopunjuje s latinskim tekstom. U sedmercu su ispjevani »Po Blagoslovu« stihovi s rimom na kraju.

Navodi se ime Jezusa, odnosno Jezusa, Marije i Jožefa, što nedvojbeno upućuje na mađarski utjecaj, na postojanje čak i mogućeg mađarskog izvornika, kada je mađarska crkvena terminologija poglavito na kajkavsko-hrvatskom jezičnom tlu, očito zahvatila širi mah – dakako i ranije, naime i u Vramčevoj *Postili* (1586.) zamjećuje se mnoštvo mađarskih termina – tako susrećemo i druge nazive, npr. Lukač (Luka), Ferenc (Franjo) ili već svojevrсни naziv Jeronimuš – mađ. Jeromoš, a hrvatski Jeronim – koji je možda oblikovan pod utjecajem mađarskog naziva ali ravnajući se prema kajkavskim jezičnim normama, dok pojavljuje se i Valerian u svezi mučenika sv. Lovrenca, sv. Klara, sv. Katarina djevica, sv. Barbara koja je »Kak berš jesi okerščena, Svetom Kerztom Kristuša«, sv. Lucia »vu Varašu Sirakuši«, slijedi sv. Tomaš, sv. Rok, sv. Bartol, sv. Razalia »prez ternja Rožica«, svojim se latinskim nazivom navodi sv. Matheus, nerazdvojivi par za liječenje: sv. Kozma (i) Damjan, te sv. Vendelin, u puku poznat kao zaštitnik stoke – kult mu se razvio pod njemačkim utjecajem i pojavom grofova Eszterházyjevih koji su na svojim vlastelinskim imanjima nastojali ojačati njegovo štovanje, odnosno, u mješovitim baranjskim naseljima nedaleko Pečuha, npr. šokački Hrvati u Vršendi preuzimaju predaje i običaje od svojih suseljana Nijemaca – dakako, pojavljuju se i drugi svetci. No ne želimo duljiti, navodeći tako i ostale liturgijske pjesme koje variraju glede svog ispjevanog stiha s rasponom od jedanaesterca do šesnaesterca, što u naznakama sugerira nastavak daljnje sustavnije analize, čak i u svezi s mogućim predloščima, na koje se je kantor-učitelj Ivan Horvat onovremeno ugledao i unosio u svoj rukopis. Valja pri tomu navesti još da se je sama misa završavala latinskim pjevom.

ŽIVOT HRVATSKIH KATOLIKA PREMA UZORIMA KATOLIČKE CRKVE

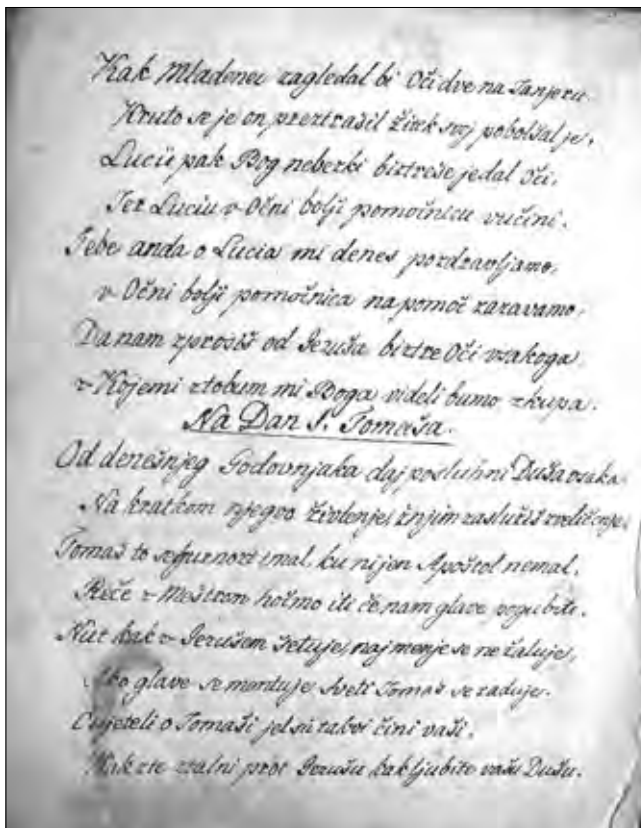
Trebamo naglasiti kako je euharističko slavlje lijepo popraćeno hrvatskom pjesmom, što je od velikog značaja jer su vjernici datu melodiju uvježbali i pjevali, no ne samo u crkvi. Ovo govorim iz spoznaje da mi je i moja majka pjevala uvijek svete pjesme. Značilo bi to istovremeno da je naš katolički puk na taj način ne samo naučio, zavolio već i u svojoj obiteljskoj intimi, da mi je slobodno reći, posegnuo za svetim tekstovima i melodijama, dajući tako na svojstven način odušak svojoj duši, što je bilo i svojevršno osvježanje ne samo za pjevača već i slušatelja. Sveta misa, dakle, nije svojim okončanjem u crkvi i završena, ona je duhovno proživljena i na taj način u užoj katoličkoj zajednici, barem prema mojem poimanju, čak i u pjesmi nastavljena. Sakralizacija uočava se i u obiteljskom domu. Bilo bi to življenje prema katoličkim normama i uzorima. Doista, ako podsjetimo da se u obitelji čitala *Biblija*, da se blagoslovio stan svake godine na Tri Kralja (6. siječnja), kada je ophodio svećenik domove, a i pret hodno sa svetom vodom ili kađenjem (Gradišće) na sam Badnjak posvećene su sve prostorije stana, čak je svete vode bilo u sveteonici u stanu, a nalijevala se i u vodu bunara na određene blagdane. U hrvatskoj obitelji nije se govorilo ružno, molilo se tijekom dana, ujutro, pri objedu i spavanju kazivane su

pučke molitvice, koje je čovjek još kao dijete zapamtio za cijeli svoj životni vijek.

Bila bi to autorova osobna zapažanja, što ne mora biti nikakva novina, naime vjerojatno je već iz znanstvenog kulturalnosociološkog aspekta sve to obrađeno i objavljeno. Međutim, pjevanje hrvatskih duhovnih pjesama, kako u široj katoličkoj zajednici ili njezinom užem obiteljskom okružju, značilo bi istovremeno čuvanje hrvatskog katoličkog duha i duhovnosti, što je i u očuvanju materinskog jezika od velike važnosti i značenja.

Ovakve poveznice su bitne i neodvojive od hrvatskog vjernika, ma gdje se on našao ili obitavao u ma kakvoj jezičnoj sredini. Pjesme se nedvojbeno lako mogu uvježbati, zapamtiti i u datim prigodama interpretirati i na taj način uljepšati ljudsko življenje.

Želimo istaći kako ova rukopisna zbirka popijevaka donosi i pjesme koje su hrvatski katolički vjernici uz pratnju na orguljama kantora-učitelja Ivana Horvata tijekom svete mise skupa izvodili.

Slika 3: Detalj iz rukopisne zbirke pjesmarice

NAZIVI BLAGDANA NA KAJKAVSKOM

Nazivi blagdana možda će i iz jezičnog aspekta biti zanimljivi te se ovim redom navode pod označenim naslovom. Tekst cijele popijevke obično je sastavljen od pet redaka ispjevanih u petnaestercu s početnim navodom »Kyrie«, dok se na kraju drugog, odnosno petog stiha javlja riječ »eleison« što bi se dalo tretirati kao da je posrijedi makaronski stih.

Nova godina naziva se »Mlado leto«, te zaredom slijede »S. Treh Kralje«, »Vuzem«, »Na zastupanje«, »Trojaki«, kao i »Na dan Svetoga Trojstva«, dakako blagdani su i tekstualno popraćeni.

Donose se pjesme pjevane tijekom svete mise: »Na Evangelium«, »Na Cvredo«, »Na Ofertorium« itd., što je zorno svjedočanstvo da je misa izvedena na latinskom jeziku ali uz pjevanje hrvatskih ili nešto rjeđe latinskih popijevaka.

Kantor Ivan Horvat zapisao je popriličan broj »popevaka« koje se mogu pjevati tijekom Božje službe, nudeći i na taj nači iznova nove sadržaje, po broju 45, ne govoreći o impozantno brojnim drugim zapisima, među kojima će se naći »Popevka na dan klečanja«, čak i one dvije za kišu, tj. »Popevka za Dešdj« u kojoj se vjernici obraćaju Jezusu za pomoć:

Daruj nam Dešdja vugodnoga,
Pomiluj grešnika nevoljnoga
...
Ne kaštiguj ti nas z-velkom sušom.
Glej kak vnogo ljudih suze toči,
Koji išču pri tebi pomoći.

* dežd – kiša; vugodan, - na, -no – ugodan, -na – no; kaštigovati – kazniti koga; iskati – tražiti

Hrvatsko pučanstvo i na ovim područjima bavilo se je uglavnom ratarstvom te je beričetna godina ovisila i od izdašnih oborina, dok se suša smatrala pošasti koja donosi glad. U svezi ovim mogao bih dodati da se narod u svim hrvatskim naseljima u Mađarskoj u danima nesnose ljetne žege i danas moli za kišu. U podravskom Brlobašu (Szentborbás) poslije »večernice« ili litanije krenula je procesija žena na čelu sa dječakom od šest godina, koji je bio nag, kao od majke rođen, u rukama noseći križ. Ovaj se križ nosi na čelu kolone tijekom sprovoda. Išlo se je do obližnje bare te je dječak zagazio u vodu i zabo je križ. U međuvremenu ovaj se čin ponavljao i naredne nedjelje, itd. zaredom, uvijek dublje i dublje je zabođen križ, dok nije stigla kiša. U susjednoj Potonji (Potony) isto je bio poznat ovakav ritual, s malom izmjenom da je gola djevojčica nosila križ do kanala. Pučka pobožnost, odnosno praksa, ima i takvu pozadinu u kojoj se neizrečeno javljaju u preminuli pretci koji žedaju na onom svijetu.

...
Blagoslovi Polje Gore,
I naše celo Imanje.

Daruj nam vugodnoga Deždja,
Ar je suša prevelika,
Kak si negda na Proroka,
Lepo prošnju Eliaša.

Tak nam sad na našu prošnju,
Pošli Deždja vugodnoga,
Da budemo bolje mogli
Tebe na veke dičiti.

*ar – jer; kak – kako; negda – nekada; prošnja – prosidba, molba; dežd – kiša

U osmercu ispjevanim stihovima obraća se Isusu tj. Jezusu, čiji naziv se javlja i u obliku deminutiva, npr. kao Jezušek. Vjernici da bi spasili ljetinu obraćaju se Bogu, Isusu, da im u tim nevremenima (suša) pomognu, služeći se molitvom, navodeći analogiju s prošnjom Eliaša, tj. molbom i molitvom sv. Ilije, želeći na taj način pridobiti naklonjenost svevišnjih.

Gromovnik Ilija ovdje se samo u naznakama navodi, aludirajući na njegovo djelo poznato iz *Starog zavjeta*, kada četrdeset dana nije bio kiše te on molitvom postiže da padne potrebna oborina. Prema legendama podravskih Hrvata u Mađarskoj o sv. Iliji ovisi i žitni rod. Uz rečeno nadovezuju se i druge analogije o sv. Iliji. U pučkoj tradiciji srednjoeuropskih naroda ovaj često puta hiroviti svetac ima svoj stanovit kult, poglavito u slavenskih naroda, tako i u Hrvata, naime naslijedio je osobine poganskog glavnog boga, gromovnika Peruna. U pučkoj pobožnosti u liku sv. Ilije prepliću se učenja iz *Biblije* ali i stara vjerovanja, legende i predaje, dakle, svetac ima i pažnjevrijedne zasebne odlike.

U nastavku rukopisne zbirke »Popevke Nedeljne i za Svetke« pribilježene su pjesme koje je naknadno unosi sakupljač Ivan Horvat u svoju zbirku, ali su one dulje od onih već ranije navedenih sastavljenih od pet redaka. Kantor Ivan Horvat je na taj način osigurao za sebe i svoje vjernike jedan širi, impresivniji, privlačniji i vazda svjež repertoar, s pouzdanom rezervom za mogućnosti variranja izvedbenih melodija tijekom misne službe.

OPJEVANI KRALJ SVETI STJEPAN

I tako stigismo do prve pjesme o svetom Stjepanu (Szent István) čiji blagdan 20. kolovoza u Hrvata poznat je nazivom *Kraljevo*, a slavljen diljem Ugarske Kraljevine, pa tako i u hrvatskim zemljama, u naše dane to je državni praznik u Mađarskoj.

Popijevka sastavljena je od dvanaest strofa, ispjevana u petnaestercu s rimama na kraju stiha.

U prvoj pjesmi iznose se vrline Stjepana kralja:

...
 Lepe Cirkve je zezidal i podelil Biškupom,
 K tomu Redovnike vpeljal iz prelepim navukom.
 Poganinam puta kazal vnohem grešnom bludnikom.

*cirkva – *crkva*; zezidati – *sazidati*; biškup (germ.) – *biskup*; vpeljati – *voditi, dovoditi, odvesti*; navuk – *učenje, nauk*; vnohem – *mnogima*

Odista, bio je kralj kojemu mađarski narod može zahvaliti svoju opstojnost, naime moglo se je birati ili nastaviti poganski način življenja – što je bila sama propast! – ili biranje kršćanstva i feudalnog ustrojstva države. Stjepan kralj se je opredijelio za rimokatolički crkveni obred; u mađarsku državu dovodio svećenike sa zapada, tako i hrvatske – o tome svjedoči popriličan broj izraza u uporabljennoj crkvenoj terminologiji na mađarskom jeziku – obračunao se sa sljedbenicima stare poganske vjere i pomoću pape ustalio i učvrstio katolički crkvenu strukturu i državno feudalno ustrojstvo, čiju je jednu podlogu činilo uopravo učeno svećenstvo, našto se aludira i u popijevci: »prelepim navukom« i na redovništvo, kojima je darivao feudalne povlastice i posjede.

Njegovo dobročiniteljstvo je posvećeno. U stihovima se navodi kako mu je »Desna Ruka« i poslije smrti ostala cijela. O njoj valja znati da je nepoznatim putom stigla u Dubrovnik, vjerojatno su je od osmanlijskih vojaka otkupili dubrovački trgovci, koji su uživali u od Osmanlija dobivenim povlasticama, jednako tako unosna trgovina – smjer sjever-jug – bila je u njihovim rukama te slijedili su put vojnih pohoda turskih osvajača i otkupili plijen od grabežljivih pljačkaša. No prema drugim izvorima pretpostavlja se da je sveta desnica kralja Stjepana dospjela u Bosnu, tamo su ju otkupili dubrovački trgovci. Oko 1590. prenijeli su je u samostan dominikanaca u Dubrovniku. O njezinom postojanju dvjesto godina u javnosti ništa se nije znalo.

Za vrijeme Marije Terezije 16. travnja 1771. vraćena je mađarskom narodu koga se i dotiče, uz odobrenje hrvatskih crkvenih vlasti. Svake godine na blagdan sv. Stjepana 20. kolovoza nosi se u svećanoj povorci u Budimpešti, a zna se ponijeti i u druge mađarske gradove.

Životopis sv. Stjepana kralja nadopunjuje se u zadnjoj strofi pjesme, naime njegovo je rođenje bilo već od samog početka blagoslovljeno, u našem čitanju značilo bi to da je njegovo kraljevstvo i neizrečeno nebeskog podrijetla, te odobreno od Isusa i Gospe.

Sveti Štefan vu Vutrobi, pervo neg se narodil,
 Od Jezusa i Marie, posvećen vre on je bil,
 Zatem Vugerska naj vekša bil je svetlost i dika,
 Komu budi od nas ljudi hvala i čast velika.

* vu – *u*; vutroba – *utroba*; pervo – *prvo*; neg – *nego, već*; Jezus (hung.) – *Jezus, Isus*; zatem – *zatim, poslije*; Vugerska – *Ugarska, Mađarska*; komu – *kojemu*

Mađarska se razlogom smatra i danas Marijanskom državom što dobija naročito težište poslije oslobođenja zemlje od osmanlijskih osvajača u drugoj polovici 17. stoljeća.

Druga pjesma i po stilu odudara od ovdje već priopćene popijevke, koja je posve mogući prijevod neke nama još zasada nepoznate mađarske pjesme.

Srečna Panonia, Slavna Domovina Štefana,
 Kak velike vredne dike kinč imaš,
 Estergomzki lepi varaš Vugerski,
 Iz koga ov Cvet izhadja.

* varaš (hung.) – *grad*; vredan – *dragocjen, skupcjen*; kinč (hung.) – *blago*; vugerski – *ugarski*, tj. *mađarski*; iz koga – *iz kojega*; ov – *ovaj*; izhadati – *izlaziti*

Prema pjesmi u toj ugarskoj zemlji nije bilo mira, postojale su »bolvanzke bludnosti nore«, što bi značilo da je poganska bludnost zavládala, kada se je molilo balvanima, što je karakteristično za norce tj. budale, bez »blišnjega ljubavi«, i tada Bog daje da se rodi apoštolski Štefan kralj, koji je nastojao:

...
Svetlozt vere odperti Kristuševe,
z Ztrahom Božjem vse napuniti.

Zove redovnike Jezusa verne Nameztnike,
Da šetuju nazveščuju ze vseh ztran,
Put pravice kem vu tmice ne bil znan,
Slepo ljudstvo k Nebu ravnaju.

* tmica – *tama, mrak*

Kralj Štefan je nastojao da Isusa diči svaka duša, i »na čast Majke Marie« služeci pri tomu svojim podložicima »z Lepum peldum, i navukom«, tj. primjerom i učenjem. Pjesnik obraća se u stihovima i »vernim Vojakima Štefana« i samom kralju, koji je bio:

Otec Siroticam, branitel on je bil Vdovicam,
Redovnike ljubil Kloštre i Cirkve,
Betežnike je krepil vse nevoljne,
Ludstvo zdrežaval veselo.
Dog Dušu predal je Bogu.

* betežniki (hung.) – *bolesnici*

Prokomentirati gornje navode čak i nije potrebno, naime oni trebaju biti primjerom vladarima (i današnjim državnim vođama!) od kojih se s pravom traži i očekuje da budu socijalno osjetljivi i da vode o svom puku materijalnu i duhovnu skrb.

MILOSRDNA SMRT

Čovječja duša da bi dospjela u raj, prema svjedočanstvima hrvatskih pučkih molitvica mađarskih Hrvata, po nju stižu vodiči duša na drugi svijet: Sveta Tri Kralja, Sv. Barbara, Sveti Mihalj, anđeli, dok Gospa pobožnom čovjeku osigurava milosrdnu smrt i nebeski raj.

U rukopisnoj pjesmarici naišli smo na sljedeća svjedočanstva ili potvrde o raju, opisanom, gdje se duše vesele i raduju:

...
Poglavnik ada Svet Mihalj z-Luciferom boja bije,
Lucifera je obladal ter njega vu pekel pregnal.
Zdravo Angel Sveti Mihalj Boga zmožnoga Arkangjal
Koj Duše zprevodjuješ vu Nebo zapeljuješ.
Zapeljaj nas vu veselje, vu nebezko raduvanje,
Sveti Mihalj občuvaj nas, da hudi Vrag nezbludi nas.
Hvalemo mi vsi zkup Boga, toga Kralja nebezkgoga
Ki je Svetog Mihalja Duš poztavil branitela.

* ada – *bome, pravoda*; obladatai – *svladati, pobijediti, nadvladatai*; pregnuti – *baciti, rinuti* (?); zmožan, -na, -no – *snažan, -žna, -žno, moćan, silan, jak, čvrst*; zprevoditi – *odvesti, odvoditi*; zapeljati – *navesti, uvesti*; hudi – *loš, opak, podmukao*; zbluditi – *pobluditi*

Mogli bismo zaključiti da duhovne pjesme zapisane u ovoj kajkavskoj pjesmarici imale su značajnu ulogu u jačanju katoličke kreposti i morala hrvatskog čovjeka.

EPILOG

No osim toga, koliko još zanimljivih pojedinosti, detalja sadrži rukopisna ostavština zaslužnog kantora-učitelja Ivana Horvata, o čemu će znanost, nadati se je, vremenom moći više reći, ali prije svega trebalo bi nastojati da bude zbirka tiskana i ubaštinjena u hrvatski književni i duhovni korpus, navodeći, kako treba srasti ono što je povezano i neodvojivo jedno od drugoga.

SUMMARY

A songbook manuscript containing kajkavian songs, entitled »Sunday and Holiday Songs«, was collected by the cantor Ivan Horvat in 1790. These songs were sung in Croatian villages in Međimurje, Prekmurje and Podravina. This valuable manuscript is one in a series of manuscripts made from the 17th century until today. Cantor Horvat used the manuscript in everyday practical usage as it enabled him to rely upon a solid and stable flow of singing spiritual songs in liturgy.

NJEMAČKE POSUĐENICE U HRVATSKOM NAZIVLJU AGRONOMSKE STRUKE

GERMAN LOAN WORDS IN CROATIAN TERMINOLOGY IN THE FIELD OF AGRONOMY

Valentina PAPIĆ BOGADI

Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
M. Demerca 1
HR-48260 Križevci
vpapic@vguk.hr

Primljeno / Received: 1. 11. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 12. 2015.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 811.163.42'373.45:811.112.2
81'276.6:631(497.5)

SAŽETAK

U radu se bavi istraživanjem i analizom njemačkih posuđenica i prevedenica u jeziku poljoprivredne struke. Istraživanje je vršeno na korpusu tekstova koji čine stručni i znanstveni časopisi iz dvaju razdoblja, te intervjuiranjem poljoprivrednika i stručnjaka agronoma. Anketiranjem informanata na terenu usporedilo se poznavanje i upotreba njemačkih posuđenica, te su primjeri sakupljeni analizom istraživačkog korpusa i rezultata terenskog istraživanja analizirani i klasificirani. Kako se njemačke posuđenice u području poljoprivredne struke do sada nisu sustavno istraživale, a s obzirom na intenzivnu suradnju Hrvatske sa zemljama njemačkog govornog područja vezanu uz razvoj poljoprivrede, rezultati ovog istraživanja su praktično primjenjivi u području poljoprivredne struke na način da rješavaju dvojbe vezane uz upotrebu njemačkih posuđenica i prevedenica u kontekstu jezičnih i terminoloških zakonitosti koje obuhvaćaju jednoznačnost i razumljivost, a koje se često javljaju u jeziku struke. Metodologija istraživanja i korištene statističke metode analize istraživačkog korpusa mogu se koristiti kao alat za provedbu istraživanja u dodirnom jezikoslovlju u kontekstu stručnog nazivlja.

Ključne riječi: posuđenice, prevedenice, stručno nazivlje, dodirno jezikoslovlje,

Key words: loan words, loan translations, terminology, contact linguistics

Moderno doba donosi mnogo novoga, ne samo na području tehnike i tehnologija, već i u raznim drugim područjima. Neminovno, i jezik je podložan promjenama i inovacijama na svim jezičnim razinama pod utjecajem drugih jezika. Internacionalizacija je »neravnomjeran proces u jeziku koji se postupno ubrzava prouzročen neprestanim jačanjem jezičnih dodira u opće svjetskom okviru s jedne strane pod utjecajem gospodarskih, političkih i društvenih čimbenika, a s druge strane kao posljedak znanstveno-tehničkog razvoja, pri čemu pogađa sve jezike i očituje se na svim jezičnim razinama.« (Samardžija 2002: 435)

Jezik struke također nije pošteđen utjecaja drugih jezika, već je podložan promjenama i inovacijama na svim razinama. Novi se nazivi prihvaćaju prvo u izvornom obliku, a zatim često stvaramo i prevedenice. Stavovi prema posuđenicama su različiti. Iz analize istraživačkog korpusa ovog rada vidljivo je da su njemačke posuđenice često prihvatljivije i vjerodostojnije od hrvatskoga nazivlja, ukoliko ono uopće i postoji. S druge se pak strane nameće negativan stav jezičnog purizma spram uvođenja posuđenica u strukovno nazivlje uz pokušaje stvaranja hrvatskih izraza koje sama struka rijetko i nevoljko prihvaća i koristi. Iz toga proizlazi da je većinu stranih riječi moguće zamijeniti hrvatskim riječima, no do toga ne dolazi često iz razloga jer se značenje domaćega izraza učestalo razlikuje od značenja koje ima posuđenica.

U hrvatskom stručnom nazivlju riječi stranoga podrijetla su vrlo učestale. One zapravo ne pripadaju hrvatskom jezičnom sustavu, ali se u njemu pojavljuju iz terminoloških razloga, vrlo često u neprilagođenom obliku ili pak pisane izvornom grafijom. Jezikoslovci u tom pogledu rade distinkciju između tuđica, prilagođenica i usvojenica, pri čemu se tuđice najmanje jednom svojom značajkom ne uklapaju u sustav hrvatskog jezika, te glasovno, tvorbeno ili naglasno nisu prilagođene standardnom hrvatskom jeziku, dok su prilagođenice potpuno uklopljene u hrvatski standardni jezik uz poštivanje ortografske, fonološke i morfološke norme, a usvojenice su toliko prilagođene normama hrvatskoga standardnog jezika da se njihovo stvarno podrijetlo više uopće ne spominje. (Gjuran-Coha 2007: 11)

U znanstvenom su nazivlju posuđenice često prisutne, a jedan od razloga tome jest činjenica da internacionalizacija strukovnog nazivlja omogućava bržu i uspješniju komunikaciju među znanstvenicima, te brže prepoznavanje pojmova i nazivlja. Kada jezik preuzima posuđenicu u svoj sustav, dolazi do pojave nekoliko varijanti s obzirom na ortografiju i izgovor:

1. zadržava se izvorni način pisanja
2. piše se prema izgovoru modela u jeziku davaocu, a fonemi se zamjenjuju najbližijima iz sustava jezika primaoca
3. kombinacija gdje je u jednom dijelu zadržan izvorni način pisanja iz jezika davaoca, a dio riječi je pisan prema izgovoru u jeziku davaocu.

Tijekom povijesti govornici hrvatskoga jezika bili su uslijed različitih društveno-političkih prilika izloženi utjecaju njemačkoga jezika, pri čemu je došlo do jezičnog posuđivanja na različitim jezičnim razinama, pa tako i na razini stvaranja strukovnog nazivlja različitih struka. Stavovi jezikoslovaca prema jezičnom posuđivanju su različiti. Jedni smatraju da posuđenice negativno utječu na transparentnost jezičnog sustava kao cjeline, dok drugi iste podržavaju i smatraju da posuđenice pridonose jezičnom bogatstvu i raznolikosti. Ivir (1988: 9) smatra kako se »povremeno posuđivanje razmjerno dobro podnosi, dok bi velika gustoća posuđenica, odnosno posuđivanje velikog broja izraza u isto vrijeme moglo otežati ili ugroziti komunikaciju«. Finka (1972: 97) pak smatra da posuđenice koje su ušle u određeni jezik i prilagodile se njegovim unutarnjim zakonitostima ne škode jeziku, već ga obogaćuju ne umanjujući njegovu nacionalnu samobitnost, dok pak strane riječi koje se unose bez potrebe jer imaju potpune sinonime u domaćem jeziku kvare govor.

Jezična politika izravno je vezana uz način stvaranja nazivlja u nekoj jezičnoj zajednici te ima izravan utjecaj na prihvaćanje posuđenica i stvaranje prevedenica. Gjuran Coha (2007: 18) navodi da je »jezično posuđivanje oduvijek bilo predmetom interesa hrvatskih jezikoslovaca. Odnos prema purizmu i njegov stupanj razlikuju se s obzirom na društveno političku situaciju u kojoj je neki jezik bio izložen jakom stranom utjecaju. To je imalo za posljedicu snažnu purističku reakciju te su puristi nastojali posuđenice iz njemačkog, talijanskog ili kojega drugog jezika zamijeniti domaćim nazivima. U današnje su vrijeme purističke težnje u hrvatskome jeziku ponajprije usmjerene prema posuđenicama engleskog podrijetla.« Jezični purizam obilježio je i početak 20. stoljeća. Badurina (2009) tako navodi da su filološka škola i filološki program hrvatskih vukovaca obilježili ne samo kraj devetnaestoga nego i gotovo cijelu prvu polovicu dvadesetoga stoljeća. »Značajka jezičnoga savjetništva vukovskoga tipa osobit je tip jezičnoga purizma – tzv. štokavski purizam. Sasvim u skladu sa svojim standardnojezičnim nazorima (i) hrvatski su se vukovci nastojali dosljedno (ili, barem, što dosljednije) povoditi za odlučnim kriterijem pripadanja/ nepripadanja kojeg izraza (leksema pa i veće jezične strukture) narodnom jeziku, konkretnije: novoštokavskom dijalektu (jeziku Vuka i Daničića). »Postupak« je pritom bio sasvim očekivan: zalagati se za to da se iz jezika knjige ukloni sve ono za što nema potvrde u »čistu« i »uzornu« jeziku naroda.« (Badurina: 6)

Jezikoslovci imaju različite stavove prema jezičnom purizmu, pa Babić (1990: 58) purizam definira ne samo kao borbu protiv stranih riječi koje prodiru u jezik, već kao borbu protiv svega što onemogućava normalno funkcioniranje književnoga jezika u komunikativnoj i ekspresivnoj službi. Nadalje navodi da purizam ima negativan prizvuk koji se veže uz nastojanje da se iz jezika u potpunosti izbace strane riječi i zamijene domaćima, no današnji purizam nije u toj mjeri radikaln, već nastoji izbjeći nepotrebne strane riječi pronalazeći odgovarajući izraz u samom jeziku sprečavajući štetna prodiranja posuđenica bez obzira na njihov izvor. Jezikoslovci su svjesni da je često nemoguće nešto izbaciti iz

jezika, a i sve što se u jeziku nalazi može katkada korisno poslužiti. To ne znači da je sve uvijek dobro, nego da je na svom mjestu, u svom stolu, u određenom jezičnom sloju. Prema Babiću suvremeni jezični purizam mora voditi računa o stilskoj raslojenosti jezika, jer »što je jednom stilu prikladno, nije drugome, što u jednom stilu djeluje slabo, u drugom je snažno, u trećem smiješno.«¹

Katičić (1973: 85) pak smatra da »jezik zahtijeva, naime, da se govoreći njime služimo izražajnim sredstvima koja mu pripadaju i koja su u njemu sadržana, a ne kakvim drugima. Jezik je sam po sebi zadavanje i po tome ograničenje i omeđivanje govornih mogućnosti. [...] U svakom se jeziku, bar u načelu, zna što ulazi u nj, a što ostaje izvan njega, i svaki zahtijeva da se govoreći njime ostane unutar njegovih granica, da se odabiru samo takve mogućnosti kakve on predviđa i zadaje. Po tome je stanoviti elementarni purizam sastojak same jezične naravi«.

Prema Turku (1996: 64) kod jezičnog purizma u prvi plan dolazi njegov odnos prema riječima stranog podrijetla, pri čemu često dolazi do isključivosti, netolerantnosti i nastojanja da se iz jezika uklone svi elementi koji su nastali kao rezultat kulturnih, civilizacijskih ili jezičnih dodira.

Kod jezičnog posuđivanja je upravo leksička razina ta gdje je posuđivanje najučestalije, dok su fonološka, morfološka i sintaktička razina u jeziku u manjoj mjeri sklone promjenama i utjecaju jednoga jezika na drugi.

Prema Gjuran Cohi (2007: 20) »uvriježeno je mišljenje da je jezični purizam pojava koja se javlja u jeziku malih, potlačenih naroda koji su izloženi raznim utjecajima i prodiranjima političkim, kulturnim, ekonomskim i raznim drugim. Međutim, postoje suprotni primjeri poput francuskog, koji je snažno puristički orijentiran. [...] Jezici koji su bili izloženi stranom utjecaju razvili su snažnu purističku tradiciju u cilju očuvanja jezika i njegove prepoznatljivosti. Jezični je purizam odgovor na tendencije odnarođjavanja, a kroz purističke težnje nastoje se stvoriti zamjene za strane riječi. Takvi jezici stoga svoje posuđivanje usmjeravaju na područje prevedenica, koristeći se tako mogućnostima tvorbe riječi kao sredstvom za stvaranje neologizama«.

Jezični purizam imao je utjecaja i na razvoj hrvatskog jezika, što će biti vidljivo u samom istraživanju na temelju velikog broja prevedenica nazivlja u poljoprivredi (kao npr. plodored (njem. Fruchtfolge); bolest frkanja listova (njem. Blattrollkrankheit). Kako se hrvatski narod stoljećima opirao vlasti stranih zemalja, i u hrvatskom jeziku je uvijek postojala sklonost prema jezičnom purizmu, pri čemu je najveći otpor bio usmjeren upravo prema integraciji posuđenica u leksički sustav. Taj je trend bio evidentno uočljiv za vrijeme 90-ih godina prošloga stoljeća kada je hrvatski jezik bio preplavljen prijedlozima riječi koje bi trebale zamijeniti postojeće već integrirane posuđenice (npr. brzoglas, zrakomlat i sl.). Na taj trend se u svojoj disertaciji osvrnula i Gjuran Cohi (2007: 22) navodeći kako se »nakon društvenih i političkih promjena 1990. koje su dovele do nezavisnosti i međunarodnog priznanja Republike Hrvatske u jeziku očituje nova tendencija. Dolazi do oživljavanja dijela hrvatskog vokabulara koji zbog političke situacije nakon II. svjetskog rata nije bio u uporabi, a određeni dio riječi iz prethodnog razdoblja postaje nepoželjan.« U tom se razdoblju bilježe intervencije u leksiku te se nastoje zamijeniti sve riječi koje pripadaju društveno-političkom sustavu prije devedesetih u kojem su se u velikoj mjeri koristili internacionalizmi.

Možemo reći da purizam u hrvatskom jeziku nije pretjerano strog i krut i da u hrvatskom jezičnom sustavu postoje brojne posuđenice koje su se u potpunosti integrirale u jezični sustav na različitim jezičnim razinama. Jonke (1953: 2) navodi da »kao što je zbog kulturne povezanosti s ostalim narodima nemoguće prihvatiti načelo da iz književnog jezika valja ukloniti sve tuđe riječi, isto je tako zbog čuvanja naravi i duha našega jezika neprihvatljivo i načelo, da se tuđe riječi mogu primati bez ikakva ograničenja«.

Tijekom povijesti hrvatsko-njemački jezični dodir rezultirao je preuzimanjem velikog broja njemačkih izraza u hrvatski jezik. Takve riječi nazivamo njemačkim posuđenicama ili germanizmima. Dudenov riječnik stranih riječi germanizam definira kao jezično posuđivanje iz njemačkoga u neki drugi

¹ Babić 1990: 58

jezik.² Metzlerov jezični leksikon germanizmom smatra u većoj ili manjoj mjeri integriranu posuđenicu iz njemačkoga jezika u neki drugi jezik.³ Anićev rječnik stranih riječi (2002: 494) germanizam definira kao osobitost njemačkoga jezika s obzirom na sastav i red riječi; vladavinu (ili moć) njemačkoga duha, njemačke kulture i političke sile.

Sve navedene definicije u određenoj mjeri impliciraju da je germanizam riječ stranog podrijetla i da mora proći određeni proces adaptacije kako bi se integrirala u hrvatski jezični sustav. Filipović (1990: 86) koji se bavio engleskim posuđenicama ili anglizmima proširuje značenje izraza »strana riječ« i navodi kako određena »engleska riječ« ne mora nužno biti engleskoga podrijetla, ali mora biti adekvatno adaptirana i integrirana u leksički sustav engleskoga jezika. Isto se može primijeniti i na posuđenice iz drugih jezika, pa se tako tehnički nazivi, pronalasci ili znanstvena otkrića npr. njemačkih, britanskih ili francuskih znanstvenika smatraju izvorima anglizama, germanizama ili romanizama i ispunjavaju prazna mjesta u vokabularu jezika primatelja.

Kada jezični dodir rezultira preuzimanjem određenoga izraza u sustav jezika primatelja, dolazi do procesa adaptacije na različitim jezičnim razinama. Osim fonoloških i morfoloških promjena, posuđena riječ biva podvrgnuta i semantičkim promjenama jer je upravo semantička komponenta razlog posuđivanja na leksičkoj razini. Jezik primatelj posuđuje određenu leksičku jedinicu iz sustava jezika davatelja kako bi se imenovali novi predmeti ili pojave. Hope (1971: 726) smatra kako vrlo često motivi jezičnoga posuđivanja leže u potrebi jezika da prati konstantne promjene u svijetu u kojem se stalno pojavljuju novi izumi, tehnike, te povijesne, političke, ekonomske ili društvene situacije i interesi. Filipović (1986) semantičke promjene na jezičnim posuđenicama klasificira u tri stupnja: nulta semantička ekstenzija, gdje ne dolazi do promjene značenja, zatim suženje značenja i proširenje značenja, uz dva dodatna stupnja vezana uz suženje broja i polja značenja, te proširenje broja i polja značenja.

Značenje neke riječi je zapravo osnovni motiv jezičnog posuđivanja na leksičkoj razini, no ono se može i mijenjati jednom kada se riječ integrira u sustav jezika primaoca. Tako je primjerice posuđenica njemačkoga podrijetla »drot« (njem. der Draht) u hrvatskom substandardu doživjela semantičku ekstenziju i mlađa populacija tim terminom naziva pripadnike policijskih postrojbi, tj. policajce. I Stephen Ulman (1962) u kontekstu utjecaja jednog jezika na drugi vezano uz značenje riječi navodi da jedan jezik može utjecati na drugi i kroz promjenu značenja već postojeće riječi, pri čemu su uzroci promjene značenja različiti i mogu biti uvjetovani povijesnim, psihološkim ili socijalnim prilikama. Tako već postojeća riječ može uz svoje postojeće dobiti i novo značenje, do čega često dolazi prilikom smišljanja odgovarajućih naziva za tehničke izume.

Kod stručnog je nazivlja obično prisutna nulta semantička ekstenzija, tj. značenje njemačke posuđenice nakon integracije u sustav hrvatskoga jezika ostaje nepromijenjeno i u potpunosti odgovara onome njemačkoga modela. Razlog tome je činjenica da je stručno nazivlje u pravilu jednoznačno, pa do proširenja značenja ne dolazi često.

Tako u poljoprivredi postoji primjer silaža (njem. die Silage) - »fermentirana stočna hrana s visokim udjelom vlage koja se koristi za ishranu preživača«, plodored (njem. die Fruchtfolge) - »redoslijed sjetve različitih poljoprivrednih kultura na istoj poljoprivrednoj površini«, ili pak lauf štala (njem. der Laufstall) - »staja u kojoj je životinje slobodno kreću, tj. nisu na vezu«, gdje zbog jednoznačnosti naziva ne postoji prostor za semantičku ekstenziju ili promjenu značenja.

Jedan od ciljeva ovoga rada jest analizirati njemačke posuđenice poljoprivredne struke u znanstvenim i stručnim časopisima s početka 20. i 21. stoljeća, pa je stoga potrebno navesti i osnovne karakteristike znanstvenog funkcionalnog stila s obzirom na stil pisanja i leksik kojim se koristi. Znanstveni jezični stil razlikuje se od primjerice administrativnog, publicističkog, književnog ili novinarskog u specifičnoj primjeni jezika s obzirom na sociolingvističke norme, pri čemu granice među stilovima nisu krute, već svaki stil ima svoje zakonitosti.

² Duden: Das große Fremdwörterbuch; Dudenverlag, Leipzig, 2003. pp. 506: Germanismus – Entlehnung aus dem Deutschen in eine andere Sprache.

³ Glück, H. (2005): Metzler Lexicon Sprache; Verlag J. B. Metzler, pp. 226: Germanismus – mehr oder wenig integrierte Entlehnung aus dem Deutschen in eine andere Sprache.

Nazivlje vezano uz poljoprivrednu struku veže se uz znanstveni funkcionalni stil kojeg karakterizira objektivnost i logička organizacija sadržaja i izraza, dok se subjektivna sredstva izražavanja mogu pronaći tek u znanstveno-popularnim časopisima namijenjenim laicima i široj čitalačkoj publici.

Prema Gjuranu Cohi (2007: 30) jedno od osnovnih obilježja znanstvenog funkcionalnog stila je dosljedna uporaba nazivlja, pri čemu ima više slojeva čije granice nisu uvijek oštre. Nazivlja su zapravo otvoreni sustavi jer razvoj znanosti jedne nazive izbacuje iz sustava, druge prihvaća, a treće zamjenjuje ili im daje novo značenje, tj. nazivlje je otvoreno različitim vrstama promjena. Također navodi kako bi u publikacijama namijenjenim laicima i nestručnjacima uporaba internacionalnog nazivlja trebala biti umjerena napominjući kako su upravo znanstvenici odgovorni za razvoj nacionalnog jezika i za njegovo osposobljavanje za znanstvenu komunikaciju koja je po svojoj naravi neosobna i usmjerena na sadržaj, a ne na pošiljaoca.

Prilikom upotrebe znanstvenog funkcionalnog stila autori tako trebaju pripaziti na primjerenost teksta, ujednačenost pri uporabi naziva, kratica i simbola, uravnoteženost među dijelovima teksta, usustavljenost i povezanost svih dijelova teksta, kratkoću koja nije na štetu korisnih podataka, te zanimljivost i živost u istraživanju.

Kada govorimo o znanstvenom funkcionalnom stilu, svakako vrijedi navesti i znanstveno popularni podstil kojim se pišu različiti članci vezani uz određena znanstvena područja, a primarno namijenjeni laicima. Ovdje su od ključne važnosti jasnoća, jednostavnost i razumljivost, jer tekst mora biti razumljiv laičkoj čitalačkoj publici.

Mihaljević (1997: 63) stručno nazivlje definira kao »sustav naziva koji se upotrebljavaju u određenom znanstvenom, tehničkom ili umjetničkom području«, dok se znanost koja se bavi nazivljem naziva terminologija ili nazivoslovlje i mora biti usklađena s jezičnom normom i ranije navedenim terminološkim načelima kod tvorbe stručnoga nazivlja. Novi izumi i dostignuća sa sobom donose potrebu njihova adekvatnog označavanja, pri čemu se događa da jezikoslovci koji se bave terminologijom i jezičnom normom katkada prekasno ponude adekvatno jezično rješenje za popunjavanje praznih mjesta u sustavu, odnosno sami stručnjaci određenoga područja u nedostatku adekvatnog domaćeg izraza počnu koristiti stranu (u današnje vrijeme većinom englesku, tj. američku) riječ i ona se kao takva udomaći u sustavu jezika primaoca.

Prema Mihaljeviću (1998: 78) jezikoslovci opravdavaju upotrebu posuđenica isključivo u slučaju kada za pojmove na koje se odnose nema adekvatnih riječi u sustavu jezika primatelja ili ih se pak ne može lako stvoriti. Katičić (1974: 84) pak tvrdi da je »važno na prvom mjestu uočiti da je jezik već po samoj svojoj naravi purističan - zahtijeva naime da se govoreći njime služimo i izražajnim sredstvima koja mu pripadaju i koja su u njemu sadržana, a ne kakvim drugim sredstvima. Jezik je sam po sebi zadavanje i po tome ograničenje i omeđivanje govornih mogućnosti. U svakom se jeziku bar u načelu zna što ulazi u nj, a što ostaje izvan njega, i svaki zahtijeva da se govoreći njime ostane unutar njegovih granica, da se odabiru samo takve mogućnosti kakve on predviđa i zadaje«.

Škarić (1983: 101) smatra da znanstvenici i stručnjaci za svoje nove ideje i izume traže izraze tvorom novih riječi morfemima iz svog jezika ili iz klasičnih jezika, a često pribjegavaju i preuzimanju već postojećih izraza iz engleskoga jezika, a Babić (1982: 13) pak navodi kako je stvaranje domaće riječi ponekad problematično jer vrlo često jednu stranu riječ zamjenjuje više domaćih riječi, a najveći problem nastaje upravo u odabiru prave domaće riječi koja će i po sadržaju i po izrazu odgovarati stranoj riječi, što je ujedno i razlog tako velikoj učestalosti stranih riječi i posuđenica u nazivlju različitih struka.

Osim preuzimanja modela iz jezika davatelja, stručno nazivlje se učestalo tvori i direktnim prijevodom određenog stručnog pojma, pri čemu nastaju prevedenice koje se smatraju najlakšim načinom zamjene strane riječi domaćom. Kod prevedenica i posuđenica se prema Turku (1997: 85) radi o različitim oblicima jezičnog posuđivanja koje nastaje kod bilingvalnih govornika koji zbog intelektualnih, socijalnih i psiholoških čimbenika preuzimaju iz stranih jezika izraze koji uglavnom služe za označavanje novih pojmova.

Gjuran Cohi (2007: 41) smatra da se »kod posuđenica proces prenošenja uvijek odnosi na razinu izraza i razinu sadržaja, a kod prevedenica se prenosi unutrašnja struktura stranoga izraza. Kod preve-

denica se radi o više ili manje vjernoj reprodukciji stranoga modela inventarom jedinica iz jezika primaoca. Prevedenice su rezultat purističkih zahtjeva koji se očituju u otporu prema posuđenicama, ali i poticanju vlastitog jezika u stvaranju vlastitih izraza. Posuđenice se unatoč fonološkoj i morfološkoj adaptaciji vrlo lako prepoznaju, dok kod prevedenica postoji velika mogućnost pogrešne identifikacije«.

Jedna od najpoznatijih taksonomija posuđenih jezičnih elemenata je ona od Haugena (1950) koji razlikuje posuđenice (forma i značenje su potpuno jednaki), poluprevedenice (izrazi u kojima je jedan dio posuđen iz jezika davatelja, a drugi dio doslovno preveden), prevedenice i semantičke posuđenice.

Postoje različiti tipovi i podtipovi prevedenica, pa tako u literaturi nailazimo na različite klasifikacije i različitosti u nazivlju. Muhvić-Dimanovski (1992: 9-205) obradila je različite tipove prevedenica i klasificirala ih kako slijedi:

1. doslovna prevedenica
2. poluprevedenica
3. djelomična prevedenica
4. formalno nezavisni neologizam
5. semantička posuđenica
6. sintaktički kalk

Ovo istraživanje ima za cilj sustavno istražiti i analizirati njemačke posuđenice u poljoprivrednoj struci na temelju analize pisanoga korpusa i intervjuiranja poljoprivrednika na području Koprivničko-križevačke županije. U zemljopisnom smislu terensko istraživanje je većinom ograničeno na područje Koprivničko-križevačke županije, poglavito na Križevce i Koprivnicu, te sela Marinovec, Vojakovac, Vojakovački Kloštar, Kalnik, Široko Brezje, Ravenska Kapela i Vinarec, uz nekoliko informanata podrijetlom iz Zagreba, te iz Štrigove (Međimurje) gdje je utjecaj njemačkoga jezika također vidljiv na primjeru velikog broja njemačkih posuđenica u neformalnom govoru tamošnjega stanovništva.

Ovo je istraživanje provedeno u nekoliko faza: proučavanje pisanih materijala iz dvaju razdoblja (1909 - 1919 i 2000 - 2010) i izrada istraživačkog korpusa njemačkih posuđenica u poljoprivrednoj struci, provođenje terenskog istraživanja na različitim tipovima poljoprivrednih gospodarstava, konzultacije sa stručnjacima agronomima te na kraju obrada rezultata i izrada glosara njemačkih posuđenica i prevedenica u poljoprivrednoj struci.

Korpus pisanih tekstova sastoji se od časopisa s područja poljoprivrede iz dvaju razdoblja. Prvi je časopis »Gospodarska smotra« kojeg je izdavalo Kraljevsko gospodarsko-šumarsko učilište u razdoblju od 1909. do 1919. Časopis je izlazio mjesečno, a kako se radi o razdoblju s početka dvadesetog stoljeća kada je njemačko-hrvatski jezični dodir bio izuzetno intenzivan, za očekivati je da će analiza korpusa rezultirati popriličnim brojem posuđenica njemačkoga podrijetla. Drugi dio korpusa čine specijalizirani rječnici i časopisi s područja poljoprivrede iz prvog desetljeća 21. stoljeća (Agronomski glasnik, Poljoprivredna znanstvena smotra i sl.), te će se moći usporediti odnos broja njemačkih posuđenica u pisanim stručnim tekstovima s odmakom od jednoga stoljeća.⁴ Kod analize materijala vodilo se računa o zastupljenosti različitih grana poljoprivrede, tj. gledalo se da su u jednakoj mjeri zastupljeni tekstovi (radovi) iz različitih segmenata ratarstva i stočarstva, kako iz časopisa »Gospodarska smotra«, tako i iz današnjih stručnih časopisa s područja poljoprivrede. Analizom stručnih tekstova iz dvaju razdoblja prikupljeno je oko šestotinjak njemačkih posuđenica i prevedenica u jeziku poljoprivredne struke.

Kako bi dobila čim pouzdanije podatke o utjecaju njemačkoga jezika na hrvatsko nazivlje u poljoprivrednoj struci, autorica je analizirala stručni časopis »Gospodarska smotra« koji je izdavalo Kraljevsko gospodarsko-šumarsko učilište u razdoblju od 1909. do 1919. kada je hrvatsko njemački jezični dodir još uvijek bio iznimno intenzivan, a ujedno je na području današnje sjeverozapadne Hrvatske bio jak utjecaj jezičnoga purizma, što se odrazilo na stvaranje stručne terminologije. Detaljnom analizom stručnih tekstova iz toga razdoblja utvrđeni su brojni primjeri u kojima tadašnji agronomi i veterinari nailaze na probleme adekvatnoga nazivlja prilikom pisanja znanstvenih radova. U većini se slučajeva radi o nedostatku prikladnoga stručnog nazivlja na hrvatskom jeziku, što dovodi do upotrebe stručnih

⁴ Detaljni podaci o svim časopisima koji čine istraživački korpus navedeni su na kraju rada.

pojmovna na njemačkom jeziku, uz tek poneki slučaj upotrebe stručnih pojmova na engleskom jeziku. Te su probleme rješavali na različite načine. Pozadina utjecaja vidljiva je i iz sljedećeg citata: »Dovoljno će biti ako spomenemo da su poznate tvrdke kao Sack, Eckert, Ventzki, Schwartz i sin, Berlinchen, braća Eberhardt-Ulm sve u velikoj mjeri krasno izložile«⁵ gdje se evidentno radi o njemačkim poduzećim i izumima, pa ne čudi preuzimanje njemačkoga nazivlja za pojedine poljoprivredne strojeve i alate. Također je razumljivo da se stvaranje poljoprivrednoga nazivlja u određenoj mjeri vremenski podudara s osnutkom visokoga poljoprivrednoga školstva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj jer je tada i počela znanstvena i istraživačka djelatnost u sklopu tadašnjih poljoprivrednih učilišta.⁶ Uvidom u bibliografiju članaka objavljenih u časopisu »Gospodarska smotra« evidentno je da je strana literatura koju su znanstvenici toga vremena proučavali bila većinom na njemačkom jeziku, pa stoga i ne čudi ovako velik broj posuđenica (adaptiranih i neadaptiranih) i prevedenica njemačkoga podrijetla. U prilog tome govore i brojni neprevedeni citati na njemačkome jeziku koji svedoče da je čitalačka publika znala njemački jezik. Za pretpostaviti je da su i stručni izrazi grčkog ili latinskog podrijetla ušli u hrvatski jezik preko njemačkog modela: npr. bakterija (njem. Bakterie), bakteriologija (njem. Bakteriologie), fiziologija (njem. Physiologie) i sl.

Stručnjaci agronomi s početka dvadesetog stoljeća bili su svjesni problematike vezane uz stručno nazivlje, te su u časopisu na više mjesta iznijeli svoja razmišljanja, opažanja i prijedloge. Tako su u Gospodarskoj smotri iz 1912. zabilježeni sljedeći primjeri:

»Gnoj ili đubre. Kao u svim strukama, tako se i u gospodarstvu vrlo neugodno opaža nedostatak naše terminologije. Svaki pisac ima svoje izraze i posebne riječi, pa katkada mora čovjek razmišljati što je pisac s time želio kazati. [...] Zadaća je ove bilješke, a i drugih, koje bi imale slijediti, da upozore na neke izraze i riječi, koje često upotrebljujemo u gospodarskoj nauci, pa da pobude naše gospodare, da o njima razmišljaju, pak da na posljetku potaknu naše filologe od zanata, da nam u tom poslu pomognu.«

»Listajući našu gospodarsku literaturu opažamo da mi još nemamo jedinstvenoga izraza za Dünger, engrais, laetmen. upotrebljuju se razni izrazi: gnoj, gnojivo, đubre, đubar. tako je gnojivo – Düngungsstoff; gnojiti – düngen, gnojilo – eiterbeförderndes Mittel, gnojenje – das Düngen, gnojidba – Düngung, gnojidbeno stanje tla – Düngungszustand, gnojnica bi mogla poslužiti za Jauche, jer se u tom smislu mnogo upotrebljuje. Za mistknecht bilo bi najbolje gnojjar jer je značenje općenitije od gnojjar.«⁷

U istom je svesku zabilježeno promišljanje Vladimira Njegovana o gospodarskoj stručnoj nomenklaturi: »*Tlo ili zemlja*. U našoj stručnoj literaturi gotovo redovno se upotrebljuje izraz *tlo* u značenju njem. Boden, dok je riječ *zemlja* takoreći nepoznata. Znajući da naš seljak ne upotrebljuje riječ *tlo* u onom smislu kako se upotrebljuje u znanstvenom govoru, pregledao sam neke naše rječnike (Vukov i Brozov), šta oni vele o tom (akademski rječnik nije na žalost još došao do slova T odnosno Z). U Vukovu i Brozovu rječniku upotrebljava se riječ *zemlja* za njem *Boden* u gosp. smislu npr. mršava zemlja, zemljoradnja (Ackerbau, Bodenkultur), zemljodjelac. Ne kaže se npr. tloradnja ili tloradnička zadruga. Moglo bi se progovoriti da bi time mogle nastati dvosmislice jer riječ *zemlja* ima za pravo trostruko značenje (Erde, Land, Boden). No ovakvih homonima ima i u drugim jezicima pa ipak dolaze nesporezumi dosta rijetko.

Za Bodenkunde uzimamo »zemljoznanstvo«, za razliku od Geographie »zemljopis«. Riječ »tlo« se ne upotrebljuje, koliko je meni poznato, ni u narodu, a ni u rječnicima zapisano u smislu gospodarskom.

⁵ Gospodarska smotra: časopis za unapređenje gospodarske znanosti i prakse / [odgovorni urednik Ljudevit Prohaska]. God.1 (1909), Križevci : Profesorski zbor Kr. višeg gospodarskog učilišta, 1909-1929. pp. 57

⁶ Tako je primjerice 1841. osnovano Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo koje je nastojalo širiti znanja o poljodjelstvu, 1842. počeo je izlaziti *Gospodarski list*, a tu se posebno isticala Gospodarska podružnica u Križevcima koja je utemeljena 1843. Nakon 1848. ukidanjem kmetstva postaje aktualno osnivanje poljoprivredne škole, pa je tako Bečko ministarstvo unutarnjih poslova 1853. službeno pokrenulo osnivanje gospodarske škole u Hrvatskoj. Izvor: Husinec, Pinti: 150 godina poljoprivrednoga školstva u Križevcima, pp. 7 -8

⁷ Gospodarska smotra, izdaje u ime prof. zbora Višeg gospodarskog učilišta u Križevcima odbor: Andrija Lenarčić, Gustav Bohutinsky, Ljudevit Prohaska, Milutin Cihlar, Fran Hadjak; Godina II, Tisak kr. zemaljske tiskare u Zagrebu, 1912, svezak 1, pp. 92

[...] *Kalkstickstoff* ili *cianamid*. U našoj stručnoj nomenklaturi ne samo u gospodarstvu, već i u drugim strukama opaža se tendencija da se termini romanskoga podrijetla ostavljaju ne prevedeni, dok se drugi termini redovno prevode [...] no ovo dušično gnojivo bi bilo lijepo zvati onim imenom kojim su ga nazvali oni koji su ga pronašli, *Kalkstickstoff*, pa makar ga i pisali kalkštikštof. Ako Francuzi mogu kazati le quartz (prema njem. Quartz) ili npr. le lied (prema njem. Lied) ili npr. feldspath za njem. Feldspath (glinenac), možemo i mi upotrijebiti jedan njemački izraz koji ima ionako već internacionalno značenje. [...] Nijesam za to da se termini, osobito oni s internacionalnim značenjem prevode. Mnogima će biti poznato kako je Bogoslav Šulek cijelu internacionalnu kemijsku nomenklaturu preveo. Među ostalim je fosfor nazvao »svjetlik«. Za fosfat bi se prema njegovom moralo kazati »svjetliš« a superfosfat bi onda bio »nadsvjetliš«, a to neće danas mislim odobriti ni najodrešitiji puriste.«⁸

Njemački se stručni pojmovi u časopisu »Gospodarska smotra« pojavljuju učestalo u nekoliko oblika. Jedan od njih je detaljan opis njemačkoga stručnog pojma u bilješci ispod teksta ili u samom tekstu kao što je to učinjeno za njemački izraz *Inzucht*: »*Inzucht* još nije zapravo parenje u srodstvu, ali se to obično pod njim uvijek razumieva. Šteta, što za nj nemamo točne rieči. (Opaska uredništva: Pisac rabi pojam njem. rieči »*Inzucht*« u smislu parenja u krvi stada, pa se za to može rabiti hrvatski izraz »parenje u srodstvu« ili »u krvi« u širem smislu. Inače vriedi opazka piščeva, da *Inzucht* ne znači baš »parenje u srodstvu«. »*Inzucht*« znači daljnje izključivo parenje križančadi, da se postigne kakav tip. Križančad ne mora po novijim teorijama biti baš u srodstvu. – Ovom prilikom upozorujemo naše stručnjake na prieku potrebu da se izgradi znanstveno nazivlje kojim bismo mogli točno označiti svaki pojam u svim granama gospodarskih znanosti. »Gospodarska smotra« ustupit će rado prostora za svaki priedlog i razpravu u ovom pitanju). »Uz takav postupak dakako da će već prema veličini stada i uz najveće izbjegavanje među životinjama dolaziti do sve jačeg parenja u srodstvu (*Inzucht*), te to, a onda i dosljednim izborom neprestano povećanje produktivnosti dovodi do sve veće ufinjenosti i sve manje otpornosti blaga – dolazi do stanja, koje Niemci dobro zovu »*Überbildung*«.« (Gospodarska smotra, Godina 1: 41) U istome citatu vidimo primjer gdje je na hrvatskome stvoren dulji izraz »parenje u srodstvu« od njemačkoga izraza »*Inzucht*«, no kako se radi o tada novome izrazu autor teksta je u cilju izbjegavanja nerazumljivosti uz hrvatski izraz ostavio i njemački izraz u zagradi, što opet dokazuje koliko je njemački jezik u to vrijeme bio bitan i utjecajan u znanstvenim krugovima.

Na isti način se u tekstovima objavljenim u časopisu »Gospodarska smotra« (God. 1, 1909) pojavljuju i prevedenice ili opisi vezani uz pojedini izraz, također uz navođenje izvornih njemačkih izraza u zagradi neposredno iza hrvatskoga izraza: bolest frkanja listova (njem. *Blattrollkrankheit*); ikravost (njem. *Perlsucht*); aparat za skupljanje izpalog sjemenja na kosilu za žito (njem. *Grabenbinder*), proizvodnja mesa i masti (njem. *Fleischzucht*), gospodarenje bez stoke (njem. *viehlose Wirtschaft*)

Prema istom principu su u stručnim tekstovima navedeni sljedeći stručni pojmovi iza kojih se u zagradi nalazi i stručni pojam na njemačkom jeiziku, budući da su autori tekstova pretpostavljali da ih ciljane čitalačka publika razumije. Iz ovoga je razvidno da su znanstvenici pišući znanstvene članke u ono vrijeme vrlo vjerojatno pribjegavali prevodenju njemačkih izraza iz stručne literature, a izvorni njemački izraz ostavljali u zagradi iza prijevoda.

Intervjuiranje poljoprivrednika i agronoma provedeno je u razdoblju od travnja 2012. do srpnja 2012. Vodilo se računa da između 50 ispitanika bude ravnomjerna zastupljenost obzirom na stručnu spremu (završena osnovna škola, srednja škola, fakultet) i granu poljoprivrede kojom se bave (uzgoj žitarica, voćarstvo, povrćarstvo, vinogradarstvo, uzgoj peradi, konjogojstvo i konjički sport, govedarstvo, mljekarstvo, svinjogojstvo itd), a s ciljem identifikacije njemačkih posuđenica u različitim segmentima poljoprivrede. Što se dobi ispitanika tiče, većina njih je između 20 i 60 godina starosti. Od ukupno 50 intervjuiranih informanata, 26 ih je osnovne ili srednje stručne spremlje, a preostalih 24 su stručnjaci agronomi s Visokoga gospodarskog učilišta u Križevcima. Na području ispitivanja prevladava kajkavski dijalekt, a preliminarno istraživanje provedeno u sklopu izrade kvalifikacijskog rada

⁸ Gospodarska smotra, izdaje u ime prof. zbora Višeg gospodarskog učilišta u Križevcima odbor: Andrija Lenarčić, Gustav Bohutinsky, Ljudevit Prohaska, Milutin Cihlar, Fran Hadjak; Godina II, Tisak kr. zemaljske tiskare u Zagrebu, 1912, pp. 249

potvrđuje učestalu upotrebu njemačkih posuđenica u svakodnevnom govoru. Intervjui s ispitanicima vođeni su planski: autorica je prilikom obilaska gospodarstava postavljala pitanja vezana uz djelatnost, radionice, strojeve, alate, hranidbu, uzgoj, proizvodne postupke i sl. Ispitanike se također poticalo da se prisjete nekih izraza koji su se nekoć upotrebljavali, a danas više ne (Erinnerungsformen, Medić; 1968) Svi su intervjui snimani na diktafon, a svi informanti su rado i sa zanimanjem sudjelovali u istraživanju te autorici omogućili obilazak imanja i uvid u proizvodne postupke. Kolege agronomi su spremno odgovarali na pitanja vezana uz upotrebu pojedinih izraza u stručnim tekstovima, te uz postojanje ili nepostojanje adekvatnog izraza na hrvatskom jeziku koji bi se mogao upotrebljavati ili se upotrebljava umjesto njemačke posuđenice. Ovdje valja napomenuti kako su oni informanti koji nisu bili iz kruga rodbine i prijatelja bili skloni pokušajima korištenja standardnoga jezika, tj. trudili su se pronaći standardni izraz za pojedine predmete, materijale i hranjiva, te su se tek uz nagovor autorice »opustili« i neopterećeno govorili jezikom kojim se inače služe, i pri tome upotrebljavali njemačke posuđenice koje se već desetljećima koriste u neformalnom govoru vezanom uz poljoprivrednu struku.

Također valja naglasiti da je dio njemačkih posuđenica u jeziku poljoprivredne struke dobiven metodom introspekcije istražvača budući da je autorica rada izvorni govornik križevačkoga narječja gdje je terensko istraživanje i provedeno.

Prikupljene posuđenice putem analize korpusa i intervjuiranja poljoprivrednika su zatim uspoređene s njihovim inačicama u rječnicima književnog jezika, dijalektalnim rječnicima, te rječnicima poljoprivredne struke⁹ kako bi se utvrdilo koji su oblici standardizirani, a koji spadaju u kolokvijalni svakodnevni govor poljoprivrednika. Dijelom jezičnog standarda smatraju se one posuđenice koje su zabilježene u referentnim rječnicima, leksikonima i enciklopedijama, ili se pak učestalo pojavljuju u većem broju znanstvenih i stručnih radova. Analizirani su i adaptacijski procesi koje posuđenica prolazi prilikom integracije u novi jezični sustav te zastupljenost pojedinih vrsta riječi u analiziranom korpusu. Napravljena je i analiza semantičkih prilagodbi posuđenica uz utvrđivanje promjena, suženje ili proširenje značenja s obzirom na značenje replike u hrvatskome jeziku naspram njemačkoga modela. Također se pokušalo utvrditi postoji li za njemačku posuđenicu odgovarajući hrvatski izraz i uz koji je registar vezan. Posuđenice su analizirane deskriptivnom statističkom metodom¹⁰, pri čemu su kao dio statističkog skupa obrađene kvalitativno i kvantitativno. Varijable vezane uz kvalitativnu analizu obuhvaćale su vrste riječi, adaptacije na fonološkoj, morfološkoj, i semantičkoj razini, te pripadanje određene posuđenice jezičnom standardu. Valja napomenuti kako se ovaj rad oslanja na dosadašnja istraživanja njemačkih posuđenica u hrvatskom jeziku, no za razliku od dosadašnjih analiza, u ovoj se analizi statistički u postocima izražava kvantitativna vrijednost zadanih varijabli. Tako primjerice analiza navodi podatak koji postotak posuđenica pripada jezičnom standardu, na kojoj je jezičnoj razini zabilježen najveći broj adaptacija i sl.

Korpus iz pisanih tekstova sastoji se od časopisa s područja poljoprivrede iz dvaju razdoblja. Prvi je časopis »Gospodarska smotra« kojeg je izdavalo Kraljevsko gospodarsko-šumarsko učilište u razdoblju od 1909. do 1919. Časopis je izlazio mjesečno, a kako se radi o razdoblju s početka dvadesetog stoljeća kada je njemačko-hrvatski jezični dodir bio izuzetno intenzivan, analiza ovog dijela građe rezultirala je velikim brojem zabilježenih posuđenica.

Izrazi zabilježeni u časopisu »Gospodarska smotra« razvrstani su u dvije kategorije: posuđenice (i poluprevedenice) te čiste prevedenice. Kod onih posuđenica kod kojih se tijekom prošloga i ovoga stoljeća nastavila adaptacija na različitim jezičnim razinama zabilježen je i njihov današnji oblik, bilo da se radi o jezičnom standardu, ili neformalnoj upotrebi pojedinoga izraza.

Poslijednji dio korpusa čine specijalizirani rječnici i časopisi s područja poljoprivrede iz prvog desetljeća 21. stoljeća (Agronomski glasnik, Poljoprivredna znanstvena smotra, zbornici sa znanstvenih

⁹ Izvori koji su korišteni za analizu prikupljenih posuđenica i njihovi potpuni bibliografski podaci nalaze se na kraju rada.

¹⁰ Deskriptivna statistika bavi se uređivanjem prikupljenih, empirijskih podataka, njihovim grafičkim prikazivanjem i opisivanjem pomoću numeričkih vrijednosti. Čuljak, V.: Vjerojatnost i statistika, pp. 179, Sveučilište u Zagrebu, Građevinski fakultet

i stručnih skupova), te će se moći usporediti odnos broja njemačkih posuđenica u pisanim stručnim tekstovima s odmakom od jednoga stoljeća. Kod analize materijala vodilo se računa o zastupljenosti različitih grana poljoprivrede, tj. gledalo se da su u jednoakoj mjeri zastupljeni tekstovi (radovi) iz različitih segmenata poljoprivredne djelatnosti. I u ovom dijelu korpusa, kao i kod analize građe s početka 20. stoljeća, zabilježen je velik broj izraza izvedenih direktnim ili približnim prijevodom modela iz jezika davatelja. S obzirom da kod prevedenica ne dolazi do adaptacija na fonološkoj, morfološkoj i ortografskoj razini one su zasebno analizirane, dok se u prvom dijelu abecednog popisa posuđenica zabilježenog u pisanom korpusu iz prvog desetljeća 21. stoljeća obrađuju posuđenice i poluprevedenice. U analizi ovog dijela istraživačkog korpusa koji se sastojao od stručnih tekstova i riječnika iz prvog desetljeća 21. stoljeća ukupno je zabilježeno 275 izraza, od kojih najveći dio čine prevedenice kojih ima ukupno 73%. To dokazuje da se od početka stvaranja poljoprivrednoga nazivlja nastavio trend stvaranja hrvatskih izraza njihovim prevođenjem iz jezika davatelja. Zabilježene su i 72 posuđenice odnosno 26% od ukupnog broja zabilježenih izraza, te je vidljivo da je broj posuđenica značajno manji u pisanim stručnim tekstovima od njihovog broja zabilježenog u sklopu terenskog istraživanja gdje ih je bilo 96%. U ovom dijelu korpusa zabilježena je samo jedna poluprevedenica, dok je njihov broj u govornom jeziku također značajno veći. Iz ovoga proizlazi da se nazivlje u poljoprivrednoj struci stvaralo ili preuzimanjem riječi iz jezika davatelja, ili potpunim prevođenjem na hrvatski jezik, dok su poluprevedenice karakteristične za neformalnu upotrebu u govornom jeziku.

Posljednji dio analize sakupljenih posuđenica odnosi se na usporedbu statističkih pokazatelja dobivenih analizom građe prikupljene putem terenskog istraživanja, (građa s početka 20. stoljeća te građa s početka 21. stoljeća).¹¹

Usporedbom učestalosti adaptacijskih procesa u sva tri dijela istraživačkog korpusa uočeno je da nema većih odstupanja između dvaju promatranih razdoblja i podataka dobivenih terenskim istraživanjem. Od ukupnog broja posuđenica sakupljenih putem terenskog istraživanja na 65% su zabilježene adaptacije na fonološkoj razini, dok kod posuđenica zabilježenih u razdoblju od 1910. do 1920. taj omjer iznosi 68%. Najviše primjera fonoloških adaptacija (73%) zabilježeno je kod posuđenica iz razdoblja između 2000. i 2010.

Kod adaptacija na morfološkoj razini također nema znatnih odstupanja - njihov je broj u sva tri dijela istraživačkog korpusa podjednak, pa za terensko istraživanje iznosi 65%, za razdoblje od 1910. do 1920. 63%, a za razdoblje od 2000. do 2010. 63,5%.

Adaptacije na semantičkoj razini zabilježene su u svega nekoliko primjera i njihov je broj zanemariv. Isti za terensko istraživanje iznosi 7,5%, za razdoblje od 1910. do 1920. 1%, a za razdoblje od 2000. do 2010. 0,5%.

Kod usporedne analize vezane uz vrstu posuđenice (posuđenica, poluprevedenica ili prevedenica) postoje značajne razlike u rezultatima dobivenim putem analize građe prikupljene putem terenskog istraživanja i građe iz preostala dva dijela istraživačkog korpusa. Najveći broj posuđenica zabilježen je

¹¹ Uspoređivanje posuđenica bazirano je na sinkronijskoj osi i opisuje različitosti između modela i replike na temelju sadašnje situacije. Zabilježenim promjenama želi se opisati proces prelaska modela iz jezika davatelja u repliku u jeziku primatelju bez namjere da se time postulira glasovni zakon. Metoda je u potpunosti deskriptivna, te snima, analizira i prikazuje postojeće stanje. Međutim, kako se rad oslanja na dosadašnja istraživanja iz područja njemačko – hrvatskog jezičnog dodira, valja napomenuti kako je tijekom analize uočeno nekoliko slučajeva u kojima se rezultati podudaraju s rezultatima fonološke analize njemačkih posuđenica koje je Piškorec zabilježio u svojoj disertaciji objavljenoj 2001.

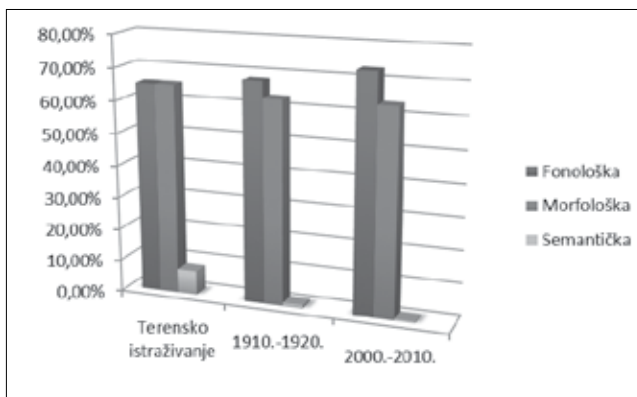
Autorica je na četrdeset i pet primjera zabilježila da na kraju riječi njemački glas [ə] prelazi u hrvatski glas [a], a tu je promjenu zabilježio i Piškorec (2001: 166) navodeći kako njemačkome glasu [ə] u većini slučajeva odgovara hrvatski glas [a], pri čemu je presudnu ulogu odigralo obilježje centralnosti jer je hrvatsko [a] jedini centralni vokal u hrvatskom. Autorica je također zabilježila da u osam slučajeva njemački frikativ [s] prelazi u hrvatski glas [š], što se također podudara s rezultatima koje je zabilježio Piškorec (2001: 170). Njemački afrikata [pf] u analizi ovog rada u četiri slučaja prelazi u hrvatski glas [p], a jednom u glas [f], što je u suprotnosti s rezultatima koje je zabilježio Piškorec (2001: 169) kod kojeg je njemački afrikata [pf] najčešće u dijafonskom paru s hrvatskim [f]. S obzirom da je broj zabilježenih primjera neznatan, možemo ustvrditi da se radi o pojedinačnim slučajevima na temelju kojih nije moguće postulirati glasovne zakone vezane uz adaptaciju modela iz jezika davatelja u jezik primatelja.

upravo u sklopu terenskog istraživanja i iznosi 80,5%, dok za razdoblje od 1910. do 1920. iznosi 32%, a za razdoblje od 2000. do 2010. svega 26,5%. To se može objasniti činjenicom da je u pisanom jeziku izraženija težnja za jezičnim purizmom, što se odrazilo na izbjegavanje upotrebe posuđenica i na stvaranje velikog broja njemačkih prevedenica. Najmanje je prevedenica zabilježeno u sklopu terenskog istraživanja - svega 13,5%, dok je njihov broj u preostala dva dijela istraživačkog korpusa znatno veći, pa za razdoblje od 1910. do 1920. iznosi 65,5%, a za razdoblje od 2000. do 2010. čak 73%.

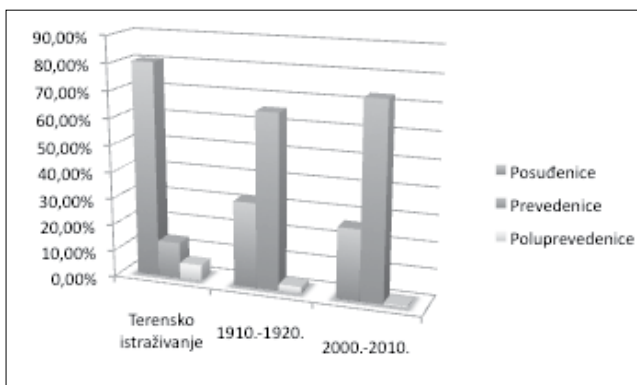
Broj poluprevedenica je u sva tri razdoblja zanemariv, pa za terensko istraživanje iznosi 6,00%, za razdoblje od 1910. do 1920. iznosi 2,5%, a za razdoblje od 2000. do 2010. svega 0,5 %.

Kada govorimo o obliku replike njemačke posuđenice u hrvatskom nazivlju poljoprivredne struke, tada očekivano dominira veliki broj imenica, a najviše ih je zabilježeno u sklopu terenskog istraživanja - čak 85%. U odnosu na tako značajan udio imenica, udio od 9% glagola i 6% sintagmi djeluje zanemariv. Analizom dijela istraživačkog korpusa iz razdoblja od 1910. do 1920. utvrđeno je da su 36,5% zabilježenih izraza imenice, 4% glagoli, 8,5% pridjevi i čak 51% sintagme. Sličan rezultat zabilježen je i za razdoblje od 2000. do 2010. gdje je utvrđeno da su 38% zabilježenih izraza imenice, 2,5% glagoli, 0,5% pridjevi i čak 59% sintagme. Ovako značajne razlike u broju sintagmi i imenica uočene između rezultata dobivenih terenskim istraživanjem i rezultata dobivenih analizom stručnih tekstova ponovo se može objasniti činjenicom da se u pisanom jeziku u znanstvenim krugovima težilo jezičnom purizmu i stoga pribjegavalo stvaranju prevedenica. Kako je za njemački jezik karakteristična velika učestalost složenica, a posebice u stručnome nazivlju, tada je razumljivo da su takove složenice prilikom stvaranja prevedenica promijenjene u sintagme. Razlog tome su različite karakteristike jezičnih sustava između jezika davatelja i jezika primatelja.

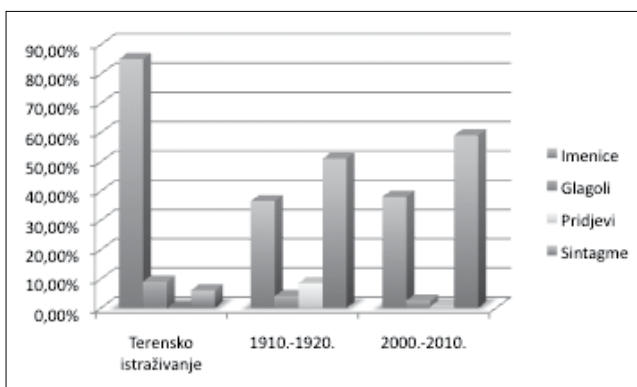
Posljednji dio usporedne analize rezultata dobivenih analizom sva tri dijela istraživačkog korpusa odnosi se na status posuđenice s obzirom na jezični standard. Najveći postotak neformalne upotrebe njemačkih posuđenica očekivano je zabilježen u sklopu terenskog istraživanja i iznosi čak 58%, dok

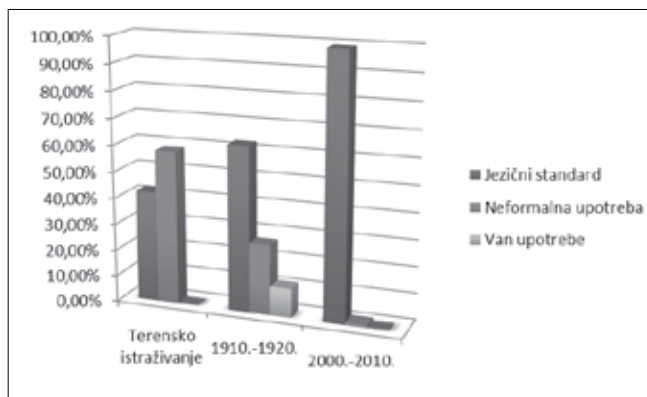
Grafikon 1. Usporedna analiza adaptacijskih procesa u sva tri dijela istraživačkog korpusa

Grafikon 2. Usporedna analiza rezultata s obzirom na vrstu posuđenice

Grafikon 3. Usporedna analiza s obzirom na oblik replike

Grafikon 4. Usporedna analiza rezultata - status posuđenice s obzirom na jezičnu normu

potpunosti se integriralo u jezični sustav hrvatskoga jezika, pa danas čine dio jezičnoga standarda vezanog uz nazivlje u poljoprivrednoj struci. Analizom stručnih tekstova iz razdoblja od 2000. do 2010. očekivano je uočena učestala upotreba velikog broja njemačkih posuđenica koje pripadaju jezičnom standardu, te su stručnjaci agronomi tek 1% izraza zabilježenih u znanstvenim radovima iz navedenog razdoblja svrstali u kategoriju izraza koji se upotrebljavaju u neformalnoj komunikaciji.

Na temelju provedenog istraživanja može se zaključiti da je njemački jezik u velikoj mjeri utjecao na stvaranje hrvatskog nazivlja poljoprivredne struke. Tome u prilog govore rezultati sva tri dijela istraživanja. U terenskom istraživanju je zabilježen najveći dio posuđenica koje su direktno preuzete iz jezika davatelja uz minimalne adaptacijske procese. Te se posuđenice najčešće upotrebljavaju u neformalnoj komunikaciji i ne smatraju se dijelom jezičnoga standarda, iako za neke od njih ne postoji adekvatna inačica u hrvatskom jeziku. Prevedenice su očekivano rijetke u ishodišnom korpusu zabilježenom putem terenskog istraživanja, kao i poluprevedenice.

Analiza časopisa s početka prošloga stoljeća daje nam uvid u stvaranje stručnoga nazivlja u poljoprivrednoj struci. Utjecaj njemačkoga jezika je i više nego očigledan obzirom na činjenicu da su znanstvenici koji su objavljivali radove u to vrijeme u nedostatku adekvatnog hrvatskog nazivlja prevodili njemačke izraze, ali su radi lakšeg razumijevanja u zagradi ostavljali izvorni izraz na njemačkom jeziku. Daljnja analiza je dokazala da se veći dio tih prevedenica u potpunosti integrirao u jezični sustav jezika primatelja i danas čini dio jezičnog standarda.

Analiza današnjih stručnih tekstova poljoprivredne struke također ukazuje na činjenicu da se pod utjecajem jezičnog purizma poseže za stvaranjem prevedenica. Broj standardiziranih posuđenica ili poluprevedenica je znatno manji od broja standardiziranih prevedenica koje su nastale direktnim prijevodom njemačkoga modela. U hrvatskom je jeziku tako zabilježen velik broj sintagmi koje su nastale direktnim prevođenjem njemačkih složenica.

Stručnjaci agronomi u pisanoj komunikaciji, tj. u stručnim i znanstvenim radovima koje objavljuju upotrebljavaju standardizirane izraze za koje kažu da su katkada nerazumljivi laicima, te da u komunikaciji s laicima i poljoprivrednicima upotrebljavaju neformalne izraze, tj. posuđenice zabilježene u prvom dijelu istraživačkog korpusa u sklopu terenskog istraživanja. Stručnjaci u stručnoj komunikaciji i u komunikaciji s kolegama upotrebljavaju izraze koji pripadaju jezičnom standardu, dakle prevedenice ili izvorno hrvatsko nazivlje, a kako bi u razgovoru s laicima i poljoprivrednicima bili razumljivi, upotrebljavaju njemačke posuđenice.

Poljoprivrednici se u manjoj mjeri služe i slabije razumiju hrvatske istovrijednice germanizama, te se u govornoj komunikaciji u velikom postotku koriste germanizmima, što dokazuje početnu tvrdnju o iznimnom utjecaju njemačkoga jezika na hrvatsko nazivlje u poljoprivrednoj struci.

preostalih 42% zabilježenih izraza čine dio jezičnog standarda. Sasvim druge vrijednosti zabilježene su u sklopu analiza stručnih tekstova iz dvaju razdoblja, pa tako u razdoblju od 1910. do 1920. 62,5% zabilježenih izraza spada u jezični standard, a svega 26,5% izraza koji su se prije više od stotinu godina upotrebljavali u stručnim tekstovima danas se koristi u neformalnoj komunikaciji. 11% izraza koji su se tada normalno upotrebljavali u kontekstu jezika struke danas se više ne koriste. Možemo dakle zaključiti da je 62,5% posuđenica njemačkoga podrijetla zabilježenih u periodu od 1910. do 1920. prošlo sve adaptacijske procese i u

BIBLIOGRAFIJA

- Anić, Š; Klaić N; Domović, Ž. (2002): Rječnik stranih riječi. Sani-Plus, Zagreb
- Babić, S. (1976): Tražimo zamjene za neprihvatljive tuđice. *Jezik*, god. XXIII, 3-4, Zagreb, 119-120.
- Babić S. (1981): Nađena zamjena za body scanner. *Jezik*, god. XXIX, 29-31.
- Babić S. (1981): *Nacrt smjernica (uputnika za izradu terminoloških rječnika)*. Referat na 1. terminološkom skupu održanom u JAZU.
- Babić, S. (1986): Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. HAZU - Globus, Zagreb.
- Babić, S. (1988): Standardizacija - stabilizacija književnog jezika. *Jezik*, god. 36, 3, Zagreb, 65 - 77.
- Babić, S. (1998): Hrvatske zamjene za bookmark(er) ili Lesezeichen. *Jezik*, god. 46, br. 2, Zagreb, 77 - 80.
- Babić, S. (1999): Problem norme u hrvatskom književnom jeziku. *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. MH, Zagreb, 182 - 202.
- Badurina, L., Marković, I., Mićanović, K., (2007): *Hrvatski pravopis*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Badurina, L. (2009): Standardizacijski procesi u 20. stoljeću. *Zagrebačka slavistička škola*.
- Balog, J. (2006): Doprinos u proučavanju povijesti i važnosti Visoke gospodarske škole u Križevcima. *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja* X. 100 – 111. Samobor: Meridijani
- Barić, E., Malić, D. (1976/77): O problemu polusloženica. *Jezik*, god. XXIV, 3-4, Zagreb, 90 - 104.
- Bechert, J; Wildgen, W. (1991): *Einführung in die Sprachkontaktforschung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt.
- Božičević, J. (1987). Stručno nazivlje - važna osnova znanstvene i tehnološke samostalnosti. *Jezik* 35: 10 - 13.
- Bratanić, M. (1998): Standardizacija strukovnog nazivlja. *Jezična norma i varijeteti*. Zbornik HDPL. 55 - 62.
- Brozović, D. (1958): O normiranju terminologije u hrvatskom ili srpskom jeziku. *Jezik* 6/5. 143 - 153.
- Brozović, D. (1999): O sadržaju pojma norma u leksikologiji. *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Matica hrvatska. Zagreb. 140 - 150.
- Dabo-Denegri, Lj. (1998): Jezično posuđivnje: tipologija leksičkih posuđenica. *Filologija* 30 - 31. 439 - 450.
- Duckworth, D. (1977): Zur terminologischen und systematischen Grundlage der Forschung auf dem Gebiet der englisch-deutschen Interferenz. Kritische Übersicht und neuer Vorschlag. Kolb, H; Lauffer, H; u.a.: Sprachliche Interferenz. Werner Betz zum 65. Geburtstag. Tübingen. 36 - 56.
- Filipović, R. (1986): *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti. Knjiga 59.) Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
- Filipović, R. (1977/78): Tuđice i jezična kultura. *Jezik* 25/5. 138 - 142.
- Finka, B. (1969): O jezičnoj normi i jezičnoj slobodi. *Jezik* 13/1. 46 - 50.
- Finka, B. (1972/73): O upotrebi tuđica u hrvatskom književnom jeziku. *Jezik* 20/4. 97 - 106.
- Gjuran-Coha, A. (2007): Posuđenice i prevedenice engleskoga podrijetla u medicinskom nazivlju : doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
- Glovacki-Bernardi, Z. (1998): *Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb*. Schriften zur deutschen Sprache in Österreich: Band 24. Hgg. von Peter Wiesinger. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 95-249.
- Ivir, V. (1997): Internacionalizmi u rječniku i prijevodu. *Prevoditelj* 22, 68/69. 6 - 13.
- Juhász, J. (1977): *Überlegungen zum Stellenwert der Interferenz*. Kolb, H; Lauffer, H; u.a.: Sprachliche Interferenz. Werner Betz zum 65. Geburtstag. Tübingen. 1 - 12.
- Katičić, R. (1999): Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak. *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. MH. Zagreb. 114 - 126.
- Klaić, B. (1953): O zamijenjivanju tuđica našim riječima. *Jezik* 1/4: 107 - 113
- Metzler, J. B. (2005): *Metzler Lexikon Sprache*. Helmut Glück. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Mihaljević, M. (1992): Semantičke posuđenice. *Suvremena lingvistika* 18, 1: 33 - 43.
- Mihaljević, M. (2001): Terminološki rječnik i norma. *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 27: 191 - 208.
- Muhvić-Dimanovski, V. (1986): O paralelnoj upotrebi posuđenica i njihovih prevedenica. *Filologija* 14: 247 - 253.
- Muhvić-Dimanovski, V. (1992): *Prevedenice - jedan oblik neologizama*. HAZU. Zagreb.
- Muhvić-Dimanovski, V. (1998): Neologizmi na razmeđu jezične otvorenosti i jezičnog purizma. *Filologija* 30-31: 495 - 499.

- Oksaar, E. (1984): Terminologie und Gegenstand der Sprachkontaktforschung: Sprach-geschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2.1.). Berlin: W., Besch, O., Reichmann, S., Sonderegger.
- Paul, H. (1886): *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Niemeyer (Halle) XII
- Piškorec, V. (2001): *Temeljni pojmovi dodirnoga jezikoslovlja*. Strani jezici 30, 4, 219-227. Zagreb: Odjel za strane jezike Hrvatskoga filološkog društva u suradnji sa Školskom knjigom Zagreb.
- Piškorec, V. (2005): *Germanizmi u govorima đurđevačke Podravine*. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu /Odsjek za Germanistiku / FF-press
- Samardžija, M. (1997): Utjecaj sociopolitičkih mijena na leksik hrvatskoga jezika u XX. stoljeću. *Croatica* 45-46: 177-192.
- Silić, J. (1996): Lingvističke i sociolingvističke zakonitosti. *Kolo* 2: 243-249.
- Silić, J. (1997): Znanstveni stil hrvatskoga standardnog jezika. *Kolo* 3: 397-415.
- Silić, J. (1999): Hrvatski jezik kao sustav i kao standard. *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. MH. Zagreb. 235-245.
- Štambuk, A. (1998): Norma i jezik struke. *Jezična norma i varijeteti*. Zbornik HDPL. 565-573.
- Štebih, B. (2002): *Germanizmi u zagrebačkom govoru*. Kaj, časopis za književnost, umjetnost i kulturu: 5-6, 31 – 36. Zagreb: Kajkavsko spravišće.
- Tafra, B. (2003): (Ne)stabilnost hrvatske jezične norme. *Hrvatski književni jezik*. Zbornik radova. Budimpešta. 95-101.
- Turk, M. (1993): Leksički i semantički kalkovi u hrvatskome jeziku. *Fluminensia* 5/1-2: 39-48.
- Turk, M. (1997): Jezični kalk: tipologija i nazivlje. *Fluminensia* 9/1-2: 85-104.
- Turk, M. (1997): Semantičke posuđenice u hrvatskome jeziku. *Croatica* 27,45/46: 203-213.
- Werner, R. (1981): *Systemlinguistische Aspekte der Integration entlehnter lexikalischer Einheiten*. Sprachkontakt als Ursache von Veränderungen der Sprach- und Bewußtseinsstruktur: eine Sammlung von Studien zur sprachlichen Interferenz. Innsbruck. W. Meid & K. Heller. 219 - 235.
- Zajec, J., Bauer, I. (1999): Integracija i adaptacija tuđica u stručnom tekstu. *Strani jezici* 28/2. Zagreb. 85-90.

SUMMARY

This paper provides systematic research, identification and categorisation of German loanwords in Croatian language of agriculture. The research consisted of several stages: research of written source material from two periods followed by field research at various types of agricultural farms, discussions with professional agronomists and analysis of results with elaboration of glossary of agriculture related loanwords. Due to the fact that German loan words in the field of agriculture were not systematically researched, results of this research can find their practical application in the field of agriculture in the way that they solve doubts regarding the use of german loan words in the context of language and terminology usage which frequently occur in language for special purposes. Research methodology and statistical methods of analysing the research corpus can be used as a tool to conduct research in contact linguistic in the context of terminology related to specific fields of science.

KOTORIPSKI PROTOKOL (1769. – 1789., 1803., 1804.)¹**KOTORIBA PROTOCOL (1769 – 1789, 1803, 1804)****Lidija KELEMEN**

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

lkelemen@ffzg.hr

Primljeno / Received: 15. 10. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 12. 2015.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 811.163.42'373.45:811.112.2

81'276.6:631(497.5)

SAŽETAK

U članku se donosi nastavak prijepisa i komentara Kotoripskog protokola (1724 – 1804) (objavljeno u Donjomeđimurskom zborniku, 2, Prelog, 2015.) koji se odnosi na razdoblje između 1769. i 1789. te limitaciju cijena iz 1803. i popis stoke iz 1804. godine.² U navedenom razdoblju, trgovište Kotoriba pripada Čakovečkom vlastelinstvu na čelu sa češkim grofovima Althan koji su vlastelinstvo administrativno pripojili ugarskoj županiji Zala. Prvi dio prijepisa i članka odnosi se na prikaz upravnih struktura i privrednog života u trgovištu Kotoriba, dok se drugi dio odnosi na limitaciju cijena iz 1803. godine, određenu od strane ugarske županije Zala, kao i druge odredbe o funkcioniranju trgovine između orsaga. Također se donose odredbe o vjerskim pitanjima i prijepis kriminalaca (lopova i ubojica) te prebjega iz vojske, čiji se detaljni fizički i psihički opis (vjera, poznavanje jezika) donosi u drugom dijelu, iz područja cijele Habsburške Monarhije.

Ključne riječi: Kotoripski protokol, trgovište, upravna struktura, privreda trgovišta**Key words:** Kotoriba Protocol, market town, administrative structure, market economy**UVOD**

Kodeks »Protokola trgovišta Kotoribe« donosi zapisnike upravne strukture trgovišta Kotoriba u razdoblju između 1724. i 1804. godine. Sam protokol, s obzirom na strukturu sadržaja, može se jasno podijeliti u dva dijela. Prvi dio protokola, koji se odnosi isključivo na trgovište Kotoriba, donosi prikaz upravne strukture i ekonomskog funkcioniranja života u trgovištu, ponajprije na primjeru obrta i cehova. Također, sadrži i zapise o privredi seljaka te vjerskom životu u trgovištu Kotoriba. Drugi dio protokola, koji se odnosi na razdoblje od 1785. do 1804. godine, donosi odredbe koje određuje Zaladska županija, ali i ugarska kancelarija i druge županije Zala, a kojih se Kotoriba kao trgovište pod ugarskom nadležnošću, morala pridržavati. Takve odredbe prvenstveno se odnose na pitanje trgovine između »orszaga«³ unutar i izvan granica Monarhije, ali i određuje cijene hrane, ali i mjera (tkalačkih i mesarskih). Valja reći kako značajan dio drugog dijela donosi popis zločinaca, ponajprije kradljivaca i ubojica, ali i prebjega iz vojske, iz svih dijelova Monarhije, čiji se fizički i psihički opis te zločin detaljno navode u protokolu. Članak se odnosi na razdoblje između 1769. i 1789. godine u prvom dijelu protokola, što znači da daje nastavak pregleda upravnog i privrednog funkcioniranja trgovišta Kotoriba, te

¹ Rad je nastao kao dio ranonovovjekovne radionice »Ad fontes« Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te kao priprema za izradu diplomskog rada na Odsjeku za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, pod mentorstvom Hrvoja Petrića.

² Razdoblje između 1724. i 1768. godine objavljeno u: Lidija Kelemen, »Kotoripski protokol (1724.-1768.)«, *Donjomeđimurski zbornik: multidisciplinarni znanstveni časopis* 2/2 (2015): 70 – 100.

³ Država, kraljevstvo, Ivan Belostenec, *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium: selectioribus synonymis, phraseologiis verborum constructionibus, metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum*, sv. 2 (Zagrabiae: Typis Joannis Baptistae Weitz, 1740), 323.

početka drugog dijela protokola koji se odnosi na 1785. godinu. Valja reći kako je u prvi dio protokola naknadno ubačena stranica s limitacijama cijena hrane, koju donosi ugarska županija Zala, iz 1803. godine te popis prodane stoke iz 1804. godine.⁴

TRGOVIŠTE KOTORIBA U 18. STOLJEĆU

Trgovište Kotoriba, kao dio vlastelinstva Čakovec, u 18. stoljeću je više puta mijenjalo feudalne posjednike. Nakon što je srušena Zrinsko-frankopanska urota, te su konfiscirani posjedi Petra Zrinskog kao dotadašnjeg vlasnika Čakovečkog vlastelinstva kojem je pripadalo i trgovište Kotoriba, zbog čega u razdoblju do 1719. godine dolazi do višestrukih promjena feudalnih vlasnika. Nakon kratke feudalne uprave od strane grofa Ivana Čikulina (1715. – 1719. godine), Međimurje dolazi u ruke čeških grofova Althan, koji su feudalni posjednici vlastelinstva Čakovec između 1719. i 1791. godine. Vlastelinstvo je od kralja Karla VI., kao nagradu za svoje zasluge, dobio grof Mihael Ivan III. Althan sa suprugom, španjolskom markizom Annom Mariom Pignatelly de Pereguardo Althan. Nakon što je postavljen za velikog župana Zaladske županije, grof Althan je vlastelinstvo administrativno pripojio županiji Zala koja je pripadala Mađarskoj, a pod čijom će upravom ostati do 1848. godine. 1791. godine, češki grofovi Althan prodali su Čakovečko vlastelinstvo grofu Jurju Feštetiću od Tolne za 1,6 milijuna forinti. Kako su grofova Feštetić upravljali Čakovečkim vlastelinstvom do 1923. godine, valja reći kako su bili posljednji feudalni posjednici Međimurja.⁵

GRADSKA UPRAVA U TRGOVIŠTU KOTORIBA OD 1769. DO 1789. GODINE

Za razliku od prvog dijela Kotoripskog protokola koji donosi pregled upravnih službi, njihovih obveza i prisega trgovištu, u drugoj polovici 18. stoljeća više se ne navode njihove obveze, ali niti sve službe koje se javljaju u prvoj polovici 18. stoljeća. Stoga više nema spomena starješina, rihtara i koto-ripskog vojvode kao potpisnika računa trgovišta i ostalih odluka magistrata, već samo prisežnika, birova i notara.

Stoga se prisežnici popisuju kao svjedoci plaćenog birovskeg računa 2. siječnja i 21. veljače 1775. godine. 2. ožujka 1775. godine odabrani su prisežnici koji će paziti na blaznike⁶ odnosno one koji psuju, lažu ili kleveće⁷, što znači da trgovište nastoji spriječiti pokvarenost među stanovništvom. Godine 1781., tijekom izbora birova, notara i »varaskih szluga«, poimence se potvrđuju dotadašnji prisežnici, dok se 1783. godine formalno potvrđuju bez popisa, izuzev Mart` Skode i Mart` Ivanusa, koji su postavljeni umjesto očeva, što bi moglo značiti da je služba prisežnika u trgovištu Kotoriba bila nasljedne naravi.⁸

26. listopada 1775. i 28. 10. 1781. godine, za notara je potvrđen Janus Tuboly, što znači da se notar, zbog važnosti svoje službe za trgovište, nije odabirao svake godine, već je vršio istu službu više godina.⁹

Osim prisežnika i notara, kao najčešća upravna služba se navode birovi, odnosno veliki i mali birovi¹⁰ kao ubirači općinskih daća¹¹ koji se redovito izabiru u trgovištu. Ali također, birovi su 1775. godine zaduženi od strane prisežnika, dati hranu za hajduke kao službenike trgovišta, što pokazuje da se njio-

⁴ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba Inchoatum Anno Domini millesimo septingentesimo vigesimo quarto«, Protokol trgovišta Kotoribe, IV. b. 35.

⁵ Vladimir Kalšan, *Međimurska povijest* (Čakovec: Vlastita naknada, 2006), 136, 162, 195.

⁶ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 94 – 96, 104.

⁷ Božidar Finka, ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. knj. 1, sv. 1, A - *Cenina* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik IFF, 1984), 159.

⁸ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 106.

⁹ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 97, 104.

¹⁰ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 96.

¹¹ Zlatko Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, sv. 1 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956), 109.

va služba odnosila na izvršnu vlast, dok su prisežnici donosili odredbe koje su se primjenjivale u trgovištu. Slijedi popis izabranih birova.

Godina	1775.	1776.	1778.	1781.	1783.
Veliki birov	Mihaly Kovach	Josef Matotek	Terko Zvosecz	Mihaly Kovacs	Josef Szabolics
Mali birov	Matek Szmerk	Joseff Fuss	Stefan Globlek	Matyas Legni	Josef Vlasich

Tablica 1: izbor velikih i malih birova

Kao što se vidi u tablici, birovske službe u trgovištu Kotoriba bile su izborne, no, kao što pokazuje primjer Mihaly Kovacha koji je bio birov 1775. i 1781. godine, ukoliko su birovi dobro obavljali svoju službu, mogli su ponovno biti izabrani na istu dužnost.

21. veljače 1775. godine namjesnik pokojnog birova Janusa Horvatha, Matok Dolencsics, isplatio je dugove birova Horvatha trgovištu. Stoga možemo pretpostaviti da su birovi imali svoje namjesnike koji su im pomagali u obavljanju birovske službe.¹²

DRUŠTVENA STRATIFIKACIJA UPRAVNIH I OSTALIH SLUŽBI U TRGOVIŠTU

U zapisima od 1776/1777. do 1781. godine, vidljivo je diferenciranje upravnih služba trgovišta Kotoriba od ostalih služba koje se smatraju »varaskim szlugama«. Takvu društvenu stratifikaciju u trgovištu Kotoriba najbolje prikazuje sljedeća tablica.

Godina	Službenici	Sluge trgovišta
1776/1777.	veliki birov, manji birov	hajduk, vahtar ili noćni čuvar, lugari, paletaši, brodari, »Mezzö Pasztor«* odnosno šoštara**
1777.	prisežnici, veliki birov, manji birov	hajduk, paletaši, lugari
1778.	prisežnici, veliki birov, manji birov, notar	hajduk, lugari, brodari
1781.	prisežnici, veliki birov, manji birov, notar	hajduk, brodari, lugar, remenar, vahtari

* AHazu, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 98.

** Alojz Jembrih. »Još o Kotoripkim protokolima«, u *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju. III. zbornik radova sa znanstvenih skupova Krapina 2010. i 2011. godine*, ur. Alojz Jembrih (Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 2011), 264.

Tablica 2: razlikovanje službenika i sluga u trgovištu Kotoriba

U zapisima iz 1776/1777., 1777. i 1778. godine, prilikom izbora službenika trgovišta Kotoriba, dolazi do razlikovanja izbora službenika i sluga u trgovištu, odnosno do jasno izražene socijalne diferencijacije. Među službenike trgovišta redovito pripadaju veliki i manji birov, prisežnici i notar, koji se izabire od 1778. godine, koji čine upravnu strukturu trgovišta dok se ostale službe smatraju nižim, odnosno podložnim djelatnostima. Valja reći kako su među sluge redovito izabirani, hajduci i lugari, dok se ostale službe, paletaši, vahtari, remenari i mezzo pasztor, ne odabiru svake godine.¹³

PLAĆE ZA UPRAVNE I OSTALE SLUŽBE U TRGOVIŠTU

26. prosinca 1775. godine, magistrat određuje upravne i ostale službenike i njihove plaće te daje doprinose za obuču i odjeću koja im je potrebna za službu.

¹² AHazu, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 96 – 98, 100, 104, 106.

¹³ AHazu, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 98 – 100, 103, 104.

1776.	plaća	za čizme	za čizme i šešir	za opanke
veliki birov	25 rajnskih forinti	2 rajnske forinte	-	-
mali birov	15 rajnskih forinti	2 rajnske forinte	-	-
notar	40 rajnskih forinti	-	-	-
kapuš	12 rajnskih forinti	-	3 rajnske forinte	-
prvi lugar	8 rajnskih forinti	-	-	24 krajcara
drugi lugar	5 rajnskih forinti	-	-	21 krajcar
»Mezö Pasztor«	-	-	-	30 krajcara
prvi brodar	-	-	-	-
drugi brodar	-	-	-	-
prvi vahtar	8 rajnskih forinti	-	-	-
drugi vahtar	8 rajnskih forinti	-	-	-

Tablica 3: iznos plaća i doprinosa za službe u trgovištu 1775. godine

Prema navedenom zapisu, u službu velikog birova 1776. godine, odabran je Miholy Kovach čija plaća iznosi 25 rajnskih forinti, uz davanje od 2 rajnske forinte za čizme. S druge strane, plaća malog birova, Mateka Szmerka, bila je gotovo upola manja i iznosila je 15 rajnskih forinti uz jednaki doprinos za čizme. Što se tiče službe notara, plaća od 40 rajnskih forinti notaru Janusu Tubolyju ukazuje na višu upravnu službu u trgovištu od birovske službe, a zbog čega isti notar ne dobiva dodatni doprinos.

Od ostalih služba, najvišu plaću dobivao je kapuš, Gyuro Kukulich, u iznosu od 15 rajnskih forinti uz koju je dobivao dodatne 3 rajnske forinte za čizme i šešir kao dio službene opreme. Također su odabrana dva luga, Ivan Balogh i Jakob Markan, čija se plaća razlikuje što ukazuje na razliku u njihovim službama. Dok je plaća za prvog luga iznosila 8 rajnskih forinti te 24 krajcara za opanke, drugi lugar, čija se služba odnosila na šume Leszkovecza i Fizesa, dobivao je gotovo upola manju plaću od 5 rajnskih forinti te 21 krajcar za opanke. Plaća za službu »Mezö Pasztora«¹⁴ odnosno šošara¹⁵, iznosi 30 krajcara za opanke, iako se ne navodi njegovo ime. Magistrat je također potvrdio brodare Andrasa Csukulicza i Marka Vlasicha, ali nije naveo njihove plaće. Što se tiče plaće za vahtare, oba vahtara, Gyura Kukulich i Matek Jankoczi, imaju jednake plaće, što ukazuje da vrše jednaku službu, odnosno da ne postoji hijerarhijski odnos među njima.¹⁶

Slijedi tablica s plaćama za službe u trgovištu iz 1789. godine.

Služba	Plaća 1789. godine	Povećanje	Dodatak za službu
veliki birov	37 f	10 forinti	15 krajcara
manji birov	20 f	3 forinte	
notar	58 forinti	12 forinti	6 dervenka ili cubulusa žita
kapuš	18 forinti	3 forinte	

Tablica 4: iznos plaća i doprinosa za službe 1789. godine

Kao što pokazuje tablica, 3. prosinca 1789. godine, prisežnici i općina su odlučili povećati plaću birovima i notaru zbog sve češćeg vršenja službe kod kuće, čime su za službu sve češće koristili vlastite troškove. Stoga je plaća velikog birova povećana za 10 forinti i iznosi 37 forinti, dok je manjem birovu povećana tek za 3 forinte i iznosi gotovo upola manje, 20 forinti. S druge strane, do najvećeg rasta plaće

¹⁴ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 97.

¹⁵ Jembrih, »Još o Kotoripskim protokolima«, 264.

¹⁶ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 97.

dolazi kod notara čija plaća raste za 12 forinta i iznosi 58 forinta. Ovakva raspodjela plaća pokazuje kako je uloga notara kao bilježnika za trgovište imala daleko važniju funkciju od upravnih birovske službi. Također, gotovo upola manja plaća manjeg birova ukazuje na diferencijaciju službe velikog i malog birova. Za svaki izlazak na posao, birovima, notaru i prisežnicima se po danu plaćao dodatak za službu u iznosu od 15 krajcara, u čemu su sve službe bile izjednačene. Što se tiče plaće za kapuša Andrasa Kurena, dolazi do rasta od 3 forinte¹⁷ zbog čega mu plaća iznosi 18 forinti, uz davanje od 6¹⁸ dervenka¹⁹ odnosno cubulusa žita.²⁰

Paletassi

U protokolu se 1776. godine prvi puta spominje izbor četvorice paletaša, dok su 1777. godine izabrana petorica kao i 1783. godine, no kako se u protokolu ne navodi ništa o njihovoj službi, ne znamo koja je bila njihova uloga u trgovištu Kotoriba.²¹

Hajduci

Kako je 6. ožujka 1775. godine određeno da veliki birovi daju hajducima za hranu dio ljetine u iznosu od 5 dervenka i 5 cubulusa varaškog žita, valja zaključiti kako je služba hajduka ili kapuša bila u nadležnosti trgovišta. Ukoliko ne bi bilo dovoljno žita u trgovištu, birovima se nalaže da istu količinu moraju nadomjestiti novcem. To je pokazatelj veće vrijednosti žita od novca zbog svoje vrijednosti za prehranu stanovništva i stoke.

24. svibnja 1778. godine, nakon smrti hajduka Simuna Gorichancza i Kukolicse, tjedan dana prije nego što su trebali završiti s hajdučkom službom, za novog je hajduka postavljen Martin Vlasich, kojem se nalaže vjerna služba i daje plaća do 1. studenog 1778. Ovime se pokazuje da nakon smrti ili bolesti hajduka dolazi do relativno skorog uvođenja novih hajduka u službu.²²

Brodari

Ništa manje nije važna uloga brodara u trgovištu. Tužba od 6. travnja 1777. godine, »zbog nepokornosti y hmanyega jezika, y rechi: kajszu rekli Priszeznikom da ieszu czigani, y ni pravichni«, najbolje pokazuje zašto se traži od svakog varaškog službenika prisezanje trgovištu koji ga stoga može kazniti zbog nepoštivanja prisege i zakona trgovišta. Kao kazna za nepoštivanje prisežnika slijedi izbor novih brodara, Josefa Vlasicha i Thomasa Roguse, koji prisežu trgovištu na vjernu službu.

Dana 2. siječnja 1779. godine, izvađeno je željezo sa starog broda, težine 341 funta, među kojem se nalazi i 65 čavala koji su zajedno s ostatkom željeza spremnjeni u klijet trgovišta. Ovime se pokazuje kako je trgovište brinulo da sačuva staro željezo i čavle za kasniju upotrebu.²³

Čordaši

Godine 1775. u trgovištu su izabrana tri čordaša²⁴ odnosno pastira²⁵ za krave, Matok Purich, Martin Gyungyos te Thomas Horvath, koji su dobivali plaću sukladno broju krava koje su čuvali. Stoga su im

¹⁷ Koliko raste plaća i malom birovu

¹⁸ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 107.

¹⁹ Dervenka je stari hrvatski naziv za vagan, odnosno latinski modius koji se odnosio na svaku mjeru od drva, te ujedno i na žitni cubulus odnosno žitnu mjeru. Hrvoje Požar, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 73 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1966), 297, 310.

²⁰ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 107.

²¹ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 98, 99, 106.

²² AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 96, 99.

²³ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 98, 100.

²⁴ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 96.

²⁵ Božidar Finka, ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. knj. 1, sv. 2, *Cenitel - Drištavica* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik IFF, 1985), 309.

stanovnici koji posjeduju dvije krave bili dužni dati plaću od jedne portie sira ili 1/8 cubulusa, dok se za četiri krave davalo jedan hleb kruha te jedan krajcar za svaki jalovcset²⁶ ili neplodnu stoku²⁷. 1781. godine izabrana su 2 čordaša, Purich Matok i Blasek Jankoczi te dva poljska čuvara, Thomas Horvath i Jakob Baycs, koji od trgovišta dobivaju novčanu mjesečnu plaću od 1 forinte i 30 krajcara, što znači da je novac prerastao ulogu hrane i žita.

U zapisu od 10. svibnja 1778. godine, Imbri Vlaoh iz Draskovcza²⁸, odnosno današnjeg naselja Draškovec koje pripada Prelogu,²⁹ dao je tužbu pred prisežnicima trgovišta Kotoribe na Jakopa Bukovchana, koji je čuvao i hranio tužiteljeva junca. Kako je rečeni Bukovchan čuvao junca dulje vrijeme od dogovorenog, odlučeno je da mu se plati 2 forinte i 50 denara, dok je Imbri Vlaoh dužan dati čordašu 10 denara. Kao troškove suđenja, prisežnici su umjesto 40 denara, Vlaohu smanjili troškove i naplatili ih 15 denara.³⁰

Slika 1: Prikaz Kotoribe i Draškovca na karti prvog vojnog kartiranja Habsburške Monarhije između 1763. i 1787. godine, <http://mapire.eu/en/map/collection/firstsurvey/?zoom=13&lat=46.35855&lon=16.76455> (posjet: 02. 11. 2015.)

Krčmarenje

Važnu ulogu u trgovištu imali su prvi ili stariji, odnosno veći te drugi ili mali bormeštar, koji se redovno izabiru u trgovištu, što vidimo u sljedećoj tablici.

Godina	1775.	1778.*	1778.**	1780.	1781.	1783.
Veliki bormeštar	Martin Poterpach	Mihok Kovach	Gyurek Horvath	Josef Matotek	Joseff Fuss	Mihaly Petracz
Mali bormeštar	Petar Fundak Senior	Matok Vidovics	Mihaly Petracz	Andras Szpatria	Martin Horvath	Matyas Legin

* 27. ožujak

** 31. prosinca

Tablica 5: izbor velikog i malog bormeštra

Prema navedenim zapisima trgovišta Kotoribe, važnu ulogu u trgovištu nose bormeštri čija se služba 29. prosinca 1783. godine izjednačuje sa službom borbirova³¹, koji se navode kao gospodari krčme

²⁶ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 96.

²⁷ Božidar Finka, ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. knj. 2, sv. 4, *Hiršavski - Kalati* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik IFF, 1988), 175.

²⁸ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 99, 103.

²⁹ Draškovec, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Dra%C5%A1kovec> (posjet: 04. 11. 2015.)

³⁰ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 99.

³¹ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 95, 99, 100, 103, 104, 106.

1746. godine³², što potvrđuje i mađarska riječ bor koja označava vino³³, čime se bormeštri označavaju kao meštri za vino. Kako su odabrani prvi bormeštri iz 1775., 1780. i 1783. godine prisežnici kao i oba bormeštra odabrana 31. prosinca 1778. godine dok su manji bormeštri u istim godinama bili članovi općine³⁴, pokazuje važnost navedene službe za trgovište koja na taj način drži krčmarenje pod strogom kontrolom trgovišta. Valja reći kako je samo prisežnik Mihaly Petracs dva puta obavljao službu bormeštra, odnosno kako je od malog bormeštra 31. prosinca 1778. godine postao veliki bormeštar 1783. godine, što znači da je magistrat bio više nego zadovoljan njegovom službom kao malog bormeštra.³⁵

31. prosinca 1780. godine određeno je da se ne dopušta trgovina vina i sganicze³⁶ odnosno rakije³⁷ na »meczle«³⁸ ili litre³⁹ u trgovištu Kotoriba te će se na svaku trgovinu vinom i rakijom gledati kao na zločin.

Požari i protupožarne mjere

25. ožujka 1775. godine izabran je vahtar⁴⁰ odnosno protupožarni noćobdija ili noćni čuvar⁴¹ Matok Jankoczi koji je zadužen obavljati noćnu stražu i upozoriti stanovnike vikanjem u slučaju požara, za što je plaćen s 8 rajnskih forinti. Iste godine, odabrano je petnaestero muškaraca zaduženih za pripremu »orusja« u slučaju požara kako bi se što brže mogla ugasiti vatra.

Godina	1775.	1776.	1778.	1781.	1785.
Prvi vahtar	Matok Jankoczi	Gyura Kukulich	Matek Jankoczi	Matek Jankoczi	Miklos Matianecz
Drugi vahtar	-	Matek Jankoczi	-	Matek Horvatics	-

Tablica 6: popis vahtara u trgovištu Kotoriba

Tablica nam pokazuje kako se broj vahtara u trgovištu Kotoriba mijenjao, odnosno kako se u trgovinu naizmjenično odabire jedan ili dva vahtara godišnje. Što se tiče izbora vahtara, vidimo kako je Matek Jankoczi⁴² obavljao službu vahtara u trgovištu između 1775. i 1781. godine, što znači da su trgovište i magistrat bili zadovoljni njegovom službom, za razliku od službovanja ostalih odabranih vahtara.

27. ožujka 1778. godine određena je plaća za vahtara Mateka Jankoczija u iznosu 10 forinti te par čizma, a kojem se kao obveza nameće da tijekom noćne straže svaku noć dva puta više i dobro pazi na svaku vatru. Ukoliko bi došlo do većeg požara, dužan je pomagati varaškim slugama ugasiti požar. Njegova godišnja plaća raste s 8 rajnskih forinti 1775. na 10 forinti 1778. godine uz par čizma. Valja reći kako je izabrani vahtar iz 1785. godine ujedno obavljao službu hajduka u trgovištu koja mu se navodi kao prva služba, što označava opadanje važnosti vahtarske službe u Kotoribi.⁴³

³² AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 79.

³³ Franciška Čurković-Major, Lea Kovacs, *Mađarsko-hrvatski, hrvatsko-mađarski [rječnik] = Magyar-horvát, Horvát-magyar*, prev. Franciška Čurković-Major, Lea Kovacs (Zagreb: *Mozaik knjiga*, 2003), 23.

³⁴ Za 27. ožujka 1778. i 1781. godinu, ne navode se službe odabranih bormeštra

³⁵ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 95, 99, 100, 103, 104, 106.

³⁶ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 103.

³⁷ Žganica, <http://emedjimurje.rtl.hr/medjimurski-rjecnik/slovo/z> (posjet: 04. 11. 2015.)

³⁸ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 103.

³⁹ Belostenec, *Gazophylacium*, 211.

⁴⁰ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 96,

⁴¹ Jembrih, »Još o Kotoripskim protokolima«, 266.

⁴² koji se 1775. godine navodi kao Matok

⁴³ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 96, 97, 99, 104, 107.

Mesari

U zapisu iz 1780. godine donosi se izjava kotoripskog mesara Ivana Vugrinchicha, kojom se potvrđuje da je trgovište isplatilo dug dubravskom mesaru, Stephanu Lenýgchu, iz kase trgovišta. No, valja reći kako dug od 13 rajnskih forinti i 9 groša nije isplaćen u potpunosti, već je trgovište iz svoje kase dalo 11 rajnskih forinti i 10 groša koji su se odnosili na mesarski alat: četiri hakla, tri »srota«, jednu vagu sa zdjelama i lancima, jedno »vosse«, jedan »obrochnjak« i veliku vagu. Trgovište je naplatilo mesaru Vugrinchichu sumu od 1 forinte i 8 groša za sljedeće alate: jedan željezni roster na prozoru, 16 malih hakla ispred prozora gdje se vješa meso i jednu drvenu rešetku. No, Mesar Ivan Vugrinchich i dalje je ostao dužan 49 krajcara dubravskom mesaru.

Zbog noćnog klanja stoke, mesar Terko je 10. kolovoza 1783. godine upozoren da krši limitaciju danu od strane trgovišta zbog čega je kažnjen novčanom kaznom od 12 rajnskih forinti ili 12 udaraca palicom.

1782. godine, prema dogovoru prisežnika i kanasza⁴⁴ odnosno svinjara⁴⁵, dogovorene su plaće za čuvanje svinja koje je za jednu staru te dvije godine staru svinju dobivali značilo 2 groša plaće, dok su za hranu za dvije stare svinje dobili jedan denar.⁴⁶

Zvonar

25. rujna 1785. godine, u trgovištu Kotoriba je za zvonara postavljen Jakop Herman koji je oslobođen plaćanja arende⁴⁷ ili zakupninu⁴⁸ trgovištu, ali je dužan plaćati portiu⁴⁹ odnosno porez⁵⁰. U odnosu na 1733. godinu, dolazi do promjene zvonareve plaće kada se za zvonjenje za mrtvog muškarca naplaćuje 12 krajcara, za ženu 9 krajcara, dok za dijete 6 krajcara, uz koje se davala »od vszake hise jedna dervencsisza sitta«. Ovakve cijene zvonjenja pokazuju da se cijene baziraju na doprinosu trgovištu, gdje je muškarac smatran najkorisnijim i najvažnijim članom, naspram žena koje su mogle doprinositi trgovištu kroz obavljanje kućanskih i poljoprivrednih poslova, za razliku od djece, čiji je doprinos niži, ovisno od dobi. Davanje drvenke žita još jednom potvrđuje njegovu vrijednost za trgovište.⁵¹

Živoder

1781. godine, u trgovište je primljen sintar⁵² odnosno živoder⁵³, kojem je trgovište obećalo sagraditi kuću vlastitim troškovima. Što se tiče plaće za njegovu službu, za uklanjanje veće stoke naplaćivao je 3 groša, dok za manju stoku 2 groša. Kao plaću je također dobivao »meczel« odnosno litru vina te kruh i sir od vlasnika uginule stoke. Unajmljivanje sintara koji nije iz Kotoribe pokazuje koliko je taj posao nepoželjan, ali nužan za stanovništvo Kotoribe te mu stoga trgovište, kako bi ga zadržalo u Kotoribi, samo podiže kuću.⁵⁴

⁴⁴ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 101, 102, 104, 105.

⁴⁵ Kanaszi, <http://emedjimurje.rtl.hr/medjimurski-rjecnik/slovo/k> (posjet: 04. 11. 2015.)

⁴⁶ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 104.

⁴⁷ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 107.

⁴⁸ Herkov, *Građa I*, 66.

⁴⁹ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 107.

⁵⁰ Zlatko Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, sv. 2 (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956), 278.

⁵¹ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 107.

⁵² AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 103.

⁵³ Čije se ime ne navodi u protokolu, Šintar, <http://emedjimurje.rtl.hr/medjimurski-rjecnik/slovo/s> (posjet: 04. 11. 2015.)

⁵⁴ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 103.

Odnos prema vodama

Godine 1783., izabrano je šestoro ljudi na čelu sa inspektorom Hermanom Jakopom koji su zaduženi da u vrijeme velikih kiša spuštaju vodu prema zapovijedi županije, što označava prve pokušaje obrane od poplava u trgovištu Kotoriba.⁵⁵

Limitacija cijena 1803. godine

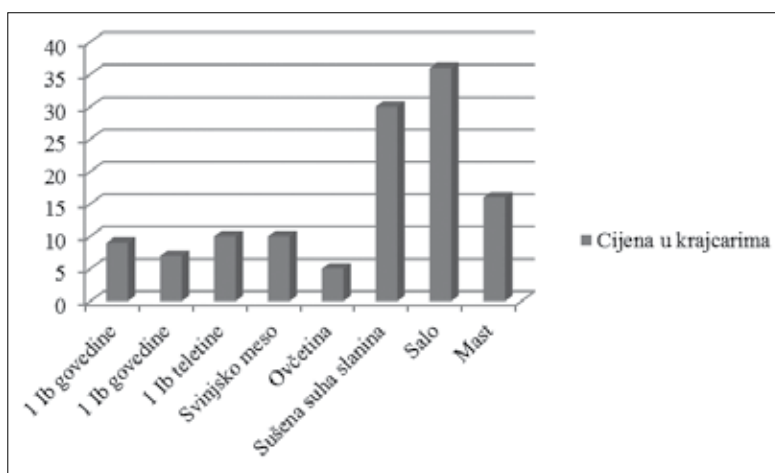
Ugarska županija Zala, 5. prosinca 1803. godine, u Egerszeggu donosi limitaciju cijena hrane koja će vrijediti od 1. siječnja iduće godine. Slijedi prikaz limitiranih cijena.

Vrsta mesa	1 lb govedine*	1 lb govedine**	1 lb teletine	Svinjsko meso	Ovčetine	Sušena suha slanina	Salo	Mast
Cijena	9 krajcara	7 krajcara	10 krajcara	10 krajcara	5 krajcara	30 krajcara	36 krajcara	16 krajcara

* u trgovištima i Transenalszkim naseljima

** u ostalim mjestima

Tablica 7: cijene mesa

Dijagram 1: limitacija cijena mesa

Masa mesa⁵⁶ izražavala se u funtama⁵⁷. Najskuplja mesa su bila teletina i svinjsko meso koja su se prodavala po 10 krajcara za jedan funt mesa, dok je najjeftiniji bio funt ovčetine koji je iznosio 5 krajcara. Što se tiče cijene govedine, dijelila se u dvije kategorije. Govedina koja se prodaje u trgovištima i u »Transenalszkim« naseljima, u kojima služe vojnici, prodavala se po 9 krajcara, dok se u svim drugim mjestima prodavala po 7 krajcara. Što se tiče ostalih cijena, »podvunyena«⁵⁸ odnosno osušena⁵⁹ suha slanina se prodaje po 30 krajcara. S druge strane, cijena sala je najviša i iznosi 36 krajcara, dok je cijena masti gotovo upola manja te iznosi 16 krajcara.

⁵⁵ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 105.

⁵⁶ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«

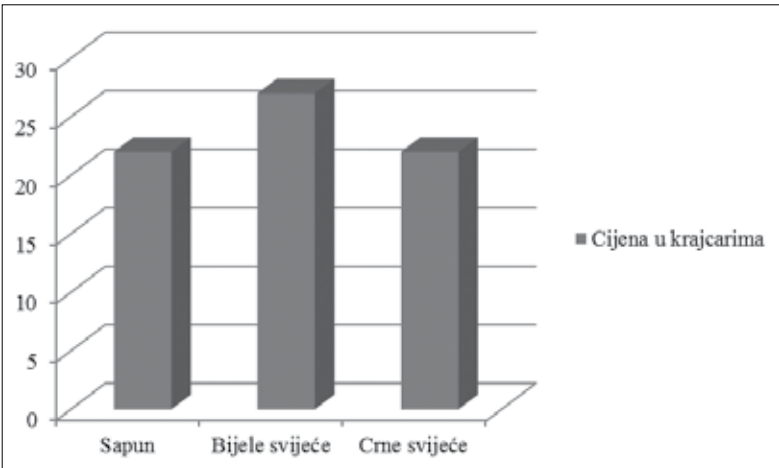
⁵⁷ kratica lb od libra, Pfund, <https://de.wikipedia.org/wiki/Pfund> (posjet: 04. 11. 2015.)

⁵⁸ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«

⁵⁹ Radoslav Katičić, ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. knj. 4, sv. 10, *Pedrić – Poniznomolben* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik HFI, 2005), 144.

Sapun i svijeće	Sapun	Bijele svijeće	Crne svijeće
Cijena	22 krajcara	27 krajcara	22 krajcara

Tablica 8: cijene sapuna i svijeća

Dijagram 2: limitacija cijena sapuna i svijeća

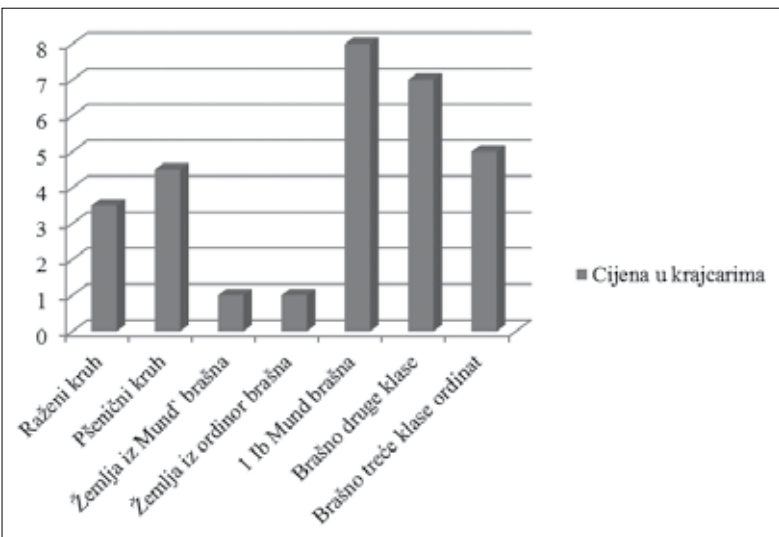
Cijena sapuna u županiji Zala je ograničena na 22 krajcara, dok se bijele svijeće plaćaju 27 krajcara, a crne, 22 krajcara, kao i sapun. Visoke cijene sapuna i svijeća, dvostruko veće od funta mesa, ukazuju na luksuznost i nedostatak navedenih proizvoda.

Vrsta kruha/ brašna	Raženi kruh	Pšenični kruh	Žemlja iz Mund` brašna*	Žemlja iz ordinor brašna**	1 lb Mund brašna	Brašno druge klase	Brašno treće klase ordinat
Cijena	3½ krajcara	4½ krajcara	1 krajcar	1 krajcar	8 krajcara	7 krajcara	5 krajcara

* koja iznosi 5 Lota

** koja iznosi 7 Lota

Tablica 9: cijene kruha i brašna

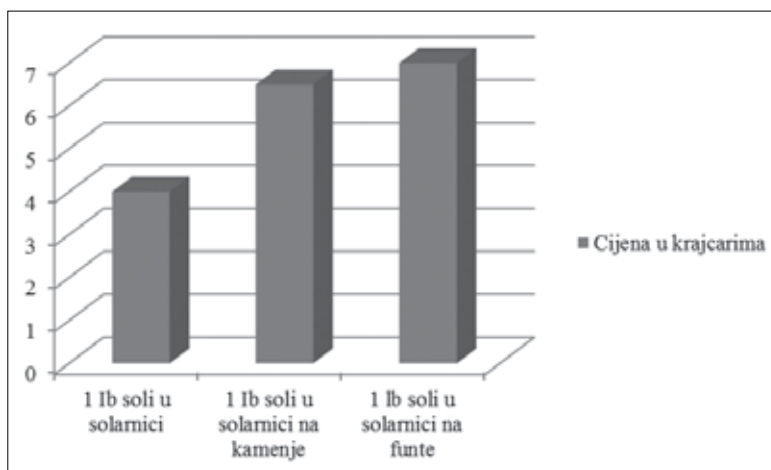
Dijagram 3: limitacija cijena kruha i brašna

Kao što vidimo iz dijagrama, stanovništvo Zaladske županije u prehrani je koristilo raženi i pšenični kruh, ali i žemlje od dvije vrste brašna, koje su bile jeftinije od kruha. Stoga valja reći kako je cijena raženog kruha limitirana na 3 ½ krajcara, dok je pšenični kruh bio skuplji i iznosio 4 ½ krajcara.⁶⁰ Takav odnos cijena počiva na vrijednosti pšenice i raži koju opisuje liječnik Louis Lemery, a koja glasi da »Raženi kruh ne hrani kao pšenica i zamara želudac.«⁶¹ što ukazuje na veću vrijednost pšenice od raži. S druge strane, žemlje su daleko jeftinije, te se žemlja iz Mund` brašna⁶² odnosno od najfinijeg bijelog pšeničnog brašna⁶³, prodaje za 1 krajcar kao i žemlja iz ordinor brašna. Stoga možemo zaključiti kako je kruh, zbog najjeftinije i najpristupačnije cijene, bio glavni prehrambeni proizvod većine stanovništva koje si nije moglo priuštiti kupovinu višestruko skupljeg mesa i mliječnih proizvoda.

Što se tiče brašna, po kvaliteti i cijeni se dijeli u tri kategorije. Prvu kategoriju čini Mund ili najfinije bijelo pšenično brašno koje se prodaje po 8 krajcara, dok se brašno druge kvalitete prodaje po 7 krajcara, a brašno treće kategorije, ordinat, po 5 krajcara, što se ne slaže sa cijenama žemlje iz Mund i ordinor brašna kojima su ograničene jednake cijene.⁶⁴ Kruh iz bijelog brašna je bio pokazatelj raskoši,⁶⁵ ali, kao što vidimo po cijeniku, proizvodio se, no kako se ne navode količine, ne možemo znati u kojoj mjeri je bio odnos proizvodnje pšeničnog bijelog i raženog kruha, odnosno, koliko ga je ljudi moglo priuštiti.

Vrsta soli	1 lb soli u solarnici	1 lb soli u solarnici na kamenje	1 lb soli u solarnici na funte
Cijena	4 krajcara	6½ krajcara	7 krajcara

Tablica 10: cijene soli

Dijagram 4: limitacija cijena soli

Masa soli se također izražavala u funtima. Stoga se jedan funt soli u solarnici plaćao 4 funta, dok u solarnici na kamenje 6 ½ krajcara, dok se u istoj solarnici funt soli »na funte« plaćao 7 krajcara.

⁶⁰ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 104'.

⁶¹ Fernand Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, sv. 1, *Struktura svakidašnjice* (Zagreb : »August Cesarec«, 1992), 107.

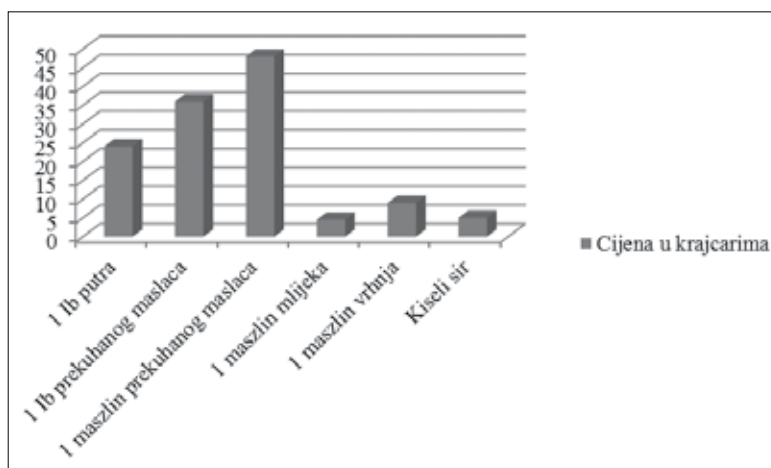
⁶² AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 104'.

⁶³ Božidar Finka, ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, knj. 3, sv. 7, *Mučiteljstvo - Nestaja* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik HFI, 1995), 7.

⁶⁴ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 104'.

⁶⁵ Braudel, *Materijalna civilizacija*, 136.

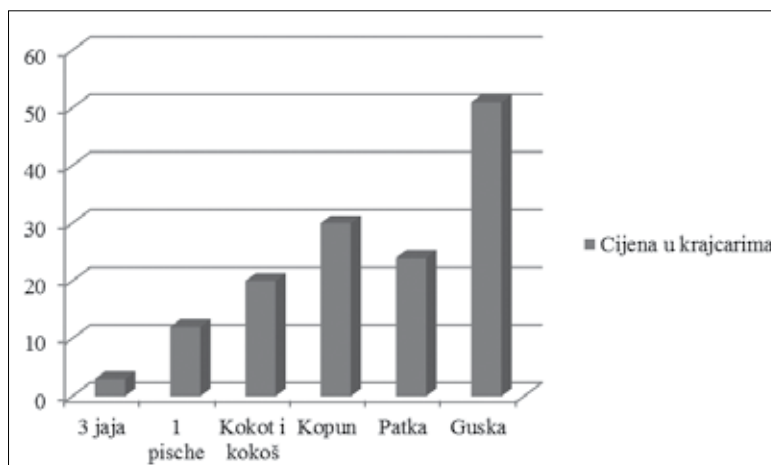
Mliječni proizvodi	1 lb putra	1 lb prekuhanog maslaca	1 maszlin prekuhanog maslaca	1 maszlin mlijeka	1 maszlin vrhnja	Kiseli sir
Cijena	24 krajcara	36 krajcara	48 krajcara	4½ krajcara	9 krajcara	5 krajcara

Tablica 11: cijene mliječnih proizvoda**Dijagram 5:** limitacija cijena mliječnih proizvoda

Cijene mliječnih proizvoda navode se u funtima i maszlinu⁶⁶, odnosno litri.⁶⁷ Stoga najvišu cijenu ima 1 maszlin prekuhanog maslaca čija cijena iznosi 48 krajcara, dok je cijena jednog funta prokuhanog maslaca 36 krajcara, a putra ili maslaca upola manje, 24 krajcara. Što se tiče ostalih cijena, najnižu cijenu ima jedan maszlin mlijeka čija se cijena ograničava na 4 ½ krajcara. Nešto više cijene dozvoljene su za kiseli sir kojem je cijena ograničena na 5 krajcara te jednom maszlinu vrhnja na 9 krajcara.

Vrsta peradi i jaja	3 jaja	1 pische	Kokot i kokoš	Kopun	Patka	Guska*
Cijena	3 krajcara	12 krajcara	20 krajcara	30 krajcara	24 krajcara	51 krajcar

* zatim se navodi mladi podhranjeni puran i prase koje se može dobiti, ali za njih se ne navodi cijena

Tablica 12: cijene peradi i jaja**Dijagram 6:** limitacija cijena peradi i jaja

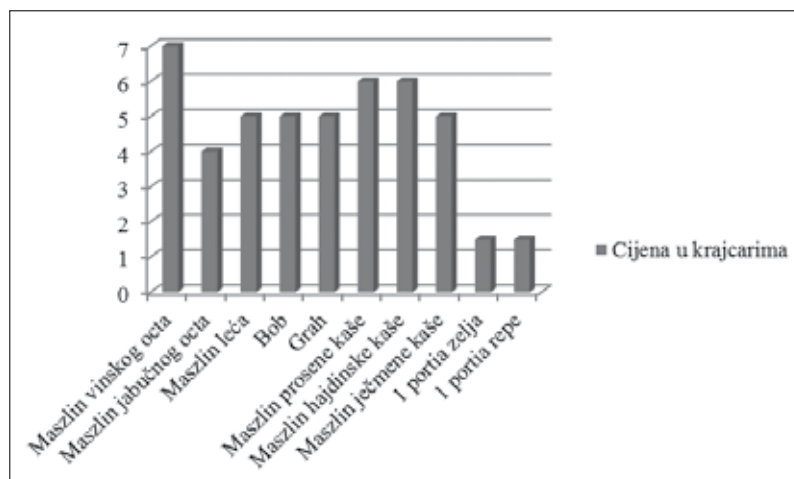
⁶⁶ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«

⁶⁷ Belostenec, *Gazophylacium*, sv. 2, 211.

U limitaciju cijena peradi, uključila sam i jaja koja se prodaju po 3 komada po cijeni od 3 krajcara. Od same peradi, najniža cijena se plaća za pile i iznosi 12 krajcara, dok se kokot i kokoš prodaju po 20 krajcara, a kopun⁶⁸ ili mladi pijetao⁶⁹ po 30 krajcara. Što se tiče cijena za patke i guske, patke su upola jeftinije i prodaju se po 24 krajcara, dok guska vrijedi čak 51 krajcar, što je najviša cijena hrane određena ovom limitacijom.

Vrsta hrane	Maslin vinskog octa	Maslin jabučnog octa	Maslin leća	Bob	Grah	Maslin prosene kaše	Maslin hajdinske kaše	Maslin ječmene kaše	1 portia zelja	1 portia repe
Cijena	7 krajcara	4 krajcara	5 krajcara	5 krajcara	5 krajcara	6 krajcara	6 krajcara	5 krajcara	1½ krajcar	1½ krajcar

Tablica 13: cijene octa, žita i povrća

Dijagram 7: limitacija cijena octa, žita i povrća

U posljednjoj skupini nalaze se cijene octa, žita i povrća koje je limitirala Zaladska županija. Što se tiče cijena octa, skuplji je vinski ocat čija je cijena ograničena na 7 krajcara, dok se jabučni prodaje po 4 krajcara. Cijene žita se, kao i cijene octa, izražavaju u maslinu.⁷⁰ Kako bismo razumjeli cijene žita, valja napomenuti da se plodored za žitarice morao ostavljati prazan svake druge ili treće godine kako bi se zemlja odmorila i obnovila hranjive soli. No, za urod je bila ključna gnojidba i oranje koje se nije moglo obaviti bez stoke.⁷¹ Jednaka cijena je određena za maslin hajdinske i prosene kaše koja iznosi 6 krajcara, dok je ječmena nešto jeftinija i iznosi 5 krajcara.⁷² Iako se u ovom slučaju spominje ječmena kaša, a ne ječmeni kruh, navedenu razliku u cijenama potvrđuje Louis Lemery «Ječmeni kruh osvježava, ali hrani manje nego onaj od pšenice ili raži.»⁷³, a koji prema limitaciji cijena, hrani manje i od hajdine i prosa. Od ostalog povrća, valja nevesti leće čija se cijena također izražava u maslinu i iznosi 5 krajcara, kao i cijena boba i graha za koje nisu navedene mjerne jedinice. Cijene repe i zelja odnose se na

⁶⁸ AHazu, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 104'.

⁶⁹ Božidar Finka, ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Knj. 2, sv. 5, *Kale - Lazno* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik IFF, 1989), 346.

⁷⁰ AHazu, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 104'.

⁷¹ Braudel, *Materijalna civilizacija*, 112, 113, 115.

⁷² AHazu, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 104'.

⁷³ Braudel, *Materijalna civilizacija*, 107.

portie repa i zelja i iznose 1 ½ krajcar, čime je njihova cijena najjeftinija od sve limitirane hrane, što ukazuje na rasprostranjenu proizvodnju repe i zelja u Zaladskoj županiji.⁷⁴

ODNOS PREMA VJERSKIM PITANJIMA

Odredbom iz 1785. godine, ugarska kancelarija dopušta kalvinima i luteranima slobodno držanje vlastitih crkava i pastira koji će predvoditi njihove sprovode na kojima se dopušta pjevanje. Što se tiče obreda, župnici su zaduženi za krštenje djece katolika i ubiranje crkvenih podavanja, odnosno crkvene desetine.⁷⁵

TRGOVINA

1785. godine, prema nalogu ugarske kancelarije, veliki sudac Zaladske županije Ladislav Bogdan donosi odredbu kojom se prilikom svakog uvoza ili izvoza robe ili stoke, ista roba i stoka vrednuje na tridesetnici, gdje će dobiti pečat. Ukoliko netko ne bi prijavio stoku ili robu na malti ili tridesetnici, morao je platiti kaznu od 50 cekina.

Iste godine, dopušta se uvoz robe iz Galicije u Ugarsku i Erdelj, kao i iz Galicije u Ugarsku, Erdelj i Poljsku⁷⁶ za koju je dopuštena slobodna trgovina ukoliko se u u jednom orszagu plati daća i postavi pečat kao potvrda. Također se dopušta prodaja citriona, naranča, ulja i drugih voćka za koje se na tridesetnici prošle godine plaćalo po funtu robe 14 ½ krajcara, dok se 1785. godine plaća 9 krajcara za uvoz robe u ugarske i njemačke posjede. Iste godine zabranjuje se uvoz začina u posudama u orszag budući da začine mogu proizvesti i domaći ljudi.

1785. godine donesena je odluka da se sva roba, s kojom u dodir dolaze trgovci, maltari i tridesetničari, naziva njemačkim nazivima, kako ne bi došlo do nesporazuma kod prodaje robe. Nalaže se da se navedena roba od 1. siječnja 1786. godine prodaje »ne drugach, nego poleg passusa, ter ŷ onda pod triplitnem Harmicze naplachanyem tersilase budu«. No, već se od 1. siječnja 1787. godine, zabranjuje uvoz navedene robe iz drugih orszaga. S druge strane, zlatni satovi i tobakeri ne pripadaju u preporučenu robu te se ne dopušta njihov uvoz u depozitorij iz drugih orszaga.⁷⁷

ODNOS PREMA STOCI

Što se tiče vođenja stoke na pašu ili zimsko hranjenje u susjedne orsage, svaka takva paša dužna se prijaviti kod kraljevskih službenika na harmici⁷⁸ ili tridesetnici⁷⁹ gdje će se prebrojati njegova stoka koja se mora vratiti natrag u istom broju, kako se za istu stoku ne bi ništa plaćalo. No, ukoliko se stoka ne prijavi, ili dio stoke uquine ili se proda, tridesetnica će posjedniku naplatiti 30 forinta, kao i onima koji stoku vode na pašu iz erdeljskog u moravski ili karovlaski⁸⁰ orsag. Stoka se čuva u srezima odnosno dvorištima⁸¹ koja su udaljena jedan ili dva sata od tridesetnice.⁸²

⁷⁴ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 104.

⁷⁵ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 128.

⁷⁶ Lengyel, <https://www.google.hr/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=prevoditelj> (posjet: 10. 11. 2015.)

⁷⁷ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 115, 116, 119, 120, 123, 124.

⁷⁸ AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 124.

⁷⁹ Herkov, *Građa I*, 483.

⁸⁰ Transilvanija, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Karaguni> (posjet: 10. 11. 2015.)

⁸¹ Belostenec, *Gazophylacium*, sv. 2, 480., Ivan Belostenec, *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatium aerarium: selectioribus synonymis, phraseologiis verborum constructionibus, metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum*, sv. 1 (Zagrabiae: Typis Joannis Baptistae Weitz, 1740), 306.

⁸² AHAZU, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba...«, 124, 125.

ZAKLJUČAK

Nastavak protokola trgovišta Kotoribe donosi nam nešto drugačiju sliku upravne strukture u trgovištu. Nema više spomena vojvode, starješine i prisežnika, već se kao najviša služba spominje notar iza kojeg slijede birovske službe. Također se javlja jasno odjeljivanje upravnih od ostalih službi u trgovištu koje se u više navrata nazivaju »varaškim slugama«, a koje pokazuje jasnu hijerarhizaciju služba u trgovištu. Osim služba koje se javljaju i u prvom dijelu protokola (mesari, hajduci, brodari, zvonari), u drugoj polovici 18. stoljeća prvi puta se spominju neke nove službe u trgovištu. To su ponajprije vahtari kao noćni čuvari ili prethodnici današnjih vatrogasaca, sintari kao živoderi koji održavaju čistoću trgovišta i čordaši kao pastiri za krave čija se služba proteže i na stoku iz Draškovca, iz današnjeg Preloga. Svakako valja spomenuti službu inspektora vode koja ukazuje na početak razvijanja zaštitnih mjera od poplava.

Važan dio protokola predstavlja limitacija cijena mesa, sapuna i svijeća, kruha i brašna, soli, mliječnih proizvoda, peradi, octa, žita i povrća, koje je odredila Zaladska županija, a kojima je podređen privredni život trgovišta Kotoribe. Što se tiče pojedinačnih cijena, kao najisplativija hrana se nameće s jedne strane kruh, koji je daleko pristupačniji od mesa i mliječnih proizvoda, a s druge strane povrće, koje je povoljnije (repa i zelje), ili malo skuplje (bob, grah). U protokolu se donose odredbe ugarske kancelarije o vjerskim pitanjima koje se odnose na pravo luterana da drže svoje crkve i imaju svoje pastire za održavanje vjerskih obreda. Također, ugarska županija Zala donosi odredbe o trgovini između orszaga koja se načelno dopušta, uz prijavu robe i stoke na nadležnoj maltarskoj ili tridesetničkoj stanici, uz zabranu uvoza neke robe koja je dostupna i u samoj Ugarskoj (začini). Stoga možemo zaključiti kako Kotoripski protokol nije važan izvor samo za povijest Kotoribe, već i županijske i kraljevske odredbe koje su posebno vezane uz trgovinu.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori:

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, »Protoculum novum Oppidi Kotoriba Inchoatum Anno Domini milesimo septingentesimo vigesimo quarto«; Protokol trgovišta Kotoribe, IV. b. 35., 95 – 129.

Literatura:

Belostenec, Ivan. *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium: selectoribus synonymis, phraseologiis verborum constructionibus, metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum*. Sv. 1. Zagrabiae: Typis Joannis Baptistae Weitz, 1740., 306.

Ivan Belostenec, *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium: selectoribus synonymis, phraseologiis verborum constructionibus, metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum*, sv. 2 (Zagrabiae: Typis Joannis Baptistae Weitz, 1740), 211, 323, 480.

Braudel, Fernand. *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*. Sv. 1, *Struktura svakidašnjice*. Zagreb : »August Cesarec«, 1992., 107, 112, 113, 115, 136.

Ćurković-Major, Franciška, Lea Kovacs. *Mađarsko-hrvatski, hrvatsko-mađarski [rječnik] = Magyar-horvát, Horvát-magyar*, Prevele Franciška Ćurković-Major, Lea Kovacs. Zagreb: *Mozaik knjiga*, 2003., 23.

Finka, Božidar ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Knj. 1, Sv. 1, A - *Cenina*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik IFF, 1984., 159.

Finka, Božidar, ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Knj. 1, Sv. 2, *Cenitel - Drištavica*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik IFF, 1985., 309.

Finka, Božidar ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Knj. 2, Sv. 4, *Hiršavski - Kalati*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik IFF, 1988., 175.

Finka, Božidar, ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Knj. 2, Sv. 5, *Kale - Lazno* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik IFF, 1989), 346.

Božidar Finka, ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Knj. 3, Sv. 7, *Mučitelstvo – Nestaja*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik HFI, 1995, 7.

Herkov, Zlatko. *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*. Sv. 1. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956., 66, 109, 483.

Herkov, Zlatko. *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, Sv. 2. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956., 278.

Jembrih, Alojz. »Još o Kotoripskim protokolima.« U *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju. III. zbornik radova sa znanstvenih skupova Krapina 2010. i 2011. godine*, ur. Alojz Jembrih, 264, 266. Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 2011.

Kalšan, Vladimir. *Međimurska povijest*. Čakovec: Vlastita naknada, 2006., 136, 162, 195.

Katičić, Radoslav, ur. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Knj. 4, Sv. 10, *Pedníc – Poniznomolben*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za hrvatski jezik HFI, 2005., 144.

Požar, Hrvoje. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Sv. 73. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1966., 297, 310.

Internet stranice:

Draškovec, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Dra%C5%A1kovec> (posjet: 04. 11. 2015.)

Kanaszi, <http://emedjimurje.rtl.hr/medjimurski-rjecnik/slovo/k> (posjet: 04. 11. 2015.)

Lengyel, <https://www.google.hr/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=prevoditelj> (posjet: 10. 11. 2015.)

Pfund, <https://de.wikipedia.org/wiki/Pfund> (posjet: 04. 11. 2015.)

Žganica, <http://emedjimurje.rtl.hr/medjimurski-rjecnik/slovo/z> (posjet: 04. 11. 2015.)

Šintar, <http://emedjimurje.rtl.hr/medjimurski-rjecnik/slovo/s> (posjet: 04. 11. 2015.)

Transilvanija, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Karaguni> (posjet: 10. 11. 2015.)

Žganica, <http://emedjimurje.rtl.hr/medjimurski-rjecnik/slovo/z> (posjet: 04. 11. 2015.)

PRILOG

(GRADA – DRUGI DIO KOTORIPSKOG PROTOKOLA)

Protoculum novum Oppidi Kotoriba Inchoatum

Anno Domini milesimo septingentesimo vigesimo quarto

1. Kotoriba, 9. studenog 1769. Odredba o plaći bilježnika.

Ano` Dnì 1769. Die 9a 9bris dokoncsali szu Prisesniki i Obchina da Notarius na Letto dan bude placse imal vu gotoveh penezeh Ranyiskov chetirinaiszt.

2. Kotoriba, 21. veljače 1775. Polaganje birovskog računa trgovištu.

Anno 1775 Die 21a February daszu Dolenchich Matok Namesztnik pokojnoga Birova Horvath Janussa Leta 1773ga pred nami zdola podpiszanemi pravicsnoga rachuna dali Varassu, ý da nikaj neszu dusni osztali, Szvedochimo. Die, & Anno ut Supra.

Horvath Gyura Veliki Birov.

Mattos Sztanko Priszeznik.

Ivanus Mihaly Priszeznik.

Obbagyi Mihok Priszeznik.

Globlek Miklos Priszeznik.

Kovach Mikok Priszeznik.

Poterpach Martin Priszeznik.

Meleg Steffan z-obchine.

Zvosecz Terko Priszeznik.

Fundak Peter z-obchine.

Sziarto Ivan z-obchine.

Szmerk Martin z obchine. (p. 94)

3. Kotoriba, 2. siječnja 1775. Izbor bormeštra i polaganje birovskog računa trgovištu.

Anno 1775 Die 2da Jannuary Posztavleniszu od Priszesnikov, ý od obchine z jednakem pri volenye-me Bormestri.

Pervi illiti Sztaressi: Priszesnik Poterpach Martin.

Drugi illiti Mensi: Z obchine Fundak Peter Senior.

Mi zdola podpiszani Birov ý Priszesniki, takajse nekolihkmi z med obchine valujemo, ý znano csinimo vszem komsze prisztoi da Letta 1774toga Birov Ivanus Mihaly ieszu pravichnoga Rachuna pred nami dali ý da nikaj varassu niszu dusni osztali.

Die 22a Febr. 1775.

Horvath Gyura Veliki Birov.

Globlek Miklos Priszesnik.

Dolencsics Matok Priszeznik

Szmerk Martin

Mattotek Josef Priszeznik

Zvosecz Mihok

Markulia Terko Priszeznik	Fundak Petes Sen.
Poterpach Martin Priszeznik	Radmanics Martin
Zvosecz Terko Priszeznik	Meleg Steffan
Mattos Sztanko Priszeznik	Vidovics Janko
Horvath Sztanko Priszeznik	Kuzman Gyura
Obbagyi Mihok Priszeznik	Szyart(?)o Ivan
Kovacs Mihok Priszeznik	Fundak Peter jun.
Z Obchine.	Skoda Josef.
Sziladi Mihaly	Szabol Pavel.
Szmerh Gyura	Obbagyi Steffan
Karloczy Martin	Vuk Steffan
Mravlyak Matok	Daczar Mihaly
	Skoda Jakop
	Fundak Josef. (p. 95)

4. Kotoriba, 6. ožujka 1779. Odredba o hrani za hajduke.

Anno 1779. Die 6a Mar. dokoncsanoje med priszezniki vse zkupa buduchih, da na hranu hajdukova od vezda Budu Veliki Birovi imali vszako Letto da bude Lettina, y Varas dobi, od Varasske Sztrani pet derveneyh id est 5. Cub kahko goder bude varas imel, takvoga Zitta, ako pak nebi Zitka bilo vu penezi nadomesztitisze mora.

5. Kotoriba, 2. ožujka 1775. Izbor prisežnika.

Anno 1775 Die 2a Mar Ieszu posztavlyeni Priszesniki z-med obchine koi budu na blaznike pazili ovi podspiszani

Veszi Gyura. Zvosecz Misko.
Skoda Josef. Zvosecz Mihok.
Fuss Josef. Vlasich Josef.
Karloczy Mart`. Czukolicz Andros.
y Priszezniki vszi.

6. Kotoriba, 25. ožujka 1775. Izbor i obveze vahtara, izbor i plaća čordaša.

Anno 1775. Die 25a Mar. Vahter posztavlyen y zapriszezen Jankoczi Matok, koi bude po pol nochi vikal, y pazil y Bude imal Letne placse f 8. X=

Die ead. Odregyeniszu za orusja koi budu vsigdar gotovi vu pogibalnom ognjenom vremenu ovi
Veszi Gyura, Zvosecz Misko. Skoda Josef. Zvosecz Mihok, Fuss Josef. Vlasich Josef. Karloczy Mart`. Meleg Stefan. Markovics Mart`. Szabol Pavel. Vidovics Janko. Fundak Martin. Fundak Gyura. Ujlaki Janos. Trajko Mihok Led.

Ead. Csordassi szu posztavlyeni, Purich Matok, Gyungyos Martin, Horvath Thomas. placse budu imeli, od dveoh Krav sira jednu portiu, illiti 1/8 Cub. od chetverih Krav jeden hleb kruha. od szakoga jalovcseta 1 krajczar. (p. 96)

7. Kotoriba, 26. listopada 1775. Odredbe o plaćama za birove, bilježnika, kapuša, lugare, postolara, brodare, vahtara uz potvrđivanje prisežnika.

Anno 1775. Die 26a 8 br (?) Ano 1776 Zkupa Szpravlyeni Priszezniki, y obchina jeszu posztavili (za) Velikoga Birova, Maloga Birova, Capussa. Logare y Mezzö Pasztora, koim y navadna placha za Imenom vszakomu ovdesze posztavlya.

	»f«	Xr
Za Velikoga Birova Kovach Miholy (Mergyatho Sztanko)	» 25«	-
Item na Csisme	» 2 »	-
Za Maloga Birova Szmerk Matek (Fuss Josef)	15	-
Item na Csisme	2	-
Za Capussa Kukulich Gyura potvergyen	12	-
Item na Csisme, y Skerlyak	3	-
Za Logara Balogh Ivan	8	-
Item na opanke	-	24

Za drugoga Logara na Leszkovecz, ý Fizes Markan			
Jakob potvergyen	5	-	
Item na opanke	-	21	
Za Mezzö Pasztora ... na opanke	-	30	
Za Nottariussa Tuboly Janus potvergyen	40	-	

Item 10ru pod derva foringu	Suma	»113«	15
Za Brodara Csukulicz Andras potvergyen.			
Za drugoga Brodara Vlasich Marko posztavlyen.			
Za Vahtara Kukulich Gyura potvergyen	8	-	
Za Drugoga do letta potvergyen Jakonczi Matek	8	-	
	Summa	» 129 »	15
Priszesniki			
Ivanus Mihaly	P	Fundak Peter Sen.	posztavlyen.
Globlek Miklos	o	Skoda Jakop	
Mattos Sztanko	t		
Horvath Sztanko	v		
Zvosecz Terko	r		
Markulia Terko	g		
Poterpach Martin	y		
Mattotek Joseff.	e		
Obbagyi Mihok.	n		
Kovach Mihok	i		
Horvath Gyura	(p. 97)		

8. Kotoriba, 27. listopada 1776. Izbor birova i varaških sluga.

Anno 1776o Die 27a 8br (?) Ao` 1777o Szkupa Szpravyleni priszezniki, ý obchina pred Goszpodam Varmegyinszkom Gna Pavlov Horvata Eshuta, ý Gna Lisziaka posztaviliszu Birova Velikoga, ý Maloga, ý Szluge druge Varaske ovak naimre.

Veliki Birov Matotek Josef, mali Fuss Joseff, Hajduk, ý Vahter Kukulics Gyura, Logari prvi Latin Gyura Varga, drugi. Mezö posztor Sebastian Blas.

Paletasi Balog Andras, Herman Jakop. Vidovich Matek ý Bayesa Imbri.

Brodari Csukulicz Andras, Vlasich Marko.

9. Kotoriba, 6. travnja 1777. Tužba protiv brodara.

Anno 1777. Die 6a Apr. z kup zpravlyenyi priszezniki. Brodare Csukulicz Andrassa, ý Vlasich Marka zbog nepokornoszti, ý hmanyega jezika, ý rechi: kajszu rekli Priszesnikom da ieszu czigani, ý ni pravichni: ieszu vun verseni, ý meszto nyih posztavlyeni iesý prisegliszu Vlasich Josef, ý Rogusa Thomas.

10. Kotoriba, 24. rujna 1777. Tužba Badacsa Mihoka protiv sina zbog neprimjerene uporabe sile.

Anno 1777 Die 24a 7br Dossel je Pred Prisesnike Badacs Mihok (?)tusecsi Szvojega Szina Josefa da ga je doli hitil za Laszi, bilbi vreden vu vuzu veksu dati, ali gledecs na Sztaroga Ocza stobiga bil hranil, zato na ocsinszku molbu jeszu mu doszudili 12. palicz verdar ni vech priel nego palicz 10.

11. Kotoriba, 4. studenog 1777. Izbor birova i varaških sluga.

Anno 1777 Die 4a 9br Szkupa buduchi Priszezniki, ý Obchina ieszu zebrali, ý posztavili, Priszeznike, ý Birova Velikoga, ý Maloga ý druge Szluge varaske najmre. Veliki Birov Obbagyi Mihok mali Birov Petracz Misko Priszesniki Sziladi Martin ý Fus Josef. Drugi Priszesniki pak ieszu potvergyeni. Hajduk Kukulics Gyura. (p. 98)

Paletossi jeszu posztavleni. Szterbad Gyura Petracz Gyura Fundak Gyura Matan Martin. Sziladi Vida Mart`.

Logari Balogh Ivan, Pavchecz Marko.

12. Kotoriba, 3. siječnja 1778. Izbor bormeštra.

Anno 1778 3a Jannu` Szkupa buduchi pri Birovove hise Priseszniki, y Obchina, na czelo letto jeszu zebrali Bor-Mestre poleg Arende Szlavnoga Grada Contracta ovi najmre. Veliki Bor Mester Kovach Mihok, mali Vidovich Matok.

13. Kotoriba, 27. ožujka 1778. Izbor i odredbe o službi vahtara.

Anno 1778 Die 27a Mart` Szkupa buduchi pri Birovu Priseszniki ieszu posztavili Vahtara Jakonczi Mateka kojemu obećsali jeszu z Csismami f 10. za koju plachu bude dusen vszaku nocs dva puta po varasu vikati, y dobro na ogeny paszku imeti, poleg toga da bude velika szila Szlugam varaskem dusen bude pomagati.

14. Kotoriba, 10. svibnja 1778. Tužba zbog ispaše junca iz Draškovca.

Anno 1778. Die 10a May z Draskovecz Vlaoh Imbri dal je tusbu pred prisesznike, da junecz nyegov pri nassem Kotoribszkem Bukovchan Jakopu nahagyen od philipovoga Ao` 1777. do denesnyega dneva pri nyem bil poleg bogodbe, pokeh dob pred szlotom odegnati nije po uffal. Zato pokeh dob od terminussa recheni Bukovchan Jakop duse hranil, y zkerb za nyega noszil. obravnali jeszmo nyemu f 2. d 50. Csordasu d 10. Med prisesznike poleg Articulosev gdi bi morali dati d 40 naplatil je d 15.

15. Kotoriba, 24. svibnja 1778. Izbor novog hajduka nakon smrti starijih hajduka.

Anno ut supra Die vero 24a May Szkupa buduchi Priseszniki y obchina po szmerti hajduka Kuko-licsa, y Simuna Gorichancza pred tiednem osztavlenye hajducsie posztavlyen je z hajdukom Vlasich Martin, koi od ovoga dneva za vernu Szlusbu bude placse imel do Dneva 1a 9br 1778.

16. Kotoriba, 31. listopada 1778. Izbor birova i varaških sluga.

Anno 1778 Die ul` 8 br Szkupa buduchi Priseszniki, y (po) obcsina poleg buducsi Gpon Commissar Lisziak ieszu posztavili Velikoga, y maloga Birova, Szluze Varaske, y Brodare (p. 99)

kojega y Gpoda Commissari Gradszki y Varmegyinszki jeszu poterdili. Najmre.

Veliki Birov. Zvosecz Terko. Hajduk Hosrvatics Josef

Mali Biro. Globlek Stefan Logar lvi Markan Gyurelo

Prisesznik Petracz Mihok. Drugi Bukovcsan Marko

Ieszu Posztavlyeni, drugi pako Priseszniki, Notarius y Brodari potvergyeni ieszu.

17. Kotoriba, 31. prosinca 1778. Izbor bormeštra.

Anno 1778. Die ult` Xbr Szkupa zpravlyeni Priseszniki, y obchi ieszu premenili Bor-Mestre, y posztaviliszu Horvath Gyureka, y Petracz Mihalya Prisesznike.

18. Kotoriba, 2. siječnja 1779. Zapis o pronađenom željezu sa starog broda.

Anno 1779. Die 2a Jan z Sztaroga Broda odparano zselezo vagnyenoje, y najdeno 341 lb. Item csavlyi n 65 koje zselezo, y csavli vu Varasku klet Szranyenoje.

19. Kotoriba, 20. ožujka 1779. Spor oko zemlje na Gornjem polju.

Anno eod. Die 20a Mart` Szkupa buduch Priseszniki Pri Birovu da pokojnoga Fundak Mihalya dela na Gornyem polyu pri nemske sati budu Szesztre, tojeto Lesovicska y gadancsina ladale koje budu lese verhe vszakojacske odbavlyale, y pokehdo vezda Fundak Janko ono istu Zemlu z tretine van dal y poszejanoje zato za ovo letto budu Szesztre nyegvoga dela (szej) delale. (p. 100)

20. Kotoriba, 30. kolovoza 1780. Potvrda o otplaćenom dugovanju kotoripskog mesara Ivana Vugrinchicha dubravskom mesaru od strane trgovišta Kotoribe, popis naplaćenih dugovanja.

Ja od zdolja podpiszani Pred zdolja podpiszunemi y postuvanemi Varassa Kottoribszkoga Birovom y Priseszniki. Dajem na Znajnje Vszemu y Vszakomu pod Koj goder Obran illiti Licze Goszpoczko doide, da Varas nas Kottoribszki Ivanu Vugrinchichu (nas) Szplatilje dugovajnja z dolja podpiszana z ba(?) zroka kaiti Meszaru Dubravszkomu Dussen osztalie raniskov trinaist, y devet grossi id est fnos 13. x` 27. Za Ko y duse` Meszara Dubravszkoga mi naplatili iz Kasze nasse Varaske vu Raniskov 11. y grossi 10. jesmo, zvun su kojega veruvajnja radi, Dajem ov moj Testimonialis Piszano vu Kottoribi den 30ti Aug` 1780.

Lisniak Sander Komissarss

Pred Nami

Joseff Fuss Velikom Birovom x

Terko Markuli Prisesnikom x
(Andras) Mihalý Kovachom Prisesnikom x
Kak najmre

4 hakli

3 Sroti

1 Vaga zdelami ý Zlanczi

1 Vosse

1 Obrochnjak

1 Velika Vaga, Dugovajnja Vsza ova za date naplascena Meszaru Dubravszkomu Stephanu Lenýgchu jeszu.

F. S. (p. 101)

Ova Pako podpiszana Dugovajnja va Meszniczi Nahagyajusze Meszara, Ivana Vugrinchicha kak najmre.

1 selesni roster na Obloku za 33. x

16 mali Haklov pred oblokom gdesze Meszu Veszi za 20. x

1 resetka drevena za 15 x

Koja po Birovu Varaskomu njemu naplachena jeszu Suma 1 f 8 x

Ova pako dugovajnja nahagyajusze vu Meszniczi kojaszu ý predi Varaszka bilja kak najmre!

1 Selesni lb od 6 funtov

1 ----- od 4 funtov

1 -----od 5 funtov

1 -----od 2 funtov

1 -----od 1 funta

1 -----od ½ funta

1 -----od ¼ funta

Idem qui Supra M.

Dussenje onda od vszeh gornje Summa Ivan Vugrinchich osztal meszaru Dubravszkomu Steffanu Lengýelu 49 xr koje tulikaise Birov naplatilje, kak onda vsza ovagori napiszana Dugovajnja Varassa Kottoribszkoga osztalja jeszu. (p. 102)

21. Kotoriba, 31. prosinca 1780. Izbor bormeštra te odredbe o prodaji vina i rakije.

Anno 1780 Die 31a Xbr Szkupa buduchi Priseszniki , ý obchina jeszu zebrale Bor Mestre (?)ato 1781 ý posztaviliszu ovak.

Veliki Bor Mester Matotek Josef Prisesznik

Mali Bor Mester Szpatria Andras z med obchine

Ead. Dokonchanoje da odvezda prekorusze nikomu nebude Szlobod Tersiti na Meczle vino, niti Sganiczu, ý akosze koi vu takvom dugovanyu popadne v Contraband musze zeme.

22. Kotoriba, 18. ožujka 1781. Izbor i odredbe o čordašima.

Die 18 Martý Zkupa buduchi pri Birovu Priseszniki jeszu posztavili Csordasse Purich Matoka, ý Jankoczi Blaseka koi budu placsu imeli, od 2. krave 1/8 Cub. Sita, od 4 krav jeden hleb kruha, ý od vsakoga jalovsceta f 8 1xr. Ead. polyszki Csuvarý posztavleniszu Horvath Thomas, ý Baycsa Jakop. koi budu imeli placse. Na Meszecs f 1 x 30.

22. Kotoriba, 28. travnja 1781. Odredbe o službi živodera.

Anno 1781. Die 28a Apr. Szkupa buduch Priseszniki pri Birovu jeszu vu Varas Kottoribski prieli Sintara, kojemu obechaliszu da hisicshu z varaskemi Sztroski napraviu, koi bude dusen Varassa zobsztun sznasiti, od velikoga Marseta bude placsu imel po tri grosse. od mensega po tri poture koje pak Mense dugovanye bude za obszun oguli, goszpodar Marseta budemu Meczel vina daval, ý kruha szira jeszti.

23. Kotoriba, 28. listopada 1781. Izbor birova i varaških sluga.

Die 28a 8br Ani 1781 (?) Ao Militari 1782 Szkupa buduchi Priseszniki, ý Obscina poleg buduchi Gon Dvorszki dolnyi Kralevecz ý Priseszniki poleg toga ý Varaski szlugi kak na drugi kraj budeti videti.

Najmro: (p. 103)

Veliki Birov Kovacs Mihaly

mali Birov (Pogorelec Misko) Legni Matyas

Notarius Tuboly Janus confir

Priszesniki

Markulia Ferencz confir. Ivanus Mihaly confir. Fuss Josef confir. Horvath Sztanko confir. Horvath Gyuro confir. Sziladi Mart` confir. Matos Sztanko confir. Matotek Josef confir. Petracz Misko confir. Vidovics Matek elect. Joseph Szabolics electus.

Hajduk (Duklin Josef) Horvatics Matek

Brodari potvergyeni.

Rogussa Tomas. Logar potvergen

Remenar Matek. Markan Gyurek.

Vahtari. Jankoczi Matek.

(Duklin Josef) Horvatich Matek.

24. Kotoriba, 31. prosinca 1781. Izbor bormeštra.

Anno 1781 Die ultima Xbr. Szkupa buduchi Priszesni, ŷ obchina jeszu posztavili na dojduche letto 1782. Velikoga Bor Mestera Fuss Josefa maloga Bor Mestera Horvath Martina.

25. Kotoriba, 13. travnja 1782. Pogodba sa svinjarima za plaću.

Anno 1782 Die 13a Apr. Priszesniki Szkupa buducsi pogodiliszu Kanasze, koi budu imeli placsu od jedne Sztare Szvine po dva grossa, od dveoh Letto Sztare tak po dva grossa, hrana pako bude od dveoh Sztare Szviny jeden den. (p. 104)

26. Egerszege, 5. prosinca 1803. Limitacija cijena mesa, kruha i ostale hrane u županiji Zala.

Limitatia

Mesza kruha ŷ osztalih Dugovanyi po Szlav. Zaladianszke Varmedyü vu presesznom 5a Meszecza Xbra 803 vu Varassu Egerszege dersanom obchimzkom zpravischu napravlena, jakost szvoju 1a dneva Januar` dojduchega letta 804 zadobiti hoche ŷ zaradi marlivoga obdersavanya z ovim razglasnjesze. najmre

	Xr. d.		Xr. d
Govedina po Varaskih ŷ Tran-		Kiszeloka Szira	5 -
senalszkih ŷ vu kojih szolda-		3 Jajcze	3 -
ti lesziu funt	9 -	Pische jedno	12 -
Govedine sunt po vszeh Drugih		Kokot ŷ Kokos	20 -
mesztah jednako	7 -	Kopun	30 -
Teletine vszigder jednako funt	10 -	Racza	24 -
Szvinszkoga mesa funt	10 -	Guzka	51 -
Ovchetine funt	5 -	Podhranyena mladina Puran	
Podvunyenih Szuhih Szlanin	30 -	Prasze kak sze dobiti more	
Friskih Szlanin	24 -	Oczta vinszkoga maszlin	7 -
Szala 1 lb	36 -	-/- jabuchnoga	4 -
Loja 1 lb	16 -	Leche maszlin	5 -
Szopona -/-	22 -	Boba	5 -
Belih Szvech 1 lb	27 -	Basulya	5 -
Chernih	22 -	Proszene Kasze masilni	6 -
Hersenoga Kruha funt	3½ -	Hajdinszke -/-	6 -
Psenichnoga Kruha	4½ -	Jachmene -/-	5 -
Zsemlya iz Mum melye			
5 Lotov imajucha	1 -	Jedna portia Zelja	1½ -
Zsemlya iz ordinor Melye		-/- Repe	1½
7 Lottov imajucha	1 -		
Mund melye sunt	8 -		
Melye 2aClassifia	7 -	Ova Limitatia imasze marливо razgla-	
-/- 3a -/- ordinat	5 -	sziiti, ŷ Kadi mesznicze jeszu na mesz-	

Szoli funt kade szu szolarnicze	4	-	nichka vrata pribiti. Zapovedasze na
Szoli funt kade Szolarnicz nega			dalye ostru ý pod kastigu meszara
Na kamenye	-	6½	prikladno k Limitatie meszu dersati
-/- -/- na funte	-	7	Pekom z Semlyu. Pekariczam Kruha
Putra 1 lb	24	-	poleg Limitatie tersiti ý vszem Ko-
Prekuhanoga maszla 1 lb	36	-	jel sze ova Limitatia dotiche verno
-/- -/- jen maszlin	48	-	obdersavati. Dano vu Pribiszlav-
Mleka jen maszlin	4½	-	czi 19a Xbra 803. Veliki Szudecz m.p.
Verhnya -/-	9	-	

27. Kotoriba, 10. kolovoza 1783. Kazna zbog noćnog klanja stoke za mesara Terka, postavljajanje nadglednika za vodu.

Anno 1783. Die 10a Augusti Szkupa buduchi priszesniki pri Birovu dokoncsali jeszu, da ako Meszar Terko vu najmensem hmanyszti proti Limitatie kak ý vezda da vnochí klat, v lovisze, bude imel dvanaiszt palicz, ali birsaga dvanaiszt ranyiski bude moral platiti.

Item posztavleny ieszu na pute koi budu vu desgyenom, illiti vodenom vremenu vodu doli puschatí poleg zapovedi Szlavne Varmegye

pervi, illiti Inspector Herman Jakop.

2gi Dervenkar Josef.

3tio Lesziak Matok.

4mus Tislar Andras.

prek Mure

1mus Vargovics Peter

2dus Toplacsu Zett Si(?)on

3tius Vuhmanics Blas (p. 105)

28. Kotoriba, 27. listopada 1783. Izbor birova, hajduka, lugara, paletaša te potvrđivanje starih prisežnika.

Anno 1783 Die 27a 8br poleg Comissie Szlavnoga Dominiuma Gpon Vice Dvorszki Varý, ý Gpon Comissar Lisziak poleg Buduchi jeszu posztavleni Birovi, ý Priszesniki ovak najmre.

Veliki Birov Szabolics Josef.

Mali Birov Vlasich Josef.

Priszesniki Sztariszu potvergyeni

Skoda Mart` posztavleni.

Mart` Ivanus meszto Ocza posztavleni

Hajduki Kurjan Andras, ý Markan Gyuro.

Logar Balogh Ivan.

Paletassi

Loncsarics Josef. Csanyi Gyura. Dolencsics Matek. Markovics Janko. Kallan Andras.

29. Kotoriba, 29. prosinca 1783. Izbor borbirova (bormeštra).

Anno 1783. Die 29a Xbr Szkupa buduchi Priszesniki, ý Obcsina, pri Birovu postaviliszu Bor Birove oveh najmre.

Veliki Bor Mester Petracz Mihaly Priszesnik

Mali Bor Mester Legin Matyas z obchine. (p. 106)

30. Kotoriba, 25. rujna 1785. Odredbe o zvonarovoj plaći i obvezama plaćanja trgovištu te izbor zvonara.

Anno 1785. Die 25 7 br` Szkupa buduchi Priszesniki ý Obchina pri Varaski Hisi naravnaliszu plachu Zvonarovu ovak najmre:

		f	xr
Od Mertvoga	{	od Muskoga kada bude zvonil	- 12
		od Senszkoga	- 9
		od deteta	- 6
Zvan toga		od vszake hise jedna dervencsisza sitta.	

Arendu nebude plachal, nego Portiu, (y katansku hranu bude moral davati)

Adda ov iszti den najmre: Die 25 7br posztavlyenje za zvonara Herman Jakop.

31. Kotoriba, 31. listopada 1785. Izbor birova i hajduka te potvrđivanje prisežnika.

Anno 1785. Die 31a 8br Szkupa buduchi Priszesniki, ý obchina pri varaski hisi, pred Gponom Kasznarom Szlav` Dominiuma Poszlanom posztavili szu Birova Petracz Mihalya z 27mi votumi, maloga Birova Matos Misku z obchinskam volyum, Ravno tak hajduka Matianecz Miklosa, koi bude ý vaktar szkupa zobchinszkum volyum. Priszesniki pak potvergyeni jeszu.

32. Kotoriba, 3. prosinca 1789. Odredbe o povećanju plaće birovima, bilježniku i kapušu.

Anno 1789. Die 3tia Xbr Szkupa buduchi Priszesniki, ý Obchina jeszu naravnali Placsu notariussevu, ý Birovovu, zato kajti kada budu vu varaskom poszlu doma poszluvali, nebudu f kak do vezda f varasko poleg zapovedi Szlav` Varmegye trossili, zbog toga placha imsze pobolsava ovak najmre:

	f	xr
Velikomu Birovu pobolsana f 10 ovak budu imeli	37	-
Malomu Birovu pobolsana f3 in Suma bude imel	20	-
Notariussu pobolsana f 12 bude imal	58	-

Kada pako van po poszlu varaskom pojdu Notarius, Birov, ali koi Priszesnik na vszaki dan budu imeli 15 xr.

Kapussu Kuren Andrasu pobolsanaje f 3. In Simul bude imel »18.-

Stem Zitta bude imel seszt dervenyeh, ide(?) 6. Cub. (p. 107)

33. Kotoriba, 1804. Popis prodane stoke sa cijenama kupljene stoke, mase, sume prodanog mesa, kvara i dobiti od prodanog mesa.

De Anno 1804	Za kuliko Vase			Vudi Summa		kvara		Dobicska	
No (?) a 8 x laro,	kupleno			iz prodanog mesa					
Loÿ a 18 x	f	x	lb (No)	f	x	f	x	f	x
½ volyi iz Golomboka	126	-	700	93	20	}	-	6	38
Loÿ	-	-	56	16	48				
Kosa	-	-	-	22	30				
¾ volyi z Bresznice	156	-	752	100	16	}	17	38	-
Loÿ	-	-	52	15	36				
Kosa	-	-	-	22	30				
5 Juncz od Math. Szaboly	9	30	70	9	20	}	-	3	20
Kosa	-	-	-	3	30				
6. Teliczu od Janus Vollar	24	-	154	20	32	}	-	4	2
Loÿ	-	-	5	1	30				
Kosa	-	-	-	6	-				
7/8 volyi dva z fichahata	140	-	635	84	40	}	20	32	-
Loj	-	-	41	12	18				
Kosa	-	-	-	22	30				
9. Juncz od Bellovari	25	-	160	21	20	}	-	4	26
Loj	-	-	7	2	6				
Kosa	-	-	-	6	-				
10. Telicsa od						}	-	16	-
Matottek AmN	35	30	190	25	20				
Ovdi prichnesze Loj	-	-	13	3	54				
po 9x Kosa	-	-	-	6	-	}	-	-	-
11. Telicsa od Babicha 26	30	150	22	30					
Loj	-	-	7	2	6				
Kosa	-	-	-	7	-	}	-	5	6
12 -/- (?)nik Sziladi	33	30	162	24	18				
Loÿ	-	-	7	2	6				
Kosa	-	-	-	7	-	}	-	6	-

13 -/- od Stan Zvosecz	29	30	150	22	30	}	-	-	2	24
Item po 8 x Loj	-	-	8	2	24					
meszu Kosa	-	-	-	7	-					
14 Krava od Steph										
Koracs	29	30	160	21	20	}	-	-	-	29
Loj	-	-	5½	1	39					
Kosa	-	-	-	7	-					
15 -/- Jacob Lattin 26	-	157	20	56		}	-	-	4	2
Loj	-	-	7	2	6					
Kosa	-	-	-	7						
16/17 Juncza dva										
Vugrincsics Josepha	56	-	320	42	40	}	-	-	6	58
Loy	-	-	21	6	18					
Kose	-	-	-	14	-					
18 od Joa` Lukariy Krava	43	45	265	35	20	}	-	-	4	38
Loj	-	-	18½	5	33					
Kosa	-	-	-	7 f	30					
19 od Mall:Maltar Krava	35	30	170	22	40	}	2	11	-	-
Loj	-	-	10½	3	9					
Kosa	-	-	-	7	30					

40 43 42 3

(p. 108)

20 od R. Jos. Vlassics

Krava	41	-	208	27	44	}	2	19	-	-
Loj	-	-	11½	3	27					
Kosa	-	-	-	7	30					

21 od Stane Zvossecz

Krava	39	30	206	27	28	}	2	26	-	-
Loj	-	-	7	2	6					
Kosa	-	-	-	7	30					

22 od Gyura Skoda Le(?)

Krava	36	-	191	25	28	}	1	5	-	-
Loy	-	-	6½	1	57					
Kosa	-	-	-	7	30					

23 z Leg(?) Telicza

Loj	21	-	143	19	4	}	-	-	7	10
Kosa	-	-	5½	1	39					
	-	-	-	7	30					

24 -/- Krava

Loy	31	-	163	21	44	}	2	36	-	-
Kosa	-	-	7½	2	15					
	-	-	-	7	30					

25 3 z Lubrega Krava

Loy	38	-	180	24	-	}	2	36	-	-
Kosa	-	-	13	3	54					
	-	-	-	7	30					

26 Krava od Kopaszicsa

Loy	40	-	210	28	-	}	3	-	-	-
Kosa	-	-	3	-	54					
	-	-	-	7	30					

27 Telicza z (?)mya

Loy	26	-	127	16	56	}	-	-	-	38
Kosa	-	-	4	1	12					
	-	-	-	8	30					

28 Krava -/-	34	-	160	21	20	}	1	28	-	-
Loy	-	-	9	2	42					
Kosa	-	-	-	8	30					
29 -/- -/-	35	-	170	22	40	}	1	28	-	-
Loy	-	-	7	2	6					
Kosa	-	-	-	8	30					
30 -/- z Pusta`	41	-	207	27	36	}	-	6	-	-
Loy	-	-	16	4	48					
Kosa	-	-	-	8	90					
31 z Szigecza 3 Krave	104	30	530	10	40	}	-	-	-	49
Loja	-	-	30½	9	9					
Kose	-	-	-	25	90					
32 od Karloczi -/-	41	30	250	33	20	}	-	-	4	32
Loy	-	-	54	4	12					
Kosa	-	-	-	8	30					
33 na Pusztari Junecz	35	-	192	25	36	}	-	-	1	6
Loy	-	-	10	2	-					
Kosa	-	-	-	8	30					
34 od AnN Juss Kravu	30	-	144	19	12	}	1	24	-	-
Loy	-	-	3	-	54					
Kosa	-	-	-	8	30					
35 od Itegedussa						}	2	39	-	-
volyi sva	164	-	822	109	36					
Loj	-	-	64½	18	45					
Kose	-	-	-	33	-					
							19	23	14	47
(p. 109)										
36 krava z Lettenye 48	-	216	28	48		}	4	51	-	-
Loy	-	-	19½	5	51					
Kosa	-	-	-	8	30					
37 -/- z herdahclya	32	30	165	22	-	}	1	24	-	-
Loy	-	-	2	-	36					
Kosa	-	-	-	8	30					
38 Junecz -/-	37	-	167	22	16	}	3	14	-	-
Loy	-	-	10	3	-					
Kosa	-	-	-	8	30					
39/40 z Kolacsega						}	-	-	1	40
Iunde z ...	114	-	557	74	16					
Loya	-	-	38	11	24					
Kosa	-	-	-	30	-					
41 krava z Szerdakelya	32	30	173	23	4	}	-	-	1	10
Loya	-	-	7	2	6					
Kosa	-	-	-	8	30					
42/43 rolye 2 od						}	-	-	-	-
Hegedüssa	161	30	672	89	36					
Loja	50½	15	9	23	45					
Kosa	-	33	-							
44/45 -/- od Prahela	162	-	740	98	40	}	18	2	-	-
Loja	-	-	41	12	18					
Kosa	-	-	-	33	-					

46/47 -/- z fichahuza 146 - 731 97 28									
Loja	-	-	38	11	24	}	4	8	- -
Kosa	-	-	-	33	-				
48/49 -/- -/-	145	-	682	90	56	}			
Loy	-	-	36	10	48		10	16	- -
Kosa	-	-	80	39	-				
				65			4	0	2 50
							19	23	14 47
							40	43	42 3
							Suma	125 46	59 40
							Odzemem dobiska od kvara	59 40	
							Oszthane ische kvar	66	6 (p. 110)

34. Kotoriba, 1804. Isplate trgovišta za 1804. godinu.

Erogationys alio ie eodem Anno 1804

Detichu Laczky Nagy poleg pogodbe placheno 70 f

Krava jedna zbog fabrige messa vun Hichena na nye kvara 30 -

Messa pokvarjeno na jenkrat 160 lb na drugi put 20 lb

zkupa 180 lb po 8x vchini 24 -

Vu Bresnichu na Szenyem hodechi pod 1 42

Vu Golombog po volye (?) pod 1 24

-/- Kis Eoma(?) na Szenyem -/- 2 24

na Dernye -/- 1 18

vu Szigetecz -/- 1 48

vu Legrad -/- - 30

vu Lubreg -/- - 54

na Szemi Eloss plachena foringa y strossek 1 30

na fichahazu za passu placheno 5 (?)4

Jos. Lattinu za na binyanya chetra 21

na blisnessa meszta visse puta sem tam hodechni potrosil na czahu lettu zkupa 4 18

gazdi poleg navade placha 5

Summa 151 f =3

na me napiszani kvar prodasse k vundavanya 66 f 8

z kupa vszela kvara 217f 9

Prijetu je nupunoma Mihalya Mark(?)olic 325 f un

Anda vundavanye od vzemsze 217 f 9

Oszthane ische vu Casse povernuti 107 f 51

Die 23a Marty 1805 pod Dersanum Sessiom zgora zpomenutu Sumu 107 f 51 xr pod punoma polosil sig(?) (?) ut supra psente me Aloÿsio Horvathjn ju` Notario

35. Gornji Hrašćan, 10. rujna 1785. Popis vojnih prebjega, odredbe o trgovini između orsaga.

No 9 No 200 Bog Vam daj vsze dobro!

Od Szveske⁸³* Kralyevszke Vugerszke Cancellarie vezda tekuche Letto 1785 dan 22 Meszecza Aug`. nadosslaje milosztivna zapoved po kojoj vsemsze naznanye daje milosztivna Czeszarko Kralye(?)ha zapoved, da odszeh dob, toje ogl(?) od 1786 Letta dneva 1a Meszecza Januara nigdo k Szvetli Magyarszki Cancellary, kakti za valuvanye nuter nosziti pravdeno odregyeno verovanya vredno Meszto nikakvoga vise valuvanya naj ne vuchini, nego vu takvom poszlu poleg Pravdenoga Orszaga nassega vu Lettu 1729 nachinyenoga Articulusa vszaki Szebe naj ravna.

Szkochehic person izpiszavanye, koje poiszkati, y prieti zapovedasze

⁸³ * slovo S se u drugom dijelu protokola uvijek piše velikim slovom kad se nalazi na početku riječi, osim u jednom slučaju (snyim)

1. Ferenczi Andras drugacs Bugyi Czigan iz Slavnoga Miklos Eszerhazianszkoga regementa na Sztanovito vreme dimo puschen vu mestu Talya(?)r godische zvanom, Kattana kai 19ti den Juniussa vu rechenom Mesztu Senu Szvoju vumorechi pobegnul je Szrednje visinya chernih Laszih 34 Letta Sztar laszi zkup zpletene po katanszki noszi, v modrih hlachah, ý v Csismah hodi z guszlamí kruha ische, Vugerski, ý Cziganyski govori.

Csismanyi Janos drugach Liszi Mlinar v Menhe Szeli rogyen nishkoga Szuhoga sivota csernokosnoga kozlichasztoga oblichaja, csernih Laszih, jedno malo Nemski govori iz Samuel Gyula Regementa ovo letto dan 2. Meszecza August vnochi je Szkochil.

Meras Joseff iz Tergovischa Holich zvanoga zrodóm viszokoga Sivota, csernokosnoga ý dugolichnoga obraza, dugih Kosztanyeve farbe Laszih, obravih, van Sztojechih chernih ochih, Levu Nogu jedno malo poteza Nemski, ý Toczki dobro, Magyarszki pak jedno malo govori

Bern(?)atail Vilhelm iz Halabe, okolo 50 lett sztár, vre pred 13 letti, iz Tasnada szlavnog Srednyega Szolnoka Varmegye meszta Szkochilje, csisztoza dugoga obraza, viszokoga Sivota, csernih Laszih, onda je Laszi omatal, Pintariu zna Vugerski poszrednyem Nemski pak dobro govori, Karovlaski tulikaj-sse jedno malo razme.

Iz szlav` Baron Devinza regementa Toth Mihaly iz szela Udvari rogyen 33 Letta Sztar, Kalvin ose-nyeni, csernokoznoga obraza, Szerih Laszih, ý cherneh ochih.

Iz isztoga regementa Palop Janos iz rechenoga meszta rogyen 24 Lett sztár, Kalvin neosenyen okrugloga Szuhoga obraza Hergyavkasztih, Csernih ochih. (p. 114)

Iz Szlav` Birsagi regementa, Bekassi Joseff iz rechenoga Udvari meszta rogyen, 27 Lett Sztar, Papi-necz, Srednyega Sivota, chernih Laszih ý ochih.

Iz Devizianszkoga regementa Marge(?)a meszta rogyen Veszprem Mihaly 27 Lett Sztar, Kalvin, kozlichastoga obraza, Szehasti Laszih, modrih ochih.

Majer Tresa 20 Lett sztara Papinka Deklics szrednyega, ý chversztnoga Sivota punoga obraza jedno malo Kozlichasztoga, vu oblichaju, ý rukah Saltava, chernih Laszih, ý obravih, Szamo Nemski govori, 24. dneva Juliussa letto vezdasnye iz Taloske Hise vcherlenom mojderczu v cherlenoj pizani Szvilni Szuknyi vu Flanerczkom Zubuncseczu belom, cherlenim rubczu, ý z cherne kose chismah.

Pog Groffa Viskovicha imenom iz Priza 40 Lett Sztar iz Dalmatia Veneczianszki podlosnik Papinecz pri jednom Anglianszkom Kapitanu Szlusbi buduchi bledoga obraza doszta viszoki kakti na Seszt czipelisev belo (ý) chernih Laszih hi(?)u vu treh verszti pleche ý govori najvisze Latinszki, ý Agli-anszki, jedvo malo, ý Franczovszki, jedno malu iz Prizale rogyenu deklics Szobum je odpelyal koje Otecz z Knyigami tersi, ý zimenom Lovrencz Zovesze dva mlada pszicha Szobom ponassa, zkochil vezda tekuche Letto 13 dan Meszecza Juliussa, ý z Prisela izdvami hodnemi konyi zelenum farbum na dva kotacha zkochiami, ov kak povedasze 14ti ili 15ti dan Meszecza Juliussa vezda tekuche Letto u Tongresztu v Lipti chez noch prebivalje, ý odonud vu Nemski orsag puta je ravnal.

Svetli Czeszar milosztivno zapovedati dosztojalje da drevene kore na kuliko one za zgotavlanye koi csiszto potrebne ne bi bile naimre vu ovom vremenu, vu kojem hrasztovoga gubacsa falinge nego za takvu potrebochu najsze neobrachaju, da pache ý Kusnari zgubacsom vuchinyati na navuh najsze ravnaju, zaradi csesza ova milosztivna prepoved vsakomu na znanye dajesze ni drugach

Onem, kojem potrebno za ravnanye na glasz dajesze ona milostivna naredba da poszvedochenom Galiczianskoga orszaga ru(?)nu delu koje vu ov Magyerski, ali Erdelszki orszag nuter donassasze pod plachu dopuschasze nuter dopelyati, pod kojoj Vugerszkoga Orszaga takvo delo (p. 115)

vu Galicziu puschasze, Szuprotivnem nachinom zbog iz Galiczie, ali pak chez nyu vu ov Orszag, ali vu Erdelsku zemlyu na nyihovu haszen nuter donasajusze parteke, koje vu Czeszarszkom dersanyu pripravljajusze odredujesze, do Lengyelskoga poleg obchinszkoga Vugerszkoga, ý Erdelsko-ga Orsagov reda tri na Szto najsze plati, od zvanszke pako josche neprepovedane ovo milosztivno naregyenye je. Da ako ove vu ovom Vugerszkom, ý Erdelszkom Orszagu nuter dopelajusze ako Szamo vre navadna pechat vu Galicý od nyih naplachenaje vu ovom Vugerskom, ý Erdelskom orszagu potlam od takvih vech nikaj nebudesze plachalo.

Pokeh dob zpazivasze to, da kak berse gde, ali za chusinu, ali pak za lensku fabriku postavisze onde vu Szuszedczvu Lyuczva najmre vzimszkom vremenu kada pregyene obtersujesze, zato takovim nachin

dajesze, da od onud veksu haszen poznati mogu dlah zkup pregyenye, ý Lenszke fabrike gori podigavanje naj Sze priganyaju, ý dasze ova marlivoszt na vise podigne tulikajsze muske glave na pregyenye najsze truczaju.

I to tolíkajsze Szvetli Czeszar odrediti je dosztojal, da za czent vsaka iz Elefantove koszti napravljena parteka zvan Mesterskoga dela Anglipta imenuvane Mestrie zvan Tersztva najsze posztavi, ter zmed prepovedane parteke najsze rachune, ý polek onih nachina pri Harmiczah najsze zadersavaju.

Szvetli Kralýevszki Consilium naznanuje pred Szvetloga Czeszara vu tom milosztivno posztavleno odregyenye, da od szeh dob, nit po Varaseh nit po Szelah zvan na Telovo, ý Krisevszkoga Tiedna dersati navadnih procesih nikakve druge processie dersatisze neszmeju po ovih milosztivnih zapovedi krutosze prepovedaju. Dat. Hraschan gornyi 10a 7br 1785. Ladislav Bogdan Veliki Szudecz m.p.

36. Gornji Hrašćan, 25. rujna 1785. Popis kriminalaca i vojnih prebjega, odredbe o trgovini.

N10 no 243 et 256 Bog vam daj vsze dobro!

1o Nekoch Skochenih Person izpisavanye zbog priemanya milosztivno odregyujesze velika paszka. Paulini Janos Szuseny koi z nekojem Jurjem imenuvanem Szlepim Sztarczom, kakti Szusnom ý pajdasom z Szlav` Varmegyie Bersoth imenom vu mesztu Sz. Bedenih zvanom iz Gpczke Temnicze pobegnuch, vu meszti magasphant gore pretergajuch nekaju komoru 86 Rha` vuchu dah, ý vu drugih penezi oko 27 Rhan` ravno tak (p. 116)

onomu isztomu Meszti obcsinszki penez 300 Rhan` vubral vu Szlav` Eszterhazi Miklosa regementu Szlulilje, Mestrie Szvoje Spolar, rogyen pako je vu mesztu Valho(?) zvanom, chernih Laszih, Szuhoga dugoga obraza, male brade, vu rubachih, v gacsah, v Sztorichuhi, vu jednom pepelnate farbe vhrageyenum kepenku Szkochilje, zkupa od zgor zpomenenih pajdasom, koi zbog toga prieti, ý vu jeden ture biliszu posztavljeni gde od zvana vuse odrezajuchi, ter ponyem szebe doli puschajuchi pobegnuli ieszu.

2o Lesz Ferencz iz meszta Bogdan zvanoga Meszar 38 Lett Sztar, hergyavoga obraza, jakoga Sivota, chernih Laszih, vu Skuromodrenum z Szrebernemi gombi mentenu, na Selezne farbe deresasztom Konyu 2400 Rhanyiskimi 11ti dan Juliussa Letto vezda tekuche na Raczhianszki Szenyem prehagyajuch, od onoga vremena vu mesztu vise neha(?)esze.

3o Molnar Istvan Lyudomorecz Illti Sztanovnika Szin 22 Letta Sztar, Kalvin, neosenyen, viszokoga tenkoga Sivota, mustacsiga vezda prepadaju, chernokosnoga maloga obraza, dugih chernih Laszih, na pervo ruganij, ý doli puschenih do persih tenkoga ý tihoga govorenja, dole popuklenum glavum navađenje hoditi v Skerlaku, v modri Lachah, gombenum Lajbleczu v csismah, ý gachah Szkochilje.

4o Desetih Szrebernih Szvechnakov izpisavanye koje vu Lemberg Varassu negdasnyi Jesuvichki Czirkvi buducsi obradgyeni ieszu, zmed onih dve na jedno 3 csipelise vizzoki, ý ovi od zdola na tri noge, ý vszakom vuglu jeden angyel sztojecsi bilje, ý na Sztojechem na Szredi I. M. ime, ali pak navađen Jesuvichki czime r J. H. S. je Seszt pako na pervu formu Szpodobni, Szamo na ochi gledecs jedno malo mensi ieszu ravno tak dva ý oviszu Szrebra na dva czipellise vizzoki, ter na Sztaru formu y od zdola na tri noge nachinyeni, ý ovih na Szredi I. M. imeje zrezano

5o Nyers Anton Szlav` Vuzumzerinaszkoga Katanszkoga regementa na Szloboschinu puschen hata-na, koi z Szlav` Tolna Varmegyie pod imenom Gpode vice Comessa z nachinyenem (?)amisnem Lisztom nekoje vhanlyivoszti vuchinylje Szrednyega Sivota, plechah, ý pun, belnoga obraza, Suthashti Laszi, ý musztachev okolo 36 lett Sztar v Selenom Skerlaku kojemu na pervu na Skerlaku vu formi kosa bila je, kojega chiszto na ochih dolu puscha Vuzumzerianszkoga regementa vu cheli opravi, ý Szablu pripaszanu imajuchi z osztrogami na kratke Szare csismami je odisel, hlache pako med nogami zameschenum kerpum bile su zakerpane.

6to Jano Miholy, koi Arad varassa temniczu, ý na delu obszugyen na poszlu buduchi vuselje 31 Letto sztár, povedasze iz Maczedonie meszta Szilizan rogyenoga, vu Majkobala Lengyelszkoga Orszaga poleg Turszke megye rogyen ý Papinczemsze valuje, ali Sztaroverecz. chversztoga Sivota (p. 117)

chernih Laszih, ochih ý obravij chernoga sutoga obraza Magyarszkih gatyaj kratkih, ý rubachih v kepenku hodi, Muskovich, ý Karovlosski dobro govori, jedno malo poslzi, ý Vugerski zna Letta 1783ga po Szlav` Gyulai Samuela regementa na deszet Lett susanysztva bil je obsugyen.

7o Ssuberg Adama tolvaja persone izpisavanye koi na Saros potoku Miller Gyure Ladiczu razbijuch znye 51 Skudu vkradech vesz zrechenoga chloveka Szinom Miller Pavlom zkochilje, ov niszokoga ý

chversztnoga Sivota 25. Lett Sztar, chernokosnoga obraza, ý musztacsev, Laszih pak plechene noszi, zelenoga kaputroka iz Selenoga platna, ali iz bele kose gege, modre stonfe, koje od zdola zbelemi konczi zakerpani jeszu, ý pushu Stucz zvanu ý po Jag(?)rih nosziti dati navaden je bil, szablu musku noszi.

Med ovemi ý ovo milosztivno vszem na znanye dajesze da pri Kralyevskoga Soponszkoga Magi-sztratussu, ali pak pri osztavlene dechicze szkerb imajuchih Comissý sztanovit Samuel Groff zvani, koi pred 32a Letti vu Szardianszki Orszag preiti povedasze intereski penez 235 Rhan` d 46. Gotlib Arnolda koi vre pred 50mi Letti vu Sopronu niszeje videl, vu 50 Rhan` sztojechi capital. Rither Mihalya kojega vre pred 40mi Letti Sztanuvanya Meszto neznasze vu 160 Rhan` sztojechi capital. Sztanovitoga Czi-merman Mihalya Fux Jegerin Katte, Suse, ý Marianke jusen 65 Rhan` d 25. Ajginger Samuela, 62 Rhan` Karne(?) Lovrencza Barberszkoga deticsa, koi gdesze zadersava vre 20i Lett neznasze 52 Rhan` 50 d. Pauer Matyassa vu Erdelszki zemlyi osztavlene Decsicze 88 Rhan` 35 d. Zvun toga Sztanovitoga Valenta iz osztavlenih penez 200 Rhan` Grosingerim Magde 8. Rhan` 82 d. Laichnerin Trese ý Sebastiana 24 Rhan` Kvar` Christiana 40 Rhan` Sztanoviteh Jakoba, ý davida Sidovov Levi koi Leto 783 8 Rhan` 77 d. Nekojeza Meszarszkoga Deticha koi Tripenpah Vdoviczi poszudil je 13 Rhan` Grossinegerin Katte lanschko letto pri Soprona varas Strasa Masericzzi Szlusecse 17 Rhan` 70 d. gotovih penez nekuliko, nekuliko pak vu obligatoriah je zato ako gdo zmed oveh sive ý koga od zgor imenuvani poszel dotiche, takov pri sopronszkom Varassa chez jedno Letto najsze najavi.

Szvetli Vugerszki Kralyevszki Consilium milosztivno vszem naznati dosztoja, da Szlavne Bihar Varmegyie Pokojnoga Velikoga Szudcza Gpna Pengye(?) Mihalya Szin Gaboor imenom ovo Letto nekam sze potepel, zato ako gde bisze nassel vu zpomenenyu Varmegyiu ochinszkoga gibuchega, ý negibuchega imetka zaprieti, ý ravnati naj sze na ravno. (p. 118)

Milosztivno to odregyujesze da hosziterni, ý glasuvati poszudah, nosziti navadne zachimbe kak do vezda pripecsaloszeje vu orszag nuter donosanya najsze nedopuscha. Zato ztakvem terguvajuchi vanschki Lyudi taki nazad najsze ravnaju. Pokedob vszake fele zachimbe vu nassem orszagu tak, kakti ý zvanschkim mogusze pripraviti.

Pokehdob zpazujesze da zbog nepazlivoszti szelnih Priszesznikov Katani na Szloboschinu puscheni iz jednoga szela vu drugom iz jedne Varmegyie vu drugu Szim tam prehagyajuch tepejusze, zato Szvetli Kralyevszki Consilium zapoveda da od szeh dob iszti szelszki Priszeszniki veksu paszku na odpuschene Kattane imati moraju, dasze iz jednoga meszta, vu drugah naj ne prenasaju.

Penzes Gyura, Matusan Janus, ý Orha Gyura iz Kallosomnye meszto buduchi Ludomorcsov person izpiszavanye.

Penzes Gyura Kallosomnyeszki Sztanovnik mladenecz ý choerszt detecz csernokosnokosnoga cherlenoga punoga obraza, Ruganah Laszih Karovlaski ý Vugerski govori, zahagyeni bundi cherlenom Lajbleczu, ý szamih gatyah navaden je hoditi.

Matusan Janus rechenoga Meszta sztanovnik mlad, viszokoga Sivota, kozlichev ruganah, ý Suthaszti Laszih, Vugerski ne zna jako dobro, nego Karovlaski, zahagyeni bundi v modrom Lajbleczu navaden je hoditi.

Orha Gyura tulikajse iz rechenoga meszta sztanovnik mladoga, viszokoga Sivota, belopotnoga ý kozlicsevoga obraza, Vugerski nezna, szamo Karovlaski govori negda vchohi, negda vu Haszki bundi hodi.

Tarko Martin Szuseny koi iz Krassovianszke Varmegyie iz Grebes Kameralnskoga mesta, Sztarove-recz 30 Lett Sztar Szrednyega, ý chverstoga Sivota, chernokosnoga okrugloga, ý kozlicsavoga obraza, cherneh Laszih, Musztaczev, ochih ý obravi, po malo govori, ý to szamo Karovlaski, Chloveka vgovorenju negledi, nego Szamo doli gledecs govori, koteri zbog Ludomorszta, ý tolvajsztva na 8 Lett Szusansztva ý delo odszugyen 4ti dan Augus` vezda tekucsega Letta iz dela je izniknul.

Saidl Janos polek Tornih kol v trupi proszti szolda iz Becha vu Arad iduch v Pestu je zkochil iz Silezie Pe(?)gnire meszta 23 Letta Sztar, Papinecz, mladenecz, nisko chvesztnoga sivota, preczeh velikoga nosza, chernih ochih Nemski dobro, vugerski pako malo govori, koi jednoga Lajblecza, jeden par Szukna, jeden par hlach odneszelje.

Toth Ferencz vu mesztu Szalavarmegyie Chehiba rechenom rogyen, okolo 28 Leth sztar, nishkoga sivota, chisztoga, ý okrugloga obraza, kosztanyeve farbe laszih, ý obravah, mudrih ochih, magyarszki,

nemski, ŷ diacski govori, jedno malo debelo kak dabi kehlyav bil govori, prez Sene Vkaprol je, vezda tekuche leto Meszecz 7bra 2 gi dan iz Mihalyse vu jednom velikom na tri vugle zvezanom skerlaku, zelenem pruszleku, cherlenih Lachah, iz cherlenoga kordovana osztruga imajuchi chismah, ŷ v mon-durszkom Kepenku z Bermanya Skochil je. Dano vu Hraschani Super 25a 7bra 785. Ladiszlav Bogdan Veliki Szudecz m.p. (p. 119)

37. Gornji Hrašćan, 31. listopada 1785. Odredbe o carini i trgovini, popis kriminalaca.

No 16 Bog vam daj vsze dobro!

Szvetli Kralyevszki Consilium Kralyevszke Zmosnoszti szlednjucse miloszti vne naredbe na znanye dati dosztoja.

1o Ako nekoje obchine zimenom Contracti reversalissi, ŷ kakvi goder drugi szpodobni Liszti bisze nachinyali, da takvi szvoju Jakoszt zadobiju, potrebno je, dasze na takve podpiseju, ŷ zvun Pechati dasze ŷ obchinszka Pечат gore pritiszne.

2o Po isztom Szvetlom Consiliumu od szeh dob od hise do hise hodechi pozdravlivczy, ali drugi kakvi popevachi, kakti ochivesztni Petlari ostro prepovedajusze hoditi.

3o Szvetla Czeszarsko Kralyevszka Zmosnoszt miloszti vno dopusztiti je dosztojala, da od szeh dob na Tersztenom portischu prijemluhe narancsse, ali czitrone, olje ŷ vsakojachki prodavlivci szadi, od koih jednoga funta poleg Lanszkoga letta 29a dneva 7br van dane miloszti vne Kralyevszke Zapovedi 14 ½ Xrov na Harmiczi plachaloszeje od vezda pak za zdola postvalenemi od jednoga funta 9 Xrov vu Nemsko, ŷ Vugersko Dersanye szlobodno nuter doneszejusze.

4to Nadalje visoko Rechena Kralyevszka Zmosnoszt miloszti vno odrediti dosztojala je, da ako prem preminuche 1784 Letto, 29ti dan 9br poleg van dane miloszti vne Kralyevszke Zapovedi onem, koi nekoje prepovedane ŷ zvan Terstva posztavlene Parteke negdi bi bili zapopali, ŷ nye van dali, eneh partek czela czena dalaszeje metem toga vendar ovo szamo onde razmevasze da ako szprepovedenemi Partekami, ŷ takov van dasze, koi nye vusivalje, ar drugacs od vezda od Contrabanderanih takovih Partek czene szamo tretju sztran zadobi. 2goch ako ovakve prepovedane Parteke pri kojem Tersczu, ali pri kojem goder drugom bisze nahagyale, oni zvan Confiscatie poleg van dane miloszti vne Kralyevszke zapovedi z odregyenum Kastigum najsze kastiguje.

5to I tho sze vszakomu na razmevanye daje, da koi iz orsaga van odpelajuhe, ali pak nuter doperajuhe Parteke, ali Marhu, na Harmiczi naj vsze isztinszko valuje, ŷ kose, ter nigdo najsze nepoduffa pod odregyenu koliko goder krat bude gdo zapopadgyen 50 czekinov kastigu szvojum Jakosztjum gori odtergnuti na Harmiczi, ali Malti gore pritisnyenu pechat prezzone Harmicze, ali Malte znanya.

6o Da vszaki na szvoju haszen paziti znal bude, thosze vszem na (p. 120)

znanye daje poken dob vu Bihayszky Varmegy ŷ Mesztu Monostor Palfi zvanom Sztojechi mlaisi Dolinai Gabor z Tovarusiczum Szvojum z Zilai Jalsom ne szamo priszkerbe, nego ŷ dechinszko zochivesztnem kvarom Sztarinskoga imanya bi bil razpruil, zatho, po Szvetli Kralyevszki Zmosnoszti za haszen nyegove dvoje dechicze josche ona dugovanya koje nahagyajusze, vu Seqvestrum zavzeta jeszu.

7o Szhochenoga Kucsis Janussa izpiszavanye, ov je niszzkoga, ŷ chversztoga Sivota hergyavkosztoga Saltavoga, ŷ nadutoga velikoga obraza, debelih kosztanyeve farbe Laszih, ŷ Mustachov, belkasztih ochih, mosztache negda na dugom rasti puscha negda pak dusinye vu odresuje, drugach vendar podbriti nije navaden prez Sene, okolo 28 Lett Sztar, vu Haszhagy Szaladianszke Varmegyie mesztu je rodgyen, ov poklam bi bil vu Hofzhagy Sztojechega Horvath Istvana Szina Sztrelil, ter zathem, doklam ov sztreleni po Barberu Varmegyimskom vrachen 8mi dan bi bil vumerl, do the csasz pobegnulje.

8o Varga Josef vu Szala Egerszegu rogyen 27 Lett sztar, Papinecz neosenyen, prez vszake mestrie niszzkoga Sivota, belkasztih Laszih, tad(?)h obravih musztacsev, ŷ ochih, maloga obraza Szlav` Gresianszkoga Reg` Konyanicskoga proszti katana szkochil je z drugim Kattanom najimre z pajdasom Szvojem Szabo Mihalyom iz meszta Kisbekess zvanoga Szlav` Beke(?) Varmegyie prilasechega rodgyenem koi 25 Lett ima, Calvin neosenyen ŷ prez Mestrie Szrednye visinyave, chernih Laszih, obravih ŷ Musztachev, okrogloga obraza, koŷ ako hotomcze szami k Regementu povernejusze czela kastiga nyimsze oproszti, drugach pako akosze primeju kakti Szussnyi k Szlav` Regementu zruchijusze.

9o Nekoje Szkochene Taticze Senszke glave izpiszavanye: ovaje jako niszzkoga debeloga Sivota, hergyavoga obraza rugavih belkasztih Laszih, ochih ŷ obravih, Vugerszki, ŷ Nemski govori, koja vu

Szalo Egerszegu pri vass Szabo Josefu nekoliko dni na Sztanu buducha, kada on doma nebi bil po nochi hisna vrata gore, vtergajuch iz Ladicze pokrala je 8. iz luylenoga, dve pak domachea platna duge rubache, 9 Sztolnakov, jeden par vihlanov, 4 Musske rubache Szkrojene, y za 15 rezov tenkoga platna, jednu novu Szuknyu, jednoga zubuncheka, dva Szvilna y jednoga parkanszkoga pruszleka, y kuplenoga platna pechu, y fortuh, jedan par czipelisev, y jeden par belih Stunfov, y jednoga skuro modroga kepenka, ova ali iz person ali iz pohragyenih dugovany ako gde izpazisze najsze prime. (p. 121)

10o Naj zadnich vszakoga Meszta Obchini na znanye dajesze, da vezda dojduchi Meszecz 9br 3ti dan z Szoldati Computus budesze dersal. 2gocs vszakoga Meszta Birovi pri szebe imajuche kakve goder qvietantie G. P. Perceptoru naj odneszeju, ar od dneva 18a recehenoga Meszeczca vise nebudusze prijemale. Dano v Hraschani Gor. 31a 8br 1785. Ladislav Bogdan Veliki Szudecz m.p.

38. Gornji Hrašćan, 31. listopada 1785. Popis kriminalaca, odredbe o trgovini i prijelazu orsa-ga bez putovnice za dječake.

N 17 Bogh vam daj svze dobro!

1mo Holler Janussa Persone izpiszavanye: On je niskoga Sivota chernokosnoga okrogloga obraza, vu cseszkom orszagu iz meszta Panten zvanoga rogyenje, chernih Laszih y obravih, Lineru R. dobro ne izgovarja. Koi kakti Kocsis zbog vise puti vchinyene Tatbine na 4 Meszeczov delo, y na 60 palicz obszugyen je po Magistratussu Kralyevszkoga Varassa Osztrogon zvanoga, ter ov iz poszla zchalarnosztjum Szvojum je Szkochil.

2o Geczi Josefa Persone izpiszavanye: ov je viszokoga y punoga Sivota belkasztih Laszih, y obravih, Szivih ochih dugolichnoga obraza Papinecz, kakti jedno 30 Lett sztar, Mestrie szvoje Mlinar iz Saros Varmegyie, meszta pako Rabolez zvanoga rogyen je.

3o Vinczek Mathiassa, y Spanis Ferencza iz Posege Varassa szkochenih Tolvajev izpiszavanye: Vinczek Matyas Gombarszki Detics, Szvetlo Modroga Mentena, cherlenoga pruszleka z zlatom Snorom y Sujtasom oblitoga Szvetlo modre gege noszi, okolo 20 Lett Sztar, niskoga y debelkasztoga Sivota, beloputnoga obraza, y ochih, Kosztanyeve farbe Laszih y okolo obraza jedno malo podbriteh, Szamo Horvaczki govori. Ov od Novakovics Augustina Gombarszkoga Mestra za jeden Menten, y dolamu Zlato Delo, ako prem joss ne zevszema gotovo, 10 resov zlatoga buritasa, tersztenu paliczu zmedvenim gombom, y jednoga iz Kraditora Pruszleka, y onoga za zgotavlyati szvilanoga Gombarskoga dela je pokral.

Spanis Ferencz je pako Meszar Szreberne farbe na rukave ponosen Laiblecz, cherlenoga Pruszleka, y z Szrebernem poszomanom cherlene ponossene Hlache, okrugloga beloga Skerlaka noszi, kakti jedno 24 Letta Sztar, Szrednyega Sivota, cherlenoga, y pischalivoga obraza Varaszdzinski Szin, y Szamo Horvaczki govori, Koi od Vinklar Dominika Meszara Szvojega Gazde jednoga na zlate Gombe iz Szvilnoga Szukna zesitoga Pruszleka, koi od Leve Sztrani zvinom polejan je bil, jedne z Szrebernem possomanom skuro Modre Hlache, jednoga Szvilnoga, y jednoga platnenoga rubcza za Sze obernulje, od Okonich Matiasa Chismesie dva para chisem zvkanlyivosztjum Szvojum je odneszel. (p. 122)

4o Getmon, ali Geczmon Josefa Persone izpiszavanye: ov je 22 Letta Sztar, Szlaboga Sivota, Sutkosztoga obraza, v Bechu je rogyen Mestrie szvoje Barbier, ima zvun Livere Szvetlo modroga Szuna Halyu Kaputrok zvanu, Sutoga Sukna Lajblecza, y gege, koi iz Becha Klont Fridrih Doctora kakti Liverialszki (?)nas zvan drage Poszude vkral je jedno z G(?)yangyom, y z Rubin Kamenyem nakinchenu vuru, y josche pozlachenoga iz oczeli Lanczeka, na kojem jedna iz zelenoga kamena izrezana pechat viszi, jedno Szreberno za zube csisztiscze Szkupa ztokom, jeden par zlatih pertanov, vu kojem CýK, FC, Littere vidijusze, jednoga z Gyemanti, z Rubinti, y z Gyungyi naperjenoga Krisa, y Hornigline, Jednu glatku, y dve zazlamenuvane Szreberne Slicze, dve Muske z Spiczami Rubache, y Platnenoga Rubcza, jednoga Holsztuha, jednoga Skuro drosgyene farbe na oczelszke gombe Lajblecza, jednoga zlatom portom peremenoga Skerlaka, jednoga beloga tulikaisse Skerlaka zkupa z Pruszlekom pokralje.

5o Szvetli Consilium Kralyevszki vszem na razmevanye dati dosztojal je, da pokleh dob vu Mesztu Janos (?)ida zvanom, naondi buduchi Prepusty y preminuchi vsze Sztanye prazno bi bilo, ako gdo volyu bi imal, kavu goder fabriku gori podignuti, pokeh dob na vede zagya recheni, y Melin na chetiri kotache

na tho prikLaden ktomu Szpada, onda Sztanye, ŷ Meszto pregledajuchi pri rechenom Szvetlom Consiliumu najsze ogłaszi.

6o Na dalye Kralyevszka Zmosnoszt milosztivno zapovedati dosztoja da ovde Szledujuche Parteke, koje, poken dob ŷ tak Szamo zveksinum Terscze, Harmiczare, ŷ Maltare doticheju, dasze Szvelce, ŷ bolye razmeti mogu, nye zato szamo Lasztovitem Nemskim Jezikom Currenterati odregyenoje, kak najmre f(?)oiner Aisen, ŷ Messing drot, Svertperl, ŷ Kraiczl drot, Czimpol, Krenczel, und Cziter drot, grat priser geslogenes Metal, Vajsel und gelbes polerte Tafel und Alter Klähe Messingenes Spielberg, Messingene negel, und Rauch Gold, vezda dojduchega 1786 Letta taki prvi dan Meszeczca Jannuariu-ssa ne drugach, nego poleg passusa, ter ŷ onda pod triplitnem Harmicze naplachanyem tersilase budu. Od letta pako 1787, pervoga dneva Meszeczca Jann` zatem pod nikakvem nachinom ne budu Szlobodno iz zvanszki Orszagov vu koje goder Czeszarszko, ŷ Kralyevszko Dersanye nuter dopelyati.

7o Hetrurianszki Sztanovniki ako po pripechenyu Szvoje Sztarinsztvo peneze vu Vugerski orszagh nuter donassali budu, vu onom orszagu chiszto nikaj nyimsze nebu vtergavalo, ŷ vszemsze na znanye daje.

8o Kralyevszki Varas TejerVar v Tiednu dersati navadnih sejmov, ŷ Maltovinszke dohotke vu arendu dati hoche, koje arende, pervo czenaj 1554 f. ter zatho koi volyu bi imel prvi dan Xbra Meszeczca budesze (p. 123)

Czena dersala, onda, ali josche pervo tam najsze nagłaszi.

9o Milosztivno zapovedasze, ŷ tho da ako iz Czeszarszko Kralyevszkoga nutrasnyega Austrianszko-ga Orszaga popisani Dechaki vu Magyerko, ali Horvatszko Dersanye per possusov nasztaniti bi sze zpoznali, onakovi taki najsze primeju, ŷ szvojoi Jurisdiction najsze prek dadu. Dano v Hrascsani Gor. 31a 8br 1785. Ladislav Bogdan Veliki Szudecz m.p.

39. Gornji Hrašćan, 9. listopada 1785. Odredbe o radu škole, otpuštenim vojnicima iz vojske, trgovini između orsaga, popis vojnih prebjega i kriminalaca, odredbe o vjerskim pitanjima.

No 13

No 317.339.340.344.

Bog vam daje vsze dobro!

Szvetli Kralyevszki Vugerszki Consilium Kralyevszke Zmosnoszti zdola Szledujuche milosztivne naredbe na znanye dati dosztoja

Da vezda vu Kralyevszkom Györ Varassu buduche Skole od Szeh dob ne tam nego vu Szlobodnem Kralyevszkom Varassu Pechuhu budusze vezda tekuche Letto, ŷ od pervoga Meszeczca 9bra prichinyale, szpodobnem nachinom Skole navuchiteli ta najsze ravnaju. Na szloboschinu puscheni Kattani, kak berse domov na odpuschna meszta dojdu, taki pri Vermegyinszki veliki Szudecz morajusze nagłaszi, ŷ iz dopuschnoga Meszta prez glasza onoga velikoga Szudecz vu drugo meszto prenesztisze najsze nepoduffau. Iz zlata zdavna nachinyene, ŷ potlam ponovlene, ŷ vre ponossene tobakere, ŷ Vure, koje vu orszagu kupiusze, ali pak iz Czeszarszkih Dersanyi nuter donasajusze, vu rachun prepovedanih partek neszpadaju. Andra zbog drugih orszagov prepovedanih partek zkup znassanya, vu odregyena meszta, tojeszt depositoriume najsze nedonassaju, kak vre zbog toga Kralyevszki Harmicz Officeri po szvojem putu vre vpucheni jeszu.

1784o Letto 29i 9i dan nadossel je Kralyevszki Patens ovo vu szebi zadersavajuchi, da ako gdo pri drugom za szlobodno terstvo prepovedanu zvunszkih orszagov parteku znajde, ter ŷ nyu prepove prepove, one parteke, koju obznanilje vsza czena nyemu dopuschasze, metem toga vendar szamo vu onom pripechenyu razmevasze se, ako na takvo zprodavanyem prepovedanom partekom Klaszitel, ŷ one Gazdu tulikajsse nagłaszi, zvun pako takvoga pripechenya iz one parteke obznanitel, ali pak zavzitelu, iz czene zavzete parteke szamo 3tja sztran dohagya, nadalye ne szlobodne parteke detechem Terschem zvun pogublenya parteke josche vu jednoj Czeni nyeine, najmre poleg odzgor milosztivnoga imenuvana PatenSa razmevanya budesze kastiguval.

Ako gdo goder kakve guder fele Marhe vu szuszedzki orszeg, ali na passu Simszku Hranyenje bi g(?)al, onda pri Kralyevszkih Harmiczah officeri dusen budesze ogłaszi, kojega Marha prebroisze ter zverhu Marhe broja czedula zaobsztum dasze, ŷ vu onom broju nazad dosenajusze, za nye pak platiti nikaj dusni nesz, zvan (p. 124)

ako pri Harmiczah nebisze naglasili, ali pak na mesztu passe preslabi ter zverhu y poginyenye Marhe isztinszki Testimonialis nebisze pokazal, onda ada od takovihy kakti prodane, ali kuplene Marhe poleg razmevanya rechenoga Patensa 30 f. Harmicza bude se vzela, ravo tak y od onih budeszze vzela, koi marhu Szvoju iz Erdelske zemlye vu Moldavski, ali pak Karovlaski orszag na szpomenenyu passu, ali zimsko hranyenye van tiraju, Kajti pako pripetiti bi se moglo dovchinszki Sereg prez pogibeli u Kralyevszko Harmiczam dognatise vsigdar nebi mogel po Harmiczarszki nato odregyeni Lyudi na jenu, ali 2 vure daleko od Harmicze na zemlyu naimre gde takove Marhe seregi pochivaju, naj se prebroiju. Od Vugerszkoga Orszaga vu zvanszke orszage odpelajuchega vina na koliko veksa placha kak vu Cseszarszkih dersenyah, od takvoga vina vu prilike van izpelavanya plachati navadaje bisze priela, takva placha vsakomu takvomu Tergovcu kada nazad se poverne, y kada da isztinszko vu zvanszke orszage recheno vino odpelyal je, poszvedochi, ona veksa placha nazadsze poverne, ove vekse plache naplachanye vu takvom poznane persone nedoticheszze.

Szpasujeszze da nekoj Tergovci poleg onakve Parteke koje zliterom C: vu Maltovniszkom imenujuszze, iz kojemi zvan Sztanuvanya Szvojega terstvo chiniti neszlobodno drugem Tergovczem na Szemu dojduche prodavanye prek davaju, zapovedaszze zatho, da ako ztakovemi partekami koih ovakovih partek na pervo davanye nedoticheszze tergovati zapopadnejusze, kakve parteke pod contraband Szpadneju.

Szukna y chusine pod zgublenye, y na dale prepovedaszze da zbelom zemlyum, kakti Skodlivim dugovanyem zgotavlyati neje szmeti.

Stanoviteh 3. Szkochechek Kattanov, y zvun thoga Haler Matiasa Tislarszkoga Deticha person izspavanye, zbog nye poiskati y prieti zapovedanya.

1o Cseki Janus 27 Lett sztar Papinecs z Szlav` Heves Varmegyie tergovischa Pesta zvanogaje, ne osenyen prez vszake mestrie, visoki tenki chernokosni, y kagoder tenkoga tela y, takove male glave, y obraza maloga, chela kruto maloga, ruke brade, Szukanih musztachev, Vuger, 1784 Letto 2ga Majussa iz Arada poszlanje bil vu Hevel Varmegyie temniczu na 10 Lett Szuszanystva, ov pervo v Samuch Gyulainszkom pesicskom Regementu za prosztoga Szoldata Szlusal je Debrih Capitana Compagny

2o Juhasz Josef 36 Lett Sztar, papinecz z rechene Varmegyie z mjesta Kerechen zvanoga je, neosenyen, y prez vszake mestrie Szrednye visinyave, chernokosen, Spichaszti muszatchev, drugach retkih, dobre Katanszke persone, frontaszskoga nosza na pervo mu dva zuba fale, maleh laszih, chernih, jednaki obrazih, tenku bradu, Vugerszki, Toczki, Nemszki, Karovlaski, y Franczuzki, tulikajse y Cseski govori, vu Szlav` Regementu Herczega Eszterhazy Miklosa za prosztoga Szoldata Szlusal je pri Compagny Dolliven Kapitana, Letta 1784 12 dan Mart` iz Arada vu Hevel Varmegyiu, vu temnicuu na 10 Lett Szusanysztva poszlan Szkochilje.

3o Szabo Gyura 31 Letto Sztar, Kalvin, iz plemenite Heves Varmegyie Tur imenuvanoga Tergovischa je, ne osenyeni, nizek, debel, y pun vu Sivotu, dolimu visziu obrazu, malih musztachev, odzgor mu dva zuba fale, Vuger, Nemecz, Toch, Karovlah, Franczusz, y Deak, y pizati zna, Meszarszku Mestriu jesze vuchil, (p. 125)

Szlusal pak je pri Karolianszkom Plemenit` Regementu kakti proszti pri Compagny Ottinger Kapitana 1784 12 dan Maj` iz arrada vu Hevel Varmegyie poszlan je bil temniczu na 10 Lett Szusanyvo.

Kol, y 3ih kony na koterih skochili jeszu, izpizavanye. Vszi chetiri kotachi novi, y dobro okovani, znovemi Oszmi, s jednum rechjum dobro okovana kola, jeden kony, cherna kobila je bila na jedno oko Szlepa, velikoga Sivota. drugi kony Sarga jahanecz, treti pak cherleno deresaszt v chetertom Lettu Srebecz

Hoher Matyas iz Bruna rogyen 27 Leth Sztar, niszskoga Sivota, chernih Laszih. Szpodobnih obraviv, Szuhoga dugoga kozlichavoga obraza od zgor Scherbastzt, Leschechega chernoga Skerlaka noszi y vpletene Laszi, Szvetloga zelenoga kaputroka, y Hlache zcherlenemi, y belami pihnyemi iz moloona Laiblecza noszi, nemske bikszane Skornye, Nemski y Cseski govori, pri Tum Freneczu vu Tolni Groffa Festetich Josefa dvornom Tislaru 8. tiednov za deticha je bil 21. Aug` 1785 kada nyegov Gazda doma nebil, Hisna vrata je poterl, y 130 f je vukral, zatem pak z jednum Kramariczum, kotere ime neznano je Skochil.

Zatem zvun ovih nadoslaje Kraljevszka Zapoved, ko vszem na znanye dajesze da ni Szamo oni, koteri kiszelu vodu vu zvunszke orszage odpelyavaju, nego i oni, koteri vu Dersanyu Czeszarszke Zmosnoszti okolo navasaju, od vsakoga naplachanya Malte budu proszti.

Goszpodin Herczeg Anton Eszterhazy nyihove Szvetloszti etc. Gpnu Herczegu nyihove Szvetloszti drugach Szinu Szvojemu zbog vnosine dugov prepovedati dosztajal je da Tituleranomu Herczegu nigdo niti penaze poszuditi, niti na kakve Contracte snyim zkupa Sztupiti najsze ne poduffa, kajti Ÿ peneze, Ÿ druga dugovanya bi zgubil.

Od hise do hise hodechem Tergovczom, Ÿ tak rechenim Matarialisztam prepovedasze, Csemera, Ÿ druga Chemerna dugovanya prodavati, gde anda ovakva bisze znassla od nyih iszta dugovanya morajusze vzeti ter zverhu nyih prikladne naredbe vchiniti, Ÿ isztoga meszta Magistratussu na znanye datti potrebno bude.

Dohagya nekoih Szkochenih Person zbog poiskzaya, Ÿ prijemanya izpiszavanye.

Genessi Pavel kakti jedno 33 Lett Sztar, papinecz, Ÿ kak nekoi povedaju iz Sidova posztalje Kerchenik, Szam pak povedal je, da iz Eszterhazy Antuna Regementa iz perve Majurszke Compagnie ne naodlucseno vreme domov puschen Katana bibil, t(?)erkoga, ravnoga Ÿ Szrednyega Sivota. Persona cherna, kratke Suthaszte Laszi noszi, chernokosnoga, Ÿ jedno malo Kozlichastoga obraza, vu modrem na rukav kepenku, Ÿ tulikajse na rukave Laibleczu Szvetlemi gombi, v Skuro modrih Szvidnoga Szukna Szrebernom Snyorom v Hlachah je Szkochil, vu vruchini Skerlaka, vu zimi pak belu z Palfianzkim czimerom Kapuje noszil iz Borse Plem` Veszprim Varmegyie meszta, gde kerchmar je bil, 205 f. 20 d (p. 126) vinszkih penez, koi isztoga jeszu bili meszta k Szebi zemszi ztovarusiczum, Ÿ z jednum malom puczom je Szkochil, ovoga Sena imenom Kata papinka, niszakoga versztnoga Sivota, belih ochih csi-sztoga okrogloga obraza vu Vugerski cherni poczeleczi vszaki dan navadnaje hoditi, negda z beloga tintuha czepelese napravlene, najvisje pako iz cherlenoga harmasina noszi, ima pako jednoga iz zelene materije zimszkiego deczembra, kakti jedno 33 letta Sztara, obedva Nemszki Ÿ Vugerszki jednako govore, oneh Rehi imenom Barbara Sztopram vu trejtem lettu buducha belopotnoga cherlenoga obraza, Szvih ochih, nadignyenoga jedno malo nosza, Ÿ chiszto vuszkih vusznicz.

Koleszter Martin viszokoga Suzhastoga Sivota iz Plem` Somogy Varmegyie iz Gal Josefa imanya: iz Skochenoga kmeta posztal je Kochis, jako chernokosnoga, Ÿ Laszih, bole Raczki, nego Vugerszki govori, da pache Ÿ vugerszko bole Raczki zgovarja, jedno 30 Lett Sztar, Ÿ 3mi od zdol napiszanemi temniczu podkopajuch je odisel.

Nagy Janus Szrednyega plechasztoga Sivota, Hergyavkaszte belkaszte Persone, dobro Sirokoga Ÿ kozlicsasztoga obraza, hergyave brade, Laszih Ÿ retkasztih musztachev, naj visse Szvoje Sivlenye vu paszenyu Szvinyi je potrosil, iz Somogy Varmegyie iz meszta Ko(-)se rogyen 28 Lett sztar.

Ochi Janos, isztinszko velike visinye na 8 czipelisev viszok, Ÿ debel, bele pak Hergyavih Laszih, kak belopotnih Licz, tusztoga Ÿ cherlenoga obraza, iz Plem` Geyer Varmegyie Sarmellek rogyen po gulaszkomsze noszi 22 lette sztar.

Csapo Joseph drugach jako gingavoga Sivota, bole belopoten, nego chernokosen, pasztirszki chlovek kak jedno 32 Letta Sztar, neznasze odkud rogyen.

Vechio Peter iz Szlav` Hilfpurghanzen Regementa prosti Katana, iz Latinszke zemlye rogyen 25 Lett Sztar, papinecz, neosenyen, Szrednyega Sivota, dugoga Szuhoga Obraza, Sirokoga chela chernih Laszih, ochih Ÿ obravih, vu Levi oki dve kervave znamenkeszu videti, Latinszki, Nemszki, Pemszki dobro, Vugerszki pako jedno malo govori, nekoje parteke pokraduch od Regementa je Szkochil.

Arnold Antun Malar, Ÿ pozlachuvati zna, kak jedno 40 Leth Sztar, Szrednyega Sivota, punoga cherlenoga okrugloga obraza, belih ochih, baroku noszi, Ÿ vu nemszki opravi hodi, koi iz Gyure Szkochil.

Isak Salamon Levi, koji iz zevszega Kraljevszkoga Dersanya pregnanye, 23 Letta Sztar, vu Burkusskom orszagu Sarnov imenom mesztu rogyenje, neosenyen, Szrednyega napahnoga Sivota, chernokosnoga kozlichevoga obraza, chernih podrezanih Laszih, chernih bradeh, koju on, kak Sidova ne osenyenoga navadaje, raszti nepuszti, Szvetlo modri halyi, szpodobne forke Kanicsolu vu Suto kosnatih hlachah, Ÿ vu chernih csismah hodi, koi ako muditisze znassel taki najsze prime.

Miklos Janus zidar koi iz Bacs Varmegyie Kameralsszkich Imanyi Szkochilje, zvenszkich orszagov, Spolar Calvin, 44 Lett Sztar niskoga chversztnoga Sivota, chernih Laszih, ochih pak mudrih, Kaput roha (p. 127)

roka Sutemi gumbi, cherne hlache, na chetiri vugle velike Snole noszi.

Ne drugach Szlavni Consilium vszem obznaniti dosztoi, da Lutheranom y Calvinom, koi szvoje Lasztovite pasztire, y Czirkve imaju Szebi odregyene Szprevode z popevkami dokonchati Szvetli Cseszar milosztivno dopuscha.

1o Na dalye Szvetli Cseszar Gesingarszki Kerchanszko Katholichanszki obchini milosztivno popusztiti dosztojalje, da za gori podignuti Czirkvu vu Dersanyu gornyega varasa penezi zkupa zpravitische mogu, koi vu takvo ime budusze dali, y zkupa Szpravili, ter zatem y Szlavnomu Consiliumu budusze poszlali.

2o Onem koimsze dosztoja na znanye dajesze ona milosztivna naredba, da onakve Detcze, koja po Kerschanszko Katholichanszko gore hranitische moraju, Kersztenye, ravno tak zdavanye, y zprevagyanje na Goszpodu Plebanusse y na dalye Szpadalo bude.

3o Ona milosztivna zapoved vszakomu za szelce ravnati razglaszujesze, po kojoj Szvetli Czeszar odrediti je dosztojal, da vszi Vugerszki y Erdelszki Kmeti, iliti podlosniki, koi iz zvenszkich Orszagov jeszu zbog herbchine Szvoje, illiti delov, zakaj na berse zadobiti Kralyevszki znutrassnyi Cancellarih, zbog onakve pako herbchine iszkanya, koja vu Kralyevszki dersanyah jeszu, y Partiaske Lyudi doticheju vdosztojna meszta, tulikaj naputitische moraju, koja odzgor recheda poleg milosztivne naredbe vszem na glasz dajusze.

4o Najmre zbog Partek Galantarie rechede Tergovczom obznanujesze zobchinszkem nachinom doli posztavleno, y zkupa popiszano, y z navadnem zlamenyem zazlamenuvano na Szejme pod takov nachin od nasati davalo imsze bude po konczu szenymov da nazad doneszeju, ova naredba razmevasze zverhu dugovany na razprodavati, kak najmre zverhu falatov barsuna, y szvilneh pantlikov, koih dugovany, y prodavanyih vu ona, koih mesztah gde obchinszki depositorium z tergovischa sztojechem zum toga Tergovczem y do vezda dopuschaloszeje.

5o Ravno tak oneh Turszke partek, koje zvan Szlobodnoga prodavanya jeszu nuter odnesene nedopuschasze pod takvu prepoved, pod kakvu nye tersiti neje szlobodno, kak vre na glasz danoje.

6to Kak goder Kiszela voda iz orszaga van odpelyavasze prez vszake plache Szlobodnoje, tak od Szeh dob niti od poszude one, vu kojoj sze takva kiszela voda vozi Harmicza nebudesze plachala.

7o Shassimanszke vune parteka na Szvojem mesztu osztala je, tak velike kak male pechati, z kojemi one parteke zlamenuvalesze budu za izpoznati naglasujesze ovo, da na oneh pechatih ove rechi vidiusze najmre Kaÿs (?)assiner meszto dveh glav orla Katon fabrigve.

8o Do vezda van danih Kralyevszkich naredbih na raztolnachenye y ovo razglaszujesze, da one kobile, koje po Szlavnom Sztalisku Szoldachkom Lyudem vre jeszu dane, ali pak napotlam budusze dale pod takvo zavezanye, da oveh srebichi na Kralyevszku potrebochu nazad dati sze imaju, ako pak pogineju, ali pak Jalove budu osztale, taksze budu (p. 128)

dersale, kak dabi isztinszko prodane bile, ali pak, gda nyim po kojeh jeszu zbog naplachenya na jedno, chetiri, ali pet Leth na porgo dane bile, ter y zato zbog poginyenya, ali zbog druge pogibeli vu takvom pripechenyu Kupecz kvara terpeti dusen bude Srebicze ravno tak, Srebcze, y Srebicze nuter budu prijemaly, ter ako kobila ne osrebisze, ali pak kakva neszrecha Srebe prek dati zakrati, na taki dojduche, ali pak drugo letto moresze preneszti.

9o Sztanovit z imenom Elias iz Rendeka ove Szala Varmegyie Meszta je Szrednje visinyave, Szuhoterni, y hergyave brade Sidov, vu vezda preminuchem Meszczu Aug` 25ti dan Kusevich Jusztine Blesekovich osztavlene vdove k Hisi dojduchi, Visseh drugih dugovany, kak da bi on kupiti hotel, Sebi pokazati je (hotel) potrebuval, vu tem pak zmed osztalih zlatu tobakeru je vukral iz Venecianszkoga zlata, na ovi je van narezano, Ieden Iagar zepszom, y drevje na jednu Skudu velikoche, z jednim Smaragdnom kamenom nakinchena, po ovom Sidovu recheda tobakera Szto Cekinov biti Szeje preczenyala, kojega zagori poiskzati, y prieti odregyuyesze. Dano v Hraschani Gor. 9a 8br 1785. Ladislav Bogdan processua Veliki Szudecz m.p. (p. 129)

SUMMARY

This article provides a continued translation and commentary on Kotoriba Protocol (1724 – 1804), which refers to the period between 1769 and 1789, and the limitation of the price in 1803 and a list of cattle in 1804. In this period, a market town Kotoriba belongs to feudal possession of Čakovec, led by the Czech counts Althan who manor administratively annexed to the Hungarian county of Zala. The first part of the translation and the article refers to the display of administrative structures and economic life in the market town Kotoriba, while the second part refers to the limitation price from 1803, determined by the Hungarian Zala County, as well as other regulations on the functioning of trade between states. Also bring the provisions on religious matters and a translation of criminals (thieves and murderers) and deserters from the army, of which a detailed physical and psychological (religion, language) description brings in the second part, from all over the Habsburg Monarchy.

WIE ALLES BEGANN? KROATIEN UND INTERNATIONALES KULTURHISTORISCHES SYMPOSION 'MOGERSDORF'

KAKO JE SVE POČELO? HRVATSKA I MEĐUNARODNI KULTURNO-POVIJESNI SIMPOZIJ MOGERSDORF

Ivica ŠUTE

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

Primljeno / Received: 15. 11. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 12. 2015.

Stručni rad

Professional paper

UDK / UDC: 06.06(436Mogersdorf)"19/20"
930.1(497.5:4-191.2)"19/20"

SAŽETAK

U ovome radu naglasak je stavljen na prva dva desetljeća sudjelovanja Hrvatske u radu simpozija. Objašnjavaju se razlozi i načini ulaska Hrvatske u rad skupa, uloga glavnih protagonista, problemi i rezultati prvih organizacija simpozija »Mogersdorf« u Hrvatskoj. Na koncu se daje ocjena ukupnih rezultata uključenosti hrvatskih povjesničara i drugih znanstvenika u ovaj tradicionalni »panonski dijalog« povjesničara i drugih znanstvenika u okviru simpozija »Mogersdorf«. Taj je simpozij dva puta održan u Koprivnici i Podravini - 2002. i 2013. godine

Key words: Kroatien, Internationales Kulturhistorisches Symposium 'Mogersdorf'

Ključne riječi: Hrvatska, Međunarodni kulturno-povijesni simpozij Mogersdorf

Der Anfang der kroatischen Teilnahme an dem Symposium »Mogersdorf«¹ verbindet man mit der Sitzung des Vollzugsausschusses der Vertragspartner des Internationalen Kulturhistorischen Symposions »Mogersdorf«, die im November 1970 in Eisenstadt stattfand und während der eine Übereinstimmung aller Seiten gegenüber Aufnahme der Sozialistischen Republik Kroatien in die Mitgliedschaft erzielt wurde. Schon 1970 hat sich der damalige Generalsekretär der Historischen Gesellschaft Kroatiens (weiterhin: HGK), Ivan Kampuš,² an die Organisatoren des Symposions angewandt, indem er »aussagte, dass die kroatischen Historiker für die Zusammenarbeit auf dem angeführten Symposium interessiert sind.«³ Es ist interessant, dass die ganze Prozedur über den Antritt den slowenischen Ver-

¹ Über die Geschichte dieses Symposions durch die Erinnerungen langjähriger Teilnehmer und Organisatoren unbedingt Folgendes konsultieren: Hans Seedoch, »40 Jahre Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf – ein persönlicher Rückblick«, *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf*, Balatonszárszó 2009, Kaposvár, 2009.; August ERNST, »Die Wissenschaft im Dienst der Völkerverständigung. 10 Jahre Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf«, *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf*, Vorwort, Band 11, Eisenstadt, 1981.

² Ivan Kampuš (1924-2010) war von 1962 bis 1986 Generalsekretär der HGK, vom 1987 bis 1989 sein Präsident und vom 1989 bis 1991 der Präsident des Bundes der jugoslawischen Historiker. Vom 1991 bis 1998 war er Vizepräsident der Gesellschaft für die kroatische Geschichte. Als ordentlicher Professor der mittelalterlichen Geschichte am Lehrstuhl für die Geschichte Südosteuropas der Philosophischen Fakultät in Zagreb wurde er im September 1994 pensioniert.; *Ivan Kampuš, Professor emeritus Facultatis philosophicae Universitatis studiorum Zagrabensis*, Sonderausgabe, FFpress, Zagreb, 2003., 18.

³ Ivan KAMPUŠ, »Dvadeset pet godina suradnje hrvatskih povjesnika u okviru Međunarodnoga kulturnopovijesnog simpozija Mogersdorf (1970-1995)« [Fünfundzwanzig Jahre der Zusammenarbeit der kroatischen Historiker im Rahmen des Internationalen Kulturhistorischen Symposions Mogersdorf (1970-1995)], *Historijski zbornik*, god. XLVIII, 1995., 1.

tretern anvertraut war. So haben schon im Dezember 1970 Prof. Janko Kuster, Generalsekretär des Vereins der Hochschulanstalten in Marburg an der Drau (später Universität zu Marburg an der Drau) und Prof. Antoš Leskovec ein Schreiben an das Republiksekretariat für Kultur und Bildungswesen der Sozialistischen Republik Kroatien geleitet und haben es informiert, dass ihr Verein im April 1970 in Eisenstadt zusammen mit den Vertretern der Landesregierung Burgenland, Institut für Kulturbeziehungen mit Ausland in Budapest und Gespanschaft Vas einen Vertrag geschlossen haben. Dem Vertrag nach wird jedes Jahr ein internationales kulturhistorisches Symposium organisiert und sie haben dem Sekretariat vorgeschlagen, dass auch die kroatischen Historiker an dem internationalen Symposium, das vom 05. bis zum 11. Juli 1971 in Mogersdorf stattfinden wird, teilnehmen. Ebenfalls haben sie darum gebetet, dass man sie mit den kroatischen Historikern verbindet, die bereit wären, die genannte Zusammenarbeit ins Leben zu rufen. Da Sekretariat für Kultur und Bildungswesen Prof. Ivan Kampuš kontaktiert hat, fand das erste Treffen 1971 in den Räumen des Republiksekretariats in Zagreb und seine Teilnehmer, nebst Gastgeber Kampuš, J. Kuster und A. Leskovac aus Slowenien waren. Den Erinnerungen des Professors Kampuš nach wurde dann eine Abrede nicht fertiggebracht, da der Generalsekretär der HGK »keinen Vorschlag der Slowenen akzeptieren wollte, dass die kroatische Delegation im Rahmen der slowenischen Gruppe im Ausschuss für die Organisation des Symposiums Mogersdorf arbeitet.«⁴ Da zwischen der kroatischen und slowenischen Seite zu diesem Punkt kein Kompromiss möglich war, bestimmt wurde, dass Burgenland die Rolle eines Moderators annimmt und die Beziehungen mit der kroatischen Seite herstellt. Im Zusammenhang damit hat den Generalsekretär Ivan Kampuš persönlich der Leiter des dortigen Landesarchivs, Hofrat Dr. August Ernst, zum Gespräch in Burgenland eingeladen. Auf den Gesprächen in Eisenstadt am 3. September 1971 »wurde in einer freundschaftlichen Atmosphäre der Beitritt Kroatiens ermöglicht«⁵, sowie die Teilnahme an den »vorbereitenden Gesprächen bezüglich Organisation des Symposiums am 28. und 29. Oktober 1972 in Szombately.«⁶

Gemäß der genannten Verabredung, während 1971 hat die Kommission für die kulturellen Beziehungen des Exekutivrates der Sozialistischen Republik Kroatien der damaligen HGK anvertraut, zusammen mit den Vertretern des Regierungspräsidiums Burgenlands, Universität zu Marburg an der Drau, Institut für die Kulturbeziehungen mit Ausland in Budapest und Gespanschaft Vas an der Organisation des Internationalen Kulturhistorischen Symposiums Mogersdorf zu arbeiten. Der Aufsichtsrat der HGK hat die Pflege der Zusammenarbeit den drei prominenten Mitgliedern anvertraut: Bogdan Krizman, Igor Karaman und Ivan Kampuš. Über ihrem Einsatz auf der erwähnten Arbeit haben sie regelmäßig den Leitungsausschuss der Gesellschaft und Kommission für die kulturellen Beziehungen informiert, die notwendige finanzielle Mittel für das Halten dieser Tagungen wie auch aller Pflichten, die aus dem besonderen Vertrag über die wissenschaftlich-kulturelle Zusammenarbeit der burgenländischen Regierung und des Exekutivrates im Rahmen des Symposiums ‚Mogersdorf‘, bewilligte.«⁷ Auf allen Symposien, die HGK/Verein HGK mitorganisierte, haben ihre Wissenschaftler im Rahmen des Hauptthemas zwei Referate gehalten, und wenn die Gesellschaft alleiniger Organisator war, haben sie dann drei Referate gehalten. Während jedes Symposiums wurde ein gemeinsames kulturelles Programm vorbereitet, das teilweise auch für die Bewohner der Stadt, in der das Symposium stattfand, zgedacht war.⁸ Am Anfang kroatischer Teilnahme an dem Symposium »Mogersdorf« nahmen an der kroatischen Delegation 20 Delegaten teil und später wurde die Nummer wegen der Sparmaßnahmen auf 10 reduziert, obwohl

⁴ Ivan KAMPUŠ, »Suradnja Saveza povijesnih društava Hrvatske u okviru Međunarodnog kulturnopovijesnog simpozija Mogersdorf« [Zusammenarbeit des Vereins historischer Gesellschaften Kroatiens im Rahmen des Kulturhistorischen Symposiums Mogersdorf], poseban otisak iz Međunarodnog kulturnopovijesnog simpozija Mogersdorf [Sonderausdruck aus dem Internationalen kulturhistorischen Symposium Mogersdorf], sv. 11, Eisenstadt 1981., 67.

⁵ August ERNST, »60 Jahre Kulturpolitik und Kulturbeziehungen zwischen Burgenland und Kroatien, mit besonderer Berücksichtigung von Varaždin«, *Varaždinski zbornik 1181-1981.*, Varaždin, 1983., 505.

⁶ Ibid.

⁷ »Izveštaj o radu Upravnog odbora 1971-1978« [Bericht über die Arbeit des Leitungsausschusses 1971-1978], *Historijski zbornik*, god. XXXI-XXXII, 1978.-1979., 470.

⁸ KAMPUŠ, »Dvadeset pet godina suradnje...« [Fünfundzwanzig Jahre der Zusammenarbeit...], 2.

mehrere Stipendien, als die kroatische Seite akzeptieren könnte, ausgeliehen wurden. Wann das Symposium in Kroatien gehalten wurde, hat Kroatien Rückstipendien den Teilnehmern aus Slowenien, Steiermark, Burgenland und Ungarn gegeben und dazu noch wurden die Reisekosten der Vortragenden gesichert, wie auch ihr Unterkunft während des Symposiums, Honorar für das Referat und alle Kosten der Simultanübersetzung, sowie die Kosten des Organisationsausschusses, der zweimal im Gastland während der Vorbereitung des neuen »Mogersdorfs« tagte.⁹

Als Mitorganisator nahm HGK schon an dem nächsten Symposium im 1972 in Köszeg teil. Das Thema des Symposiums war »Die Entwicklung und Bedeutung der Städte und Märkte des pannonischen Raumes im 16. bis 19. Jahrhundert.« An diesem Symposium nahm sogar 16 kroatischer Teilnehmer teil. Für die sechs offiziellen Delegaten auf dem Symposium hat die Kommission für die kulturellen Beziehungen mit Ausland die Reise- und Unterkunftskosten bezahlt, für die fünf HGK und ein Delegat hat auf den Vorschlag von der HGK das Stipendium der ungarischen Regierung bekommen. In dieser Angelegenheit haben I. Kampuš, I. Karaman, M. Androić und M. Despot Referate gehalten.¹⁰ Delegaten der Gesellschaft B. Krizman und I. Kampuš¹¹ nahmen als die Vertreter der Mitorganisation auch an der Vorbereitung des Symposiums in Marburg an der Drau teil, das im 1973 zum ersten Mal auf dem jugoslawischen Gebiet, bzw. in der Sozialistischen Republik Slowenien, stattfand. Das Thema wurde dem »Bauerstand und Baueraufständen vom 15. bis 19. Jahrhundert« gewidmet. Leitungsausschuss hat vorher alle Nebenstellen über die Unterkunftsbedingungen auf dem Symposium informiert und hat gebeten, dass jede Nebenstelle einen Teilnehmer für das erwähnte Symposium anmeldet. Neben zwei Referate (I. Karaman und J. Adamček) haben die Vertreter der HGK zusammen mit den slowenischen Gastgebern auch eine Ganztags-Exkursion »den Spuren des kroatisch-slowenischen Bauernaufstands nach«¹² organisiert.

Das sechste Symposium fand wiederum in der Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien statt, diesmal zum ersten mal in Kroatien, in der Stadt Sisak, vom 01. bis 05. Juli 1971. Das Thema war »Arbeiterbewegung im pannonischen Raum von den Anfängen bis zum Ende des ersten Weltkriegs.«¹³ Festliche Öffnung des Symposiums fand im Saal des Hotels »Panonija« statt und bei den Eröffnungsgesprächen haben die politischen Vertreter des Gastgebers und anderen Mitorganisatoren betont, dass »dieses Symposium, nicht nur auf dem kulturellen und wissenschaftlichen Feld bedeutend ist, sondern auch der Entwicklung der gutnachbarlichen Beziehungen beiträgt.«¹⁴ Prof. Vrbanović hat die Teilnehmer mit der reichen Vergangenheit der Stadt Sisak bekanntgemacht, sie haben ihre Denkmäler und Eisenhütte Sisak besucht und während des Ausflugs haben sie auch Petrova Gora besucht, wo während des Zweiten Weltkriegs geheimes Krankenhaus von Partisanen war.¹⁵ Auf der Sondertagung der HGK¹⁶, die im Beratungssaal der Philosophischen Fakultät in Zagreb am 23. Dezember 1974 stattfand,

⁹ Ibid, 3.

¹⁰ »Izveštaj Upravnog odbora o radu Povijesnog društva Hrvatske podnesen Glavnoj skupštini 1. 6. 1973.« [Bericht des Leitungsausschusses über die Arbeit der Historischen Gesellschaft Kroatiens, der der Hauptversammlung am 01.06. 1973 eingereicht wurde], *Historijski zbornik*, god. XXV-XXVI, 1972.-1973., 637.

¹¹ Im kroatischen Teil des Organisationsausschusses haben I. Kampuš (1972-1995), M. Androić (1972), B. Krizman (1973-1976), I. Karaman (1973-1987), D. Plečaš (1977-1989), B. Vranješ-Šoljan (1991-1995), N. Budak (1995-2008), I. Šute (1999-) und Ž. Holjevac (2008-) zusammengearbeitet.

¹² »Izveštaj Upravnog odbora o radu Povijesnog društva Hrvatske podnesen Glavnoj skupštini 1. 6. 1973.« [Bericht des Leitungsausschusses über die Arbeit der Historischen Gesellschaft Kroatiens, der der Hauptversammlung am 01.06. 1973 eingereicht wurde], 637.

¹³ Auf Einladung des Leiters des Staatsarchivs in Sisak haben Ivica Šute und Davor Ilić am 23. April 2014 eine Vortrag zum Thema »40. godina od prvog Međunarodnog kulturnopovijesnog simpozija 'Mogersdorf' u Sisku 1974.-2014.« [40 Jahre vom ersten Internationalen Kulturhistorischen Symposium »Mogersdorf« in Sisak 1974-2014] gehalten.

¹⁴ *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1974 in Sisak*, Band 6, Zagreb, 1976., 5.

¹⁵ KAMPUŠ, »Suradnja Saveza povijesnih društava Hrvatske u okviru Međunarodnog kulturnopovijesnog simpozija Mogersdorf« [[Zusammenarbeit des Vereins historischer Gesellschaften Kroatiens im Rahmen des Kulturhistorischen Symposiums Mogersdorf], 69.

¹⁶ Auf der erwähnten Tagung kam es zur Namenveränderung der Gesellschaft, die von diesem Moment den

hat der Generalsekretär der Gesellschaft, I. Kampuš, über das erfolgreiche Symposium in Sisak gesprochen und er hat betont, dass HGK verschiedene Anerkennungen seitens in- und ausländischer Teilnehmer bekommen hat. Die Anerkennung erhielt die Gesellschaft auch von der österreichischen Presse, die findet, dass dieses Symposium das bestorganisierte Symposium bis dann war.¹⁷ Er hat auch hinzugefügt, dass Simultanübersetzung, die auf diesem Symposium zum ersten Mal angewandt wurde, gute Resultate gegeben hat und dass man sie auch zukünftig anwenden sollte, obwohl sie sehr teuer ist.¹⁸ Es handelt sich eigentlich um die Ausführung einer gemeinsamen Anforderung der kroatischen und slowenischen Seite über die Gleichberechtigung der Sprache und über die Simultanübersetzung der Referate und Diskussionen der Symposiumsteilnehmer, sowohl während der Arbeit des Symposiums selbst als auch während der regelmäßigen Ausgabe der Sammlung »Mogersdorf«. Ebenfalls wurde auch ihr gemeinsamer Vorschlag angenommen, dass vom 1977 in der Sammlung die programmatischen Reden der politischen Vertreter, die auch Symposiumsteilnehmer waren, gedruckt werden.

Nach Sisak wurde vom 30. Juni bis 4. Juli 1975 das Symposium in Mogersdorf gehalten. Dieses Symposium wurde zum Thema »Schul- und Bildungswesen im pannonischen Raum bis 1918 mit besonderer Berücksichtigung des niederen Schulwesens« gewidmet. Zum selben Thema, aber mit Betonung auf das Hochschulwesen, wurde auch das Symposium im Köszeg im 1976 gewidmet. Es ist interessant, dass auf der oben erwähnten Sondertagung der HGK B. Krizman angemerkt hat, das sich die kroatischen Teilnehmer gut vorbereiten sollten, dass es »nicht ausfällt, dass nur Wien, bzw. Budapest die Fackelträger des Bildungswesens und Kultur in diesem Teil Europas waren.«¹⁹ Das Thema der Versammlung in Slowenien in Radenci im 1977 war »Die Entwicklung des Verkehrswesens im pannonischen Raum bis 1918.«

Auf den erwähnten Symposien haben ihre Referate oder Koreferate I. Karaman, M. Androić, I. Kampuš, J. Šidak, M. Gross, B. Pribić, V. Oštrić, C. Knačič-Krhen, S. Vrbanović, M. Ogrizović, D. Pećas, B. Stulli gehalten. Alle Referate wurden in besonderen Sammlungen »Mogersdorf« veröffentlicht und deswegen hat auch HGK im Jahre 1976 auch eine Sammlung »Mogersdorf 1974« als Band 6 in der Serie veröffentlicht.

Die finanziellen Mittel hat zweckbestimmt die Kommission für die kulturellen Beziehungen mit Ausland anhand der begründeten schriftlichen Anforderung der Organisatoren gegeben. Jedes von den erwähnten Symposien hatte auch ein reiches kulturelles Programm. Im Rahmen der Arbeit des Vereins HGK hat man sich bemüht, dass neben Referenten und offiziellen Delegation von fünf Mitgliedern an jedem Symposium mindestens ein Vertreter der Gesellschaft teilnimmt. So wurde im Jahre 1975 die Teilnahme von 19 Mitgliedern gesichert, davon zwei Studenten, 1976 gab es 20 Mitglieder, davon ein Student und dieselbe Nummer nahm in Radenci teil. An den Symposien waren auch die Vertreter der Gesellschaft aus Rijeka, Zadar, Zagreb, Krk, Daruvar, Slavonski Brod, Osijek, Pula und Karlovac dabei.²⁰ Daneben haben im Rahmen der Delegationen auch zahlreiche Kultur- und Kunstgesellschaften und Einzelnen teilgenommen, die durch ihre Auftritte, Ausstellungen usw. das ohnedies inhaltliches

Namen Verein der historischen Gesellschaften Kroatiens trägt (Abkürzung: VHKG). Dem neuen Statut nach sind alle Nebenstellen selbständige Gesellschaften geworden, bzw. geschichtliche Gesellschaften Kroatiens in einem bestimmten Ort, und früheres Republikorgan HGK bekam Verein HGK. Nachdem Kroatien selbständig geworden ist, trägt diese Gesellschaft den Namen Gesellschaft für die kroatische Geschichte.

¹⁷ »Iz Povijesnog društva Hrvatske« [Aus der Historischen Gesellschaft Kroatiens], *Historijski zbornik*, XXVII-XXVIII (1974.-1975.), 547.

¹⁸ Ibid. Diese Anführung von Kampuš hat in seiner Erinnerung an die Teilnahme am Symposium »Mogersdorf« langjähriges Mitglied des Symposiums Hans Seedoch widergerufen. Er behauptet, dass diese Praxis schon in Marburg an der Drau im 1973 angewandt wurde. Simultanübersetzung auf alle vier Sprachen (Deutsch, Ungarisch, Slowenisch und Kroatisch) wurde bis 1999 aufgehalten, wenn wiederum die deutsche Sprache zur offiziellen Sprache des Symposiums wurde.; Hans SEEDOCH, »40 Jahre Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf« , 150.

¹⁹ »Iz Povijesnog društva Hrvatske« [Aus der Historischen Gesellschaft Kroatiens], *Historijski zbornik*, XXVII-XXVIII (1974.-1975.), 547.

²⁰ »Izveštaj o radu Upravnog odbora 1971-1978« [Bericht über die Arbeit des Leitungsausschusses 1971-1978], *Historijski zbornik*, god. XXXI-XXXII, 1978.-1979., 470.

Symposionsprogramm noch bereichert haben. So haben oft unter kroatischen Teilnehmern aus Ensemble »Lado« oder Zagreber Quartett aufgetreten, dann Student- und Kulturgesellschaft »I. G. Kovačić«, Sängerkor und Orchester der Arbeiter-, Kultur- und Kunstgesellschaft »Ognjen Prica«, Zagreber Solisten usw. Für die Kunstgruppen und Musiker hat der Symposionorganisator Abendessen, Unterkunft und Frühstück organisiert und das Land, das sie geschickt hat, hat Reisekosten und Honorar getragen. Es waren hohe Kosten für den Organisator und deswegen wurde mit der Zeit entschieden, dass der Symposionorganisator auch das kulturelle Programm vorbereitet. Ebenfalls wurde auch die Organisation der gemeinsamen Ausstellungen verlassen, obwohl man, gemäß den finanziellen Mitteln, während des Symposions die Ausstellung der lokalen Künstler organisieren konnte.²¹

Im Jahre 1978 hat Verein historischer Gesellschaften mit der Organisation des zweiten Symposions »Mogersdorf« in Kroatien angefangen. Historische Gesellschaft aus Osijek hat den Wunsch ausgedrückt, dass dieses angesehene Symposion in ihrer Stadt stattfindet, und die Gastgeberchaft hat auch der Gemeindepräsident von Osijek, I. Fekete, unterstützt. Also, schon 1978 hat Historische Gesellschaft Osijek mit Unterstützung von der Pädagogischen Fakultät und Prof. Dušan Plećaš, ihrem Vertreter im Organisationsausschuss, Symposion mit dem Thema »Die gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und kulturellen Nachwirkungen der Industrialisierung im pannonischen Raum zwischen den zwei großen Krisen 1873-1929« vorbereitet. Von den kroatischen Vertretern haben Mirjana Gross, Mira Kolar-Dimitrijević und D. Plećaš aufgetreten. Während des Symposions wurde eine gemeinsame Ausstellung der Künstler organisiert, auf der Rudolf Sablić aus Zagreb, Slavko Kores aus Marburg an der Drau, Erwin Reisner aus Jennersdorf und Elmer Soltra aus Ják ihre Werke ausgestellt haben.²² Dazu noch wurde ein Ausflug nach Vukovar, Vučedol und Đakovo organisiert.²³ Historische Gesellschaft Osijek hat anlässlich dieses bis dann größten internationalen Symposions, das je in Osijek organisiert wurde, auch zwei Publikationen über die kulturelle Erbschaft Slawoniens veröffentlicht: Buch des Akademikers Andre Mohorovičić »Razvoj urbanih cjelina i arhitektura na području Slavonije od XVI. do XIX. stoljeća« [Die Entwicklung der Stadtzentren und Architekturen in der Region Slawoniens vom XVI. bis XIX. Jahrhundert] und Milan Balić »Spomenici kulture Osijeka, Vukovara i Đakova« [Die Kulturdenkmäler von Osijek, Vukovar und Đakovo].²⁴

Neben der Zusammenarbeit am Symposion »Mogersdorf« haben die Vertreter der HGK und des Instituts für kroatische Geschichte auch die anderen Formen der Zusammenarbeit mit den Delegaten der Landesregierung in Burgenland verabredet. Am Ende, die Monographie »Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata« [Geschichte und Kultur der burgenländischen Kroaten], festlich dargestellt Mitte 1995, war das Produkt der langjährigen Arbeit des Wissenschaftlichen Ausschusses der Historiker aus Burgenland und Kroatien, Wissenschaftler aus Österreich, Ungarn und Kroatien an dem gleichnamigen Projekt.²⁵ In der Monographie wurde ausführlich und mit Dokumenten fundiert die Geschichte und Erbschaft der burgenländischen Kroaten zurück 400 Jahre ihres Fortbestehens auf dem pannonischen Raum bearbeitet. Die ersten Gespräche über die Zusammenarbeit an diesem Projekt haben, nicht zufällig, anfangs September 1971 in Eisenstadt begonnen. Der Vertreter des Vereins HGK, Ivan Kampuš, war auf die Einladung des Hofrats, Dr. August Ernst, dabei. An anderen Treffen in Eisenstadt vom 08. bis 10. Mai 1972 haben I. Karaman als Vorstand des Wissenschaftlichen Ausschusses für die Gesc-

²¹ KAMPUŠ »Dvadeset pet godina suradnje...« [Fünfundzwanzig Jahre der Teilnahme], 11.

²² Historische Gesellschaft Osijek und Gemeinschaft kultureller Aktivitäten haben hierbei im Saal »Zrinjevac« große internationale Folkloreveranstaltung, an der sogar 150 Künstler teilnahm. Dem Publikum von Osijek haben sich mit Gesang und Tanz ihrer Region folgende Ensembles vorgestellt: »Kolo-Slavuj« (Burgenland), »Kiszöv« (Pecs), KUD »Student« (Marburg an der Drau) und »Biseri Slavonije« [Perlen von Slawonien] (Osijek); D. P., *Glas Slavonije* [Stimme Slawoniens] (Osijek), 03.07.1978, 2.

²³ KAMPUŠ »Dvadeset pet godina suradnje...« [Fünfundzwanzig Jahre der Zusammenarbeit...], 4.

²⁴ D. P., *Glas Slavonije* [Stimme Slawoniens] (Osijek), 3. 7. 1978., 2.

²⁵ Mehr darüber in: Ivan KAMPUŠ, »Znanstveni projekt 'Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata' i istoimena monografija kao njegova realizacija« [Wissenschaftliches Projekt »Geschichte und Kultur der burgenländischen Kroaten« und gleichnamige Monographie als seine Realisation], *Historijski zbornik*, god. XLVIII, 1995., 31-50.

lichtsforschung von Burgenlandkroaten und I. Kampuš im Namen der HGK mit den erwähnten Vertretern aus Burgenland eine Reihe von zukünftigen Aktivitäten abgesprochen. Vor allem wurden die beiderseitigen Vorlesungen und Besuche der Dozenten aus Kroatien und Burgenland verabredet. In Burgenland sollten einmal jährlich die Gäste aus Kroatien im Rahmen der Nachmittagsdiskussionen in Eisenstadt einen Vortrag in deutscher Sprache halten. Einmal jährlich wurde auch eine populäre Vorlesung in Großwarasdorf in kroatischer Sprache gehalten. Umgekehrt sollten auch zwei Vorlesungen in der Sozialistischen Republik Kroatien seitens Referenten aus Burgenland gehalten werden und diese sollte HGK organisieren. Im Rahmen dieser Absprachen im Mai 1973 hat die erste Vorlesung B. Krizman in Eisenstadt gehalten. Das Thema war »Burgenland auf Pariser Friedenskonferenz«.²⁶ Danach wurde verabredet, dass HGK auch an den Aktivitäten unter Führung des Instituts für kroatische Geschichte der Philosophischen Fakultät, bzw. seines Wissenschaftlichen Ausschusses, teilnimmt. Unter vorgesehenen Aktivitäten waren auch die wissenschaftlichen Treffen, die der Geschichtsforschung der burgenländischen Kroaten und dem Start von gemeinsamen Publikationen gewidmet wurden.

Allerdings wurde damit kein folgenreicher und ehrgeiziger Plan der kroatischen Seite auf der kapillaren Verbreitung der wissenschaftlichen und kulturellen Beziehungen im pannonischen Raum ausgeschöpft. Den Absprachen nach, die vom 01. bis 03. Oktober 1971 in Budapest zwischen Vertretern des Bundes der jugoslawischen Historiker und Historischer Gesellschaft Ungarns gehalten wurden, wurde festgestellt, dass auch eine Zusammenarbeit von kroatischen und ungarischen Historikern hergestellt wird. Diese Entscheidung wurde auf einem Zusammentreffen der erwähnten Historiker in Zagreb im März 1972 realisiert und dann wurde auch der Plan ihrer gemeinsamen Zusammenarbeit verabredet. Derselbe implizierte, dass die Historiker aus Kroatien und Ungarn bei der Organisation der wissenschaftlichen Symposien »Mogersdorf« zusammenarbeiten werden, dass sie Resultatenwechsel ihrer wissenschaftlichen Forschungen durch gegenseitige Veröffentlichungen wissenschaftlicher Studien in Zeitschriften, die in beiden Ländern veröffentlicht wurden, organisieren werden, dass die reziprok Gastvorträge organisieren werden, Schulbücher rezensieren werden, Arbeitsberatungen organisieren werden und Publikationen wechseln werden.

Während achtziger Jahren wurde die Zusammenarbeit der kroatischen Historiker mit den Kollegen aus Mitteleuropa fortgesetzt. Meistens wurde sie durch das Bund der jugoslawischen Historiker und seine Ausschüsse realisiert. Von den erwähnten Ausschüssen hat am Besten der Jugoslawisch-Tschechoslowakische gearbeitet, bei dem Hrvoje Matković Vertreter war und Jugoslawisch-Italienische (Vertreter: B. Stulli, D. Šepić und T. Raukar), aber auch Jugoslawisch-Österreichische, bei der kroatische Vertreterin Mirjana Gross war. So hat am Kongress der österreichischen Historiker in Burgenland 1987 »kroatisches Trio« aufgetreten: M. Gross, A. Szabo und D. Pavličević. Eine besondere Form der Zusammenarbeit hat weiterhin Symposion »Mogersdorf« dargestellt. Regierungen und politische Vertreter haben während des fünfjährigen und zehnjährigen Jubiläums hoch die Arbeit und die Entwicklung des Symposions »Mogersdorf« bewertet und haben hohe staatliche, landkreisliche und gesponschaftliche Auszeichnungen an den Organisatoren des Symposions für besondere Verdienste bezüglich Förderungen des wissenschaftlichen, kulturellen und politischen Dialogs vergeben. So fand, beispielsweise, vom 02. bis 06. Juli 1979 in Mogersdorf das jubiläre – zehnte Internationale Kulturhistorische Symposion »Mogersdorf« statt. Obwohl dasjenige, das im 1969 stattfand, war nicht international, haben die Organisatoren diesem Treffen besonders festlichen Ton gegeben. Bezüglich dieses Jubiläums hat Landeshauptmann Burgenlands, Theodor Kerry, dem Beschluss der Landesregierung Burgenlands nach, prominente Teilnehmer und Organisatoren des Symposions aus Teilnehmerländern ausgezeichnet. Aus der Sozialistischen Republik Kroatien wurden Dr. Ivan Kampuš und Dr. Igor Karaman ausgezeichnet.

Wie schon früher erwähnt wurde die Intensität der kroatischen Teilnahme auch nicht im achten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts reduziert. So wurden z.B. auf erstem Symposion, das Steiermark in Graz im 1982 organisiert hat, 19 Wissenschaftler dabei. Das waren Delegaten der historischen Gesellschaften

²⁶ »Izveštaj Upravnog odbora o radu Povijesnog društva Hrvatske podnesen Glavnoj skupštini 1. 6. 1973.« [Bericht des Leitungsausschusses über die Arbeit der Historischen Gesellschaft Kroatiens, der der Hauptversammlung am 01.06. 1973 eingereicht wurde], *Historijski zbornik*, god. XXV-XXVI, 1972.-1973., 638.

aus Zagreb, Zadar, Osijek, Pula, Slavonska Požega, Rijeka und ihr Leiter war Prof. Ivan Kampuš, Generalsekretär des Vereins Historischer Gesellschaften Kroatiens.²⁷ Unter den Mitgliedern der kroatischen Delegation waren oft auch die politischen Repräsentanten der Sozialistischen Republik Kroatien. So waren in Graz Gojko Šteković, Vizepräsident des Exekutivrates des Abgeordnetenhauses und Vladimir Pezo, Vizesekretär des Ausschusses für Bildungswesen, Kultur und Physische Kultur der Sozialistischen Republik Kroatien anwesend.²⁸ Im Namen der kroatischen Delegation hat Prof. Dušan Plećaš, Prorektor der Universität Osijek, gesprochen und hat alle Teilnehmer auf »Mogersdorf« 1983 eingeladen, dass zum zweiten Mal in Osijek stattfinden wird.

Das zweite Symposium »Mogersdorf« in der Stadt Osijek wurde im Jahre 1983 gehalten, im schönen Ambiente des großen Halles der Gemeindeversammlung. In den Referaten wurden meisten drei Hauptprobleme bearbeitet: ökonomische und soziale Lage der Bauerschaft in der Zeit der Krise in den Ländern des pannonischen Raumes; Maßnahmen, die die Regierungen von einzelnen Staaten getroffen haben, um den Zustand der Bauerschaft und die Entwicklung der Wirtschaft zu verbessern, mit dem Ziel der Verringerung der Folgen der ökonomischen Krise und des gesellschaftlichen und politischen Engagements der Bauerschaft. Es wurde auch darüber diskutiert, wie die politischen Mächte in einzelnen Ländern auf die Lage und Rolle der Bauerschaft in der Gesellschaft gesehen haben. Während der Versammlung wurde eine Konzernnacht organisiert, sowie ein Ausflug auf Batina skela, Kopački rit und Agrarindustriekomplex »Belje«.²⁹

Für die großen Verdienste bei der erfolgreichen Organisation des Internationalen wissenschaftlichen Symposions »Mogersdorf« hat der damalige Präsident des Republikausschusses für Bildungswesen, Kultur, technische und physische Kultur – Božidar Gagro, dieses Jahr Orden des jugoslawischen Sterns am Halsband Dr. August Ernst, Dr. Ferdo Hauptmann und Dr. Johann Seedorf ausgezeichnet. Durch diesen Stern hat sie Präsidium der SFRJ für die Befestigung gutnachbarlicher Beziehungen und freundschaftlicher Zusammenarbeit zwischen SFRJ und Österreich ausgezeichnet. Dieselbe Auszeichnung hat auch der ungarische Wissenschaftler Dr. Ferenc Horvath, für die Befestigung der freundschaftlichen und gutnachbarlichen Beziehungen zwischen Jugoslawien und Volksrepublik Ungarn, bekommen. Auszeichnungen haben auch die jugoslawischen Wissenschaftler bekommen: Prof. Dr. Ivan Kampuš (Verdienstorden für Volk mit silbernen Strahlen), Janko Kuster (Orden der Brüderlichkeit und Einheit mit Silberkranz) und Prof. Dr. Jože Koropec (Orden der Arbeit mit goldenem Kranz).³⁰ Daneben haben auch manche Mitglieder der HGK, wie z.B. I. Kampuš, an den Tagungen Alpe-Dunav-Jadran usw. teilgenommen.³¹

Jubilares 20. Kulturhistorisches Symposium »Mogersdorf« fand in Osijek vom 05. bis 09. Juli 1988 statt. Hauptthema des Symposions lautete: »Die Entwicklung der bürgerlichen Welt im pannonischen Raum vom 16. Jahrhundert bis zur französischen Revolution.« Die Teilnehmer wurden auch von hohen Republik- und lokalen politischen Repräsentanten begrüßt: damaligen Präsident der kroatischen Regierung Antun Milović, Drago Bagurina, Präsident der Gemeindeversammlung von Osijek und Prof. Dr. Predrag Novaković, Prorektor der Universität Osijek. Da durch den Tod von Prof. Ferdinand Hauptmann Organisationsausschuss ein prominentes Ausschussmitglied verloren hat, hat Ivan Kampuš über seine Figur gesprochen, weil dieser Wissenschaftler mit Hilfe seiner Kollegen Steiermark in den Kreis der Organisatoren und Teilnehmer des Symposions »Mogersdorf« gebracht hat und er organisierte auch

²⁷ »Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf« [Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf], *Radovi*, 15/1982., 245.

²⁸ Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf« [Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf], *Historijski zbornik*, god. XXXV (1), 1982., 327.

²⁹ »Međunarodni kulturnopovijesni simpozij 'Mogersdorf' '83« [Internationales Kulturhistorisches Symposium »Mogersdorf' '83«], *Radovi*, 16/1983., 335.

³⁰ D. H., »Skup koji zbližava« [Das zusammenbringendes Treffen], *Glas Slavonije* [Stimme Slawoniens], 6.7.1983., 7.

³¹ »Izveštaj tajnika o radu Saveza od 1982. do 1987, za izbornu konferenciju od 19. XII. 1987.« [Bericht des Generalsekretärs über die Arbeit des Vereins vom 1982 bis 1987 für die Wahlschaftkonferenz vom 19. Dezember 1987], *Historijski zbornik*, god. XLI (1), 1988, 404.

erfolgreiche Symposien 1982 und 1987 in Graz.³² Wissenschaftlicher Teil der Tagung begann mit dem Leitungsreferat von Igor Karaman »Schicksal der bürgerlichen Welt im pannonischen Raum in der spätfudalen Gesellschaft«, in dem auch die wichtigsten wissenschaftlichen Aufgaben der Tagung betont wurden, an der ungefähr hundert Historiker teilgenommen hat.³³ Gastgeber haben in Osijek einen ganztägigen Ausflug nach Našice, Požega und Zvečevo organisiert und Akademiker Matko Peić hat in Požega eine Vorlesung zum Thema »Kulturelle Erbschaft Slawoniens« gehalten.³⁴ Predrag Novaković, Prorektor der Universität Osijek, hat den langjährigen Mitgliedern des Organisationsausschusses des Symposions die silbernen Plaketten der Universität Osijek ausgegeben: Hofrat A. Ernst (Burgenland), Dr. F. Horvath (Ungarn), Prof. Janko Kuster (Slowenien), Ivan Kampuš (Kroatien) und *post mortem* F. Hauptmann (Steiermark). Für langjährige Erforschung der Geschichte Slawoniens erhielten die silbernen Plaketten auch Igor Karaman und Josip Adamček.³⁵

Deshalb ist es gar nicht eigenartig, dass enthusiastisch und unbeschieden die Universität in Marburg an der Drau und Verein HGK am Anfang der achtziger Jahre sehr hohe Noten bisheriger Zusammenarbeit ihrer Delegationen im pannonischen Raum gegeben haben. In einem gemeinsamen Dokument dieser zwei Institutionen wurde betont, dass eine »solche internationale wissenschaftliche und kulturelle Zusammenarbeit zwischen drei Nachbarstaaten mit verschiedenen gesellschaftlich-politischen Systemen in 14 Jahre ihre Fortbestandes auf einen breiten Anklang in europäischen Zirkeln entgegengetreten ist und sie war ein Vorbild für die ähnliche Zusammenarbeit der Historiker aus Bundesrepublik Deutschland und Polen, die in solcher unserer Arbeit die Verwirklichung des Geistes aus Helsinki gesehen haben.«³⁶ Hier dachte man an die Schlussakte von Helsinki von der Konferenz über die Sicherheit und Zusammenarbeit von Europa aus 1975, die alle drei Teilnehmerländer des Symposions unterzeichnet haben. Ebenfalls wurde richtig konstatiert, dass diese, am Anfang enge kulturwissenschaftliche Zusammenarbeit zwischen Teilnehmerländer des Symposions, sich auch auf die ökonomische Zusammenarbeit verbreitet hat und sie brachte den zwischenstaatlichen Beziehungen und Zusammenarbeit von SR Kroatien, SR Slowenien, österreichischen Ländern Burgenland und Steiermark und auch Ungarn bei.

Fruchtbare Zusammenarbeit wurde auch in folgenden Jahrzehnten fortgesetzt. Kroatien hat so Symposium »Mogersdorf« in Trakošćan 1997, Koprivnica 2002, Varaždin 2008 und wiederum Koprivnica 2013 organisiert.³⁷ An der Abteilung für Geschichte der Philosophischen Fakultät Zagreb wurde im akademischen Jahr 2003/2004 das Seminar »Kroatische Geschichtsschreibung und Symposium 'Mogersdorf'« gehalten. Als Resultat gemeinsamer Zusammenarbeit der Studenten und Dozenten (N. Budak und I. Šute) wurde auf diesem Seminar das gleichnamige CD (und Büchlein) gemacht, an dem alle Referate aller kroatischen Referenten, die vom 1972 bis 2004 Vorträge hielten, veröffentlicht wurden.³⁸

³² Dragutin PAVLIČEVIĆ, »In memoriam – prof. dr. Ferdinand Hauptmann« [In Erinnerung an Prof. Dr. Ferdinand Hauptmann, *Radovi*, vol. 20., 1987., 318-318.

³³ Ivan JURISČIĆ, »Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf 1988.« [Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1988], *Radovi*, vol. 21, 1988., 287. Mehr über das Symposium und seine Teilnehmer in: Ivan KAMPUŠ, »Međunarodni kulturnopovijesni simpozij 'Mogersdorf 1988.' Osijek, 5. VII – 9. VII. 1988.« [Internationales Kulturhistorisches Symposium »Mogersdorf 1988«, Osijek, 05. Juli – 09. Juli 1988], *Historijski zbornik*, god. XLI (1), 1988., 311-314.

³⁴ *Međunarodni kulturnopovijesni simpozij »Mogersdorf 1988«* [Internationales Kulturhistorisches Symposium »Mogersdorf 1988«], Predgovor [Vorwort], Zagreb, 1994.

³⁵ KAMPUŠ, »Dvadeset pet godina suradnje...« [Fünfundzwanzig Jahre der Zusammenarbeit...], 10.

³⁶ Ivan KAMPUŠ, »Izvjestaj o radu Upravnog odbora Saveza povijesnih društava Hrvatske od redovne skupštine održane 23. 6. 1977. do redovne skupštine održane 16. 4. 1982.« [Bericht von der Arbeit des Leitungsausschusses des Vereins der Historischen Gesellschaften Kroatiens von der Ordentlichen Mitgliederversammlung am 23.06.1977 bis ordentlicher Mitgliederversammlung am 16.04.1982], *Historijski zbornik*, god. XXXV (1), 1982., 350.

³⁷ Aus finanziellen Gründen wurde in Kroatien nur das Symposium in Stubičke Toplice 1995 nicht organisiert. über die Gründe, warum zur Organisation nicht kam mehr in: KAMPUŠ, »Dvadeset pet godina suradnje...« [Fünfundzwanzig Jahre der Zusammenarbeit...], 1-30.

³⁸ N. BUDAK, I. ŠUTE, D. ILIČIĆ, CD und Büchlein »Hrvatska historiografija i simpozij 'Mogersdorf'« [Kroatische Geschichtsschreibung und Symposium »Mogersdorf«], FFpress, Zagreb 2004.

Auf diese Weise wurde die Idee und Enthusiasmus, die die kroatische Seite bewegt haben, die sich in das Symposium in den siebziger Jahren einschließt, fortgesetzt.

Am Ende kann man sagen, dass das Symposium »Mogersdorf« im erwähnten Zeitrahmen für kroatische Geschichtsschreibung sehr werthaltig war. Unsere Historiker hatten zu dieser Zeit keine vielen Möglichkeiten, sich mit den Kollegen vom Westen zu treffen, und hatten noch weniger Möglichkeiten als Repräsentanten ihrer eigenen nationalen Geschichtsschreibung aufzutreten. Mogersdorf ermöglichte ihnen beides.³⁹ Wie seinerzeit sagte der langjährige Vertreter kroatischer Delegation im Organisationssausschuss, Ivan Kampuš, »waren das freundliche Treffen, an die sich lang erinnern werden, diejenige, die Teil kroatischer Delegation waren.«⁴⁰ Man soll hier zugeben, dass sie all diejenigen miteinbeschließen, die ein Teil der »pannonischen Familie« waren und die mit ihrer Arbeit und ihrem Engagement stark dazu beigetragen haben, dass die Erinnerung an sie und dieses traditionelles und angesehenes Treffen nie ausbleicht. Einer von denen war natürlich Kollege und Freund Sandor Bösze.

³⁹ Neven BUDAK, *Hrvatska historiografija i simpozij Mogersdorf 1972.-2004.* [Kroatische Geschichtsschreibung und Symposium Mogersdorf 1972-2004], FFpress, Zagreb, 2005., 5.; »Povjesničari iz četiri države upoznaju Podravinu« – Razgovor s prof. dr. Nevenom Budakom, voditeljem hrvatske delegacije na »Mogersdorfu« [Historiker aus vier Ländern kennen Podravina lernen – Gespräch mit Prof. Dr. Neven Budak, Leiter der kroatischen Delegation auf »Mogersdorf«], Željko KRUŠELJ, *Podravski list [Blatt aus Podravina]*, 1. 7. 2002., 14.

⁴⁰ KAMPUŠ, »Dvadeset pet godina suradnje...« [Fünfundzwanzig Jahre der Zusammenarbeit], 11.

EKONOMSKI RAZVITAK ĐURĐEVCA I ĐURĐEVEČKIH KONAKA – ETNOGRAFSKI PRIKAZ (1926.)

Ivan KRANJČEV

1900.- 1957.

Đurđevac

Grada

Priredio: Nikola Cik

UVOD (Nikola Cik): Ivan Kranjčev rođen je u Đurđevcu 1. ožujka 1900. godine u seljačkoj obitelji. Nakon osnovnoškolskog obrazovanja u Đurđevcu s bratićem Jurjom bio je u sjemeništu u Požegi odakle su zajedno krenuli u zagrebačku bogosloviju. No, 1921. godine je upisao studij geografije s etnologijom i etnografijom na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ondje je na završetku studija 1926. godine napisao doktorsku disertaciju pod nazivom »Ekonomski razvoj Đurđevca i Đurđevečkih konaka«. Kako je život Ivana Kranjčeva bio je obilježen tradicionalnim načinom obiteljskog života time je očito bio inspiriran pri odabiru teme svojeg rada. Podatke o prošlosti i starinskom načinu života za svoju disertaciju je crpio od starijih stričeva, roditelja i rođaka.

Čitav radni vijek Ivan Kranjčev je proveo kao prosvjetni radnik. Jednu školsku godinu je proveo kao profesor na gimnaziji u Bakru (1924./1925.), a nakon toga se zaposlio u školi u Đurđevcu predajući predmete povezane s geografijom, ali i, prema sjećanju supruge Anastazije, sve što je trebalo jer u Đurđevcu tada nije bilo školovanijeg nastavnčkog kadra. Od početka rada u Đurđevcu pa do 1947. godine bio je nastavnik i razrednik na Građanskoj školi u Đurđevcu, a od 1936. godine i njezin ravnatelj. Čitavo to vrijeme, a posebno 1930-ih je kao nastavnik svoje učenike upoznao s prirodnim i kulturnim znamenitostima đurđevečkoga kraja organizirajući izlete na Đurđevečke peske, vinograde na obroncima Bilogore, rasadnike, u Stari grad, rodnu kuću Petra Preradovića, okolna sela, čak i mjesno groblje. Mnogo je takvih izleta i aktivnosti zabilježeno na fotografijama koje je dr. Kranjčev sam izrađivao i brižno čuvao. Čitavog je života Ivan Kranjčev ostao privržen vjeri i Crkvi. Stoga nije pristajao uz komunistički režim što mu je donijelo mnoge nevolje. Bio je uhićen pritvoren i osuđen na godinu dana zatvora s prisilnim radom u Lepoglavi, no pomilovan je nakon 3 mjeseca; vratio se kući gdje ostaje bez zaposlenja. Radio je na gimnaziji u Vukovaru i Bjelovaru dok je njegova mnogobrojna obitelj (majka, supruga i šestoro djece) trpjela siromaštvo. U Đurđevcu pronalazi zaposlenje u školi 1953. godine i tu ostaje do smrti 8. siječnja 1957. godine. Za života nije primio nikakvo priznanje ni nagradu za svoj poštovni etnografski rad i nesebični trud u radu s djecom, a danas njegovo ime nosi gimnazija i jedna ulica u Đurđevcu.

EKONOMSKI RAZVITAK ĐURĐEVCA I ĐURĐEVAČKIH KONAKA.

ETNOGRAFSKI PRIKAZ

IVO KRANJČEV
SREDNJOŠKOLSKI NASTAVNIK

Đurđevac – 1926.

Raspored.

Pomagala	II.
Predgovor	III.
Prvotno ekonomsko stanje Đurđevca i postanak Đurđevačkih Konaka	1
Promjena ekonomskog karaktera i razvoj »Samostalnih Konaka«.....	61
Zaglavak	77 [I]

Pomagala.

1. Hostinek, Joseph, k. k. Hauptmann: die K. k. Militärgrenze, ihre Organisation und Verfassung. Theil I.-II. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1861.
2. Liber rerum memorabilium 1825. an. Spomenica župnoga dvora u Đurđevcu.
3. Esquelete oder Anweisung, wie die Sectiones der Virjaner Compagnie des Loblichen Sct. Georgen Rgmnts aneinander zu setzen sind.

Za usmenu predaju dugujem hvalu vrlo poznavaocima lokalne đurđevačke historije: Dr. Andriji Peršiću, drž. javnom odvjetniku u Đurđevcu, koji mi je i ustupio knjigu Hostinek, o. c.; zatim Tomi i Petru Kranjčevu, starim zavičajnicima Đurđevca; N. Kundačiću, bivšem graničarskom »bandisti«; N. Kovačiću, bilježniku u miru, koji mi je ustupio mapu »Esquelete o. c.«; u poznavanju recentnih stvari i uvidu u gruntovne nalaze savjetom mi je pomagao Ing. Franjo Pecrik, sreski drž. mjernik.

I vlastito iskustvo ubrajam u pomagalo. Sâm sâm se rodio i sedam godina djetinjstva proživio u zadružnoj kući. Roditelji i rođaci svi mi bijahu članovima zadruge, stoga su mi sve zadružne uredbe i običaji dobro poznati. Kako potječem iz seljačke obitelji, to sam utisavši onaj plebejski duh crpio svoje spoznaje upravo na najjačem vrelu.

[II]

Predgovor.

Đurđevac je danas mjesto srednje gospodarske jakosti. Do svoga današnjega ekonomskoga obika došlo je postupnim razvitkom iz primitivne stočarske ekonomije. Prikazati tu evoluciju upravo svrha je ovom razlaganju. Kod toga je naglašeno, kako su se Konaci đurđevački – isprvično identična cjelina s maticom kućom u Đurđevcu – svojevremeno gospodarski od nje izdvojili i stvorili samostalne naseobine.

Izlažući ekonomsku evoluciju ne mogasmo mjestimice prešutjeti i

etnografski momenat. Naročito je to učinjeno tamo, gdje se čini, da su etnografski biljezi naroda uzročno povezani s ekonomskom evolucijom – ili je ekonomsko stanje vremenski uvjetovalo stanoviti etnografski karakter s obzirom na mentalitet te gospodarski i društveni život naroda. [III]

Prvotno ekonomsko sanje Đurđevca i postanak đurđevačkih konaka.

U današnje trgovište Đurđevac ubrajahu se još u srednjem vijeku osim utvrđenoga kastro i opiduma Đurđevca još sedamdeset selaca, što se prostirahu zapadno i jugozapadno od same utvrde. Bila su to mala mjestanca kmetova seljaka. Smještena su bila većim dijelom uz staru rimsku cestu, tada još dobro očuvanu, koja je vodila sa zapada iz Varaždina na istok prema Sirmiumu. Kako je uz Dravu teren bio vrlo močvaran, nizak, prolazila je cesta dravskom dolinom držeći se povišeg terena uz pristranke Bilogore. Tako je obrubljivala s južne strane današnje đurđevačko polje. Kad je pak načinjena nova cesta, koja teče od stare rimske nešto sjevernije bliže Dravi prosjecajući sam Đurđevac, izgubila je stara cesta svoju važnost, sve se više napuštala, dok joj danas postoje još samo trgovci. Radi smanjenja njene važnosti [1] s jedne strane, a s druge strane radi nesigurnosti nastanjivanja u višim manje šumskim krajevima za vrijeme turskih provala, žiteljstvo okoliša sve se više zbija uz cestu oko utvrđenog grada Đurđevca. To je ujedno početak većeg proširivanja i osnutak današnjeg Đurđevca. Mnogi od onih zasebaca u ono vrijeme posve su nestali, a na njihovom mjestu su danas polja. Jedini, koji su se jedinstveno izgradili i povećali, jesu Virje (nekad Prodavić zvano) i Novigrad (prije. t. z. Komarnica).

Brojem žitelja Đurđevac neprestano raste. U vrijeme »krajine«, »granice« bio je središte đurđevačke regimente. U njegovoj kompetenciji nalazilo se 80.911 duša (Hostinec, I. T.). To je bilo sredinom 19. vijeka (1861.). Samo pak mjesto Đurđevac moglo je brojiti koju četvrtinu ili petinu današnjeg broja. Žiteljstvo su sačinjavali sami Hrvati, rimokatolici, a govorili su kao i danas kajkavskim dijalektom. Današnji se dijalekat već donekle razlikuje od staroga, jer imade sve manje starih riječi, a sve se više natrunjuje književnim riječima i izrazima.

Žitelji su odreda stočari i ratari. Z to govore i svi prirodni uvjeti.

Zemlja, što se stere između Bilo gore [2] i mjesta Đurđevca jeste ravnica sa slabim nagibom tla k sjeveru prema tijeku rijeke Drave. Tlo sastoji od aluvijske humozne pjeskulje, vrlo plodno i podesno za uspijevanje šume i kulturu biljaka. K sjeveru od Đurđevca smjerom Drave pruža se pô kilometra širok, do 15 km dugi pješčani prud zvan »Đurđevački Peski«, teren neplodan i pust. Sa sjeverne i južne strane Pijesaka pružala se prije gusta hidrofilna šuma johe (jalšik), ponešto hrastika i bukrika. To je t. z. »bereg«, tlo vrlo močvarno, za kultivaciju nepodesno, ali zbog pašne za stoku dosta važno. K sjeveru od brega biva tlo nešto višim; to je zemlja crnica, tlo obrašeno prije hrastvom šumom – kraj, gdje su se s vremenom razvili đurđevački konaci.

Stočarstvo je bilo glavni oslon gospodarstva. Po broju i vrsti stoke cijeni se bogatstvo kuće. Veći broj goveda i konja uvijek daje prednost nekoj kući pred onom, koja imade manje ili uopće ne imade kao glavnu stoku goveda i konje, nego možda samo svinje pa ovce. Obično svaka kuća drži nešto konja potrebnih za vožnju. Koliko se samo može, drži se krava i svinja. Slabije kuće držale bi mjesto većeg broja goveda svinje ili svinje.

Prehrana stoke.

Stoka se prehranjuje za ljetne periode [3] pašom, za zimnje pričuvinom hranom. Ljetna perioda počinje s ranoga proljeća, čim zazelene šume te poraste trava, i traje do u kasnu jesen. Kako je spremanje pričuvinne hrane za zimsku periodu teži posao, nastoji se s ljetnom periodom napasanja zategnuti, koliko se samo može. Za svinje gotovo i ne ima zimske periode, jer se one tjeraju na pašu besprekidno osim najljucih zimskih dana. Goveda, konji, ovce drže se za zimovanja u štalama. Salaši, majuri ili spaije, u kojima bi boravila stoka preko zime, isprva su rijetko gdje načinjeni odjelito od kuće; nije ih pak ni trebalo praviti, jer mjesta napasane nijesu bila daleko od kuće u prvim vremenima.

Stoka se napasala na: posebnim zajedničkim pašnjacima (Hutweiden);

na livadama;

njivama;

po berečini i šumama;

po Pijescima.

Zajednički pašnjaci su 1850. g. postali općinskim vlasništvom. Na njima imade svaka kuća besplatno pravo napasanja svoje stoke bez obzira na broj. Ta zajednička svojina ne smije se oštećivati ni svojatati. Ipak, općinsko starješinstvo može iznimno nekome da [4] doznači koji dio zajedničkog zemljišta, da si dotični sagradi na njima kuću, vrt te najnužniji komadić za obdjelavanje.

Kako su pojedine kuće i gazdinstva držali vrlo veliki broj stoke, postadoše doskora zajednički pašnjaci nedostatnima za svukoliku prehranu. Prema broju glava stoke nije se moglo namaknuti dovoljno takovih pašnjaka, što se vidi i iz skrižaljke, jer za ljetnu prehranu trebujе prosječno:

vrsta stoke	dobrog pašnjaka jutara	slabijeg pašnjaka jutara
konj	1	2
vô	5/6	1 4/6
krava	4/6	1 ½
tele ili ždrijebe	2/6 – 3/6	2/6 – 3/6
ovca	1/15	2/15
svinja	1/12	2/12

(Hostinek etc. p. 182)

Ukupni broj jutara pašnjaka podijeljen brojem napasane stoke pokazuje snagu pašnjaka i značenje za zajedničku ispašu.

Đurđevačka je općina posjedovala vrlo malo zajedničkih pašnjaka. Naravno je, da su oni namnožavanjem kuća i njihove stoke rapidno gubili na svojoj važnosti, jer nijesu mogli više ni izdaleka da podmire tražbini. Usljed toga moralo se tražiti novih vrela ispaši. [5] Čim se ta našla, zajednički pašnjaci odlukom općinskog starješinstva prestaju se zajednički izrabljivati, oni postaju vrelo općinskih spekulacija.

I livade jednim dijelom godine služe stoci za ispašu. No livade su tek ograničeni pašnjaci. Od sredine ožujka pa sve do sredine rujna nije dopušteno na njima napasanje blaga, jer se trava, što u to vrijeme naraste, kosi, suši i kao sijeno sprema za pričuvenu hranu stoci u zimi. Svinjama je uopće zabranjen ulaz na livade, jer rujući uništavaju biljno korijenje. Livade su dvovrsne po položaju, jedne su niske, druge breznate. Na prvim se često zadržava voda, bar dosta dugo s proljeća i jeseni, dok su druge tako položene, da im voda lako otječe. Sve livade uz bereg i Pijeske su niske livade. Osim toga što na nekim livadama poraste »vošč« ili preslica (plodni izdanak *Equisetum pratense*) koju govedo ne će da jede, ograničene su neke livade isključivo samo za konje – konjske livade.

I njive ili oranice mogle su poslužiti za pašu stoci. Nakon što se neko vrijeme težila koja kulturna biljka (kukuruz, pšenica i dr.) na stanovitom dijelu zemljišta i zemlja se tim iscrpila, napustilo bi se za nekoliko godina to zemljište, da se fiziološki [6] poboljša. To je bio ugar ili praja. Na praji bi porasla trava, stoka bi dolazila, nalazila hranu i u isti mah gnojila zemlju. Kad se praja odmorila, ponovno bi se zasijavala, a na praju bi dolazilo dosad izrabljivano tlo.

Običaj da se zemljište ostavlja na ugaru ubrzo je prestalo u Podravini. Pred kojih četrdest godina već je to bila rijetkost. Vrijeme, kako dugo bi zemlja ostajala na ugaru sve se više skraćuje, dok se na posljetku svake godine redovno svaki za obrađivanje podesni dio zemlje izorava i zasijava. Sad više nije bilo napasanja na prajama. Napasati se moglo još samo ono vrijeme iza pospremljenih ljetnih plodina (iza žetve i bratve) pa do ponovnog izoravanja u jesen ili u proljeće. Važnost i zamašitost napasanja na njivama spala je tako na minimum. U novije vrijeme i ne imade više nikakve važnosti, otkako se zemljište izorava nabrzo iza pospremljenih plodina.

Po njivama i livadama napasati je mogao svatko, koliko je god htio. Nije polazio svaki samo na svoju livadu ili njivu, već je svaki imao jednako pravo na sve njive u vrijeme, kad bi to bilo dopušteno. [7]

Prvotna kućna ekonomija bila je tako normirana, da joj je stoka bila osnovica. Od stoke je dolazio glavni prihod, a uza to činila je ona i znatan dio ishrane kućne družine. S tih razloga nastojalo se držati stoke što više. Dešavalo se tako, da bi koja kuća držala stoke i više no što je mogla prehraniti. Iz toga su se često rodile i loše posljedice po stočarstvo: loša hranidba i nedostatna njega otvarala je put ka

stočnim zarazama; sama stoka usljed slabe hranidbe gubila je na svojoj rasnoj i onako ne osobitoj kvaliteti.

Nego jedno izdašno i neprocjenjivo vrelo ishrane za stoku bile su okolne imovinske i erarske šume. Za »granice« su »stare pravice« graničarima ponovno potvrđene, te su iz tih šuma uživali mnogostruku korist. Svaka je kuća besplatno dobivala drvo za ogrjev i gradnju potrebnih zgrada. Pored redovite godišnje doznake (Anweisung, »avajzug«) drva za gorivo dopušteno je besplatno u određene dane u tjednu izvoziti iz šume suhe ili drukčije kao otpatke označeno drvo, a k tomu i kupiti različite šumske plodove kao žir, bukvicu i dr. A najveću korist pružale su šume svojom pašom. Šumska vegetacija [8] bila je vrlo bujna, šume su mjestimice bile gotovo neprohodne. Proređivanje ovakovih gustina bilo je upravo nužno radi što pravilnijeg uzrasta i njegovanja šume. Za ljetne periode stoka obitava u šumi. Pastiri sijeku pregusto izrasle mlađe izdanke kao i sve niže poraslo granje na krošnji stabala, a stoka to »brsti«. Obilna je i trava, što poraste u šumi, osobito na mjestima koja neko vrijeme ostanu posteđena (»branjevine«).

Šume su tada osim ono malo polja na južnoj strani Đurđevca i nešto vinograda na ograncima Bila zauzimale sav mjesni okoliš istočno i sjeverno sve do same Drave. K tomu kompleksu valja ubrojiti i šumu bilogorsku.

Toliki šumski areal bio je dovoljan, da prehrani svelikolu stoku, t eono, što nije mogao dati privatni posjed zajedničkih pašnjaka, livada, oranica, to se našlo u šumama. Broj stoke i time imućstvo kuće vezano je o iskorišćivanje šume. Dogod je po šumi zelenila, dotle bi goveda, svinje i ovce nalazile u njoj hrane. Svinje su uz pašu tražile i žir, bukvicu te druge šumske plodove. Osobito je važan žir. On je svojevremeno bio – kao što je to još i danas u [9] nekim stranama naše zemlje, poglavito u istočnoj Srbiji – jedino i glavno sredstvo za tovljenje svinja. Kako se onda i nije produciralo mnogo žitkavan kućne potrebe, žir je imao svoju golemu važnost. Pod jesen bi se svinje gonile u hrastove podravske šume i tu bi se toville.

Postoji doduše intencija viših vlasti o ograničenju i normiranju broja krmaka: tako na svakoga člana kućne zadruge otpada po 1 komad iznad godine ili po dvoje ispod godinu dana starih krmaka. No ta odredba bila je iluzorna, jer je obilje žirovine bilo uvijek veće od njene potrošnje, a k tomu nijesu sve kuće držale svinje ili ih nijesu držale u jednakom broju. I bukvice je bila od velike koristi po svinje. Nje se nalazilo u šumi bilogorskoj.

Stanovi za stoku po šumama bili su samo privremeni; načinjeni od granja, posve jednostavno. To i nijesu pravi majuri; bilo je i pravih majura, a ti se ovdje stalno zovu »konaci«.

Spomenut ćemo ovdje, da su o Pijesci, svojom oskudnom psamo- i kserofilskom vegetacijom, davali u stanovito godišnje doba, osobito s proljeća, nešto mršave hrane stoci, napose ovcama. Imade – a bilo je prije još i više – posve golih predjela Pijesaka, ali tamo, gdje [10] pijesak graniči s okolnim niskim bregom, obrašten je sitnom travom i korovom, a tako i po malim uvalicama unutar pješćanih humaka. I Pijesci su tako hranili stada po gdje koje siromašne obitelji.

Stočarstvo se dakle usljed povoljnih prilika moglo razvijati i biti za dugo vrijeme glavnim dijelom ekonomije, tako dugo naime, dogod se žiteljstvo nije jače namnožilo.

Konaci.

Već vrlo rano po naseljenju i grupisanju življa u sadašnji kraj, đurđevačke kuće tražile bi zgodne krajeve za ispašu svoje stoke. Osobito je to bio slučaj, kad bi zbog porasta zadružnih članova valjalo povećati i status stoke. U potrazi za pašom stizalo se, kako smo već čuli, po najbližoj okolnoj šumi, koja se sterala u okoliš nedaleko samoga mjesta. Ali osim onih krajeva, našli su se i drugi. S onu stranu Pijesaka k sjeveru sve do Drave sterala se berečna jalševa te gusta hrastova šuma. Upravo taj kraj svojim obiljem žira te bujnom travom privuče k sebi najviše interese žitelja. Od rana proljeća pa do kasne jeseni nalaze se u tim šumama stalne pastirske čete s govedima, svinjama i ovcama. Kako su pak znatno udaljeni od kuća, ne vraćaju [11] se od proljeća do jeseni kućama, već se ulogore po šumi.

Kako su ovi šumski krajevi, kad se iskrče, vrlo povoljni za kultivaciju, naći je tamo već vrlo rano iskrčenih manjih dijelova šume, gdje bi se zasijalo kukuruz ili drugu koju biljku.

Želja je svake kuće, da podržaje stalno stoku u toj hrastovoj šumi.

Kako tradicija tvrdi, bilo je već vrlo rano, možda pred kojih 150 godina unatrag, takovih kuća, koje su znale izrabljivati koristi iz dravskih šuma. Ne samo da bi u šumi napasali stoku, nego su iskrčili nešto šume i zemlju obrađivali. Za stoku su načinili obore (»torove«) i štale, kamo bi je zaklanjali od nevremena ili noću ispred vukova, kojih je tada bilo vrlo mnogo u ovim stranama.

Iskrčena zemlja bivala je iz običaja vlasništvo zadruga, kuće. Takav kultivirani dio zemlje (bilo oranica, bilo livada) u dravskoj šumi, koji je pripadao nekoj kući u Đurđevcu i k tomu uzet kao uporište za daljno iskorišćivanje okolne nevlasne šume – zvao se od najdavnijih vremena: k o n a k.

Konaci su se zbog svoje velike koristi sve više množili. Za krajine su graničarima državne vlasti čestoputa stanovite dijelove [12] šume ustupale uz neznatne otštete u vlasništvo u svrhu kultiviranja. (»die ausserhalb der Waldmarhern gelegenen Waldaussprungswinkeln, können den grundbedürftigen Grenzhäusern zu Ackern und Wiesen oder Obst- und Weingärten ins Eigenthum überlassen werden.« Hostinek, o. c. T. I. p. 185.)

Od takovih parcelacija postajahu konaci.

Veliki dijelovi erarskih šuma podijeljeni su zadrugama. Svaka veća zadruga, koja nije imala dovoljno zemlje, dobila je za obrađivanje po neki dio takove šume. Šuma se iskrčila, a zemlja pretvorila u oranicu ili u livadu. Na taj način dobilo je mnogo zadruga konake, koji su katkad zauzimali kod pojedinice zadruga prilično opsežan prostor.

Postanak je dakle konaka vezan o parcelaciju i krčenje šuma.

Prvi njihov začetak tražit im je u prvotnim sporadičkim pastirskim stanovima, proširenje (Oermehrung) za daljnje parcelacije šume, a doživjeli su konačno i metamorfozu svog prvotnog značenja u novije vrijeme, kako ćemo vidjeti iz daljnjeg razlaganja.

Bez sumnje su konaci morali biti od uticaja na cjelokupni ekonomski život. Oni su omogućili za dugo vrijeme poentirani [13] stočarski karakter ekonomije, a i poslije, kad je stočarstvo stupilo u pozadinu, a razvijala se sve većma ekonomija ratarska – tome ratarstvu su upravo konaci postali glavni osnov.

Ratarstvo.

Tek iza stočarstva dolazi po važnosti svojoj na drugom mjestu ratarstvo. I sva primitivna ekonomija bazira na tome, jer je samo bavljenje oko stoke jednostavnije i mnogo lakše nego obrada zemlje. Zemlja se obrađuje ukoliko je samo najnužnije, t. j. od nje se želi dobiti u prvom redu toliko žitka, koliko je potrebno za kruh, a zatim jednu za godišnju (napose zimsku) prehranu ukućana dovoljnu količinu zalihe nekih biljaka za jelo kao krumpira, heljde, prosa, graha, ječma i nekih dr. Od svega toga producira se godišnje obično toliko, koliko je potrebno za potrošnju. Oko viška proizvoda se ne nastoji.

Uz takovo ekonomisanje dobiva čitava priskrba i cjelokupno ekonomsko nastojanje stabilni karakter: od godine do godine produkcija se ne povišava, ona je svake godine jednaka uz uobičajeni minimalni višak potrebit za namirivanje poreza i drugih izdataka. No i to pritječe većim dijelom od [14] stoke, ne s ratarske privrede.

Čovječjem nastojanju i kultivaciji podvrgnuto tlo dijeli se u:

- oranice ili njive (mekote),
- livade (sjenokoše),
- vrtove, voćnjake i travnike,
- vinograde.

Gotovo svaka imućnija kuća imade svoj vinograd, koji namiče vino, a pored toga imade u njemu zasađenog raznog voća kao breskve, orasi, kesteni, kruške, jabuke, šljive, kutine ili dunje, mušmule, oskuruše i dr. U ponekim većim vinogradima imade nešto livade zvane »podolje« te ponešto šume zvane »kolinjak«. Vina rodi obično samo za kućnu potrebu, prodaje se izuzetno u veoma prijekim potrebama za namirenje kućnih troškova, ne mogu li se ovi namiriti iz kojeg drugog vrela.

U obrađivanje vinograda spadalo je osim samog njegovanja loze obično po troje kopanje na godinu. Kopalo se, da zemljište bude rahlije i da loza ne zaraste korovom. Trsovi nijesu sađeni nikojim redom, niti su tako pomno njegovani kao danas. Moderno štrcanje galicom, sumporom, kalemljenje i različito

drugo oplemenjivanje [15] kao i gnojenje nije se nikad prije upotrebljavalo, pa ipak su vinogradi bolje rodili no sada. Ali tada nijesu poznavali ni trsnih bolesti.

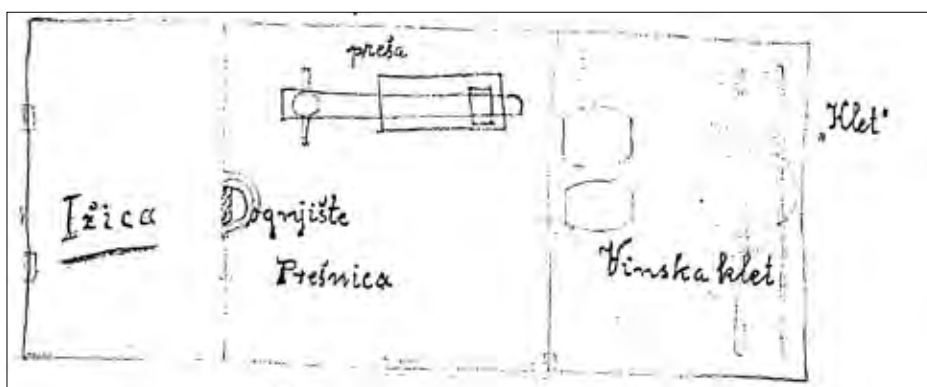
Uvijek se vinograd smatrao kao nešto, što ne mora da bude, ali kao nešto, što služi kući na diku i kao neka vrsta razonode i uživanja. Tome pridonosi i to što su vinogradi po smještaju svome vrlo slikovito smješteni na malim razgrancima Bilo – gore. Tijekom vremena promijenila se prvašnja slika vinograda, budući da su dijelovi njih samih kao i njihovih šuma pretvoreni u oranice i livade. Te su promjene uzrokovane bilo propašću vinograda bilo nestašicom i potrebom novog zemljišta za produkciju drugih plodina.

U svakom se vinogradu nalazila »klijet«. To je kućica načinjena od drva i to od čitavih balvana, panjeva, zvanih »brvna«, »brvenje«. Klijet služi za odmaralište i zaklon te za spremu potrebnog oruđa, posuđa i vina.

Po unutarnjoj svojoj raspodjeli klijeti imitiraju uglavnom kuće. Stare klijeti su redovno pokrivene slamom.

Vazda se u klijeti održavao život onaj, kakav je vladao kod kuće. Veće [16] obilje u namještaju, posuđu, suđu, red i poredak u kući sve je bilo raspoznati i u klijeti.

Prosječno su zadruge posjedovale jedno do tri jutra vinograda.

CRTEŽ »Klijet«

Vrtovi, voćnjaci i travnici pripadali su ka »gruntišću«, t. j. onom dijelu zemlje u samome mjestu, na kome je sagrađena kuća.

Straga za svakim dvorištem obično bi se nalazio vrt, omanji dio zemlje, gdje bi se sijalo i sadilo kuhinjsko bilje. Još niže iza vrta ili upored s njime dolaze voćnjaci i travnici. Voćnjaka uostalom nije nikada bio veliki broj. Voćarstvo kao takovo bilo je nerazvijeno. U ono malo voćnjaka, što ih je bilo, glavni su reprezentanti jabuke, kruške (tepke) i šljive. Orasi su tipični nasad kao i ispred kuća, po dvorištima i drugdje. U pjeskovitom predjelu oko »Pijesaka« sadili su dud. I sad se zove kraj, gdje je nekad bilo mnogo dudova, »dudara«. No svilene bube nisu se nigda gojile. [17]

Voćarstvo i vinogradarstvo nije nikad imalo većega značaja za narodnu privredu. Od grožđa se pravilo vino, a to se sve potrošilo u kući. Voće što se ne bi potrošilo odmah, spremalo se kao obično ili kao osušeno za zimu. Za prođu nije dotjecalo. Koji su imali voćnjake, pravili bi često od voća mošt, napitak, napose od jabuka »jabučinu«, od šljiva »slivoš«, što je negda bilo dosta rašireno. Pečenje rakije svake vrsti bilo je uvijek vrlo omiljelo, a osobito cijenjena rakija »šljivovica« i »ruškovača«.

Gdje nije bilo posebnih voćnjaka, zauzimao bi ostali dio »gruntišća« iza vrtova travnik. Travnici su zapravo livade. Razlikuje ipak od ovih svojom svrhom u koju služe. Dok se s livada redovno sprema sijeno, travnici služe ili za ishranu peradi, svinja i ostalog blaga, što se nalazi kod kuće u malom broju. Čestoputa u nedostatku prihrane za stoku nađe se na travniku prva pomoć, jer kako su travnici gnojniji, brže i jače poraste na njima trava nego na livadama, pa se mogu po višeputa »prikašati«. Travnici se kose neodređeno, prema potrebi. Ako su veći, primaju značaj pravih livada. Travnici su za Podravinu uopće tipični.

Neznatnu kultivaciju zahtijevaju [18] livade. Nastojalo se imati samo toliko livade, koliko je bilo potrebno za spremanje zimske pričuvene hrane stoci. Konjsko sijeno, u kome je vošća, a manje šaša, jeste samo za konje. Za goveda svako ostalo bez vošća; za ovce je valjalo birati fino, mekano i posve zdravo sijeno, nije li gospodar htio, da mu usljed hrđave hrane ne propadnu (ne »poluskaju«).

Obična košnja livada, nijesu li pod vodom, biva dvaputa godišnje. Prva košnja je uvijek obilnija i kvalitativno bolja od druge košnje, koja na brežnatim livadama za sušnog ljeta može i da izostane.

Multiplikacijom žitelja i stoke valjalo se skrbiti uvijek za nove livade. I to je tako bilo sve dogod se do novih livada moglo doći na lagani način.

A dolazilo se do novih livada krčenjem šume i šipražja. Sjećaju se naime još i danas najstariji ljudi u selu, koji su još u životu, kako je nekoć bilo zemlje u izobilju. Svatko je mogao povećati svoj posjed, koliko je samo htio. Između Pijesaka i današnjeg mjesta Đurđevca bila je šuma. Svaki si je mogao u toj šumi za svojom kućom iskrčiti šume, koliko je god htio, i to iskrčeno tlo bi mu tada pripalo u vlasništvo. U istinu su to činili [19] vrlo rijetki gospodari. Iskrčili su si toliko samo, koliko su trebali za travnike. Valja uzeti u obzir i to, da je zemljište, pa bilo već i iskrčeno i za obradbu gotovo, bilo vrlo neznatne cijene, baš zato što se lagano došlo do njega.

Stoga premda im je stajalo na raspolaganje, nijesu gotovo nikad išli preko najnužnije mjere. Gomi-lanje posjeda i privređivanje na dobit nije bilo poznato. Što više bilo je slučajeva, kad su krajiške vlasti prisilno nastojale skloniti žiteljstvo, da si iskrči, podijeli i kultiviranju podvrgne stanovite komade zemljišta. Tako je poznato još sada mnogima, kako se parcelirao sav šumski kraj između »Pijesaka« i samog mjesta Đurđevca. Svaka je kuća morala da uzme jedan stanoviti minimum, i ako nekima to ne bijaše s voljom. Tko je pak htio, mogao je dobiti uz gotovo nikakvu cijenu (forintu po jutru) livade koliko je god htio. No, bilo ih je vrlo malo, koji su se tom zgodom pokazali nešto ambicioznijima te okupirali nešto veće komplekse zemlje.¹ [20]

Mimogred budi rečeno: sav taj teren zvan »za Gradom«, danas su vrlo lijepe livade.

Tek u poznije vrijeme, kad je usljed namnoženja broja stoke morao biti ograničen, a šume kao vrelo ishrane postale neuračunljive, livade dobivaju sve veću vrijednost. Tad se svaki kutić zemljišta, koji se iole mogao, upotrebio za livadu. Još veći značaj dobivaju onda, kad je nadošla potreba, da se stoka uzdržaje uglavnom od pričuvene hrane.

Od svega tla, što je određeno za kultiviranje, najintenzivniji rad ruku čovječjih iziskuju oranice ili njive. U ranijim vremenima nastojalo se držati kulturnoga tla za oranice ne više, nego koliko bi dostajalo, da se prehrani kuća. Uzme li se u obzir, da je negdašnji način hranidbe tražio mnogo manje žita nego današnji, izlazi razumljivim, zašto su tadašnje zadrugе pa i velikim brojem glava imale razmjerno prema današnjem stanju vrlo malo oranica ili »mekotâ«. Žitka se, kako smo već kazali, nije nikad produciralo za prodaju. Glavni razlog, koji je tada sprečavao veću količinu produkcije i nije dopustio, da se ona razvije kao vrelo privrede većega stila, ležao [21] je u prenapornom i slaborentabilnom trudu uloženom oko obrade oranica.

Način obrade bio je primitivan. Oralo se nezgodnim drvenim plugom pa i to ne svagda u pravo vrijeme niti tako pomno kako danas. A nije ni mogao drveni plug da okrene zemlju tako duboko, već se samo »išaralo« po površini. A korijenju biljke za napredan brzi razvoj ništa toliko ne treba, koliko usitnjena zemlja da je korjenici lakše probijaju. To se tim više trebalo činiti, jer se zemlja ostavljala kao »praja« t. j. na ugaru. Fiziološko naime popravljjanje tla nije se vršilo kao danas gnojenjem; nego bi se zemlja ostavila u »praji«. Stanoviti dio mekote nakon pargodišnjeg izrabljivanja ostavlja se par godina neobrađivan. Korov, što poraste na takovom neobrađivanom zemljištu za vrijeme mirovanja naknađuje zemlji oduzete razne mineralne soli. Kad se zemljište naime ponovo izore, korov sagnjije i ostaje u tlu. Posve je jasno, da takovo gnojenje ne može ni izdaleka da sanira tlo onako i onoliko kao stajski gnoj. Da se nije gnojilo stajskim marvinskim gnojem, razlog je u tome, što se stoka gonila na pašu, a nije se u štali hranila, i tako se gnoj prosuo bezvredno. [22] Samo stalno u staji hranjeno blago daje korisni gnoj; stoga imadu današnja relativno i manja gospodarstva mnogo više gnoja, jer im stoka ostaje u staji.

¹ [Moj otac pripovijeda, kako je mom djedu kod iste parcelacije državni mjernik nudio za 10 forinti, neka si izabere, gdje god hoće 10 jutara zemlje podesne za livadu, a on nije htio da uzme s razloga, da mu je suvišno.]

Ostavljanje zemljišta u praji ili ugaru bilo je u običaju još, koliko tradicija pamti, do pred kojih 40 – 50 godina. Otada se već počelo nastojati da se što više zemlje istovremeno iskorišćuje. No kako praksa dokazuje, nikako nije dobro uzastopce zasijavati tlo, jer s vremenom bude posve iscrpeno. Stoga da zemlja nosi ipak neku korist, uvelo se od to doba mjesto ugara poboljšavanje tla na korisniji način zasijavanjem grahorice (kasnije i djeteline). Taj istom u novije vrijeme u modernoj agrikulturi znanstveno probirani metoda postao je od ne male ekonomske važnosti. U prvom redu čitava zemlja mekota donosi u istom vremenu prirod, a za tim se i išlo; u drugom redu, tlo se ne kakogod, nego upravo solidno popravlja. Bakteriofilni naime gomoljici na korijenju leguminosa (grahorice, djeteline i dr.) pribavljaju tlu, koje se obogati takovim korijenjem, obilno dušičnih soli. (Dr V. Voule, Biologija bilja. Zgb. 1921.).

Uostalom pravilo, da se na istom [23] mjestu ne smije uzastopce težiti ista biljka, bilo je poznato od davnine.

Uz valjano oranje dobro đubrenje je neophodni uvjet rodности tla. Kako ni jedno ni drugo nije bilo dovoljno, posve je prirodno, da sav prenaporni posao kultiviranja nije bio bogzna kako unosan.

Ne samo da je rad bio slabo isplaćivan, nego je k tomu bio i vrlo tegoban. Uglavnom vrijedi pretpostavka: danas zemlju obrađuje blago i stroj, prije ju je obrađivao čovjek svojim rukama.

Osim oranja blago se za drugi rad u polju gotovo i nije upotrebljavalo. Uzgajanje kukuruza, a to je pored pšenice bio najvažniji produkt mekote, zahtijevalo je silno mnogo posla: pošto je zemlja izorana, prodrhljana, usitnjena, valjalo ju je posebnom biljegom biljegovati; na obilježenim se mjestima sada motikom kopale jame za sjeme (»jamičevanje«). Najprije su težaci u svaku jamu ponosili i podložili malo gnoja, ako bi ga bilo, a zatim se na gnoj stavljalno sjeme. Jamice bi ponovno zagrtali motikom. Kad iskljuje kukuruz, ponikne s njime uvijek i neželjeni drugi korov. Da se taj odstrani, a ujedno da se i zemlja, [24] koja se na svojoj površini ukrutila, rasklima i načini šupljikavijom za bolju ekshalaciju, valjalo je cijelu njivu okopavati. Mnogo vremena, mnogo truda i mnogo radnih snaga utrošeno je za takav posao. Multipliciranim pak potroškom vršilo se drugo okopavanje zvano »ogrinjanje«. Oko svakog kukuruznog izdanka valja da se zemlja motikom prigrne u mali kup. To se radi, kad biljka malo ponaraste, kako bi imala što više zemlje za gornje površno ukorjenjivanje i podržavanje vlage. Nakon drugog okopavanja ili »ogrinjanja« cijela je njiva stavljenla u male kupove zemlje. U najdavnije vrijeme bi ogrinjali tako, da bi se oko svake stabljike pravio zaseban kup zemlje. Neznatna prištednja na trudu postignuta je poslije time, što se po tri, četiri stabljike uzdužnim jednim nasipom spojile kao u jedan humak. U novije vrijeme, napose danas za ere gospodarskih poljodjelskih strojeva, vrši se taj posao plugom kopačem dotično ogrtačem.

Pšenicu i druge žitarice valja čestoputa pljeviti. To doduše nije prenaporno, ali iziskuje mnogo vremena i mnogo radnika.

Vrste žita bile su odvajkada:

kukuruz, pšenica

raž, ječam i zob.

Kukuruz je glavno žito. Njim se [25] prehranjuju ljudi, a koliko ga dotječe, zobi se i deblja njime stoka. On se melje na sitnije brašno (na »fló«) za kruh, i kao krupnije brašno (»šrot«) za blago i perad.

Kukuruz je za ishranu obično najvredniji. U nekim kućama, gdje ne bi bilo tlo podesno za kukuruz, dolazi namjesto kukuruza ječam ili raž. Ječam je svakako kruh sirotnijih, dok je raž svojina bogatijih.

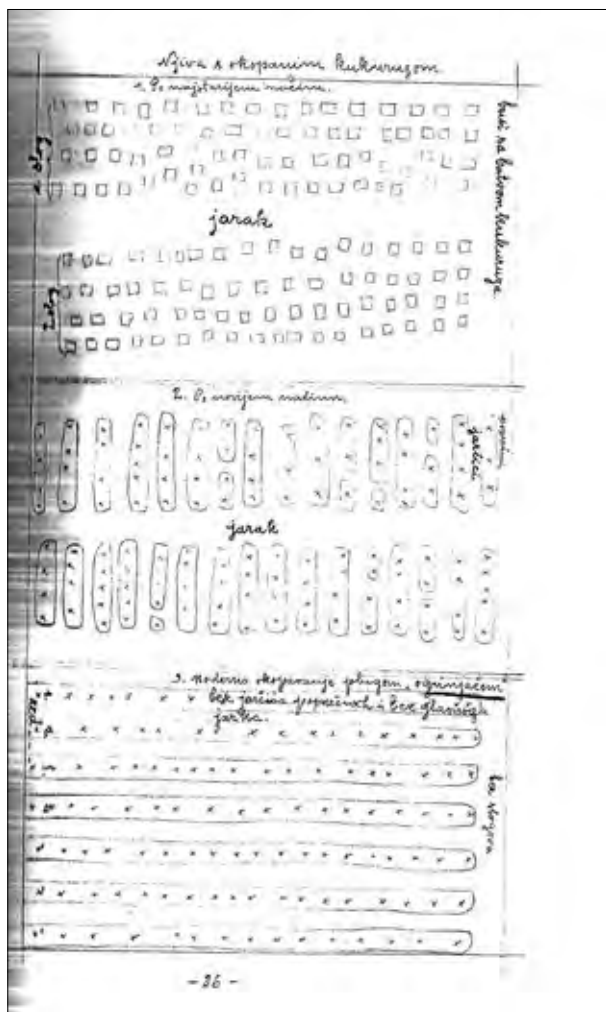
Kako je kukuruz imao veliku važnost, sadio se i tamo, gdje se inače i moglo sijati koje drugo žito. Na konacima se uopće gotovo i nije nigda sijalo koje drugo žito van kukuruz.

Zob se sijala, gdje je bilo na pretek zemlje. Njom se zobili konji, volovi, ždrebad i telad. Općenito se zobi malo sijalo.

Mnogo više nego danas sijalo se heljde i prosa. Heljda uspijeva i na pjeskovitom tlu, pa su je mnogo sijali, a siju je i danas, na nekim mjestima Pijesaka. Oljušteno zrno prosa i heljde kuhalo se kao »kaša« te bilo važnim faktorom u dnevnoj izmjeni hrane i hranidbe.

Grah se oduvijek običavalo sijati zajedno sa sjemenkom kukuruza. [27] Na istoj mekoti po kukuruzu siju se bundeve i turkinje. Od bundevina sjemena pravi se kod kuće od davnine poznato »košćicino ulje«, koje se upotrebljava za jelo i posvjetu.

Na mekoti se također sadi i krumpir, no naći ga je često nešto zasađena i po vrtovima.

CRTEŽ »Njiva s okopanim kukuruzom« [26]

Uz međe, ograde ili uopće na manje važnim mjestima našlo bi se sirka (za pravljenje metâlâ) i sunčanica. Za blago bi se u novije vrijeme stala sijati repa.

Nije bilo kuće, koja ne bi redovito svake godine odredila stanoviti manji ili veći dio na mekoti, gdje bi se te godine posijala konoplja ili lan. Obje biljke davale su izvršno domaće platno. Domaća industrija platna bila je uvijek tako obljudljena, da je mimo namirenje kućne potrebe dotjecala za prođu.

Prvotno se sve oranice prostirahu južno i jugozapadno Đurđevcu. To je tlo pjeskovito, humozno, gdješto samo ilovasto. Nekada usljed slabe obrade i slabog gnojenja vrijedilo je kao ne baš osobito plodno.

Prvoj većoj potrebi i potrazi oranica udovoljavalo se krčenjem šikara, napose krčenjem konačkih šumskih parcela, što ih je narodu ustupljivala država, kako smo to već prije spomenuli. Upravo [28] ove oranice, što su nastale na krčevini dravskih šuma, postale su s vremenom oranice prvoga reda: tlo je vrlo humozno, te mnogo nosi. Sav iskrceni areal obratio se postupno u oraću zemlju, koja je tako vrijedila više no ikoji drugi oblik kultiviranja. Tako su konaci postali eminentno oranice i to najbolje oranice. Radi toga su konaci u ono vrijeme teškog rada i slabog rentabiliteta polja đurđevačkoga zadobili svojom rodnosti veliku važnost i dobar glas. [29]

Govoreći dakle o najstarijoj ekonomiji

valjalo je kao njezinu najistaknutiju formu istaknuti u prvom redu stočarstvo, a potom ratarstvo. Jedno s drugim dopunjavano činilo je glavne faktore ekzistenciji tadašnjih kuća.

Općeniti karakter, tip starih gospodarstava jest stočarski. Osim toga što je stočarstvo u savezu s poljodjelstvom davalo uglavnom život ljudima – bilo je ono i jedino sredstvo, koji se solazilo do većeg dobitka. Kako potrebe oko kućnih izdataka za samu kuću i njezine članove nijesu bili velikih dimenzija, lako ih se s takovog načina podmirivalo.

Općenita privreda relativno prema današnjoj bila je manja, ali joj je s jednostavnijeg načina života i potreba bila manja. [30]

Fizionomija mjesta i okoliša.

Zemljišni posjed. Sav posjed što bi ga neka kuća posjedovala, nalazio se u polju na nekoliko mjesta, ali čestoputa i sav na okupu. Ako se i nalazio na više mjesta, bili su to veliki jedinstveni komadi zemlje. Običaj je bio – prije mnogo rašireniji nego li danas – da se oko jednog kompleksa zemlje ostavi za među dosta široka živica, šikara ili »seča«, pa takav ograđeni komad zemlje zove se »ograd«. I danas imade ograda, no ovi su samo slika starih. Današnji su ogradi malenih parcela, a ograđeni uskom živicom ili pače ničim, već se zovu ogradima samo zato, što su to nekad bili. Sve do dioba zadruga bili su posjedi u vrlo velikim komadima, 5 – 10 jutara. Kako je još za »prajâ« bio običaj polovicu polja uzgajati, polovicu zapuštati, tako je i kasnije za racionalnijeg kultiviranja uvijek jedna strana polja (istočna ili zapad-

na) zasijavana kukuruzom, druga pšenicom ili kojim drugim sitnim žitom. Tako je obično svaka kuća imala, a imade još i danas, krpu zemlje na [31] istočnom, krpu na zapadnom dijelu polja, t. j. svaku godinu naizmjenice jednu stranu za kukuruz, drugu za pšenicu ili drugo što.

Selo i okolina. U selo se može da dođe sa svake strane. Putevi ili ceste vode u svako obližnje mjesto. Državna cesta, »drum«, jest kao osovina, koja dolazi od Kloštra pa presijecajući Đurđevac odlazi u Virje. Oko nje se vrti cijelo selo. Osim ove vodi cesta u Kalinovac i Ferdinandovac, a obični seoski putevi u Mičetinac, Čepelovac, Budrovac, Katalenu, Šemovac te putevi do đurđevačkih konaka i putevi u polje na mekote.

Sva podravska sela mogu se podijeliti na ona uz obronke Bilo gore i ona u samoj podravskoj ravnici. U ravnici su Virje, Molve, Đurđevac, Ferdinandovac, Kalinovac, Sesvete i Kloštar; uz Bilo goru su Sv. Ana, Šemovac, Mičetinac, Čepelovac, Budrovac, Katalena, Kozarevac i Prugovac.

Đurđevac. Od starna spomena je vrijedan »Stari Grad« na sjevernoj strani Đurđevca, ponovo upotrebljavan za škole, za vrijeme Velikog Rata za konjsku vojnu bolnicu a u novije vrijeme i za vojarnu. Sazidan od cigle grad je smješten na umjetnom humku u obliku osmerokuta usred vrlo niske [32] i močvarne okolice. I upravo ta močvara i šuma, koja se nekad oko njega sterala, bile su mu najbolja zaštita. Opasan je bio bedemom sad već dijelom porušenim. Služio je za obranu protiv Turaka.

Od historijskog je spomena još kraj »Turen« (= toranj), što leži danas u polju uz put prema Čepelovcu i Mičetincu, gdje se nekad nalazilo mjesto Gjurgjevac ili kako se u najdubljoj davнини zvalo »Sošice«. I kraj polja zvan »taborišće« (tabor = rat, boj) po tradiciji je mjesto bitke s Turcima. Karakteristično je, ali još neobjašnjivo ime »Selnice« ili »Selišće«, dijelovi polja jugoistočno od Đurđevca. Drži se, da su tu bila nekakova naselja.

Među rijetkosti iz starijih vremena valja ubrojiti i kapelicu sv. Rozalije. Sagrađena je sva od drva a potječe od godine 1754.²

Staro đurđevačko groblje Sv. Lovrinca nalazilo se nekad na jugoistočnom rubu mjesta na jednom pjeskovitom humku. Na groblju je negda bila i kapelica, danas joj se ni trag ne zna. Kako se s vremenom Đurđevac proširio, ostalo je staro groblje [33] unutar mjesta. Kako je prostorom bilo postalo premaleno, načinjeno je nešto podalje od staroga novo groblje. Staro se groblje zapustilo, nije obnavljano, dok se nije konačno sasvim demoliralo. Na njegovom je mjestu danas njiva.

Mještani štiju groblje. Ono imade obični seoski tip jednostavnih u redove predanih humaka s većinom drvenih krstova. Samo gdje koji imućniji seljak ili gospodin imade željezni krst, ograđeni i obzidani grob, kameniti spomenik. Posebno mjesto na groblju uživaju samo umrli mjesni svećenici. Na groblju je i mrtvačnica, kućica, gdje su spremljene grobarske potrepštine.

Kad se kaže »selo«, razumijevaju se pod tim najprije kuće, dvorišta, vrtovi i travnici, zatim znači čitav kraj, što pripada selu, ili napokon sve ljude što su u mjestu (naselju).

Kuće su nekad bile nadaleko razmaknute jedna od druge, t. j. dvorišta su bila uz put šira nego danas; poslije su se diobom zadruga i familija »gruntišća« porazdijelila, te je pored prijašnjih uvršteno mnogo novih kuća.

Kuća i dvorište. Teško je u Podravini [34] zamisliti kuću bez dvorišta, vrta, dvora, travnika i gospodarskih zgrada. To su njeni bitni dijelovi, i pod imenom kuća, »iža«, razumijevaju se osim same kuće još i ovi njeni sastavni dijelovi.

Dvorište ili dvor jeste prostor pred i oko kuće. Kuća imade jedno lice, kojim gleda na ulicu t. j. prema putu, a drugo, kojim gleda u svoje dvorište.

Kuće su redovno građene uz cestu ili put. Uz cestu teče s obje strane najprije jarak za odvođenje kišnice; s ovima upored idu staze. Do staza su kuće.

Neke su kuće okrenute k putu, k ulici svojom duljinom, obično koje imadu tri i po više prozora (»obloka«) od ulice; neke su okrenute k ulici svojom širinom (»iže na dva obloka«).

Na mjestima, gdje ne međaši sa zgradama, dvorište je ograđeno plotom od dasaka, letava, šiblja, katkada i zidom. Dvorišni je prostor dakle uvijek ograđen. S ulice se ulazi u dvorište kolima kroz »velika vrata«, dok posebna »mala vrata« služe za ulaz ljudima. Drugog ulaza u dvorište ne imade.

² Izvještaj v. p. škole. r. s. u Gjurgjevcu za šk. g. 1913./14.

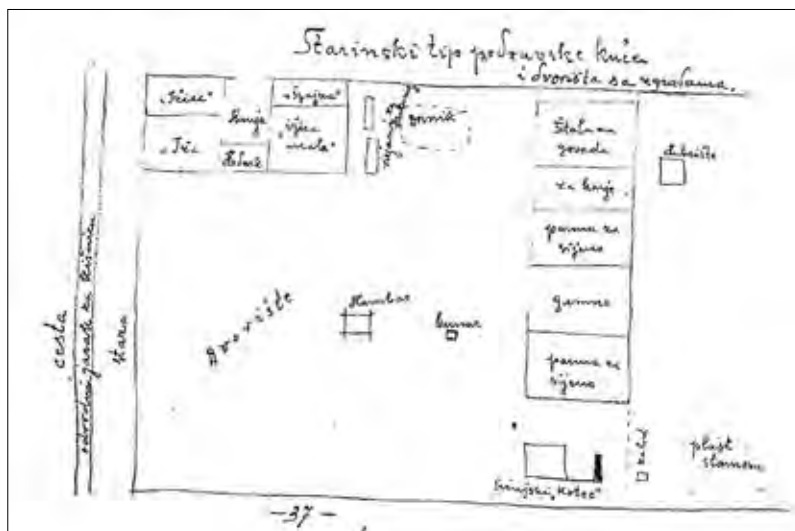
Dvorište seže sprijeda od ceste pa do nakraj gospodarskih zgrada straga. [35] Sprijeda se u dvorište nalazi sama kuća, »iža«, dok su niže u pozadini štala ili »škeden«. Među obim zgradama nalaze se u dvorištu kao stalna mjesta: drvocjep, gdje su u hvatove složena drva; hambar za spremu žita i oruđa; pred štalom ili otrag nje je đubrište i »svinjski kotec«; gdje god u kutiću »kotec za mladino« t. j. živad; koš ili virjan za spremu i sušenje kukuruza (u klipu), kakova »šupa« i zahod na manje istaknutom mjestu.

U dvorištu, u kome su poslovi u punom toku i gdje je živadi, nema nikakove trave. Potom se često poznaje, kakovo je gospodarsko stanje i gospodarstvo neke kuće. Nikad nije u boljega gazde dvor zarašten travom ni korovom, samo u siromaha. Inače su po dvorištima, ako su prostranija, u marljivijih i vrijednijih gospodara zasađene razne voćke: šljive, jabuke, kruške, orasi, trešnje, višnje, dudovi i dr.

Kuća je od kuće odijeljena plotom tako, te susjed k susjedu polazi ulicom, ali može obično i straga, preko vrta ili travnika. (»Něsem baš najlěpše opravljena, pak iti po vulice, idu poprěk«, reći će »dekla«, ide li preko travnika k susjedi.)

Odijeljeno straga iza dvorišta dolazi vrt za povrće, a za njim voćnjak, ili ako ovoga nije, onda »travnik«. Vrt, a negdje i travnik, ograđeni su daskama, šibljem (»protjem«), letvama ili [36] živicom (sečom); rjeđe su posve razgrađeni. Travnici nijesu isto što i livade po svom značenju, što je već rečeno, jer travnik pripada kući i čini s njom jednu cjelinu, dok su prave livade na drugim mjestima.

Kuća i pokućstvo. Još samo gdje gdje po selu naći je starinskih kuća. Napravljene su od »pletera« drvenih daščica i šipčica, koje su oblijepljene (»ocupane«) ilovačom. Takove kuće pokrivene su slamnatim krovom. Pored slame bio je običaj pokrivati kuće tankim daščicama, »šindrom«. Novije se kuće zidu ciglom slijepljenom »mortom« od pijeska i vapna ili opet ilovačom. Za pokrivanje krovova upotrebljava se u novije vrijeme crijep.

CRTEŽ »Starinski tip podravske kuće i dvorišta sa zgradama« [37]

Osnovna građa kuće raspada se u tri glavna dijela:

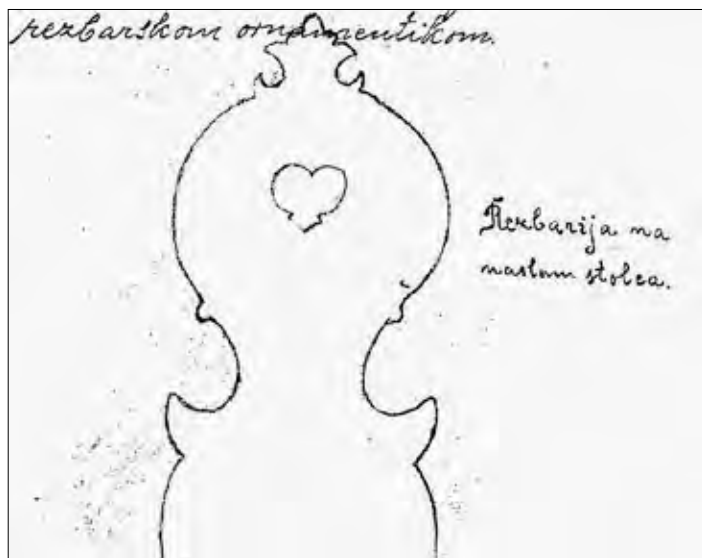
prva soba, jedna ili dvije

kuhinja s ognjištem

soba odostraga, »ižica«; upored s njom smočnica.

Prva soba do puta, najprostranija, služi za stan svim ukućanima. Nalazi li se sprijeda do velike sobe posebna mala soba, zvana »ižica«, smjesti se u nju obično domaćin ili najugledniji član, uopće onaj, tko imade najviše prava na odjelito stanovanje. Velika zadružna soba imade po više prozora, »ižica« obično po jedan.

Stalni inventar zadružne sobe jeste stol. On stoji u jednom kutu sobe. Do njega uza zid su dvije klupe i po koji stolac. Klupe i stolci obično su ukrašeni tipičnom narodnom rezbarskom ornamentikom.

CRTEŽ »Rezbarija na naslonu stolca«

Uopće se u kući može zateći ukućane u svako doba dana i godine na stanovitom mjestu i poslu. Zimi se sva čeljad po vas dan zadržava obično u zadržnoj sobi kod tople peći. Samo stariji izlaze za najpotrebnijim dnevnim poslom. Ljeti za trajanja poljskih radova, sva odraslija čeljad, nakon što su zajednički doručkovali, odlazi za poslom u polje, vinograde i drugamo i ne vraća se više kući, do večera. K večeri su opet svi zajedno kod stola.

Kuhinja je drugi glavni dio kuće. Središte joj je ognjište i »komin«. »Komin« je od ilovače ili cigle načinjeno povišeno mjesto, na kome se nalazi ognjište. Na ognjištu je »dreifuz« [39] na koji se postave lonci kod kuhanja. Pored komina načinjena je u kuhinji i druga peć »kotlenka« za veliki kotao. U velikom bakrenom kotlu, koji dolazi u kotlenku, vari se i »obkuvava« rublje, kuhaju za svinje bundeve i krumpir, vari i prepiče ulje iz bundevinih koštica i dr. Gdjegod uza zid u kuhinji nalazi se ormar za suđe ili ako nema ovoga, onda od dasaka načinjen »zdelnak«, pričvršćen o zid, gdje stoje zdjele, tanjuri, »zdeloprač« i ostali kuhinjski pribor.

Iz kuhinje je ulaz u smočnicu ili »špajzo«, koja se nalazi u trećem glavnom kućnom odjelu upored s malom »ižicom«. To je riznica smoka i prismoka. Tu stoji i kruh predan na »valači«.

U stražnjoj »maloj ižici« se ili stanuje, spava, ako je kuća brojnija, ili nije li to potrebno, smjeste se unutra posve neodređene stvari: brašno, razno suđe (»mertuće«), žito, oruđe i druge najrazličnije stvari. Sve što se nalazi po sobama, u kojima stanuju ljudi, zove se »poištvo«, pokućstvo. Neki dijelovi pokućstva smatraju se svojinom čitave zajednice, sviju članova kuće (kao stol, klupe), a neki su posebno vlasništvo pojedinih ukućana, ponajviše oženjenih parova (kao krevet, postelka, ormari, stolci). Pod je u starim [40] kućama zemljan.

Hambari, koji se obično nalaze zasebno u dvorištu, jesu spremišta za razno žito, oruđe i druge potrepštine. Kuća se nigda ne pravi na spratove, već se nad sobama nalazi tavan. Tavan je »ocupan« i oličen (»sflašren«) ilovačom. Na njemu se suši kukuruz. Za »pante« je u dimu obješeno meso (»rašćinjeno« krmče ili goveče), a drukčije je tavan remiza najrazličnijeg blaga.

Nikad se pod istim krovom s kućom ne nalazi i »šekret«, zahod. On je obično gdjegod u zabiti »zlupan« od dasaka, posve primitivan.

Osim kuće nema nikakvih drugih zgrada za ljude.

Zgrade za životinje. Druga glavna zgrada, koja se osim kuće mara nalaziti u dvorištu svakoga pravoga gospodara, jeste »štagalj«, »škeden« ili jednostavno zvana »štala«. Sve je pod jednim krovom, a sastoji od štale za krave, štale za konje, gumna za kola i od parme za sijeno. Ako kuća drži ovce, imade

Uza zid su smješteni kreveti, »postele«. [38] Njih je toliko, koliko je oženjenih parova u kući. Ne stanu li svi u prvu veliku sobu, smjeste su u »ižicu« straga ili u »ižicu« prednju. Pred krevetom se nalaze po dva stolca ili po jedna klupa. U sobi uza zid nalaze i ormari, »ladice«, s odijelom, ruhom i »platnišćem«. Pod krevetima se nalaze posebna vrsta ležaja zvana »postelka«, koji mogu uvući i izvući. Na postelkama spavaju djeca i uopće svi neoženjeni i neudati. Imade li djece previše, načini im se posebni ležaj u kojoj od sporednih soba. Odrasli momci mogu spavati u sjeniku ili u štali na »jari«.

U prvoj velikoj zadržnoj sobi se jede, spava i boravi preko dana.

i posebna štala za ovce, a ta se zove birkašnica. Ako je gospodarstvo veća, a prostor dopušta, grade se odjelito štale, odjelito parne sa gumnom.

»Škedni« su prvotno građeni svi od [41] drvene građe, a pokriveni su slamom. Temeljna građa su osnovni balvani, koji su među se povezani jakim »brvenjem«. Podrumi su bili rijetki, i to samo pod zidanim kućama. Mjesto njih pravili su u zemlji (u dvorištu, vrtu ili gdje god u blizini) velike rupe, jame koje bi odozgor pokrili gredama, zemljom i slamom. Na posebni ulaz može uvijek po volji unići u polupodzemni hladni i tamni prostor. Takove udubine zovu se »repnice«, jer su služile obično za spremanje repe, ali može da spremi u njih krumpir i drugo povrće. »Repnice« prave još i danas.

Pčelinjaci su zbiti od dasaka. Nalaze se obično na sunčanom i čistom mjestu u vrtu ili na travniku.

U novije se vrijeme štaglji kao i kuće zidu od cigle ili se bar podzidu, t. j. temelj se postavi od cigle, na uglovima i konstruktivno nužnim mjestima dolaze stupovi od cigle, među stupovima su daske, a krov je od crijepa. Staja za blago kao i soba za stanovanje je u tom slučaju sva zidana ili »obzidana«. No sve to ovisi o imućstvu. Imućniji zidu sve dijelove.

gdjegod na zaklonjenom mjestu u šupi ili suši nalazi se »stopa« za tucanje i mrvljenje prosa, heljde, bundevinih koštica, »glavicâ« (suhe plodnice lanenog sjemenja) i drugog. To je obično izdubeni veliki balvan; nad njim se nalazi [43] poluga, koja se nogom potiskuje, da sama svojom težinom pada i sitni u stupi pristavljenu stvar.

Redovno se u svakom dvorištu nalazi bunar ili »zdenec«. Do vode se dolazi na lagani način.

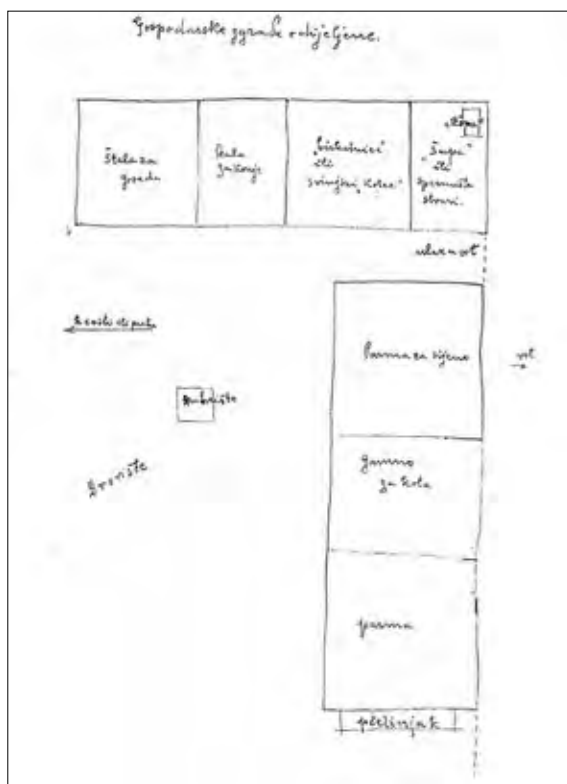
Podalje u okolici Đurđevca, u kraju zvanom »Seča«, gdje imade periodičkih potoka, bilo je od stare mlinova. Još više je takovih mlinova bilo, a i sada ih je na Dravi.

Građa. Materijal potrebit za gradnju kuće ili kojegod druge zgrade izrađivali bi ljudi sami. Za obradu drva starali su se vješti ljudi »cimermani«. Ciglu također priređivahu sami svaki sebi. Drvo za građu dobivalo se po potrebi besplatno.

S estetske strane bile su stare gradnje, i ako iz propadljivog materijala, dosta dotjerane. »Cimermani« su bili vješti svakovrsnom ukrašivanju drveta rezbarijama i slikarijama. Osobito su se ukrašivali okviri prozora i vratiju, stupovi po trijemovima, vrata, strehe, i dr. Osobito se rado ukrašavalo »hambare« pa koševе za kukuruz. Svud se uopće vidjelo nastojanje za dotjerivanjem i poljepšavanjem.

Tim smo izbrojili zgrade, što se nalaze kod kuće. No svaka veća kuća, koja imade vinograd i konak, imade po kakovo zdanje i u ovima. O »klijetima«, zgradama u [44] vinogradima, bilo je već govora.

Na konacima je bio neki posebni život. Za stoku, što je tu boravila za ljeta, bila je sagrađena štala, u koju je bilo uvijek i malo gumno i parma za spremanje sijena sa konačkih njiva. Pored štala bilo je i posebnih obora ili »torova«, kamo bi se preko noći zaklanjale svinje. Stoku je čuvao po jedan oženjeni par iz zadruge. Za ono vrijeme, dok stanuje na konaku, veli mu se da je »majurec«. K štali, rjeđe napose, pridjeljana je za majurca mala sobica. S vremenom bi osim štaglja gradili i odjelito male kućice za stanovanje. Takove su kućice imitirale uglavnom onu doma.

CRTEŽ »Gospodarske zgrade odijeljene« [42]

Hrana i posuđe.

Spremanje mesa, smoka i sočiva. Sve što se jede i za jelo sprema, zove se »rana«, jelo. Sredotežna sila svega spremanja ljetine leži u tome, da svaka kuća imade »ranjenika«, t. j. tovljeno krčme, koje pod zimu kolje i suši. Gdje se ne smože »ranjenik«, tamo je »bokčija« i glad; no takovih je kuća vrlo malo, u starini ih nije ni bilo. Već za rana ljeta skrbi se oko toga, da se o sv. Jendrašu (koncem studenoga) imade što »smoditi«. Smodi se tako, da se brav obloži slamom, koja se potom zapali i tako se s brava ukloni dlaka. »Raščiniti« [45] svinju na komade ne umije doduše svatko, no nađe se u selu uvijek na pretek i vrljih vještaka u tom poslu, jer to za njih nije neugodan posao. Taj dan ih se časti. Meso se poslije kroz koja dva tjedna rasalja u »rasolu«, zatim se povješa na tavan o pante u dim, gdje se dobro zadimi i osuši, kako bi ostao ljeti preko godine što čišće od crva i druge gamadi.

Nekada se ubijalo u svakoj zadružnoj kući, koja je brojila više članova, redovito godišnje po nekoliko tovljenih brava, a k tome još i po koje goveče, obično mladog vola ili junicu. Kadgod kroz godinu dolazile bi na red i ovce, gdje ih je bilo. Danas toga više nije, van ako tko za nevolju dotuče blašće, kad ga stiže nesreća. No redovno klanje »ranjenika« još je posvuda u običaju.

Svakoj je vrijednoj domaćici stalo do toga, da raspolaže dovoljnom količinom masti, što će je trebati kroz cijelu godinu. Mast je ovdje naime glavni predmet začina jelu, ulja dolaze u obzir u minimalnoj mjeri. Domaćica stoga nastoji da se što više slanine »zecvre« (gl.: cvrti, zecvrti). Ponestane li u kuhinji masti, prvi, koji tu nestašicu oćuti, jeste domaćica.

Redovito se sprema za zimu razno sočivo: krumpir, kupus, grah, bob, repa, proso, heljda i razno povrće. [46] Kupus i repa se »nariba« u badanj »zelenjak«, gdje se pod pritiskom kiseli. Svaka će si domaćica povrh toga spremi u repnicu ili u podrum peršina, mrkve, povrtnice it. d. Žito je spremljeno u žitnici, te se od vremena do vremena vozi u mlin ma meljavu. Izim kruha brašno u drugom obliku gotovo ne dolazi u obzir kao hrana za ljude.

Za »kašu«, koja u zimskim danima družini daje glavnu hranu, upotrebljava se proso, heljda i »šrot« (= kukuruz krupno samljeven). »Šrot« se melje u mlinu, a proso i heljda se priugotove kod kuće.

Iza masti najvažnije čega mora biti u svakoj kući, jeste mlijeko. Ono se troši odmah nakon »podóje« prijesno ili kuhano ili se sprema u čupe, gdje se kiseli. I kiselo se mlijeko jede, osobito ljeti. Inače se »vrnje« obere, a od njega se (od »vrnja«) »moti« putar, a od obranoga kiseloga mlijeka, pošto se malo pritopi, cijedi se sir. Iscijedena »sirotka« ide u napoj krmcima ili kravama. Putar se nikad ne jede, nego se pretopi u »maslo«, kojim se začinja jelo baš tako kao i mašću.

Ako se krave preko ljeta drže na konaku, brine se s mlijekom majurica. Koliko se može da sami potroši od mliječnih proizvoda, sprema na veliko i šalje kući. Ona pravi mslo, najvažniji mliječni produkt, i sir »čebričnak«. »Čebrica« je sud (obično drveni) u koji se trpa sir, [47] koliko ga god bude. Sir se dobro posipa paprikom. »Čebrica« je ozgo pokrita daščicama, koje se posebnim vijkom čvrsto pritisnu. Tako se sir pod pritiskom nakon stanovitog vrenja ukiseli, poprими novi tek, miris i okus, pa kao sir »čebričnak« služi društvu za hranu.

Za hranu se spremaju i neke druge stvari kao pekmez od šljiva, suhe šljive, grožđe, jabuke, orasi, kutine, kostanj i dr.

Stari je običaj u svim kućama malima i velikima, da sva čeljad jedu zajednički u jedno doba. To su zajednički obroci.

Redovna obroka budu dva ili tri. Ujutro nakon posvršenog jutarnjeg kućnog posla ili prije nego će družina otići na rad u polje, dijeli se »ruček«. »Ruček« je obilan i hraniv. Kad odraslija čeljad radi kod teškog poljskog posla, ne vraća se o podne kući da jede, nego se poslenicima nosi jelo u polje. To je »obed«. Objed je tad obilan i zasitan. Nalazi li se sva družina kod kuće kod nevažna posla, ne dobiva o podne redovitog obroka. Tek ako se nađe što voća, komad kruha, malo sira i slična. Večera je redovito obilna i sprema se uvijek. Kod potpunih obroka donosi se na sto juha, meso, varivo (jedno ili po dvoje).

Kruh se peče u posebnim »krušnim pećima«. On je obično kukuruzni ili ječmeni (u [48] siromašnijih), rjeđe raženi, a vrlo rijetko pšenični. Može da bude i »smesni«, t. j. iz pomiješanog brašna razne vrste. Od kukuruznog brašna peče se često »zlevanka« i kuhaju »žganci«. Od pšeničnog brašna samljevenog krupnije, »na flò«, pekla se najobičnije samo pogača. U starije vrijeme, kad je bilo malo mlinova za najsitniju meljavu pšenice ili za »pajtlanje«, pekli su se od takovog finog brašna vrlo rijetko kolači.

Najobičniji tipični kolači bili su (a i danas su) »mazanica«, »orevnača«, »makovnača«, »strukli« (kolač sa sirom i jajima) i »digani kolač« (kolač s kvasom). O Božiću i Uskrsu peku s neki posebni kolači samo k tim danima: »kongluf«, »pletenice« i »pereci«. Specijalitet su i »makvići«, što se priređuju samo u stanovite dane i zgode.

Pored ovih postoji i mnogo drugih priredbi, a peče se uvijek u posudama, nikad u pepelu ili tlu peći, osim kruha, koji se stavi na pometeno tlo krušne peći.

Najobičnije su posude: lonci, zdjele, tiganje, tanjuri, konglufenka. Sve je to posuđe načinjeno od gline, a prave ga seoski lončari. Za piće služe glinene »kante«. Kanta pečena od posebne vrsti gline, koja je služila za vino, zove se »srablivka«. Dobavljali su je od starine iz ludbreškog kraja u Zagorju. [49]

Posvjeta i ogrjev

Žižak i lampaš. Mala staklena posudica na drvenom stalku zvala se »žižak«. U žišku bi sagorijevalo »košćičino ulje«, što se priređivalo od bundevina sjemenja. Žižak stavljen u staklenu kutiju, a bi bio zaštićen od vjetra i ujedno manje opasan za prouzročenje požara, zove se »lampaš«. Žiškom se svijetli u kući, lampašom u staji.

Svaka kuća dobivala je redovno svake godine stanovitu količinu (2 hvata³) drva za ogrjev. To je deputat ili »avajzung«. Pored toga dopušteno je na određene dane u tjednu izvoziti iz šume sve šumske otpatke, što bi također služilo za ogrjev.

Odjeća.

Sve ono što bi ljudima u dnevnom životu i radu trebalo, nastojalo se namaknuti iz vlastitih domaćih proizvoda i vlastitom domaćom radnom snagom. Tako je bilo i s odjećom. Narodno odijelo bilo je načinjeno od vune, lana i konoplje; obuća od kože. Svatko je toga imao kod kuće, valjalo je tek materijal obraditi. neke stvari kao laneno i konopljeno platno od [50] davnine se pripređuje u svakoj kući, te sami od njega kroje rublje i druge stvari. Za preradu kože nalazilo se u selu posebnih vještaka, koji bi umjeli kožu »fčiniti«, preparirati je, te praviti od nje opanke.

Narodna nošnja iščeznula je još pred kojih četrdeset, pedeset godina. Samo gdje gdje u kojoj staroj graničarskoj kući čuvaju se kao uspomena plave graničarske hlače, duga surka i prsluk – muško odijelo. Narodno žensko odijelo bilo je sve od domaćeg platna i domaće priredbe, a razlikovalo se kako po dobi tako i u raznim prilikama i zgodama. Nestankom muške narodne nošnje bila se proširila mađarska nošnja /široke platnene gaće/, dok i ova nije za vrijeme Velikog Rata posve iščezla. Danas se oblači na građansku.

Socijalni život.

Obitelj i zadruga. Od davnine ljudi su ovdje živjeli poput ostalih Južnih Slavena u zadrugi. Još pred pô vijeka bilo je takovih zadruga vrlo mnogo. Sad ih ima još samo nekoliko. U jednoj zadrugu znalo je biti i takovih članova, koji su si bili rođaci u daljnjim generacijama. Po dvadeset, trideset, [51] a katkad i po više čeljadi našlo se u jednoj takovoj zadrugi.

Zadrugom ravna i upravlja gospodar (gazda, domaćina, starešina). To je obično najstariji član; on nadzire i razdjeljuje posao, vodi računa o primitku i izdatku, on zastupa zadrugu prema vani. Položaj je njegov u kući uneke viši od ostalih članova, no nikada nije bio takav, da bi vrijeđao demokratske osjećaje ukućana.

Napredak zadruge ovisio o razboru, ambiciji, pravičnosti i ostalim vrlinama gospodara, ali jednako tako i o suradnji ostalih odraslih članova zadruge. Svi naime važniji događaji, zaključci, poslovi i drugo, sve se to obavlja u zajedničkom dogovoru gospodara i sviju muških zadrugara starijih od 18 godina. Taj demokratski princip temelj je pokoravanja, radinosti i cijelog napretka kuće, jer na što se zadrugari sami svojom voljom odluče, to rado i čine.

Pored domaćina uvažnije mjesto među ženskinjem uživa i gospodarica, koja se brine, redi i nadzire sve poslove, koji se tiču samo doma. Ona – dakako uz savjet i pomoć ostalih žena – određuje, što i kako će se kuhati, koja od žena što da radi u kući. Na njezinoj je brizi, da smočnica i ostala spremišta hrane

budu za zimu dobro opskrbljena, i time tako [52] razređuje, da kroz godinu ničega ne ponestane. Gospodarica je obično žena gospodara. Ona vazda znatno utječe na gospodara i na cjelokupni napredak zadruge.

Manje jedinice u zadrugi jesu obitelji. Muž i žena imaju u zadrugi neke stvari »svoje«, što ne pripada zajednici. To su obično: »postel« (krevet) i sve što je na njemu, zatim »ladica« ili ormar, gdje spremljeno njihovo odijelo, ruho, »platnišće« i još neke stvari. Katkada, ako je žena donijela za miraz štogod zemlje ili novaca, imaju i svoju prćiju. Dotična obitelj može s tom prćijom tjerati unosni posao, koliko im dopušta vrijeme izvan zadružnih poslova. Zadruga ne vodi o prćijama nikakove brige niti hoće da znađe za njih.

Dužnost je muža i žene, da othranjuju i odgajaju svoju djecu. No čini se da taj posao u zadrugi nije odviše težak, jer sama zadruga ide u tom na ruku. Svako dijete u zadrugi uživa kod godišnje diobe svega onoga što je kroz godinu potrebno za odjeću, obuću i drugo, posve jednaki dio kao i svaki drugi član zadruge. Tko ima više djece, više ga zapane na zajedničkoj diobi dobara.

Cijela zadruga ima da zajednički bdije nad ćudoređem, vladanjem i društvenim kretanjem svojih članova. [53]

Duh zadružni prožima sve članove, njim se misli i osjeća. On vrlo moćno upliviše i na obitelji, koje se nalaze u zadrugi. Zajednička društvena ljubav ili privrženost, zajednički veliki život, u kome su svi članovi povezani jedan o drugog velikom intimnošću i međusobnim poznavanjem čini, da ni muž ni žena nijesu, osim bračnih dužnosti, onako mnogostruko uzajamni i privrženi kao što je to običaj kod samaca (obitelji, koje ne žive u zadrugi). Žena je pokorna svome mužu (»gospodaru«); ona ga štuje i cijeni, brine se za njegove potrebe i za potrebe djece, a uza to ona ga ne mora i ljubiti. Ona se zato ne osjeća niti nesretnom niti osamljenom, samo ako joj je drukčije dobro.

Pridonosi takovome poimanju doduše i to, što je položaj žene u starije vrijeme bio znatno niži od muškarca. Ona njemu ni u kome pogledu nije bila ravnopravna. Potčinjena kakova je bila, nije se usuđila pokazivati mužu mnogo ljubavi niti ju gojiti; ona je smjela i jedino morala štovati svoga muža, koji je bio njen gospodar. U staroj se zadrugi ne cijeni ni sluša savjet ženskinja. One svuda vrše volju svojih gospodara muževa, a da se i ne pitaju, da li im je vazda s voljom. Ali kod toga valja odmah naglasiti, da taj položaj žene nije [54] onako bespravan kao kod muhamedanskog dijela našega naroda. Tamo je žena zapravo ropkinja, a u zadrugi je ona ipak ravnopravni član, tek nije bilo časno muškoj glavi da ište savjeta i divana u »duge kose«.

Sve kućne i veće poljske poslove obavljaju bez razlike – osim djece i staraca – svi zadrugari zajedno. Izuzimaju se samo bolesni. Ipak imaju nekih poslova samo muških i nekih samo ženskih: osobito teške poslove oko gospodarstva obavljaju samo muški /kosidba, mlaćenje, oranje, sijanje i dr./; lagani pak poslovi obično su ženski kao primjerice tekstilni i drugi ručni radovi i dr. Sramota je muškima miješati se u poslove ženske, a tako i ovima u poslove muške.

Imade i takovih posala, koje obavlja stanovita čeljad. Od oženjenih muževa jedni su konjari (ako je zadruga manja onda samo po jedan), jedni govedari ili volari. Po jedan oženjeni par odilazi s proljeća sa stokom na konak. On je tad majurec. Momci su (a nije li njih, onda djevojke) pastiri: jedan je kravar, drugi svinjar treći ovčar. Pastiri mogu sa stokom da budu trajno na konaku. Ovakovo razređivanje ka stanovitom poslu te godine obavlja se rano s proljeća pred Đurđevo i ta razdioba ostaje po godinu, dvije ili tri, a tad se opet ponovo razređuje i zamjenjuje: koji su prije bili jedno, sad [55] su drugo.

Sva imovina pokretan i nepokretna zajedničko je i jednakopravno dobro sviju članova zadrugara. Nitko ne može od zadružnoga ništa za sebe tražiti niti svojatati. Svadbe, pogrebi i drugo slično namiruje se iz zajedničke blagajne.

Za miraz djevojka nigda ne dobiva zemljišta, nego nešto od pokretnine. Najnužnije već uobičajene stvari djevojci, kad se udaje i momku, kad se ženi, pribavi zadruga, ostalo otac i mati koliko mogu i hoće. Premda se nije gledalo kao danas tako mnogo na miraz, ipak se nije ženilo i udavalo iz ljubavi više nego li i danas, jer su ženidbe i udadbe bile pod velikim uplivom roditelja i drugih članova zadruge, koji su također htjeli da se čije i njihova riječ za ili kontra obzirom na buduću snahu ili rodbinu.

Dioba zadruge na porodice moguća je, kako je zakonom bilo ustanovljeno, samo onda, kad je na svaku novu kuću bez razlike moglo doći 6 jutara zemlje. Naravno da je dioba tim bila vrlo teška. Mnogi

su obilazili silu zakona time, što su u besjcenu kupili potrebni broj jutara zemlje na Pijescima, samo da se mogu razdijeliti. Dijelilo se na »duše«. Svaka duša imala po jednako pravo i jednaki dio. [56]

Zadruga sa zadrugom, susjed sa susjedom lijepo su se slagali. Uopće je društvenost u velikoj mjeri razvita.

Tuđa svojina je uvijek dobro pažena i poštivana. Ipak se u kraju od starine nalazilo notornih tatova, konjo- i svinjokradica. Ukradeno blago protjerali bi preko Drave u Mađarsku i tamo prodali.

Narod je živio priprosto, relativno prema svojim tjelesnim i duševnim potrebama i obilno nikad ni u čemu ne oskudijevajući.

Svaki posao načinio je narod pjesmom i šalom, od kojih se neke i dandanas opetuju.

U priprostoju duši svojoj stvorio je kod svakog posla i zanimanja, u svakom koraku društvenog života svoje stalne običaje i navike.

U ćudorednom pogledu bio je na velikoj visini. Iskrenost i istinoljubivost, dobroćudnost, gostoprimstvo i nabožnost bile su mu osebine. Ambicija, poduzetnost za praktičkim ciljevima osobito su se razvili. Kako mu je pogled pružen po nizini, prikovan o ravnice bez dalekosežnih pogleda s visina, tako su mu i misli i težnje ostale materijalne ne mogav se iz dnevnog života vinuti ka višim idejama i željama. Iz njegova [57] gnijezda niknulo je mnogo muževa blagih, ozbiljnih, trijeznih, štedljivih, radišnih, ambicioznih, pak i bogatih, raskošnih i škrtih, ali nažalost za ideje zauzetih vrlo malo. Djeca smo »geografskog miljea«.

* * *

U prvom stadiju dakle kulturno-ekonomskog razvoja sretamo Đurđevac kao jednu za sebe gospodarski, i ako ne prebogatu, ali snažnu figuru, za život dalji ekonomski razvoj posve sposobnu. Kao takav Đurđevac je već u to rano vrijeme bio kadar za sebe živjeti. Njegov oblik ekonomije: stočarstvo s dobrim temeljem ratarstva doista je podavao cijeli život tadanjeg ljudstva, a da se nije osjećala potreba bilo kakve strane pomoći. (Nije se osjećala potreba industrijske fabričke robe; nije bilo nikakov želja za onakovim kulturnim fazama, koje dovađaju sobom dotjeraniji jednostavnosti oprečni život; ne odlazi se za zaradom nikamo, najmanje u Ameriku.)

Valja svakako već sada istaknuti, kako su dobrom gospodarskom temelju doprinijeli već zarana upravo sami konaci. Oni su omogućili šire napasanje stoke, a svojim lijepim i rodlim [58] oranicama bili su glavni faktor tadanjeg ratarstva. Uza svaku bolju kuću susrećemo takav konak. Konak je dika i ponos svake zadruge napredne zadruge. On se brižno obdjelava i iskorišćuje. »Majurec« se ponosi svojim stadima i svojim nadgledništvom na konaku. Konaci su tada na svojoj visini.³ [59]

³ Kako se dobro živjelo na konacima, svjedoči i motiv stare još i danas mnogo pjevane pjesme:

Pozvale so dekle dečke – huja, haj!

Na konake đurđevačke:

Dajte dečki na konake,

Sebom dude dopelajte;

Dopelajte sebom dude,

Kaj nam šnimi lepše bude!

Kad so dude zaigrale,

Majurice zaplesale.

Plešite nam majurice,

Dok se spečo gibanice.

Plesali so se do pantov,

Krpe vise iz opankov.

Zaplesali tak polnočko,

Pojeli so celo kvočko.

Zaplesali jeno vuro,

Pojeli so celo puro;

Još bi bili jeno tele

Al' se tele teško dere.

Ta je pjesma tipična za Đurđevac i đurđevačke konake. Mnogo je i drugih narodnih pjesmica, ljubavnih, erotičkih i sličnih, kojima su motivi vezani o konačke krajeve i život tamošnji, znak da su konaci na cjelokupni ne samo materijalni, već i moralni život društva mnogo utjecali.

Svi su ti konaci osim nekoliko iznimaka stalno pripadali kući ili zadrugi u Đurđevcu. Na njima se redovno ne stanuje, premda je na nekima načinjena i mala kućica. Na njih dolazi samo svake godine jedan član (jedna obitelj) iz zadruge kao »majurec« sa stokom. On tu napasa i brine se za stoku, zemljište pak t. j. mekote dolazi obrađivati cijela kućna družina.

Takove konake, u kojima se stalno ne stanuje, nego dolazi samo na majurstvo, možemo zvati »ovisni konaci« za razliku od drugih, s kojima ćemo doći u dodir u rugom dijelu našeg prikaza. [60]

Promjena ekonomskog karaktera i razvoj »samostalnih konaka«.

Veće pedesetih godina prošlog stoljeća opažala se tu i tamo tendencija k izvjesnoj promjeni dotadašnje ekonomske konstelacije. Pojedinoj zadrugi već je tada trebalo usljed velikog porasta članova pribaviti novog zemljišta za obradu i povećati broj stoke. No time se još nije karakter gospodarenja promijenio: tip stočarsko-ratarski ostaje i dalje još neko vrijeme.

Promjene većih dimenzija pojavljuju se nekoliko decenija kasnije. Koncem 19. vijeka, kad se većina tih promjena i zbilo, nalazimo sadašnju konfiguraciju ekonomskog oblika već stalno izgrađenu.

Promjene, što su se zbile, uglavnom su posljedica:

1. relativne prenapučenosti obzirom na mogućnost opstanka kod dotadanje ekonomske forme;
2. diobâ zadruga i velikih gospodarstava na samostalna mala [61] gospodarstva.

Te promjene obuhvataju:

1. transformaciju stočarsko-ratarskog ekonomskog tipa (sa eminentnim stočarstvom) u tip ratarsko-stočarski (s ratarstvom eminentnim);
2. razvitak samostalnih malih (obiteljskih) gospodarstava;
3. postanje »neovisnih konaka« kao zasebnih malih gospodarstava i evolucija novih naseobina.

Neprestani prirast žiteljstva iziskivao je i paralelno povećanje ekonomije. Tome se udovoljavalo uvijek tako, da se proširio opseg zadružne zemlje i pomnožio broj stoke. Ali samo što to nije išlo tako u beskonačnost. Proširivanje zemlje i uzdržavanje stoke našlo je svoju granicu. Kad se jednom prestalo s diobom erarske zemlje, a to je uskoro došlo, čim su se porazdijelili svi »otpaci«, »Waldwinkel« i po državnu ekonomiju neubrojivi dijelovi zemlje, nije bilo više čime da se udovolji traženim potrebama. Pa i preostala imovinska i erarska šuma i parcele nije se uvijek davala narodu u slobodno iskorišćavanje za njegovu stoku. Što dalje, pogodnosti se te sve većma [62] ograničavaju, dokidaju.

Usljed takovih prilika valja ograničiti broj stoke. Ali da cijeli gospodarski nivo ostane nepromjenjen t. j. da gospodarstvo i s njim cjelokupna privreda ne nazaduje, nego da se održi ako ne više, a ono bar u jednakoj visini kao i prije, valjalo je pomišljati, kako bi se ono, što ne može da pruži više stočarstvo, nadoknadilo intenzivnijem, povećanim ratarstvom. K tomu je mnogo pridonijelo i iskustvom stečeno znanje: obrađivano tlo je uvijek većma kadro ishranjivati društvo nego li stoka; samo što je obrađivanje tla mnogo teži posao od lagodnog stočarstva. Ali budući da drugo nije preostajalo, valjalo je početi za ovom krutom spoznajom.

Tlo, koje je dosele držano za livadu ili što drugo, obraća se u oranicu. Potražen je svaki dosada napušteni, neizrabljivani dio zemlje. »Šikare« i »pušćare«⁴ redom su kultivirane. Suvišne livade [63] po poljima, koje su drukčije podesne za zemlju mekotu⁵, postepeno se pretvaraju u oranice.

Mnogo je takovih suvišnih livada bilo po konacima. Sad u potrazi za oranicom i one su se izmijenile. Na konacima počinju da prevladavaju pretežno oranice. Njiva je ostavljena samo tamo, gdje tlo ne odgovara za zemlju mekotu.

Princip ekonomičke štednje, a ujedno podvostručene koristi, postignut je time, što se zemljište ne ostavlja više na ugaru, u praji. Veliki je gubitak, kad cijela jedna polovica oranica ostaje bez koristi na ugaru, a može da se obradi. Kako je bilo prisiljeno da se stoka drži ponajviše u staji, moglo se više

⁴ Često se prije zemljište na ugaru ostavilo ne samo stanoviti niz godina, nego se zapustilo na neodređeno vrijeme; čestoputa se na nj, ako je kuća posjedovala dovoljno zemljišta, nije ni računalo. Takove zapuštene, a nekad ili rijetkokad obrađivane čestice zemlje zovu se »pušćare«.

⁵ Mekota se uvijek zove oranica i obratno: svaka je oranica mekota. Livada ili koji drugi oblik kultiviranoga tla nigda se ne zove mekota.

gnojiti, pa je tako bilo moguće, da se čitava površina mekota svake godine iskorišćuje. Koliko ne bi dostajalo stajskog gnoja, pomoglo bi se time, što su u praju sijali grahoricu ili koju vrstu djeteline, čime se onda tlo popravilo. Sama grahorica ili djetelina je bila od koristi kao hrana za stoku, a nakon toga se druge ili treće godine na istom tlu sijalo žito. Stalno držanje stoke u staji omogućilo je veću produkciju gnoja i pitanje popravka zemljišta riješeno je konačno tako, da se zemljište [64] ne ostavlja više na ugaru, a niti se u svrhu popravka zasijava grahoricom, jer gnoj nadomještava jedno i drugo. Mekote svake godine rode žitom, izmjenice pšenicom ili kukuruzom.

Razumije se, da je usljed tih okolnosti i cijena žitu porasla. Kad se spoznalo da svaki komadić zemlje može da bude od koristi i da će dobra biti okupirano i kultivirano, a napose u oranicu pretvoreno sve što se god može iskoristiti, onda je svakome bilo stalo do toga, da zahvati i osigura za svoje potrebe dovoljnu količinu zemlje.

Naprotiv stočarstvu, jer mu nema više izgleda za široku gojidbu, pada važnost iz dana u dan. Ono se restringira na najnužnije. Sav višak stoke, kojim se prije moglo po volji raspolagati, bilo unovčiti, bilo kod kuće konsumirati, otpada iz računa. Od stoke se uobičajilo držati samo ono što je za voz: par konja ili volova. Od krava drži se samo potrebni broj za mlijeko. Telad od krava se unovčuje, a tako i ždrebad. Još i veća redukcija stoke u svrhu što lakše prehrane postizava se time, što se za obavljanje gospodarskih posala – osobito kada su nastala malena, sitna, rascjepkana gospodarstva – stalo upotrebljavati samo krave. Tim se znatno smanjila važnost konja i volova u gospodarstvu. [65]

Na mnogo dulje vrijeme ostalo je nepromijenjeno svinjogojstvo. Ono je postalo uneke još i važnije no prije, i to upravo po tom, što je nakon pada govedarstva upravo na nj otpadao najveći dio u cjelokupnoj privredi. Kako svinje dobivaju jedan dio obroka kod kuće, a ostalo traže na paši, nije bilo tako teško odgajati ih. Ipak je gojidba svinja s vremenom reducirana na sve manji i manji broj kuća.

Važno je naglasiti činjenicu, da je usprkos redukcije broja stoke, njenog smanjena, prihod od nje, ako ne jednak, ali nije mnogo ni zaostajao za prihodom, koji je prije pritjecao od mnogo većeg broja. Razlog leži u tome, što je čitav postupak oko hranidbe i njege stoke s temelja promijenjen. I upravo je ova promjena bila početak racionalnog timarenja. U prvom već početku toga nastojanja može se zapažiti prvo: drži se najnužnija stoka za voz i obavljanje gospodarskih posala; drugo: koliko je prema imućstvenim prilikama moguće, uzdržaje se neki broj stoke, s kojom se računa na unovčenje, dobit. A to je sada gospodarska novost. U vidu dobitka stoka za tegljenje ne igra nikakovu ulogu, kao da je i nije. Ali se zato tim više polaže važnost na stoku, koja će donijeti prihod. Takove vrste stoka može biti: lijepe junice, parni volovi, gojene krave; k [66] tome se za prodaju tovi svake godine određeni broj krmaka. Sva je ta stoka hranjena u staji; ona se hrani dobro, obično sijenom i žitom, svinje žitom i dobrim napojem. Da se u svemu tom nastojanju poluči što veći rezultat, potražuju se bolje goveđe rase, odličnije formom i sposobnije za tovljenje. Svinjska rasa (»baguni«) do danas je ostala nepromijenjena, jer se za ovaj kraj pokazala najpodesnijom.

Druga koja vrsta stoke i ne dobiva važnost. Ovčarstvo postepeno propada, dok pred kojih dvadesetak godina nije posve propalo. Sad mu nije ni traga.

Kako vidimo, važnost sijanja žitarica raste. Žita se mnogo više troši za stoku nego prije, osobito za onu, koja se tovi i hrani⁶ za prodaju.

Glavno je žito kukuruz. On se sve više sije, jer pored toga, što je kao i dosada bio glavna hrana ljudima, upotrebljava se u mnogo većoj količini no prije za stoku, osobito za tovljenje volova i svinja. Kukuruz je posve zamijenio [67] žir i bukvicu.

Paša po livadama, njivama i drugdje još je uvijek postojala, ali ne više kao isključivo vrelo prehrane, nego samo kao pripomoć i olakšica hranidbe u staji. Što dalje, ti i ta mala pripomoć prestaje, dok u novije vrijeme nije gotovo posvema nestala. Sve se blago za cijele godine uzdržaje u staji. Tim počinje ra naprednog iskorišćivanja stočarstva u svrhe ratarske.

⁶ Već sam izraz: stoku »na ránu staviti« pokazuje, da se za hranu ili debljanje toj stoci podavala neka bolja, vrednija hrana nego ostaloj, jer se i druga hranila, ali se za nju ipak ne veli, da je »na ráni«.

U većoj godišnjoj produkciji žita, češće se događalo, da ga je pretjecalo i za prodaju. Nakon boljeg obrađivanja i gnojenja te raznih olakšanja u radu uvođenjem praktičnijih gospodarskih sprava, prihod od naviška žita postaje jednim novim, redovnim i stalnim izvorom dohotka.

Tako se od stočarskog tipa ekonomije razvija tip ratarski, komu je stočarstvo dobra potpora, a ne cilj o sebi.

Osobito mnogo je doprinijelo toj nagloj metamorfozi ekonomskih tipova cijepanje zadruga, njihovo raspadanje.

Zadruga su bile pod zaštitom zakona i nije bilo dopušteno po volji dijeliti se i raskidati zadrugu. Po tadašnjem shvaćanju u zadrugi se nazirao najsigurniji temelj i garancija razvitka života ekonomskog i društvenoga. Prekid sa zadrugom i cijepanje na pojedinačke [68] dijelove značilo je slabljenje gospodarsko. Otuda je razumljiva tendencija vrhovnih vlasti, da se konservativna uredba održi što dulje.

Dijeljenju zadruga stavljeni su neki uvjeti /Hostinec. T. I. p. 209. o. c./ među ostalima, da svaki djelbenik pored kuće za stanovanje mora da dobije najmanje 6 jutara zemlje; nadalje da na diobu mora da pristane većina društvenih članova obojega spola iznad 18 godina starih. Prije nego će da se odijele, svaka obitelj, koja izlazi iz zadruga, mora da imade pripremljenu kuću, kamo će se naseliti.

Nije uvijek bilo tako lako udovoljiti tih zahtjevima. Mora se priznati, da se mnoga i mnoga zadruga dugo održala samo stoga, što joj nije bilo moguće ispuniti sve uvjete, koji su se morali ispuniti prije diobe. Najteže je bilo s prvim uvjetom, s određenim brojem jutara za svakog diobenika. Kako je nekada broj članova zadruga bio nešto veći – a svatko je imao jednaki dio – lako se desilo, da na kojega diobenika /obitelj; član, koji samostalno istupa iz zadruga/ ne bi došlo 6 jutara zemlje. Takovi su najobičniji diobenički po koji samostalni član ili obitelj bez djece. Obitelj s djecom uvijek dobiva više zemlje, jer svako dijete vuče na sebe svoj dio.

No sila zakona znala bi se i običi. [69] Bilo je slučajeva, kad bi u nedostatku zemljišta kupili gdje god bezvrijedne zemlje u bescjenu, samo da se podmiri traženi broj jutara i da se dioba može izvršiti. Poznat je i drugi način, da bi naime onome diobeniku, kojega ne bi zapalo 6 jutara, ostali članovi dodali od svoga, koliko bi mu trebalo do 6 jutara, i tkao bi se moglo dijeliti.

Ništa nije međutim smetalo novo nastaloj težnji koncem prošloga stoljeća, da se zadrugi život zamijeni novim, solitarnim, obiteljskim. Pojava je to uopće sociološko-psihološkog reda u razvoju primitivne društvene zajednice. Spiritus movens, koji izbija kao najjači, bila bi s većim duševnim razvitkom upored razvila spoznaja o vrijednosti subjekta, individua. Individualnost, koja u zajedničkom životu ne može da se bez štete ostalih članova osebujno razvija, nastoji da nađe slobodu. Riješivši se ostalih članova naći će obitelj mogućnost za svoje lično, individualno, slobodnije i jače razvijanje u otepljenju od zadruga, u samostalnom zasebnom vođenju života.

U zadrugi svi članovi zajedno čine i stvaraju jednu zajedničku dušu, kojom onda svaki član jednako diše. Pojedina obitelj se u zadrugi životu gubi. Jači psihološki razvitak pojedinca kao i pojedine obitelji u [70] zadrugi dovodi sa sobom i veće potrebe duševne i tjelesne. Zajednički život drži se, ne može toga pružiti. Otuda se pojavljuje nesnošljivost, nemiri, pravde. Zamamnost samostalnog malog obiteljskog života biva naprotiv sve većom, ona postaje idealom svake obitelji. Smisao za zadrugi život postaje nesmisao.

Cijepanje zadruga učesta naglo, upravo hrpimice. Ipak su se prije dijelile one zadruga koje je na to silio preveliki broj članova, nego li one, koje bi na diobu vukla sama želja za slobodnijim samostalnim životom.

Zadrugi dobro, kako je bila zajednička svojina, tako se i dijelilo na podjednake dijelove ili »na duše«. Obitelj s većim brojem djece dobila bi više toga, pa je kao samostalna, odijeljena, mogla da živi relativno jednako tako dobro kao i ona malobrojna.

Od svake zadrugi parcele dobio je svaki diobenik svoj dio tako, da je konačno i nakon diobe svaki samostalno izašli gospodar imao u malom posjeda na istim mjestima, na kojima ga je imala i zadruga. No dešavao se i takav slučaj, da bi jedan diobenik prepustio svoj dio na nekoj parceli drugom kojem diobeniku, a taj opet onom u zamjenu dao na kojoj drugoj parceli svoj dio. Tako je jedan i drugi imao na istom mjestu dvaputa veći komad zemlje nego bi to imao bez [71] zamjene. Napose se to rado činilo s konacima. Obično se jednome diobeniku dodijeli njegov nužni, pripadni dio zemlje na konaku; kod

kuće u Đurđevcu ne bi zato od zemljišta ništa dobio. A bilo je i zgodno nastaniti jednoga od diobenika na konaku i stoga, što bi tamo bilo već otprije sazidano nešto gospodarskih zgrada; nešto bi se još prigradilo i tako na laki način opskrbito jednoga diobenika.

Konačke zemlje bilo bi čestoputa i više nego bi pripadalo jednoga diobenika. Taj višak bi svaki diobenik, ako ga ne bi prodao, i nadalje obrađivao kao svoj konak. Naravno da takav konak jednog samostalnog gospodara, nastanjenog u Đurđevcu, nije po nj imao relativno onakovu važnost kao po zadrugu. Mali gospodar nije mogao da na konaku drži majurca za stoku, nego bi ga morao baš tako kao i ono polje u Đurđevcu u svoje vrijeme sam obrađivati. Kako je teško obrađivati neke konake, lako se vidi, uoči li se, koliko su udaljeni poneki od svojih pripadnih kuća u Đurđevcu (12 – 15 km). To je konačno i bio razlog, da su pojedini gospodari uvidjeli, da je mnogo zgodnije, ako je zemlja što bliže domu, jer je s malom družinom lakše da se obradi, te su došli na misao, da se konaka riješe.

Oni diobenici, koje bi zapalo, da se [72] nakon diobe kao samostalni mali gospodari nastane na konaku, osnivaju trajne konačke naseobine. To su »samostalni konačari« ili »majurci« za razliku od prijašnjih nesamostalnih zadružnih majuraca.

Samostalni konačari vode upravo tako zasebni, neovisni život kao i svaki drugi samostalni odijeljeni gospodar u Đurđevcu.

Takova konačka ekonomija u svemu je uređena tako kao i sva gospodarstva u matici u Đurđevcu. Može se donekle naglasiti, da je ipak u sisanju žitarica kukuruz na konaku bio znatno pretežniji no ostalo žito i to u daleko većoj mjeri nego li je bio kod đurđevačkih gospodara. Razlog je tome u pedološkom sastavi tla: konačko je tlo, kako smo već spomenuli, vrlo zgodno za sisanje kukuruza, dok je tlo đurđevačkih polja nekako u podjednako mjeri zgodno za sisanje obojeg žita.

Svaki samostalni konačar, koji vodi zasebno samostalno gospodarstvo na konaku, prekida sve veze sa svojom maticom u Đurđevcu. Vežu ga samo uspomene i rodbinstvo, dok i to u daljoj generaciji posve ne oslabi, upravo iščezne, pa se takav konačar osjeća više kao nešto od Đurđevca različito, samosvjesno, novo, što u stvari i jeste.

* * * [73]

Neprestanim diobama zadruga umnažaju se i samostalni konaci. Umnažanje to ne pritječe ipak u podjednako mjeri u svim konačkim stranama, već ovdje brže i na gušće, tamo sporije i na rijetko. Krajevi, koji su pružali sve uvjete za razvitak potpunog gospodarstva (po uzoru na maticu u Đurđevcu), bili su prije nastanjeni. Prednost imadu dakle, krajevi, gdje je podesno za kultivaciju kao za livade tako i za žitarice; krajevi uz ceste i putove, krajevi s ljepšom i zdravijom okolicom te višim terenom jesu prvenstveni.

Prvotne samostalne konačke naseobine bile su sporadičke, nepravilo porazbacane, međusobno nepovezane. Ali postupnom aglomeracijom vežu se sve većma jedna o drugu te poprimaju ovisnosređeniji karakter, dok se u nekom kraju formalno tako ne razviju, da potpuno prime oblik sela (Pavlanci, Grkina, Severovci i dr.). Nastaju tako naseobine, sela, tipa podravskoga, podunavskoga, poput ostalih sela u okolici. To je općenita tendencija sviju konaka. Konaci se ispoljuju kao nova izdvojena ekonomska naselja, kao organizam za život o sebi dostatan, samosvojan.

U isto vrijeme Đurđevac lišen »ovisnih konaka« mora da se ekonomski dalje evolvira, ali tako, da ne nalazi uporišta i upotpune svojem gospodarstvu u konacima već u [74] drugim ekonomskim formama. Kao konačna sinteza ekonomske evolucije karakteriše današnje gospodarsko stanje Đurđevca: borba o komadić zemlje, borba povoljnu ekonomsku situaciju. Zemlja je usljed relativno prenapučenog broja ljudi rasparcelirana na sitne parcele i malene posjede. Jedna obitelj posjeduje prosječno danas 3 – 6 jutara.

Svaka obitelj, imade li samo nekoliko sinova, mora da se bori, kako će doći do najnužnije zemlje, da ih opskrbi. Usljed toga zemljištu je vrlo velika cijena.

Uopće je u novo doba život gospodarski težak, dobro proračunan, ali kako je nevolja i oskudica najbolja učiteljica, gospodarstvo je vrlo uzorno i napredno.

Danas, kako je rečeno, nema više zadruga. Mali obiteljski život razvio se na rasulu zadružnoga. Što je god bilo većih kompleksa zemlje, gotovo je sve rasparcelirano tako e se čini, da i nije više što da se

dijeli. To je ujedno i krajni stadij evolucije agrarne ekonomije, kad se žiteljstvo relativno umnoži. Ovdje ovaj stadij svršava, a ujedno vodi na put drugih ekonomskih faktora.

Kao posljedice nemogućnosti egzistencije agrarne ekonomije u Đurđevcu javlja se iseljavanje žitelja te porast obrtničkog i [75] činovničkog proletarijata. Iseljuju se najsiromašniji. Prodadu svoju imovinu i otsele u kraj, gdje je zemlja manje cijene, kupe u tom kraju za prodanu svotu novu zemlju i tjeraju dalje isti gospodarski život. Ponajviše se seli u »vlašku«. To je kraj po brdima Bila prema Bjelovaru. Odlazanje u svijet na bilo koju vrstu zarade i u najrazličitije krajeve danas također nije rijetka stvar. Mnogi što ostaju kod kuće, a nemaju dovoljno zemlje, izuče zanat, i tako si pomažu egzistenciju. Najnovija je pojava, da se siromašniji nastoje pomoću školskih osposobljenja /a često i neosposobljenja/ domoći stalnog načina zarade, pa se tako umnožava i školovani proletarijat. [76]

Zaglavak.

Od onoga dakle Đurđevca, koji je u svome prvom početku raspolagao zemljištem na poretek, razvija se isprva stočarska ekonomija, u kojoj konački krajevi igraju glavnu ulogu. Usljed namnožavanja žitelja i dioba zadruga parceliraju se veliki posjedi, a osnivaju mala gospodarstva. Istovremeno se na konacima razvija samostalni ekonomski život, te on – prije uporište đurđevačke ekonomije – postaje i formira se u novo naselje. U to vrijeme metamorfozira se stočarska ekonomija u eminentno ratarsku. To je ujedno temelj racionalnog ratarskog gospodarstva. Đurđevac obzirom na relativnu prenapučenost na današnjem stadiju svoje ekonomske evolucije zaostaje snagom od svog prvotnog ekonomskog oblika, te valja da se pod pritiskom jačih faktora laća i drugih ekonomskih forma od kojih mu je život.

- Finis. – [77]

ABSTRACT

Ivan Kranjčev was born in Đurđevac on 1 March 1900 in a farmer's family. After elementary school in Đurđevac, he went to the seminary in Požega with his cousin Juraj, after which they both attended the Zagreb seminary. However, in 1921 he enrolled the study of geography with ethnology and ethnography at the Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences. At the end of his studies there, in 1926, he wrote his doctoral thesis entitled »Economic Development of Đurđevac and Đurđevac Districts«. As the life of Ivan Kranjčev was determined by a traditional family life, he was clearly inspired by that in the selection of the topic for his thesis. He obtained the information about the past and the traditional way of life for his thesis from older uncles, his parents and cousins.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

MUR / MURA. EIN FLUSS, EIN AUSSTELLUNGSKONZEPT, UNIVERSALMUSEUM JOANEUM, GRAZ, 28. 8. 2015. - 17. 7. 2016.

Die Mur, der Hauptfluss der Steiermark spielt in der Geschichte und Gegenwart des Landes eine wichtige Rolle. Hier entstanden schon vor Jahrtausenden die ersten Siedlungen. Die Anlage und wirtschaftliche Entwicklung gleich mehrerer wichtiger Orte und Städte hängt maßgeblich mit der Mur zusammen. Der Fluss versorgte die Bevölkerung mit Nutzwasser und bereicherte ihren Speiseplan. Er erlaubte es den Menschen, sich selbst, Güter und Information zu bewegen. Auch deshalb entwickelte er sich schon früh zu einem komplexen Rechtsraum, der die Kontrolle der menschlichen Aktivitäten durch eine Vielzahl von Regeln, Gesetzen und Normierungen vorsah. Weitere Relevanz erlangte die Mur im Zusammenhang mit der Energieversorgung: Ihr Wasser ermöglichte die Gewinnung von Energie, deren Verfügbarkeit die Ansiedlung von Mühlen und später Industriebetrieben nach sich zog. Bei all den Vorteilen, die ein Leben am Fluss mit sich brachte, ist seine Geschichte immer auch eine der Katastrophen gewesen: Regelmäßige Hochwasser zerstörten Kulturraum und Siedlungen und motivierten die Menschen zur Umgestaltung der Wasserläufe und zu weiträumigen Regulierungsmaßnahmen. Im 20. Jahrhundert wird die Mur als politische Grenze zum Schauplatz europäischer Geschichte mit weitreichenden Folgen für die lokale Bevölkerung. Die Mur als trennendes Element hat sich stark ins Gedächtnis der älteren Generationen eingeprägt, ebenso ihre zunehmende industrielle Verschmutzung und Zerstörung im Laufe der letzten Jahrzehnte. Weil Geschichte die Überschreibung und Löschung von Ereignissen und Zeichen bedeutet, kann sich die jüngere Generation die Mur als unüberwindbare Barriere kaum noch vorstellen, auch nicht ein hochgefährdetes Gewässer, an dessen Oberfläche tote Fische schwimmen. Sie nimmt die Mur primär als Erholungs- und Freizeitbereich wahr. An die Stelle einer heißen Zeitgeschichte der ideologischen Grenzen und Fluchtversuche über den Fluss sind heiße Umweltdebatten im Kontext neuer Wasserkraftwerke getreten.

Ganz gleich nun, ob man die Mur als politischen, wirtschaftlichen oder sozialen Raum begreift und interpretiert, das menschliche Handeln hat Spuren hinterlassen: So wurde der Flusslauf selbst immer wieder verändert, begradigt und verlegt. Architekturen im und am Wasser haben das Erscheinungsbild des Flusses nachhaltig beeinflusst, Umweltverschmutzung, Flussregulierung und Kraftwerke die Tier- und Pflanzenwelt geprägt. Zusammenfassend ist die heutige Erscheinung der Mur ein Spiegel der wechselnden Interessen von Menschen, die sich über Jahrtausende aktiv zum Fluss verhalten haben. Die Mur war und ist demnach nicht einfach, sie ist gewachsen. Sie ist ein Kulturraum, der sich heute nur aus der Wechselwirkung zwischen Mensch und Natur erklären lässt.

Eben damit befassen wir uns in der Ausstellung *Die Mur. Eine Kulturgeschichte*, die vom 28. August 2015 bis zum 17. Juli 2016 im Museum im Palais, Graz, stattfindet:

Die Umsetzung der Inhalte erfolgt in sechs Kapiteln, die sich ihrerseits in gut hundert Positionen bzw. Geschichten unterteilen. Diese folgen weder der Chronologie noch einer klassischen Gliederung nach Politik- Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Es gibt keine strikte Orientierung am geografischen Verlauf der Mur und die Objekte unserer Kulturhistorischen Sammlung waren nur bedingt Ausgangspunkt der konzeptionellen Überlegungen.

Konzeptionell grundlegend ist eine offene Struktur um mehr und weniger abstrakte Begriffe, die die exemplarische, schlaglichtartige Beleuchtung einzelner Themenaspekte sowie ihre assoziative Gliederung erlauben. So folgen einem einführenden Bereich die Kapitel »Vorstellung & Abbildung«, »Schaffen & Scheitern«, »Sound der Mur«, »Soziale Praktiken«, »Funktionale Architekturen« und schließlich unter dem Titel »Ablagerungen des Zeitlichen« eine Spurensuche am Fluss.

Ausgangspunkt der einzelnen Kapitel und Geschichten waren historische Ereignisse und museale Objekte ebenso wie Alltagsbeobachtungen und Fragestellungen aus der Fachliteratur. Als Vermittler/innen

der Geschichten treten neben klassischen, kulturhistorischen Objekten alle möglichen Bedeutungsträger und Zeugen auf: Fotografien und Filme, Sounddokumente und Modelle, bildende Kunst, Musik und Reiseberichte, gestalterische Installationen und Info-Grafiken, gestaltete Landschaft, Bauwerke und architektonische Überreste, Interviews und Zeitungsausschnitte, unter besonderer Berücksichtigung der meinungsbildenden (Massen-)Medien der besprochenen Zeiten und mit dem Bemühen, den Gesamtverlauf des Flusses von Salzburg bis Kroatien miteinzubeziehen.

Ein derartiger Zugang schließt es aus, eine Ausstellung aus dem Depot zu entwickeln. Er braucht den Blick hinaus aus dem Museum und auf die Gegenwart. Die Einbeziehung bereits museal erfasster Geschichtsdokumente wurde durch die Zusammenarbeit mit regionalen Museen und Archiven sowie die Unterstützung durch verschiedene Expertinnen und Experten möglich. Der Blick ins Land bzw. auf die Flusslandschaft erfolgte zum einen durch eine Oberflächenbeschreibung, ein Fotoprojekt von Nicolas Lackner, der den Flussraum als Objekt mit seinen Geschichtsspuren dokumentierte. Zum zweiten widmete sich Moritz Fehr der Erfassung der aktuellen Mur als Atmosphärenraum und Soundlandschaft, die sowohl über als auch unter dem Wasser existiert. Der Blick ins Land und auf den Fluss erfährt schließlich seine Fortsetzung in einem umfangreichen Rahmenprogramm, das während der gesamten Laufzeit der Ausstellung die Besichtigung der Murstädte, von Mühlen und Kraftwerken, Mühlgängen und Brücken, Renaturierungsmaßnahmen oder dem Auwald vorsieht.

In dieser Zugangsweise steckt ein für uns wegweisender Museumsbegriff, nach dem Museum nicht Archiv oder geschlossener Kosmos ist, der um eine Sammlung kreist. Museum ist Auseinandersetzung und Austausch und fordert zur Wissens- und Sammlungsentwicklung die Einbeziehung unterschiedlicher Kompetenzen und Informanten aus dem wissenschaftlichen und alltäglichen, öffentlichen und privaten Feld.

Ein Thema wie die Mur würde die Konzeption von gleich mehreren Ausstellungen erlauben. Um sich im Meer der Möglichkeiten nicht zu verlieren, erwies sich eine klare kulturtheoretische Perspektive als sinnvoll, die den eigenen Blick fokussiert, bestimmte Blickwinkel nahelegt, die Aufmerksamkeit auf ursprünglich vielleicht wenig Beachtetes lenkt. Früh fiel die Entscheidung, sich – den Debatten des Spatial Turn folgend – verstärkt der räumlichen Seite der geschichtlichen Welt zu widmen und die Mur als einen fließenden Raum und geschichtete Landschaft zu begreifen. Mit dem Begriff »Geschichte« verbinden wir üblicherweise Begriffe wie Prozess, Dauer, Wandel, Entwicklung oder Transformation. Unter Berücksichtigung ihrer räumlichen Dimension wird deutlich, dass Geschichte immer auch Schauplätze braucht: Städte und Dörfer, Staaten und ihre Grenzregionen, öffentliche und private Bereiche. Diese Räume sind keine gegebenen oder neutralen Behälter. Sie werden hervorgebracht und laufend verändert durch eine Vielzahl von Akteurinnen und Akteuren, die je nach Ort und Zeit innerhalb eines politischen, sozialen, kulturellen etc. Rahmens agieren.

Vor dem Hintergrund dieser Überlegungen ist eine kulturhistorische Ausstellung im weiteren Sinn entstanden, eine Mur im Raum und in Stichworten, eine Collage und neue Flusslandschaft aus Objekten und Geschichten, die einen Eindruck zum Gewordensein der Gegenwart vermitteln, ohne freilich der Komplexität des Ganzen gerecht werden zu können.

Bettina HABSBURG-LOTHRINGEN

ŠKOLA ŠKOLE. U POVODU 80. OBLJETNICE ŽIVOTA PROF. DR. SC. VALENTINA PUŽEVSKOG., IZD. HRVATSKOG PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNOG ZBORA, ZAGREB 2011., STR. 1-359.

Kroz zadnjih dvadesetak godina dobili smo mnogo novih djela i mnogo novih doktora znanosti. No doprinosi ovih doktora našem društvu nisu ni istovjetni ni istovrsni. Mnogi daju određen doprinos kroz svoj doktorski rad i tada se bave praktičnim radom. Kod Puževskog imamo obrnut slučaj. Mnogo, mnogo godina praktično rad i na kraju je doktorirao, a ova spomenknjiga povodom obljetnice dr. Puževskog koja je istovremeno i prilog obilježavanju 140 godina djelovanja Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, govori o njegovom praktičnom doprinosu razvoju školstva u sjevernoj Hrvatskoj, ali je to istovremeno i povijest našeg školstva od tridesetih godina do danas.

Knjiga je podijeljena u pet dijelova. U prvom pod naslovom »Od prakse do znanosti« prikazan je životni put dr. Valentina Puževskog kroz razvoj ustanova u kojima je rado. To je polazak križevačke učiteljske prikazan od samog Puževskog, ali i od njegovih brojnih kolega i kolegica (Ive Friščića, Milkice Blažeković, Marice Jalšovec, Branka Kranjčeva, Antuna Krupskog, Stjepana Ovčara, Ane Radolović, Zvonimira Sigetića, Slavice Šestak-Božić, Agneze Urošević, Ljubice Žunac, Ivana Vavre).

Prof. dr. V. Puževski je rođen u Malom Potočecu kraj Križevaca 27. siječnja 1931. godine. U Križevcima polazi osnovnu školu, nižu gimnaziju i Učiteljsku školu a prvo mjesto bilo mu je u Primišlju kod Slunja na Kordunu od 1949. do 1950. kada odlazi u vojsku. Zatim studira na Višoj Pedagoškoj školi u Zagrebu i po završetku studija vraća se na Križevačku učiteljsku školu 1952. godine, te tu predaje pedagogiju i didaktiku ali i likovni odgoj i ručni rad a 1959. postaje i upravitelj škole. Uvođenje obaveznog 7-godišnjeg školovanja pokazalo je manjak učitelja i time je učiteljska škola u Križevcima postala važna ustanova za školovanje kadrova potrebnih sjevernoj Hrvatskoj. Na nju dolazi Valentin Puževski direktno iz vojske. Predaje likovni odgoj i ručni rad i potiče darovite učenike na dalje školovanje, te iz te generacije dolazi više poznatih slikara i umjetnika. Poticao je učenike da uređuju panoe na školskim hodnicima i izrađuju nastavna pomagala i uređuju školski list *Svitanje*. a predavanja su mu bila poticajna. Zalaže se za izvanškolsku i izvanastavne aktivnosti a osobito za školske ekskurzije kao životne škole na kojima se može mnogo vidjeti i naučiti.

Od 1961. do 1969. Puževski radi kao ravnatelj u Osnovnoj eksperimentalnoj školi Jordanovac u Zagrebu kojoj je bio zadatak stvaranje jedinstvene osmogodišnje škole. odnosno škole otvorenih vrata. O radu u toj školi piše sam Puževski u drugom poglavlju, ali i Zdravko Bokulić, Marija Grgić, Lidiya Komes, Jasna Rosandić, Branko Vrbanić i dr. sc. Marijan Steiner. Puževski je surađivao u izradi monografije »Osnovna škola Jordanovac«, ali je svoja iskustva o toj školi iznio i u drugom podpoglavlju prvog poglavlja tražeći slobodniji pristup i raznolikije sadržaje, te produženu školu od 7-19 sati što je dalo su izvrsne rezultate. Natjecanja preko Narodne tehnike i Društva Naša djeca - ali i preko časopisa *Naš Jordanovac*, te suradnjom u drugim časopisima nove metode postaju pristupačne javnosti. Danas je škola na Jordanovcu Ekoškola, koja nastavlja djelovati na temeljima koja su postavljena za vrijeme kada je na njoj radio V. Puževski.

Kada su Pedagoška akademija u Zagrebu i Pedagoška akademija u Čakovcu ušle u sastav Filozofskog fakulteta u Zagrebu Puževski je preuzeo vođenje škole Davorina Trstenjaka kao vježbaonice Pedagoške akademije u Zagrebu od 1969. do 1973. godine na Savskoj cesti 77. Ova je škola proglašena odličnom već na kraju 1968./69. godine a kroz učenički list *Lahor* moguće je pratiti njezin rad i dostignuća. O radu Puževskog u ovoj vježbaonici pišu Nevenka Kutnjak, Jadranka Božičević rođ. Rackov. i Vlasta Grdić.

Od 1973. do 1981. Puževski djeluje kao profesor pedagog na Pedagoškoj akademiji u Zagrebu. O tom razdoblju jače se angažira u Zajednici osnovnih škola Hrvatske i u Hrvatskom pedagoško-književnom zboru u Križevcima te utemeljuje Križevačke pedagoške dane. O tom svom djelovanju sam piše vrlo objektivno, a njegove zaključke potvrđuju Tomislav Barun, Katarine Franjčec, Jasmine Harner, Jasna Horvat i Brdovca, Mare Možnik iz Zagreba, s time da smatra da o visokoškolskom obrazovanju učitelja trebaju odlučivati i učitelji i njihove udruge. Naime u monarhističkoj Jugoslaviji učitelji su se pripremali za svoje zanimanje od 15. studenog 1919. kroz Višu pedagošku školu u Zagrebu četiri godine, a od tridesetih godina pet godina na Srednjoj učiteljskoj školi, da bi poslije Drugoga svjetskog rata školovanje trajalo ponovno četiri, a od 1952. godine opet pet godina. Tek od 1952. započelo je osposobljavanje učitelja na dvogodišnjim pedagoškim akademijama. Puževski je napisao i osnovni tekst za povijest Učiteljske akademije u Zagrebu.¹ Puževski je u tom tekstu obradio povijest Učiteljske akademije do 2005. godine, istaknuvši da je više od 20.000 hrvatskih učitelja ovdje steklo svoju pedagošku izobrazbu. Puževski savjetuje da se pri traženju rješenja zaviri i u arhive vlastite pedagoške baštine, jer da to nije samo vraćanje duga prošlosti već i traženje izlaza za sutra.

G. 1981. došlo je do integriranja Pedagogijske akademije s Odsjekom za studij pedagogije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Sada u okviru Filozofskog fakulteta OOUR Pedagogijske znanosti prof. dr.

¹ PUŽEVSKI, Razvojni put Učiteljske akademije u Zagrebu. U: D. Težak, *Učiteljska akademija u Zagrebu 1919-2004*. izd. Učiteljske akademije, Zagreb, 2005, str. 5-21. Cijeli tekst objavljen *Škola škole*, str. 80-93, n. dej., str. 86.

Puževski sudjeluje u nastavi pedagogije na prvoj godini nastojeći da studentima ukaže na vrijednost učiteljskog poziva ali i da im ukaže na poteškoće s kojima će se vjerojatno sukobljavati. Svi studenti koji su ga slušali zapamtili su ga kao nastavnika koji im prenosi dragocjena iskustva iz svoje prakse. To su Elvica Ančić iz Pakraca koja je pohađala Pedagoški praktikum u Zagrebu od 1988. do 1991. godine smatrajući da joj je to pomoglo i na tadašnjem Fakultetu za fizičku kulturu jer su se uspostavile veze prema alternativnim školama, pa je škola u Radovancima nedaleko Velike koju su studenti upoznali 1989. godine ostavila na nju snažan dojam. Doc. dr. sc. Branko Bognar iznio je svoja sjećanja na svoje dvogodišnje stručno usavršavanje pod vodstvom V. Puževskog u vrijeme dok je bio učitelj u mjestu nedaleko od Čazme s time da je upravo dr. Bognar nastavio putem koji je zacrtao Puževski. Miroslav Vučenović prisjeća se svog školovanja u malenom slavonskom selu, ali i suradnje s dr. Puževskim 1992. godine. Franjo Orehovec iz Zagreba prisjeća se Puževskog kao odličnog metodičara.

Dr. Puževski je od 1991. do 1998. predavao pedagogiju budućim nositeljima tjelesnog i zdravstvenog odgoja na Kineziološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Njegov tekst »Pedagogija i kineziološke znanosti« na I. međunarodnom znanstvenoj konferenciji kineziologa 25. rujna 1997. u Zagrebu naglašava važnost kineziologije u brizi za zdravlje čovjeka i njegovu radnu sposobnost. O radu Puževskog na Kineziološkom fakultetu pišu Mato Bartoluci, Damir Knjaz i Tomica Rešetar, sve profesori i doktori kineziologije, te mr. Sanja Poduška-Radakoivć i Tomislav Malkoč.

Drugi veliki blok čini opis prosvjetne i stručne angažiranosti dr. V. Puževskog, a objavljen je i govor Puževskog 1996. g. prigodom Svjetskog dana učitelja u Hrvatskom učiteljskom domu u Zagrebu. Bio je prvi predsjednik Hrvatske zajednice osnovnih škola, koja je osnovana 1966. kao produženje stručnog rada naprednog učiteljskog pokreta i koja je djelovala do 1972. na osnovnoj školi u Jordanovcu gdje se vodi računa i o učenju učenika u slobodno vrijeme. O radu Puževskog u Zajednici pišu Vlado Hajnić iz Zlatar Bistrice, Ana Troha-Draksler, prof. dr. sc. Emerik Munjiza iz Velike Kopanice, gdje je 1974. sagrađena spomen škola Ivana Filipovića, koja je ušla i u skupinu 18 eksperimentalnih škola. Iako je 1964. u Križevcima prestala radom Učiteljska škola Križevci su 1974. utemeljili Križevačke pedagoške dane koji izdaju zbornike *Poruke*, kojih se prisjeća i član društva Braće Hrvatskog zmaja mr. Dražen Podravec iz Virja koja škola je priredila knjigu *Radost učenja*, kao priručnik za neformalne oblike učenja. Prof. i akademski slikar Josip Roca prisjeća se doprinosa Puževskog suvremenoj nastavi likovnog odgoja i kulturi a objavljen je i rad Puževskog »Aktivirati učenika u brizi za higijenske i estetske uvjete života u školi«, koja intencija je izmijenila izgled mnogih škola.

U poglavlju »Ostale aktivnosti« msgr. dr. sc. Juraj Kolarić piše o Puževskom Zmaju Kalničkom, kao osnivaču Zmajskog stola u Križevcima 1998. godine, te o vremenu kada je bio zastupnik HSS-a i križevački gradonačelnik. Mr. sc. Tanja Baran piše o poticajnom radu Puževskog na štovanju velikih ličnosti Križevaca, kao što je kanonizacija sv. Marka Križevčanina u Košicama 1995. kada je bio gradonačelnik Križevaca, a 2008. je dobio i Nagradu Koprivničko-križevačke županije za životno djelo. Puževski surađuje s msgr-om Mijom Škvorcom, pomoćnim biskupom Zagrebačke nadbiskupije i o tom radu piše Marija Šaler te vlč. Andrija Vrane a o otvaranju dječjeg vrtića »Zraka sunca« u Križevcima 1995. pišu članovi Pokreta Fokolara u Križevcima. Zajedno s Vladom Strugarom i Antunom Mijatovićem Puževski je izradio *Programsko određenje HSS-a u prosvjeti* 2000. godine, tražeći depolitizaciju školstva i usmjerenje učenika na rad i spremnost na rješavanje životnih problema u određenom kraju, a objavljeni su i orijentiri za operativne postupke u ostvarenju tog cilja. Kao saborski zastupnik on podsjeća 1994. da je Hrvatska dobila prvi školski zakon pred 120 godina, a rada Puževskog u Hrvatskom saboru i Županijskom domu prisjećaju se Nenad Matić i prof. emeritus Katica Ivanišević iz Rijeke.

Drugi dio knjige (str. 151-31) sadrži izbor najvažnijih tekstova V. Puževskog, koje sada možemo iščitati na jednom mjestu i uočiti dobrohotnost ali i inventivnost njegovih misli i ideja. Ima tu mnogo misli i ideja za budućnost, ali i mnogo ocjena postojećeg stanja u školstvu. Traži se zajedništvo, stručnost i odgovornost učitelja. Dr. sc. Vladimir Strugar pratio je rad dr. Valentina Puževskog od 1981. te je ocijenio da je rad Puževskog stalno budio interes hrvatskih pedagoga i prosvjetne javnosti, a povodom obilježavanja određenih obljetnica pisali su o njemu Ivan Dumbović i mnogi drugi. Doktorski rad V. Puževskog *Produženje školskog dana u funkciji proširivanja djelatnosti osnovne škole* obranjen je 1985. i publiciran pod nazivom *Prema školi otvorenih vrata* 1987. godine. To ga djelo svrstava među najznačajnije kreatore našeg osnov-

nog školstva. Dr. Vladimir Strugar je skupio i napise brojnih pedagoga o radu V. Puževskog: Mr. sc. Duška Lončara, Hrvoja Vrgoča, Antuna Mijatovića, dr. sc. Cesrea Scuratia, dr. Edvarda Protnera, da bi dr. Strugar na kraju nabrojio sve vrijednosti za koje se V. Puževski zalagao, među kojima posebno ističe afirmacija odgojne uloge škole, reforma škole, zalaganje učitelja na unaprjeđivanju struke i visokoškolsko obrazovanje, oslobađanje škole od ideologije, polaganje škole od učenika i njegove osobnosti te produženje trajanja osnovne škole na deset godina.

Nije bilo jednostavno prikupiti suradnike za pisanje ove knjige jer su to danas aktivni ili umirovljeni učitelji u cijeloj zemlji a i šire. No poticajem Istranina Nevija Šetića i upornim radom dr. Vladimira Strugara, koji je napisao uvodno slovo u gotovo svakom odjeljku, dobili smo neobično djelo koje je mnogo više od spomenice rada jednom doajenu hrvatske pedagoške misli ali i učiteljske prakse, To je zapravo povijest osnovnih škola u Hrvatskoj dakako s težištem na vremenu djelovanja Valentina Puževskog. On je bio veći praktičar nego teoretičar i njegovu ogromnu aktivnost ne prati istovjetan broj pismenih radova, ali ono što je napisao ima veliku važnost za spoznaju što se mijenjalo i što se željelo promijeniti u djelovanju osnovnih škola.² Svoje meritorno mišljenje o Puževskom dao je i prof. dr. sc. Vlatko Previšić osvrnuvši se na njegov javni rad, prof. dr. sc. Ivan Koren iz Siska nazvavši ga nestorom hrvatske pedagoške teorije i prakse, Prof. dr. sc. Ante Bežen nazvavši ga učiteljem po životnom uvjerenju dok ga je prof. dr. sc. Milan Matijević nazvao učiteljem učitelja odakle vjerojatno potiče i inicijativa naslova ove knjige. Njegovi suradnikom nazvao se i prof. dr. Ivan Biondić, prof. dr. sc. Josip Pivac nazvao ga je narodnim učiteljem, a prof. dr. sc. Vladimir Rosić iz Rijeke učiteljem i pedagogom tolerancije i humanizma. prof. dr. sc. Dragutin Rosandić nazvao ga je čelnikom hrvatske školske pedagogije a prof. dr. Ante Vukasović prijateljem i afirmatorom školske odgojne funkcije. Čestitanje je izrazio i emeritus prof. dr. sc. Josip Markovac, prof. dr. sc. Hrvoja Vrgoč, prof. dr. sc. Jasna Krstović iz Rijeke, prof. dr. sc. Vladimir Pletenac iz Varaždina, dr. Nikola Petrov iz Skopja, Juraj Ivanković iz Zagreba, Antun Toni Šramek iz Svetog Ivana Žabna, te emeritus prof. dr. sc. Vladimir Mužić iz Zagreba. Završna riječ i ocjena cjelokupnog djelovanja dr. Puževskog pripala je Vladimiru Strugaru koji je na osnovu postavljenih pitanja odnosno interjua s Puževskim zaokružio cijeli radni opus Puževskog. Dr. sc. Strugar je načinio na osnovi dviju objavljenih bibliografija i novu potpunu bibliografiju Puževskog od 1952. do 2011 godine, navodeći i radove o Puževskom, izvršivši zanimljivu predmetnu podjelu koja nam omogućava dalja istraživanja na području razvoja osnovnog školstva u našoj zemlji. Ova knjiga je cjelovito djelo koje u potpunosti opisuje zalaganje V. Puževskog za modernu, otvorenu i odgojnu školu. No treba istaći da je ovo djelo i primjer kako treba zahvaliti onima koji su izgradili naše moderno osnovno školstvo i ima malo pedagoga koji su dobili tako prekrasno djelo povodom obilježavanja svojih visokih godina. Monografija je prepuna brojnih slika, te je svakako knjižni spomenik dru Puževskom trajniji od bilo kojeg spomenika od kamena ili mjedi.

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

23. ZNANSTVENI SKUP NIJEMCI I AUSTRIJANCI U HRVATSKOM KULTURNOM KRUGU (5.-7. STUDENOG 2015.)

Početkom studenog 2015. godine Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj organizirala je tradicionalni Znanstveni skup Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu koji se održava u kontinuitetu 23 godine. Organizator okuplja na prostoru Republike Hrvatske najveći broj Podunavskih Švaba, odnosno pripadnike njemačke i austrijske nacionalne manjine i njihove potomke sa sjedištem u Osijeku i ograncima u Zagrebu, Splitu, Valpovu, Đakovu i u drugim hrvatskim gradovima. Svrha i cilj je spomenute Zajednice istraživanje utjecaja Nijemaca i Austrijanaca u kulturnom, gospodarskom, vjerskom i drugom kontekstu. Između ostalog i osmišljavanje projekata namijenjenih upoznavanju javnosti s djelovanjem Zajednice, ali i s istraženim povijesnim činjenicama u sklopu kojega je Znanstveni

² Vlado Hajnić, Bibliografija s biografijom u: Valentin Puževski, učitelj, pedagog, prosvjetni djelatnik, Izd. Pedagoškog društva Križevci i Instituta za pedagoška istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Križevci - Zagreb 1991., str. 43-47. .

skup Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu. Treba svakako spomenuti da još postoje mnogo-brojni ciljevi kao što je okupljanje potomaka Podunavskih Švaba kroz projekte za mlade i čuvanje kulturne i folklorne tradicije i običaja.

Proučavajući rad prethodna 22 Znanstvena skupa Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu možemo uočiti nekoliko dodirnih istraživačkih točaka. U prvom je redu kroz veliki broj radova vidljiv doprinos pojedinaca ili obitelji njemačke ili austrijske etničke zajednice u hrvatskom kulturnom krugu. Također i istraživanje značajnih činjenica i procesa koji se odnose na sudbinu spomenutih od srednjega vijeka pa sve do kraja 20. stoljeća. Skupljajući sve radove u jednu ili više cjelina dolazi se do potpune ili djelomične revizije povijesnih činjenica i procesa koji su bili u opticaju tijekom zadnjih desetljeća unutar zadanih tematskih okvira.

Od 5. studenog 2015. godine do 7. studenog 2015. godine održan je 23. Znanstveni skup Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu u zgradi Vikarijata u Osijeku. Prva su dva dana, 5. studenog i 6. studenog, predstavljena 44 rada izlagača iz zemlje i inozemstva, a u kojima se iznijela tematika o utjecaju njemačkog i austrijskog etnita od srednjega vijeka do 20. stoljeća. Pozdravni govor održali su predsjednik Zajednice Zorislav Schönberger, izvršna direktorica Renata Trischler i dogradonačelnik Vladimir Ham.

Spomenuti se broj radova, odnosno izlaganja može podijeliti u nekoliko skupina. Između ostaloga u izlaganja o pojedincima, odnosno biografije, o naseljima, o gospodarstvu i u izlaganja u kojima se progovara o drugim tematikama. Najviše je bilo biografskih izlaganja o važnim i utjecajnim pojedincima ili skupinama. U njima su se opisali ljudi i procesi u kojima su sudjelovali od ranoga novoga vijeka do kraja 20. stoljeća. Ovisno o potrebama i afinitetima izlagača/ica u nekima je manje ili više izražena multiperspektivnost i interdisciplinarnost u pristupu određenom pojedincu iz povijesti njemačke i austrijske etničke skupine. Isto tako slušatelji/ice su ovisno od izlagača/ice do izlagača/ice bili/le upoznati s političkim, gospodarskim i drugim pojedinostima, ali i kontekstom vremena kao i uzročno-posljedičnim vezama i procesima koji su utjecali na djelovanje središnjim likom izlaganja.

Prema svemu navedenome svakako u prvoj skupini trebamo istaknuti izlaganja dr. sc. Stanka Piplovića »*Car Frane I. u Dalmaciji*«. U njemu spomenuti na iscrpan način rekonstruira obostrani utjecaj navedenoga cara i prostora Dalmacije i lokalnog stanovništva u prvoj polovici 18. stoljeća. U prvome redu je u središte pozornosti stavio opći gospodarski i politički europski kontekst i kako je on utjecao na spomenute protagoniste, a nakon toga je jasno i sažeto pristupio objašnjavanju mađudnosa tijekom i nakon posjeta cara Frane u Dalmaciji. Izlagačica dr. sc. Ivanka Kuć je objasnila u svome izlaganju pod nazivom »*Dr. Hugo Werk, demokrat, intelektualac, pravni stručnjak i znanstvenik u vremenu velikih promjena*« na jasan i jednostavan način složen život jednog važnog pojedinca tijekom 20. stoljeća. Na ništa manje razumljiv i jezgrovit način o mnogobrojnim pojedincima od ranoga novoga vijeka do početka 21. stoljeća ostali su izlagači/čice Jovica Stević, dr. Gojko Mišković, Otto Siebers, Stjepan Najman, Krešimir Belošević, dr. sc. Ingrid Marton, Dražen Nemet, prof. dr. sc. Snježana Paušek Baždar, Mihael Sučić, dr. sc. Tihana Petrović-Leš, Smiljana Lazić Marinković, dr. sc. Siniša Bjedov, dr. sc. Branko Hanžek, prof. dr. sc. Ivo Soljačić, dr. sc. Ivan Peklić, Vatroslav Župančić, prof. dr. sc. Jadranka Grbić Jakopović, dr. sc. Erwin Trischler i prof. dr. sc. Dubravko Habek predstavili zanimljive pojedinosti iz poslovnog i privatnog života. Svi su navedeni koristili povijesne izvore i dostupnu literaturu što dodatno nameće i naglašava inovativnu interpretaciju i problematizaciju tematike kojoj su pristupili. Prvenstveno su u početku svakog izlaganja stavili pojedince u kontekst vremena i kako je potonji utjecao na njihov razvoj. Ovisno o sklonostima znanstvenika/ce ili zaljubljenika/ce u povijest i druge bliske humanističke znanosti pristupali su temi iz nekoliko znanstvenih disciplina i metoda. Promatrajući slušatelje/ice izražena je bila dodatna zainteresiranost za svakog predstavljenog pojedinca što dovoljno govori o uspješnosti izlagača/čica i skupa općenito.

Sljedeću skupinu izlaganja čine ona koja govore o naseljima u kojima je bio izražen utjecaj pojedinaca i zajednica iz germanskog govornog područja od srednjega vijeka pa do druge polovice 20. stoljeća. Prvo je izlaganje na skupu pod nazivom »*Redovnici, vojnici, putnici... Nijemci u dalmatinskim komunama u razvijenom i kasnom srednjem vijeku*« održala dr. sc. Marija Korbić koja je s prof. dr. sc. Zrinkom Nikolić Jakus obradila život redovnika, vojnika i ostalih Nijemaca u dalmatinskim komunama tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Koristeći metode komparativne historije usporedili su utjecaj, život i međudnos pojedinih slojeva društva s »*germanskim imenima*« u određenim dalmatinskim komunama, ali i u gradovima sjeverno od Save. Iz izlaganja se može uočiti važnost spomenutih u svim sferama društvenog života

komuna od Zadra do Dubrovnika što su znanstvenice postigle interdisciplinarnim pristupom kojim su jasno odijelile bitne od manje bitnih informacije iz mnogobrojnih povijesnih izvora.

Što se tiče ostalih izlaganja, ona su se prvenstveno odnosila na naselja sjeverno od Save. Zbog interesa i znanstvene i istraživačke pozadine izlagača/ica većina je tematski bila vezana uz grada Osijek. Takav trend ne treba čuditi i iz još jednog razloga, a koji je naglašen nekoliko puta i u uvodnim govorima domaćina. Osijek je bio jedan od izraženijih multikulturnih, multietničkih i multivjerskih središta hrvatskog kulturnog kruga do sredine 20. stoljeća. U njemu su uz Nijemce i Austrijance živjele i mnogobrojne etničke skupine Hrvata, Srba i Mađara. Prvo izlaganje o Osijeku je imala Anamarija Lukić. Predstavila je rad pod naslovom »*Oblikovanje jezičnog i nacionalnog identiteta grada Osijeka nakon »prevrata« 1918. godine*«, a na kojemu je zajedno radila s prof. dr. sc. Miljenkom Brekalom. Koristeći povijesne izvore na jasan i jednostavan je način prikazala kontinuitet njemačkog jezičnog i kulturnog identiteta Osijeka koji je bio ugrožavan nakon 1918. godine. Ostali izlagači/čice Darko Varga, Jelena Červenjak Kmoniček, Slobodan Tomić, mr. sc. Zlatko Virć, Bruno Schmee, Zlatko Bender i mr. sc. Branislav Miličić su u svojim predstavljajima pojedinih naselja poput već spomenutog Osijeka, Banja Luke, srijemskih naselja Novi Banovci i Ruma i sela Oriolik iznijeli povijesni kontekst tijekom određenog razdoblja, ali i neke manje poznate činjenice i procese. Tako recimo mr. sc. Zlatko Virć pomoću metoda historijske antropologije, kulturne povijesti i demografije proučava i iznio je na skupu zanimljive procese suživota koji su se događali u naselju Oriolik između njemačkog, srpskog i hrvatskog stanovništva.

Treću skupinu čine izlaganja koja su usko vezana uz gospodarstvo, odnosno ekonomsku povijest s tim da se treba naglasiti da i ostala izlaganja iz drugih skupina u određenoj mjeri imaju odlike radova ekonomske historije. U njima su se iznijeli utjecaji na gospodarstvo u pojedinom naselju ili od strane pojedinaca i skupina. Isto tako i kako su ekonomski procesi utjecali na potonje. Treće je izlaganje pod nazivom »*Dunav i Drava odrednice gospodarskog života od 18. do prve polovice 20. stoljeća (Osvrt na značajan udjel Nijemaca)*« na skupu održala prof. dr. sc. Zlata Živaković. Pomoću metoda ekonomske historije, ekohistorije i povijesne demografije pristupila je interdisciplinarno problemu međuodnosa između spomenutih rijeka, Nijemaca i ostalog stanovništva u zadnjih 300 godina. Na jasan je način povezala procese gospodarskog i političkog razvoja kao i migracija s današnjim procesima migracija i razvoja. Iz svega se navedenoga mogao primijetiti određeni kontinuitet koji se provlači u međuriječju Drave i Save od prve polovice 18. stoljeća. Važno je još svakako navesti izlaganje mr. sc. Renate Trischler i dr. sc. Milana Ivanovića »*Doprinosi Nijemaca i Austrijanaca tehnološkom i privrednom razvoju regije Slavonije i Baranje (II)*«. Spomenuta je na eksplicitan način iznijela makro i mikro razvoj gospodarstva s velikim značajem Nijemaca tijekom prve industrijske revolucije. Veliki je značaj izlaganja i povezivanje, ali i naglašavanje međuovisnosti navedenog razvoja gospodarstva s drugim političkim, kulturnim i svakodnevnim okolnostima na području Slavonije i Baranje. Ostala su dva izlagača prof. dr. sc. Carl Bethke i Ivan Ćosić Bukvin iznijeli u svojim izlaganjima na kratak i jasan način međuodnos između Nijemaca i Židova i kako su posljedice utjecale na razvoj gospodarstva. Također, nisu izostavili spomenuti i ostalo lokalno stanovništvo na koje su utjecali nastali razvojni procesi.

U zadnju skupinu izlaganja ulaze sva ostala izlaganja koja imaju i značajke prethodnih skupina, ali ne u takvoj mjeri da ih stavimo u potonje. Izlagači/ice dr. sc. Suzana Leček, dr. sc. Jasenka Kranjčević, doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović, Petar Kerže, dr. sc. Lidiya Barišić Bogišić, dr. sc. Dina Marković, doc. dr. sc. Mirela Tolić, prof. dr. sc. Bogdan Mesinger, doc. dr. sc. Vladimir Rismondo i Darko Mrkonjić iznijeli su mnogobrojne zanimljive i manje poznate činjenice i procese o utjecaju Nijemaca i Austrijanaca na razvoj sporta, turizma i drugih društveno-kulturnih sfera ljudskog djelovanja.

Nakon sva 44 izlaganja 23. Znanstveni skup je opravdao sva očekivanja. Predstavljena su nova istraživanja iz ekonomske, kulturne, socijalne, ali i drugih povijesnih disciplina. Sva su izlaganja imala odlike interdisciplinarnosti i temeljila su se na proučavanju povijesnih izvora. Kao i prošlogodišnji skupovi, tako i ovogodišnji možemo opisati kao interdisciplinarni i da svakako pomaže u pluralizmu znanstvene misli na prostoru Republike Hrvatske, ali i šire čemu su naročito pripomogli kolege znanstvenici i zaljubljenici u povijest iz Republike Srbije, Bosne i Hercegovine i drugih država. Zadnji je dan Skupa, 7. studenog 2015. godine bio organiziran jednodnevni izlet u grad heroj Vukovar i u novootvoreni muzej Vučedolske kulture.

Mihael SUČIĆ

DRAŽENKA JALŠIĆ ERNEČIĆ: SKRIVENO BLAGO OBITELJI MALANČEC, KATALOG, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 2015., 80 STR.

Početkom 2015. priređena je u Muzeju grada Koprivnice jedna od vrlo zapaženih izložbi »Skriveno blago obitelji Malančec,« a krajem te godine objavljena je i knjiga pod tim naslovom, koju je napisala prof. Draženka Jalšić Ernečić, viša kustosica Muzeja. Knjiga-katalog zavređuje posebnu pozornost, jer je donacija Vladimira Malančeca, kompletna kuća s gruntništem i cjelokupnom pokretnom imovinom (koju je donirao 1985.), zacijelo najveći dar u povijesti muzeja u Podravini i Koprivnici.

Donator Vladimir Malančec (1898.-1985.) bio je poznati koprivnički odvjetnik, koji je u dva navrata 1930-tih godina bio i gradonačelnik Koprivnice. Kuću u samoj gradskoj jezgri, kod franjevačkog samostana, dao je sagraditi 1902. godine Vladimirov otac Matija Malančec (također odvjetnik), a projektirao je i gradio znameniti zagrebački graditelj Gjuro Carnelutti (1854.-1928.). Carnelutti je inače u središtu Koprivnice u to doba izgradio još desetak najvažnijih historicističkih zgrada, koje do danas rese glavni Zrinski trg i okolne ulice.

S obzirom da je Muzeju donirano kompletno domaćinstvo, kuća Malančec predstavlja izuzetnu povijesno-ambijentalnu vrijednost. Tu se može postaviti zanimljiva muzejska zbirka in situ, koja bez sumnje predstavlja pravi prikaz i presjek građanskog načina života u Koprivnici na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Takvu vrijednost je nedvojbeno pokazala i postavljena izložba početkom 2015. godine. Naime, osim kuće i okolnog vrta i dvorišta, građanski život toga doba oslikavaju i vrlo vrijedne Malančecove zbirke – ponajprije stilskog pokušaja (od bidermajera, alteutscha do secesije), ali i kuhinjskog pribora, staklovine, stare kupaonice, rubenine, violina i glazbala itd. Osobito je pak vrijedna zbirka slika nastalih mahom u to doba, jer je i Vladimirov brat, Fedor Malančec, bio veliki hrvatski slikar. Tu je i vrijedna knjižnica i zbirka starih fotografija.

Autorica je knjigu podijelila u niz logičnih poglavlja: 1. Uvod, 2. O donatoru Vladimiru Malančecu, 3. O donaciji, 4. Poslanje zbirke Vladimira Malančeca, 5. Kuća kao ambijentalna cjelina jednoga vremena, 6. Povijesni pregled Zbirke Vladimira Malančeca, 7. Opis zbirke Vladimira Malančeca, 8. Zbirka umjetnina Vladimira Malančeca, 9. O muzejskom programu i koncepciji, 10. Komparativna baštinska građa, 11. Budući stalni muzejski postav kuće Malančec, 12. Glavna spavaonica ili šlafcimer kuće Malančec, 13. Prilog istraživanju kuće Malančec, 14. Prilog konzervatorskih i restauratorskih radova na objektu i zgradi Zbirke Vladimir Malančec i 15. Zaključak. Za nadati se da će ambiciozni projekti uređenja kuće Malančec i cjelokupnog »Muzejskog trga« u ovom dijelu Koprivnice uskoro biti i ostvaren.

Petra SOMEK

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ I HRVOJE PETRIĆ: PRILOZI POVIJESTI SELJAČKOG POKRETA U PODRAVINI (OD POČETAKA DO 1945. GODINE), MERIDIJANI, KOPRIVNICA, 2015., 328 STR.

Govoriti i pisati o prošlosti Hrvatske seljačke stranke nemoguće je bez poznavanja povijesti seljačkog pokreta u Podravini. Sada su Podravina, hrvatska historiografija i javnost dobili knjigu priloga ovoj temi zahvaljujući znanstvenim istraživanjima uvaženih hrvatskih povjesničara Mire Kolar-Dimitrijević i Hrvoja Petrića koji se već nekoliko desetljeća marljivo i uspješno bave ovom temom. Knjiga je objavljena u Izdavačkoj kući Meridijani u lipnju 2015. godine.

U proslavu knjige koji nosi naslov »Podravina – kolijevka hrvatskog seljačkog pokreta« predsjednik Hrvatske seljačke stranke Branko Hrg izražava zadovoljstvo što je napisana znanstveno utemeljena knjiga o povijesti hrvatskog seljačkog pokreta u Podravini. Ističe važnost vjernosti koju su Podravci gajili prema seljačkom pokretu, nauku i stranci braće Radić.

Uvodni dio autori započinju tvrdnjom da je Hrvatska (pučka, republikanska) seljačka stranka »politička stranka s najdužim i najdubljim djelovanjem u Podravini«. Osim što su u Podravini čvrsti korijeni HSS-a, odakle je Radić crpio svoju političku snagu, i neki od osnivača stranke bili su iz Podravine. Uvodni dio sastoji se od kratkih životopisa Antuna Radića i Stjepana Radića nakon čega slijede poglavlja u kojima čitamo o ekonomskoj podlozi osnivanja HPSS-a.

Glavni je dio knjige podijeljen na dva dijela. U prvom se dijelu autori bave počecima seljačkog pokreta braće Radić u Podravini, odnosno razdobljem do 1914. godine. Ovdje saznajemo o kontaktima braće Radić s Podravinom i Podravicima prije osnivanja HPSS-a 1904. godine. Zanimljivo je da je Stjepan Radić putovao Podravinom već 1886. kao 15-godišnji gimnazijalac, a dopisivanje s Podravicima započeo je 1895. godine. Zatim čitamo o nesretnoj Kunovečkoj buni i seljačkim gibanjima 1903. godine, za koje autori tvrde da su prethodili seljačkom pokretu braće Radić u Podravini. Naime, Mira Kolar je već ranije Stjepanu Radiću pripisala idejno vodstvo narodnog pokreta 1903. godine što se na ovome mjestu detaljno obrazlaže.

Autori potom pišu o prvim inicijalnim »organizacijskim jezgrama« seljačke stranke koje su nastale u Podravini polazeći od tvrdnje samog Stjepana Radića koji je napisao da se »Hrvatska Podravina od Koprivnice do Virovitice može smatrati za kolijevku seljačke stranke (...)«. Ovdje se iznosi podatak da je prva lokalna stranačka organizacija HPSS-a u Hrvatskoj osnovana u Virju 29. siječnja 1905. godine što žiteljima ovog mjesta može služiti na čast. Za Virjem nisu mnogo zaostala niti druga naselja iz toga dijela Podravine. Podravci su imali značajan udio u prvom stranačkom odboru HPSS-a pa je njihovoj ulozi u ovoj knjizi posvećeno posebno poglavlje.

Posebna pažnja posvećena je organizacijskom ustroju HPSS-a do 1908. godine, odnosno do izbora Stjepana Radića u Hrvatski sabor, i to na način da su zasebno obrađene prilike u pojedinim izbornim kotarima: ludbreški, grad Koprivnica i najbliža okolica, novigradski i kloštranski (koji obuhvaća područje Đurđevca i đurđevečko-pitomačke Podravine). Slijede poglavlja o povijesti HPSS-a nakon izbora 1908. godine pa do 1914. godine razdijeljena također prema gore nabrojenim izbornim kotarima.

U drugome dijelu knjige autori se bave seljačkim pokretom i Hrvatskom (pučkom, republikanskom) seljačkom strankom u koprivničkoj, ludbreškoj i đurđevečkoj Podravini od početka Prvog do kraja Drugog svjetskog rata. Prvo poglavlje drugog dijela nosi naslov »Djelovanje Radićeve stranke od 1914. do Radićeve smrti u kolovozu 1928. godine«. U šest potpoglavlja opširno se opisuje rad Radićeve stranke u kontekstu političkih i društvenih prilika na državnoj i lokalnoj razini u navedenom razdoblju. U drugom se poglavlju autori bave poviješću HSS-a od 1929. do 1941. godine. To je ujedno i posljednje razdoblje koje se obrađuje u ovoj knjizi. Na početku tog doba, odnosno za vrijeme šestosiječanske diktature, HSS je djelovao ilegalno kroz folklorne manifestacije, da bi polako krenuo na put prema vlasti kroz politički, prosvjetni i gospodarski rad te da bi se došlo do doba Banovine Hrvatske i raspada monarhističke Jugoslavije u travnju 1941. godine.

Posljednje (treće) poglavlje drugog dijela knjige nosi naziv »HSS u Podravini i HSS-ovci za vrijeme Drugog svjetskog rata«. Godina 1941. bila je doba velikih podjela, 1942. bilo je vrijeme odluke, a 1943. godina akcije i »podravske republike«. U 1944. i 1945. godini naglasak je na lijevom HSS-u i njegovom vodstvu do kraja rata u Podravini, odnosno u razdoblju kada je nastupila narodna vlast. Tekst je ilustriran s nekoliko desetaka reprodukcijama fotografija te faksimilima dokumenata i novinskih isječaka vezanih za temu knjige.

U kratkome zaključku autori konstatiraju da je obrađeno razdoblje prepuno važnih povijesnih osoba i događaja što može potvrditi i svaki čitatelj ove knjige. To je ujedno bilo doba kada je Podravina bila jedan od najnaprednijih i najpismenijih hrvatskih krajeva. Zato su ideje braće Radić ovdje našle plodno tlo, a sam Stjepan Radić mnoge vrijedne i odane suradnike koji su nastavili njegovati i razvijati njihovo djelo nakon njegove tragične smrti. Zbog vrlo pozitivnih odlika Podravine i njezinih žitelja Stjepan Radić nije slučajno ovdje započeo svoj mukotrpan rad na angažiranju hrvatskog seljaštva u politici – stoji u Pogovoru. U Pogovoru se upozorava na još uvijek nedovoljnu istraženost života i rada tako važnih osoba kakvi su bili Antun i Stjepan Radić.

S obzirom na narav knjige u kojoj se spominju stotine osobnih i geografskih imena bilo bi vrlo praktično imati kazalo imena i mjesta. To bi olakšalo i usklađivanje različitih oblika imena koja se više puta pojavljuju u pogrešnim ili iskrivljenim oblicima jer su pročitana iz različitih rukopisa ili tiskovina. Iako se Podravicima često predbacuje da su – kako u prošlosti, tako i danas – preslabo politički angažirani i pretjerano nenametljivi, upravo se ovom knjigom o seljačkom pokretu u Podravini sve to može demantirati.

MIRA KOLAR DIMITRIJEVIĆ, PODRAVSKI KALEIDOSKOP, MEMOARI, MERIDIJANI, VIRJE-KOPRIVNICA, 2015., 336 STR.

Uz potporu Općine Virje i Koprivničko-križevačke županije, nakladna kuća Meridijani izdala je sjećanja na podravske dane istaknute hrvatske povjesničarke Mire Kolar Dimitrijević (sunakladnik je Družba Braća Hrvatskoga Zmaja). Urednici knjige su prof. dr. sc. Dragutin Feletar i izv. prof. dr. sc. Hrvoje Petrić.

Mira Kolar Dimitrijević, doajen hrvatskih povjesničara s prebogatim historiografskim opusom, još se jednom vraća rodnoj Podravini. Nakon doista brojnih radova i knjiga o gospodarskim i inim prilikama u Podravini u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, prof. Kolar smogla je snage i volje da podvuče crtu i pod vlastiti doživljaj toga pitoresknog kraja iz vremena njezinog djetinjstva i mladenaštva. Istina je da je najteže pisati o zavičaju, a još je teže »čeprkati« po vlastitoj povijesti, iznositi svoje viđenje, svoju intimu na pladanj javnosti. Ali baš zbog toga je vrijednost memoarskih zapisa tako velika, jer donosi podatke i ocjene o ljudima i prilikama kakvi se ne mogu naći u arhivskim spisima. Iako joj je bilo izuzetno teško i naporno pisati ove svoje memoare, Mira Kolar je i to izvršila dostojanstveno, znalački i sa čvrstim vjerovanjem u istinu. A Podravina, prvenstveno Virje i Koprivnica, dobili su istinitu pa i napetu priču kako se živjelo u ovom kraju od 1930-tih do 1960-tih godina. Za Miru Kolar taj je život bio lijep i drag, ali počesto i vrlo težak i opor. To tim više što je upravo to bilo razdoblje i ratnih zbivanja i velikih društvenih mijena, koje su nemilosrdno zapljusnule i život članova obitelji Peršić i Kolar. Kada se to dramatično razdoblje opiše na primjeru svakodnevnog života, pa još iz pera jedne istaknute povjesničarke, onda se dobije memoarska knjiga posebne kvalitete i historiografskog značenja.

Iako su život i životna događanja kontinuirani i međuzavisno povezani, prof. Kolar je povijesnom metodologijom prikazala svoje djetinjstvo i mladenaštvo kroz nekoliko poglavlja. U predgovoru nas znalački uvodi u podravsku stvarnost, a posebice u tadašnji život Virja i Koprivnice, kakav je bio 30-tih i 40-tih godina 20. stoljeća. Potom detaljno opisuje svoje djetinjstvo od rođenja 1933. do 1943. godine, koje je prvenstveno vezano za Koprivnicu, ali vrlo usko i za Virje, gdje je njezin djed Matija Peršić izgradio oveći paromlin (1911.). Opisujući svoju obitelj i način života u njoj, ali i brojne susjede i prijatelje, te šire prilike u gradu, prof. Kolar zapravo daje živu sliku prilika i stvarnosti Koprivnice (pa i Virja) u to doba. Građa koju ona daje je dragocjena za razumijevanje i bolje poznavanje teških prilika u Podravini u desetljeću pred Drugi svjetski rat i prvih godina ratnih zbivanja.

Osobito detaljno i s puno žara opisuje svoje djetinjstvo i osnovno školovanje koje je provela u Virju, živeći u Peršićevom mlinu od 1943. do 1948. godine. U tom poglavlju donosi živopisne zapise (i ocjene!) o brojnim Virovcima i drugim ljudima i obiteljima, ali svjedoči i o brojnim dramatičnim događajima zadnjih godina rata, a osobito poraća. Za mladu Miru to je bilo osobito teško razdoblje, jer joj 1943. umire poduzetni i dominantni djed Matija Peršić, a teško vođenje mlina preuzima njena majka. Zato je i konfiskacija mlina od strane »narodne« vlasti 1948. bilo posebno traumatično, a pogotovo osuda njezine nedužne majke i izgon u Koprivnicu. Ovdje nalazi posve druge prilike i grad nego što je bio u doba njezina ranog djetinjstva, ali tu polazi gimnaziju i daje plastične opise prilika i ljudi toga vremena u Koprivnici. Kao dodatak svojim memoarima iz vremena kada je živjela u Virju i Koprivnici, jer 1953. počinje studij u Zagrebu i u tom gradu trajno ostaje, prof. Kolar donosi zanimljive opise svojih daljnjih veza i odlazaka u Podravinu. Osobito je raduje što ju je Podravina nakon 1975. prihvatila kao svoju povjesničarku, što joj je bio poticaj i dalo snagu da se intenzivno bavi istraživanjem podravske povijesti.

Uvjeren sam da ova knjiga niti jednog čitatelja neće ostaviti ravnodušnim. Ona je doduše pisana od jednog racionalnog profesionalnog povjesničara, ali je to i prava kanonada zbivanja, osjećaja, gledanja i ocjena. Dinamiku su nametnuli i sami događaji, koji su se dramatično nizali kroz cijeli život prof. Kolar. Ali ta su zbivanja iznijeta sa srcem, bez zaostatka, a dijelovi imaju i literarne kvalitete. To je doista jedna životna priča, koja je iznijeta istančanim osjećajem za ljude i događaje, kakav mogu na osebujan način prezentirati samo žene. Uvjeren sam da će je stoga čitatelji doživjeti osjećajno i intimno, kako je i pisana. Pogotovo Virovci i Koprivničanci, čije su prilike i ljudi u prvom planu. Mira Kolar je ovom knjigom još jednom zadužila hrvatsku historiografiju i Podravinu.

Petar FELETAR

BETTINA HABSBURG-LOTHRINGEN: DIE MUR. EINE KULTURGESCHICHTE, KATALOG IZLOŽBE, UNIVERSALMUSEUM JOANNEUM GRAZ, 28. 8. 2015. - 17. 7. 2016., 120 STR.

U znamenitom gradačkom muzeju Joanneumu u tijeku je zacijelo dosad najznačajnija izložba o rijeci Muri, u okviru koje je osobito opsežno prikazan donji dio ove rijeke – u Sloveniji i Hrvatskoj (Mađarskoj). Oni koji vole Međimurje i Muru stoga bi trebali pohrliti u Graz, jer ova sveobuhvatna izložba o Muri gaji nostalgiju za nacičkanim prošlim vremenima, a sve je to izloženo u barokno-klasicističkim ambijentima muzejskih zgrada Joanneuma.

Izdan je i luksuzni, moderno grafički uređen katalog, kojeg rese umjetničke fotografije. Uvod je napisala urednica Bettina Habsburg-Lothringen, pod naslovom »Mura – jedna rijeka, jedan izložbeni koncept«. Slijede dva poticajna razgovora s urednicom, koji su napisali kustosi Joanneuma Michael Posch, Andrea Weishaupt i berlinski videoumjetnik Moritz Fehr.

Ostali dio kataloga na plastičan tekstovni i slikovni način prezentira postav izložbe. Izložbom, koja je najmodernije muzealno postavljena (s brojnim instalacijama i rekonstrukcijama), su prezentirani praktički svi oblici života Mure i stanovništva uz nju: od povijesti, arheologije, narodne baštine, starih zanimanja i obrta, prometa, mostova i skela, arhitekture do gospodarskog, društvenog i športskog korištenja. Od oko 450 km Mure osobito je prikazan dio kroz Štajersku, Sloveniju, Hrvatsku i Mađarsku.

Izložba počinje s prikazom legendi o Muri, narodnim pričama o rijeci, a nastavlja se pričom o grbovima starih naselja uz Muru i starim vedutama i umjetničkim prikazima. Slijede stare karte s prikazima rijeke i njezinih bezbrojnih meandara, prikazima odnosa prirode i tehnika iz vremena prve industrijske revolucije uz Muru, a nastavlja se nevjerojatnom zbirkom starih razglednica (od druge polovice 19. stoljeća dalje). Bogat je i dio izložbe koji govori o mjestima i gradovima uz Muru, od arheoloških nalaza do suvremenog doba. Tu je posebno prikazana Mura kao prometni put – od prijevoza brodovima, čamcima, šajkama sve do skela (fljojsi) i skelarstva. Posebna su priča murski mostovi, od prvoga gradačkog izgrađenog oko 1650. godine do danas. Uz Muru je išla i prva željeznica u Štajerskoj, s živopisnim postajama.

Zorno je prikazana i snaga rijeke, naročito izražena kroz poplave, što je prouzročilo izgradnju nasipa i akumulacija (tu su prikazane i fotografije poplave Mure 1965. u Međimurju, iz zbirke urednika Podravine, Dragutina Feletara). Posebna je priča izgradnja prvih hidroelektrana i akumulacija, kao i regulacija toka rijeke (već od kraja 18. stoljeća). U Zadnjem dijelu izložbe prezentirana je bogata građa o životu uz Muru u 20. stoljeću. Radi se o narodnoj baštini iz toga doba, ali i o suvremenom životu. Obuhvaćeni su svi oblici života sa rijekom, pa čak i Mura kao državna granica i mjesto vjerovanja i vjere. Na izložbi plijene pozornost rekonstrukcije starinske skele (fljojsa), drvenoga mosta, vodenice, skele (broda), pilane na vodeni pogon itd. Prikazani su i oblici rekreacije uz rijeku, zatim stara i moderna arhitektura i spomenici uz Muru i slično. Valja na kraju spomenuti druge kreatore ove izuzetne izložbe: znanstveni koncept su postavili Christoph Pietrucha (koji je vodio i istraživačku ekipu u Međimurje i Legrad) i Astrid Aschacher, projekt su koordinirali Peter Wagner i Sophia Koller, dok su samu postavu vodili Michael Posch i Andrea Weishaupt.

Petra SOMEK

BOŽICA ANIĆ: BIBLIOGRAFIJA PODRAVSKOG ZBORNIKA: RETROSPEKTIVA 1975. - 2014. KOPRIVNICA, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 2015.

Podravski zbornik predstavlja jednu od prvih te svakako najznačajniju i najstabilniju stručnu periodičku publikaciju koja izlazi u Podravini i koja govori o Podravini. Prethodnik mu je bio jedino *Zbornik Muzeja grada Koprivnice* koji je 1946. pokrenuo te s prekidima do 1953. uređivao Leander Brozović. *Podravski zbornik* u određenom smislu i predstavlja nastavak te publikacije, i to ne samo zbog toga što je, kao i *Zbornik*, nastao u kontekstu Muzeja grada Koprivnice koji ga i danas izdaje, nego i zbog načelne konceptijske sličnosti, koja se sastoji od okupljanja različitih vrsta radova koji govore o Podravini. Nakon ustvari duge, dvadesetogodišnje pauze tijekom koje u Podravini, nakon prestanka izlaženja *Zbornika Muzeja*

grada Koprivnice, nije izlazila niti jedna stručna periodička publikacija, *Podravski zbornik* pokrenut je 1975. kao rezultat dozrijevanja izdavačkih, institucionalnih i stručnih preduvjeta za pojavu jedne takve publikacije. Ako, naime, imamo na umu da su prve stručne publikacije u Hrvatskoj pokrenute još u drugoj polovici 19. stoljeća, činjenica da se u Podravini pojavljuju tek u trećoj četvrtini 20. stoljeća izgleda pomalo neobično. No, ako dobro promotrimo tko je i kako pokrenuo te prve hrvatske stručne publikacije, vidljivo je da se radilo uglavnom o stručnim udrugama ili čak institucijama, kakvih u Podravini do vremena kada su pokretane prve stručne publikacije nije bilo. U tom smislu je uzrok *zakašnjelom* pokretanju prvih stručnih publikacija u Podravini tek u drugoj polovici 20. stoljeća ustvari nepostojanje *infrastrukture* koja bi ih iznjedrila. Zbog toga pojavljivanje *Podravskog zbornika* možemo u određenom smislu promatrati i kao posljedicu poboljšanja izdavačke i institucionalne infrastrukture u Podravini. U konkretnom se slučaju radilo o Muzeju grada Koprivnice, koji je postao izdavač tog godišnjaka, a važnu ulogu odigrala je *Podravka*, koja je pružila financijsku potporu. Treći važan element bili su dakako ljudi, i to koliko predstavnici spomenutih dviju institucija, Franjo Horvatić iz muzeja koji je postao odgovorni urednik te Pavle Gaži iz *Podravke* koji je postao predsjednik izdavačkog savjeta, toliko i Dragutin Feletar, koji je bio i prvi glavni urednik. U svakom slučaju, sinergija kulture, gospodarstva, institucija i ljudi urodila je tim vrijednim multidisciplinarnim godišnjakom, koji je uspio preživjeti sve do danas. Kasnije su mu se pridružile i neke druge periodičke publikacije, prije svih *Scientia Podraviana* (1989.-), koja je ipak više publikacija informativnog tipa, te multidisciplinarni časopis *Podravina* (2002.-), koji je strogo znanstveni časopis, čime je i do danas *Podravski zbornik* ostao jedinstvenom periodičkom publikacijom u podravskom kontekstu.

Kroz četrdeset godina izlaženja u *Podravskom* je *zborniku* objavljeno oko 1500 radova, koje potpisuje oko 500 autora. Radovi su iz različitih područja zbog čega *Podravski zbornik* često zovu *malom podravskom enciklopedijom*, za kojom poseže svatko tko se bavi podravskim temama. Sve to mnoštvo radova, autora i tema razasuto po dosadašnjih četrdeset brojeva toga godišnjaka na jednom je mjestu bibliografski usustavila i pregledno izložila Božica Anić, knjižničarska savjetnica iz knjižnice Muzeja grada Koprivnice, u knjižici *Bibliografiji Podravskog zbornika: retrospektivi 1975.-2015.* Na tome pothvatu najzahvalniji će joj zasigurno biti istraživački podravskih tema koji sada sav spektar tema obrađenih u *Podravskom zborniku* od početka njegova izlaženja do danas imaju na jednom mjestu. No, bibliografija je i svojevrsna *osobna iskaznica* samog godišnjaka, jer je iz nje pregledno vidljivo tko je sve i što sve o Podravini u njemu pisao.

Sljedeći najviše bibliografske standarde, Božica Anić je radove objavljene u četrdesetgodišnje razdoblju izlaženja godišnjaka rasporedila sukladno Univerzalnoj decimalnoj klasifikaciji (UDK), dakle prema predmetnim skupinama koje poznaje ta u nas (tj. u našoj bibliografskoj i knjižničarskoj praksi) najraširenija klasifikacija ljudskog znanja. Sami članci detaljno su bibliografski opisani te je svakome dodijeljen broječani identifikator, koji je njegova poveznica s autorskim i imenskim kazalom. Radove je, dakle, moguće pretraživati prema znanstvenom (odnosno UDK) području kojem pripadaju, ali i prema kazalima koja prate bibliografski niz – kazalu autora te predmetnom kazalu. Autorica je posebno priredila i kazalo likovnih autora, odnosno kazalo prema kojem je moguće identificirati likovne priloge objavljivane u godišnjaku. U tom smislu je bibliografija u potpunosti funkcionalna, pretraživa i pregledna. Osim bibliografije i kazala, autorica je napisala i uvodnik o samome godišnjaku, u kojem govori o njegovu pokretanju, predmetno-tematskim dominantama te njegovoj vrijednosti i značenju, koje prije svega vidi u »promoviranju identiteta i očuvanju kulturne baštine Podravine«. Sastavila je i nužne upute za korištenje bibliografije. Kao dodatak autorica donosi i popis izdanja *Biblioteke Podravskog zbornika*, u sklopu koje je od 1977. do 1992. objavljeno tridesetak knjiga. Posebno je zanimljivo da ova *Bibliografija Podravskog zbornika* ujedno predstavlja i nastavak te 1992. prekinute biblioteke, i to kao njezina 35. knjiga. Predgovor bibliografiji napisao je Robert Čimin, sadašnji urednik kako *Podravskog zbornika* tako i njegove obnovljene *Biblioteke*, a pogovor njihov prvi urednik Dragutin Feletar, koji obojica ukazuju kako na vrijednost samog *Podravskog zbornika*, tako i same bibliografije.

Iz same se bibliografije mogu razlučiti glavna predmetno-tematska područja zastupljena tijekom četrdesetgodišnjeg izlaženja godišnjaka te najfrekventniji autori i općenito suradnici, među koje svakako idu povjesničarka Mira Kolar-Dimitrijević, koja je jedini autor koji je baš u svakome broju do sada objavio prilog, te povjesničar i geograf Dragutin Feletar, koji je objavio najviše priloga, a možemo izdvojiti i Mari-

jana Špoljara, Hrvoja Petrića, Radovana Kranjčeva itd. Među autorima koji su objavljivali u zborniku pronalazimo i druga važna imena ne samo podravske, već i hrvatske znanstvene i publicističke scene posljednjih nekoliko desetljeća, i to iz različitih znanstvenih područja, jednako kao što pronalazimo i vrijedne članke, od kojih je nemali broj onih koji obrađuju teme o kojima nigdje drugdje nije pisano. Što se tiče zastupljenih područja, zanimljivo je da u godišnjaku nalazimo širok raspon tema, od arheologije, geografije, historiografije i povijesti umjetnosti, preko politike, ekonomije i prava, do medicine, poljoprivrede, kemijske tehnologije itd. Svemu tome valja pridodati ne tako mali korpus književnih tekstova do danas objavljenih u godišnjaku te jednako vrijedne likovne priloge, koje, kao i književne, potpisuju neki od najvažnijih novijih podravskih umjetnika, kao što su Ivan Generalić, Ivan Lacković Croata, Ivan Večenaj, Mijo Kovačić, Zlatko Kauzlarić Atač, Josip Fluksi itd. (među likovnim umjetnicima) te Ivan Golub, Božidar Prosenjak, Miroslav Dolenc Dravski, Pajo Kanižaj, Božica Jelušić itd. (među književnicima).

Sve u svemu, ova je bibliografija konačno na jednome mjestu okupila, bibliografski popisala i opisala te pregledno izložila cjelokupan autorski te tematsko-predmetni korpus zastupljen u tome godišnjaku od početka njegova izlaženja do danas. U tom smislu je ona koliko izvanredno bibliografsko pomagalo svim istraživačima podravskih tema, ali i ostalim znatiželjnicima, toliko i *osobna iskaznica* samog *Podravskog zbornika*. A budući da taj periodik ustvari predstavlja najdugovječniju okosnicu stručnog i znanstvenog pisanja o Podravini, ova je bibliografija i pregledno izložen dokaz da je Podravina još od 1975. istraživački aktivna hrvatska mikroregija. Konačno, ova je bibliografija i sama za sebe uzorno i vrijedno autorsko bibliografsko djelo.

Mario KOLAR

ASCENDERE HISTORIAM, ZBORNIK U ČAST MILANA KRUHEKA, HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST, ZAGREB, 1914., 680 STR.

Milan Kruhek bez sumnje pripada među najznačajnije hrvatske povjesničare druge polovice 20. stoljeća, pogotovo u istraživanju povijesti Hrvatske ranoga novoga vijeka. U povodu njegove obljetnice rođenja, Hrvatski institut za povijest izdao je opsežni zbornik radova, koji su priredili Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak i Zorislav Horvat.

Milan Kruhek rođen je u Zamlači (Vidovec) kraj Varaždina 1940., klasičnu dominikansku gimnaziju završio je u Bolu, a studij arheologije i klasične filologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je i doktorirao 1990. godine na temu »Obrambena arhitektura Hrvatske i Slavonske vojne krajine u 16. stoljeću«. Od 1969. radio je u Muzeju hrvatskih arheoloških starina u Splitu, od 1971. u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu, te od 1991. u Hrvatskom institutu za povijest, gdje je obavljao i dužnost ravnatelja.

U zborniku o životnom putu Milana Kruheka piše Ivan Majnarić, koji je zajedno s Hrvojem Kekeзом prikupio i bogatu Kruhekovu bibliografiju. Kruhek je do 2014. objavio 4 autorske monografije, 7 uredničkih i priređivačkih monografija, 8 znanstveno-popularnih djela, 9 kataloga i 7 tiskanih predavanja. Znanstvene članke počeo je objavljivati od 1972. godine, a dosad je u periodici i zbornicima objavio oko 150 znanstvenih radova.

U zborniku posvećenom obljetnici Milana Kruheka, tiskano je više od 30 znanstvenih radova, ponajviše o razdoblju ranoga novoga vijeka, kojim se i Kruhek najviše bavio. O razdoblju srednjega vijeka pišu: Ivan Botica i Tomislav Galović o srednjovjekovnoj Krbavi (Codex Corbaviensis); Mario Kevo i Ana Novak o vlastelinstvu Greben u Zagorju krajem 14. stoljeća; Bruno Škreblić o pripadnicima plemića iz Klokoča na zagrebačkom Gradecu; Vedran Klaužer o Petru Tarnoku, senjskom kapetanu; Zoran Ladić o doseljenicima u Poreč iz Hrvatske i Slavonije; Jadranka Neralić o prihodima katedrala u Zadru i Trogiru u 15. stoljeću; Vinicije B. Lupis o beneficijama biskupa Vida Ostojića, te Ante Birin o srednjovjekovnom pečatu grada Skradina.

Slijede radovi o razdoblju ranoga novoga vijeka: Hrvoje Petrić piše o poznavanju socioekonomskoga razvoja ivanečkoga i viničkoga kraja; Milan Vrbanić o razvijenosti alodijalnoga gospodarstva na slavonskim vlastelinstvima; Zlata Živaković Kerže o istraživanju »Sretnog grada« Frane Petrića i »Kućnika«

Josipa Stjepana Reljkovića; Lovorka Čoralić i Maja Katušić o hrvatskim vojnicima u posljednjim danima Mletačke Republike; Nataša Štefanec o strukturi osmanske i habsburške vojske 1570-tih godina; Zlatko Kudelić o izvješću križevačkog pukovnika Johanna Josepha Herbersteina; Maja Matasović i Tamara Tvrtković o vojnoj povijesti u samostanskim kronikama i kanonskim vizitacijam 18. stoljeća; Robert Holjevac o spisima Markantuna de Dominisa tiskanom u Londonu 1618.; Zrinka Blažević o kulturnim posrednicima Janezu Vajkardu Valvazoru i Pavlu Ritteru Vitezoviću; Ivana Jukić o utjecaju dvorskih dama na društveno-političko ozračje ugarsko-hrvatskoga prostora; Marijan Sivrić o rodu Tributinića iz Jajca i njegovu usponu u Dubrovniku; Geza Palfy o najstarijem prikazu hrvatskih zastava iz 16. i 17. stoljeća; Ivan Mirnik o Jacobu Sponu, Georgu Wheleru i jednoj zadarskoj numizmatičkoj zbirci, te Ante Škegro o crkvenom zvonu sa sahat-kule u Sanskom Mostu.

U poglavlju o utvrdama (kojim se i Milan Kruhek mnogo bavio u svojim radovima) pišu: Zorislav Horvat o pseudo-kaštelima u 15. i 16. stoljeću u obrani od Osmanlija; Zlatko Karač o srednjovjekovnim utvrdama i gradinama na području Đakovštine; Tatjana Kolak o arheološkim istraživanjima staroga grada Udbine; Marina Šimek o bilješkama jednog povjesničara o arheološkim nalazima; Krešimir Regan o gornjem gradu tvrđave u Kninu; Vijoleta Herman Kaurić o značenju i sudbini utvrde u Pakracu, te Mira Kolar Dimitrijević o ostacima protuturskih utvrda u Hrvatskoj.

Uvršteni su i članovi o dugom 19. stoljeću: tako Željko Holjevac piše o Karlovačkom generalatu 1802. godine; Vlasta Švoger o građanskim i političkim slobodama u hrvatskom tisku sredinom 19. stoljeća; Stjepan Matković o banskoj Hrvatskoj u doba prve Hrvatsko-srpske koalicije (1906.-1907.), te Mato Artuković o propovjedima nadarbina dr. Hosee Jacobija. Tri se članka odnose i na razdoblje 20. stoljeća: Nikola Barić piše o javnom djelovanju Saveza komunista – Pokreta za Jugoslaviju u Hrvatskoj tijekom 1991. godine; Jakša Raguž o rušenju katoličke crkve Sv. Ivana Nepomuka u Glini, te Šimun Penava o bibliografiji radova o Karlovcu u Domovinskom ratu.

Dragutin FELETAR

FRANJO MARTINEZ, UZDARJE ZAVIČAJU, IZABRANI ČLANCI, ESEJI I PRIKAZI, MATICA HRVATSKA, ČAKOVEC, 2015., 190 STR.

Pisac i biolog Franjo Martinez iz Čakovca, nastavlja avanturu pisanja knjiga o prirodi i zavičaju. Njegova knjiga »Priroda i kultura u srazu«, izdana 2007., bio je moderni filozofski pogled na suživot čovjeka i prirode, koji je značajno utjecao na hrvatsku ekološku i zavičajnu literaturu. »Uzdarje zavičaju« u određenoj mjeri nastavak je tih njegovih promišljanja. Urednici knjige su Stjepan Hranjec i Tomo Blažeka, a na kraju je tiskan pogovor prof. dr. sc. Stjepana Hranjeca i izvod iz recenzije dr. sc. Darinke Kiš Novak.

Većina priloga u knjizi temelji se na spoznajama i promišljanjima prof. Martineza o njegovu i čovjekovu odnosu prema prirodi i zavičaju, ali ovom prilikom uglavnom na primjeru njegova rodnog Beletinca i područja Ivanščice. Knjiga je podijeljena na tri glavna poglavlja, a o tomu dr. Hranjec piše: Prvu, »O zavičaju nikad dosta«, s punim je razlogom započeo »Kolijevkom«, zipkom; ona ovdje ne funkcionira (samo) u doslovnom smislu nego se pojavljuje kao simbol, kao ishodište u kome smo svi odnjihani. A cjelina se ispunja s nekoliko izuzetnih proza, zavičajnih slika, u kojima se osjeća i autorova nostalgija i oštro dječjačko oko, ali najprije – toplina zavičaja, kao kad bismo u rukama držali šnit u pravu ispečena kuruznoga kruha. Ponajprije je osjećamo u opisima »oriđinala« koji bi obilazili sela, u drami s razjarenim bikom Liranom i u školskim dogodovštinama mladog učitelja i njegovih kolega.

Drugom cjelinom prof. Martinez pokazuje, zapravo, što je postalo od onoga beletinečkoga dečeca: kao dugogodišnji učitelj, pa profesor biologije pokazuje ne samo svoju stručnu verificiranost nego, ponajprije, skrb za očuvanje ove naše prirode čija smo mi (neodgovorna) djeca, i tu srkb on čini u smislu »spasimo što se spasiti dadne«. Za ilustraciju izdvojimo neke »primijenjene« članke, posebice o travnjaku te o pticama i autorov izuzetno originalan prijedlog – u komunalnim poduzećima trebali bi najozbiljnije razmišljati i o pticama, to jest: pored skrbi o gradskoj flori (koja postupno i nezaustavljivo nestaje!) trebalo bi razmišljati i o sudbini zoološkog svijeta, vezanog uz ta ulična stabla i dvorišne nasade.

Treći dio potvrđuje da je svatko od nas homo politicus! Pritom prof. Martinez ističe ovo: nije netko intelektualac ako li se afirmira u samo struci, nego je pravi intelektualac onaj koji pored svojih profesionalnih obveza (i rezultata!) nađe i vremena i potrebe da progovori o aktualnim temama, da artikulira svoj stav! Tko će drugi nego intelektualac! Pa ako je u drugom poglavlju »biološki higijeničar«, u ovom je »društveni/politički higijeničar«, nastoji opljeviti bar neki drač u našem »hrvatskom travnjaku«. Ovo u autora nije »učiteljski nerv«, nego glas čovjeka koji ima dovoljno godina da pamti i uspoređuje dva vremena, da može spoznati i zaključiti o pogubnosti jednoga režima koji je (de)formirao mentalni sklop naraštaja i naraštaja na ovim prostorima. K tome, naglašava što je uvijek u takvim režimima bilo najjače oružje – promidžba, dakle svemoć i sveprisutnost medija, a to pak se iznova potvrđuje i u ovo naše doba, krizno više u duhovnom a manje u materijalnom smislu.

Dragutin FELETAR

IVAN BERUTA, OSVRT NA SIGETEC I STRUGU, UDRUGA SIGEČKO SRCE I BALTAZAR, SIGETEC (1956.) 2015., 127 STR.

Izuzmemo li knjigu povijesti Legrada, tiskanu na mađarskom jeziku uoči prvog svjetskog rata, jedna od prvih knjiga o prošlosti podravske sela objavljena je 1937. pod uredništvom Blaža Mađera. Ta knjiga uz Mađerov autorski tekst predstavlja zbornik radova o prošlosti Novigrada Podravske i okolnih sela, gdje su prilozi sudjelovali i profesionalni povjesničari. Tih je godina većinu svojih povijesnih zapisa o podravskim župama u spomenicima nekoliko župa zapisao Franjo Brdarić, župnik u Koprivničkom Ivanu, a knjige o Đurđevcu, Koprivnici i brojne crtice iz povijesti Podravine publicirao je profesionalni povjesničar Rudolf Horvat. Nakon drugog svjetskog rata Juraj Magjerec napisao je knjigu o župi Molve 1957. godine, nadovezujući se na plodnu ali relativno kratkotrajnu izdavačku aktivnost Zbornika Muzeja grada Koprivnice (1946-1953.). U tom poslijeratnom vremenu nastaje i rukopis knjige Ivana Berute »Osvrt na Sigetec i Strugu« pa se zbog toga može uvrstiti u pionirske radove o prošlosti podravske sela.

Ivan Beruta spada među rijetke zaljubljenike u prošlost svoga zavičaja koji su uspjeli napisati knjigu. On je knjigu o rodnom Sigecu kraj Koprivnice napisao 1956. godine, ali je ona ostala u rukopisu više desetljeća. Još je 1992. godine Ivan Večenaj – Tišlarov u knjizi »Mojemu zavičaju« na str. 22-36 publicirao dijelove teksta koje je priredio Ivan Beruta o Drnju, a na str. 48 od riječi do riječi prenosi Berutin tekst o Botovu. Večenaj je na str. 360-366 objavio Berutino pisanje o Peterancu, dok na str. 367-383 tiska dijelove zapisa o Sigecu i Strugi, a na str. 384-388 Berutine bilješke o Hlebinama. Na žalost, u Večenajevoj se knjizi ne može vidjeti da je u tekst pod svojim imenom uz neke manje intervencije integrirao Berutine zapise koji su tada postojali u rukopisu. To se može primijetiti tek kada se usporedi izvornik Berutinog teksta s onim što je objavljeno u knjizi »Mojemu zavičaju«, tako da je Večenaj zapravo objavio najveći dio Berutinih zapisa o Drnju, Botovu, Peterancu i Hlebinama još 1992. godine te vrlo malo bilježaka o Sigecu. Upravo je tekst o prošlosti Sigeca i Struge temelj Berutine knjige objavljene 2015. pod naslovom »Osvrt na Sigetec i Strugu«. Šteta je jedino što priređivači nisu objavili cjelokupne Berutine zapise tim više što oni spadaju u pionirske pokušaje istraživanja prošlosti Podravine.

Knjiga ima predgovor, četiri dijela glavnog teksta i priloge. U predgovoru Ivan Beruta objašnjava motive pisanja knjige te daje svojevrsnu autobiografiju iz koje saznajemo put od rođenja u Sigecu 1882. do odlaska u mirovinu 1946. godine. Također je predstavio njemu poznate podatke o graničarskoj obitelji Beruta i to od 16. stoljeća. Prema tim zapisima Beruta je koristio matičnu knjigu vjenčanih i umrlih župe Drnje koja je obuhvaćala zapise iz 17. stoljeća. Te matične knjige danas nema u arhivima niti u župnom uredu Drnje. Bilo bi zanimljivo saznati kada je Beruta pisao ovaj rukopis, jer ako je istraživanja vršio nakon drugog svjetskog rata, što je vjerojatno jer je 1946. otišao u mirovinu, onda bi to značilo da je spomenuta matična knjiga »preživjela« drugi svjetski rat te bi to otvorilo mogućnost da je možda sačuvana, ali zagubljena. Možda se nekom od budućih istraživača posreći te ju uspije pronaći.

Prvi dio knjige govori o selu Sigetec od nastanka do polovice 20. stoljeća. U njemu je obrađen geografski položaj Sigeca, njegova povijest, zapovjednici sigečke utvrde, osmanske provale, kućne zadruge, škola, izgradnja općinskog magazina i druge po autoru značajne epizode za Sigetec. Pri obradi je autor pokazao

vrlo dobru informiranost o temeljnoj literaturi i najvažnijim izvorima. Beruta s pravom nastanak Sigeca povezuje s rijekom Dravom, koja je ranije tekla prostorom gdje je danas tok potoka Glibokog. I samo ime ovoga sela ukazuje da se radilo o riječnom otoku. Za buduća etnografska istraživanja zasigurno će biti zanimljiva prikupljena građa o običajima, glazbi, plesu, starim igrama, staroj nošnji i ispiranju dravskog zlata. Slijedi kratka obrada razvoja vatrogasnog društva, nogometnog kluba Mladost i Hrvatskog srca s pridodanim tekstom povjesničarke Suzane Leček. Posebnu vrijednost predstavlja dio teksta koji je zapravo mali biografski leksikon Sigeca u kojem je Beruta prikupio životopise 40 Sigečana, koji su djelovali od 18. do sredine 20. stoljeća. Slijedi životna priča časnika Josipa Širokog koji je autoru prepričao svoje ratničke zgrade od 1848. do 1872. godine. Upravo ta životna priča mogla bi biti inspirativna za istraživače vojne povijesti.

Drugi dio knjige posvećen je crkvi. Obradena je kapela Sv. Marka koja se po Beruti prvi puta spominje 1659. godine, župna crkva u Sigecu, njena zvona, crkvene orgulje, groblje, crkvene starješine, zemljišta i župnici. Treći dio knjige predstavlja popis žitelja Sigeca, Virki i Komatnice iz 1948. godine. Koliko mi je poznato, Ivan Beruta je za tisak pripremio i starije popise Sigečana pa je šteta što priređivači ove knjige to nisu objavili jer bi se prikupljeni podatci mogli usporediti te ponuditi demografima na daljnju obradu.

Četvrti dio knjige govori o srednjovjekovnoj Strugi i on izaziva na polemiku. Iako objavljena knjiga ima 127 strana, javila se primjedba na str. 116-120 u kojima Beruta piše o Strugi. Nedavno se u Glasu Podravine pojavio »prigovor na netočnosti u knjizi« Ivana Berute o smještaju nestale župe Struge koji je u ime izdavačkog savjeta i uredništva Hlebinskog almanaha uputio Stjepan Mraz. Isti je 16. studenoga 2015. poslao pismo priređivaču Berutine knjige Ivanu Blažotincu, Muzeju grada Koprivnice i Povijesnom društvu Koprivnica, u kojem uz ostalo piše da će uredništvo i savjet Hlebinskog almanaha biti prinuđeni »provesti daljnji postupak u svrhu prave istine o postanku i propasti stare Struge te njenoj stvarnoj lokaciji.« Zanimljivo je da je Stjepan Mraz sličnu raspravu nastojao povesti s Ivanom Večenajem, koji je objavio dio Berutinog teksta o Strugi, no ona nije urodila rezultatom. Beruta je u svom rukopisu ostavio još podataka o Strugi koji nisu objavljeni ni u ovoj ni u Večenajevoj knjizi.

Treba imati na umu da se o srednjovjekovnoj Strugi i naseljima koja su se nalazila u njenoj okolici pisalo dosta. Razni autori su imali različite poglede i rezultate u skladu s njihovim istraživanjima i poznavanju izvora. Spominjemo ovdje samo neke autore koji su pisali o Strugi: Franjo Brdarić, Juraj Madjerec, Josip Buturac, Ivan Beruta, Dragutin Feletar, Zorko Marković, Nada Klaić, Paškal Cvekan, Stjepan Mraz, Ivan Pakasin, Juraj Magjerec, Josip Adamček, Ivan Večenaj-Tišlarov, Miralem Alečković, Hrvoje Petrić, Ranko Pavleš itd. Postojali su prijedlozi lokacija od Hlebina, Molvi do Sigeca sjeveroistočno od grada Koprivnice.

Radi poštivanja pravila povijesne znanosti i struke, a uvažavajući svaki trud i mišljenje prethodnika, na osnovu analize izvora pokušati ću pred javnost iznijeti činjenice koje bi mogle pomoći budućem otkrivanju povijesnog nazivlja i smještaja nestalih srednjovjekovnih naselja, u ovom slučaju Struge koja je bila sjedište posjeda i po kojoj se zvala župa. Detaljnija istraživanja će se moći obaviti u budućnosti kada se nađu novi dokumenti iz arhiva iz kojih će se lakše donositi pouzdaniji zaključci.

U popisu župa zagrebačke biskupije što ga je 1334. godine načinio gorički arhiđakon Ivan, u sastavu Komarničkog arhiđakonata popisana je župa Blažene Djevice u Strugi (*ecclesia beate virginis de Struga*). Taj je popis još 1872. godine objavio Franjo Rački, a kasnije su ga koristili i prenosili brojni autori. Godine 1346. spominje se Tadej, koji je koliko je za sada moguće utvrditi, prvi poznati župnik u Strugi. Na ove se podatke se nadovezuje popis župa iz 1501. godine koji je također objelodanio F. Rački. U njemu se spominje Matija župnik u Strugi, koji je imao kapelana istog imena (*Matheus plebanus in Zthrwga. Matheus capellanus eiusdem*).

Dva svećenika u župi Struga mogu govoriti o tome da je župa bila prostorno velika pa je trebala dva svećenika ili je Struga bila značajnije naselje. Neobično je da je 1516. godine jedan stanovnik Struge (*Steffanus de Struga Podrawicz*) bio poslan na studij u Beč. Kako početkom 16. stoljeća nemamo zabilježeno previše studenata na bečkom sveučilištu iz hrvatskih zemalja, a posebno iz podravskog kraja, ovaj bi podatak mogao govoriti i o ekonomskoj snazi ovog relativno zaštićenog kraja koji se ipak nalazio izvan glavnih srednjovjekovnih prometnica kuda su najčešće prolazile vojske i ugrožavale stanovništvo. U prilog tome ide i činjenica da je 1507. godine u vilikatu Stuga popisano 90 poreznih dimova, a 1513. - 97, 1517. - 87,

a 1520. godine oko 94 porezna dima, što je tada približno šestina velikog Đurđevačkog vlastelinstva, dio kojega je bio struški vilikat.

Župa u Strugi se ne navodi u popisu župa iz 1574. godine, koji je 1884. godine objavio Ivan Tkalčić. Stoga se pouzdano može zaključiti da je ova župa propala između 1501. i 1574. godine. Da bi se dobila preciznija godina, ili barem približna, mora se ući u detaljniju analizu poznatih nam izvora.

Posljednji se puta posjed župnika u Strugi (koji je imao 6 poreznih dimova) spominje u popisima poreza iz 1520. godine. Župa je prestala postojati do 1548. godine što se može razabrati iz jednog dokumenta. Možda je župna crkva sa većinom naselja uništena u velikom prodoru Osmanlija 1532. godine, kada je podravski prostor doživio ogromna razaranja.

U spomenutom dokumentu iz 1548. godine piše da je na nekom malom otoku nazvanom Nart i ispod njega na obali Drave u vilikatu Struga živjelo je 20 vrlo bijednih ljudi, od kojih su neki bili kmetovi na području koje pripada gradu Đurđevcu, tj. Đurđevačkog vlastelinstva, a drugi su došli s raznih strana kao bjegunci. Niti kmetovi, niti inkvilini nisu plaćali daću jer nisu posjedovali selišne zemlje, niti ih obrađivali, nego su za novac iznajmljivali oranice s područja grada Brežnice. Za zemlju koju su obrađivali nisu plaćali redovitu daću, ali su ih nekad primoravali na tlaku za utvrdu Đurđevac. Svi zajedno su imali osam plugova i vrlo malo sitne stoke. Na prostoru čitavog vlastelinstva nije bilo nijednog kmeta koji bi živio na zemljištu ili kmetskom selištu, nego se svi, skrivali u velikom strahu pred Turcima i razbojnicima koji su lovili ljude. Veliki dio stanovništva je izbjegao u razne krajeve Ugarske i Moravske. Otok Nart je vjerojatno jezgra kasnijeg Sigeca.

Očito su ostaci crkve Blažene Djevice Marije postojali 1615. godine kada se u kanonskom izvješću spominju kao »BMV de Ztrugha.« Teško je pouzdano utvrditi gdje su se nalazili ostaci župne crkve, ali mi se najlogičnijim rješenjem čini, od dravskih poplava i meandriranja siguran položaj Svetinjskog brijega kod Hlebina, gdje su još 1925. godine pronađeni ostaci neke građevine. Možda će nedavna rekognosciranja kolegica i kolega s Instituta za arheologiju dati neke odgovore. Smještaju crkve na tom prostoru u prilog ide i karta M. Stiera iz sredine 17. stoljeća, na kojoj je upisano naselje Sv. Marija sa znakom za crkvu, jugoistočno od utvrde Sigetec, a sjeverno od potoka Koprivnice. Prema ovoj karti naselje oko crkve se zvalo Sv. Marija.

Teško je uspoređivati veličinu župe i posjeda u Strugi, ali je vjerojatno da je dio naselja iz posjeda Struge spadao u sastav župe. Pogotovo je to važno spomenuti jer je posjedovna struktura srednjovjekovne Slavonije bila izrazito dinamična, pogotovo u višestoljetnom razdoblju. Spomenimo tek nekoliko u građi ili literaturi poznatijih činjenica o posjedu u Strugi. On se spominje 1330. godine kada je bio u vlasništvu Stjepan i Akuša, sinova bana Mikca. Stjepan Mikčev 1353. godine se navodi kao jedini vlasnik posjeda Struge.

Kako su pojedini posjedi mogli ulaziti u sastave pojedinih vlastelinstava i izlaziti iz njih, ali i mijenjati svoje granice, vrlo je teško rekonstruirati što se događalo ranije. Vjerojatno je da je prostor kasnijeg posjeda Struga barem krajem 13. stoljeća, tj. oko 1267. godine spadao pod vlastelinstvo Prodavić, a u međuvremenu je bila kraljevo vlasništvo.

Prema jednoj ispravi iz 1396. godine vidi se da je Struga bila sastavni dio posjeda Uršule, udovice Mikca, sina bana Akuša. Posjed Strugu je tada opljačkao Stjepan, sin ranije spomenutog Stjepana, a unuk bana Mikca. Kako su potomci bana Mikca nastojali stvoriti veće Đurđevačko vlastelinstvo, nastojali su ovladati raznim posjedima, a sukobljavali su se pojedini članovi šire obitelji. Razumljivo je što su se sukobi vodili oko posjeda Struge jer bi se njegovim zauzimanjem zaokružile granice Đurđevačkog vlastelinstva.

Početkom 15. stoljeća kmetovi iz Struge su bili podložnici kraljevog Đurđevačkog vlastelinstva, a 1439. godine je čitavo vlastelinstvo kralj darovao braći Talovcima. Osobito je zanimljiv popis naselja čitavog vlastelinstva koji je još 1853. godine u Pešti objavio J. Teleki, a kasnije su ga koristili J. Adamček, D. Feletar i R. Pavleš. U tom se popisu spominje Struga sa prijelazom preko rijeke Drave i u nastavku još trinaest sela. Ta sela su pripadala u vilikat Struga, a kako su vilikate činili bivši posjedi integrirani u vlastelinstvo, moguće je da je tih trinaest sela barem u jednom periodu spadalo pod posjed Strugu. To su: Gorica (Gorijcza), Siget (Zygeth), Moščanec (Mostyancz), Farkašovec (Farkassowcz), Čehovec (Chchhowcz), Palina (Palyna), Velkovec (Welkowcz), Sv. Marija (Zentmarija), Izgorija, Miketinec (Myketincz), Valentovec (Valentowcz), Gorica (Gorijcza) i Brezina (Brezijna).

Na ovaj se popis nadovezuje onaj iz 1492. godine koji se čuva u arhivu HAZU u Zagrebu, a kojeg su upotrebljavali za istraživanja P. Cvekan i R. Pavleš. U njemu se na istom prostoru spominju dvanaest sela: Dravica, Zgorje, Miketince, Valentovec, Brezina, Gorica, Siget, Moščanec, Farkašovec, Čahovec, Poljana i Struga. Posljednji popis posjeda oko Struge je iz znatno kasnijeg razdoblja, tj. iz 1634. godine kada se u zaključcima Hrvatskog sabora spominju posjedi Gorica, Struga, Greda, Brežanci i Zgorjani na koje je pravo polagala obitelj Suhodolskih, a držao ih je koprivnički kapetan.

Kada se pronađe još dokumentacije u arhivima, buduća će istraživanja, vjerujemo, odgovoriti na pitanje gdje su bila ta brojna naselja u okolici Struge. Usporedimo li nazive na topografskim kartama (1:25000) u okolici Sigeca, Delova, Koprivničkih Bregi, Jeduševca, Komatnice i Hlebina (npr. Polanice, Stružice, Sigetec, Moščanci, Moždanci, Dravice, Valentovci, Gorice, Grede, Greda, Brezine itd.) sa nazivima spomenutih sela lako možemo uočiti podudarnost. Možda ne bi bilo loše potražiti i druge nazive polja koje koristi tamošnje stanovništvo, a koji nisu navedeni na topografskim kartama. To je jedan od mogućih putova koji nas može približiti otkrivanju nestalih srednjovjekovnih naselja koja su bila u sastavu vilikata Struge. Među spomenutim naseljima neka su vrlo vjerojatno spadala pod župu Blažene Djevice u Strugi. Tim više ako se upoznamo s podatkom da su se crkve kao sjedišta župa podizale u skladu s dekretom kralja Stjepana I, prema kojemu je deset sela moglo podići zajedničku crkvu.

Prema ovim spoznajama moguće je uputiti buduće istraživače da je svojevrсни »ključ« za odgovor na pitanje »gdje je bila nestala župa Struga?«, upravo u analizi spomenutih naziva naselja u okolici Struge i pokušaja otkrivanja njihovog približnog smještaja na današnjem terenu što je moguće obaviti poznavanjem naziva polja i njihovim kartiranjem. Jedno je sigurno – župa Struga se nije sastojala od samo jednog naselja. Ako pretpostavimo da su sela vesnikata i župe Struga bila barem dijelom identična, onda je nestala srednjovjekovna župa Struga vjerojatno zauzimala širok prostor obuhvaćajući današnji Sigetec, Hlebine, Komatnicu i teren sjeverno od Koprivničkih Bregi, Jeduševca i Delova.

Polemike o prošlosti Podravine nisu loše, ali najbolje bi bile one u kojima bi novim rezultatima sudjelovali povjesničari i arheolozi pa tako i o lokaciji srednjovjekovne Struge. Činjenica je da je Ivan Beruta uložio veliki napor u istraživanje prošlosti Sigeca i okolnih sela te da je pritom nastojao Strugu povezati s današnjim selom Sigetec, a koliko je u tome uspio trebala bi utvrditi buduća istraživanja srednjovjekovne Struge premda mislim da je veliku većinu dilema riješio Ranko Pavleš u svojoj knjizi o srednjovjekovnoj topografiji Podravine.

Na kraju ove knjige Ana Blažotincec daje vlastita sjećanja na Ivana Berutu, Pero Markić predstavlja vlastito viđenje rukopisa, a zahvalu organizatora objavljivanja ove knjige Ivana Blažotinca. U cjelini Berutina knjiga spada u hvalevrijedne pionirske pokušaje istraživanja podravnih sela, a po pristupu bi bila najbliža domoznanstvu. Posebno je važna kao prva knjiga u kojoj je autor predstavio vlastito viđenje prošlosti rodnog sela Sigeca.

Hrvoje PETRIĆ

OD MURE DO MORA, OD SAVE DO SEINE, SPOMEN-ZBORNİK PATRU VLADIMIRU HORVATU ZA NJEGOV 80. ROĐENDAN, UR. IVAN ŠESTAK, FILOZOFSKO-TEOLOŠKI INSTITUT U ZAGREBU, 2015., 702 STR.

Zagrebačka Družba Isusova tiskala je velebni zbornik u povodu 80. godišnjice života patera Vladimira Horvata, jednog od najznačajnijih hrvatskih crkvenih povjesničara, koji je 1935. rođen u Donjoj Dubravi u Međimurju. Osim velikih zasluga u pastoralnom djelovanju u Međimurju, Zagrebu, Sarajevu, Dubrovniku, Parizu i Beogradu (i drugdje), pater Horvat ima velike zasluge kao proučavatelj djela i lika bl. Alojzija Stepinca, te pogotovo na polju hrvatske lingvistike, jer je upravo dr. Horvat reafirmirao golemo djelo Bartola Kašića, a pisao je i značajne radove o žrtvama komunističkoga terora (pogotovo o Jasenovcu nakon slamanja fašizma).

U predgovoru je o značenju djela patera Vladimira Horvata i o ovom zborniku, urednik Ivan Šestak napisao:

»Ovaj zbornik u čast patra Vladimira Horvata SJ, prigodom 80. obljetnice njegova života, dugo je nastajao. Imajući naime u vidu Horvatov jubilej, Vijeće Filozofskog fakulteta Družbe Isusove odlučilo se već početkom 2012. godine dolično zahvaliti svom dugogodišnjem članu i istaknutom zaslužniku svoje visokoškolske institucije te je opunomoćilo dekana da pokrene postupak za pripremu prigodnog zbornika. On je 25. veljače 2012. uputio pismo mnogim Horvatovim suradnicima i prijateljima zamolivši ih za priloge kako bi oni mogli biti pravovremeno ukoričeno za njegov 80. rođendan. Unatoč zahtjevnom pothvatu, zbornik je ipak ugledao svjetlo dana. U tom su pothvatu mnogi dali svoj prinos. Poštujući njihov trud, nismo mijenjali njihov način citiranja. Ovdje valja zahvalno spomenuti lektoricu profesoricu Dobrilu Zvonarek, korektorice dr. sc. Ivanu Klinčić te djelatnike izdavačkog poduzeća Intergrafika. Svima njima od srca zahvaljujem na velikom razumijevanju i nesebičnom zalaganju.

Zbornik nosi naslov »Od Mure do mora i od Save do Seine«. Nalov na simboličan način, obalama rijeka i mora, izriče podrijetlo i djelovanje našega svečara. On se rodio 21. ožujka 1935. u Donjoj Dubravi u Međimurju, školovao se i djelovao u Zagrebu, Sarajevu, Dubrovniku, Beogradu i Parizu. Život ga je katkada vodio zaista nepredvidivim putovima i nerijetko stavljao pred izvanredne zadatke. Sve je to on međutim shvaćao kao izazov na koji valja angažirano odgovoriti. Pater Horvat je svugdje ostavljao svoj prepoznatljiv trag, osobito na duhovnom području. O tome uostalom svjedoči njegova zavidna bibliografija. Gdje god je boravio, pokretao je mnoge kulturne inicijative. Bio je naime uvjeren da se poglavito kulturom može pronositi narodna samobitnost i spasenjska poruka. O širini Horvatove duše svjedoče mnoga njegova prijateljstva, a neka su od njih svoj trag ostavila i u ovom zborniku.

Neki su suradnici u ovom zborniku svojim prilozima željeli ukazati na nesumnjive zasluge djelovanja patra Horvata na znanstveno-kulturnom području. Drugi su na njegovom tragu otišli korak dalje te otvorili nove vidike. Kod svih je pisaca ipak zamjetljiva velika zahvalnost za plodonosno znanstveno, kulturno i duhovno djelovanje našega svečara, u kojemu vide dobronamjernog čovjeka, prijatelja i svećenika, te ga rado posjete, osobito uoči velikih kršćanskih blagdana i svetkovina.«

Svi radovi objavljeni u ovom obimnom zborniku više-manje se dotiču i djelovanja dr. Vladimira Horvata, a na početku knjige nalazi se životopis slavljenika, te njegova bibliografija koja sadrži oko 250 jedinica. Autori priloga u zborniku su: Marijana Ajzenkol, Mato Artuković, Nada Babić, Yukari Bosnić, Josip Bratulić, Željko Brlobaš, Vladimir Čepulić, Dragutin Feletar, Frano Glavina, Mario Grčević, Henrik Heger Juričan, Siniša Hrbić, Goran Ivanišević, Mijo Ivanek, Alojz Jembrih, Mislav Ježić, Francisko Javier Juez Galvez, Ivana Klinčić, Ivan Knafeljc, Kajetan Knešaurek, Štefanija Knešaurek, Juraj Kolarić, Vilim Kovač, Zdravka Krpina, Stipe Kutleša, Marito Mihovil Letica, Vladimir Lončarević, Marijan Majstorović, Marko Matić, Josip Milić, Daniel Miščin, Božidar Nagy, Mijo Nikić, Valentin Pozaić, Stipo Pilić, Gordan Propadalo, Ines Dabotić, Zvonimir Sekelj, Milo Sršen, Agneza Szabo, Mihaly Szentmartoni, Ivan Šestak, Ivna Šimunić, Marijan Šimunić, Tonči Trstenjak i Bruna Ubrenkić.

Petar FELETAR

IVAN PEKLIĆ, ŽIVOT I DJELO FRANJE MARKOVIĆA, HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI, ZAVOD U KRIŽEVcima, 2014., 420 STR.

Zavod za znanstveno-istraživački i umjetnički rad HAZU Koprivničko-križevačke županije u Križevcima tiskao je djelo dr. sc. Ivana Peklića »Život i djelo Franje Markovića«. Urednik novopokrenute biblioteke križevačkog Zavoda je akademik Franjo Tomić, a recenzenti su bili prof. dr. sc. Mira Kolar Dimitrijević, dr. sc. Zlata Kerže Živaković i prof. dr. sc. Hrvoje Petrić.

Knjiga dr. Peklića konačno je valorizirala veliko pedagoško i društveno djelo jednog od najvećih hrvatskih pedagoga Franje Markovića, te na okup stavila njegov životopis i njegovo djelo. Ovaj rođeni Križevčanin (1845.) bio je cijeli život posvećen pedagoškom radu i unapređenju hrvatskoga školstva. Njegov život i djelovanje u knjizi se razrađuje kroz nekoliko osnovnih poglavlja: 1. Životopis Franje Markovića, 2. Markovićeva društvena djelatnost, 3. Politička djelatnost Franje Markovića, 4. Filozofija Franje Markovića, 5. Markovićev doprinos kazališnoj i glazbenoj umjetnosti te radu kulturnih i znanstvenih institucija Hrvatske, te 7. Marković i njegovi suvremenici.

Dr. Peklić u sažetku knjige ističe:

»U monografiji je istražena društvena i politička djelatnost Franje Markovića na temelju izvorne arhivske građe, relevantne literature i Markovićevih objavljenih i neobjavljenih djela. Čitav Markovićev život vezan je uz prosvjetni rad. Nakon školovanja u Beču, 1866. godine zaposlio se u osječkoj gimnaziji gdje je proveo dvije godine, a zatim je premješten u zagrebačku Gimnaziju. Godine 1870. Marković je iz solidarnosti sa svojim kolegama dao otkaz. Na Filozofskom fakultetu predavao je sve do svoje smrti 1914. godine. Osim što je dva puta bio dekan Filozofskog fakulteta, u akademskoj godini 1881./82. bio je rektor zagrebačkog Sveučilišta. Bio je i pisac gimnazijskih udžbenika. Napominjem da je Marković kao član Zemaljskog školskog odbora imao značajnu ulogu u stvaranju hrvatskog školskog pravopisa. Autor je mnogih dramskih djela, kazališnih kritika i filozofskih rasprava.

Na kulturnom polju Marković se istaknuo kao glavni urednik *Vijenca* i potpredsjednik Matice. Bio je glavni tajnik, a kratko i predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U glazbenom životu Zagreba istaknuo se kao predsjednik Pjevačkog društva »Kolo«, u čije je vrijeme izgrađena njihova društvena zgrada. Marković je također aktivno sudjelovao u urbanističkom oblikovanju grada Zagreba.

Marković se prvi puta suprotstavio tadašnjoj politici u osječkoj Gimnaziji. Tada ga je zaštitio tamošnji ravnatelj, pa nije imao nikakvih posljedica. Po njegovu prelasku u zagrebačku Gimnaziju dogodio se novi incident. U političkom incidentu 1870. godine koji je izazvao David Starčević suprotstavivši se demonstracijama protiv bana Rauha, David Starčević i Vatroslav Jagić otpušteni su iz zagrebačke Gimnazije. Marković je dao otkaz u Gimnaziji, jer se nije slagao s otpuštanjem Vatroslava Jagića. Do pravog političkog angažmana Franje Markovića došlo je kad se kao zastupnik Neodvisne narodne stranke u Hrvatskom saboru suprotstavio tadašnjoj promađaronskoj politici. Marković je u Saboru djelovao od 1881. do 1892. godine kao zastupnik Križevačkog izbornog kotara. Najviše se angažirao na pitanjima reorganizacije županija, školskoga zakona i poštivanja zakonitosti. Marković je tijekom svojeg saborskog mandata vodio borbu protiv politike Khuena Hédervárya, neprekidno inzistirajući na autonomiji Hrvatske. Ističem njegovu brigu i borbu u Saboru za rodni grad Križevce. Analizom Markovićevih dramskih djela prikazao sam njegove političke stavove.«

Dragutin FELETAR

PODRAVSKI ZBORNİK / UREDNIK ROBERT ČIMIN. – BR. 41/2015. – KOPRIVNICA: MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 2015. – 296. STR.

Najnoviji, 41. broj godišnjaka Muzeja grada Koprivnice – Podravski zbornik nastavlja sukladno uspostavljenom ritmu 2012. objavljujati radove, razvrstavajući ih prema zacrtanim kriterijima u pet cjelina. Prvu čine Članci. Ovogodišnji broj donosi devet radova. Druga su Prilozi zastupljeni sa čak sedamnaest njih, pa je upravo prevlast priloga nad člancima bila razlogom urednikove samokritike u ovogodišnjem uvodniku. Zatim se nižu rubrike Književni prilozi, Podravsko nakladništvo i Podravske kronike.

Nakon Riječi urednika prvu cjelinu otvara jedna suvremena tema kojom se po prvi puta čitateljstvu Zbornika predstavlja mladi autor Oliver Orešić. U radu naslovljenom *Uloga Eu projekata u regionalnoj suradnji Hrvatske i Mađarske* (str. 7-28), autor razmatra problem pograničnih područja spomenutih država koji se njihovim ulaskom u EU mijenja, otvarajući im mogućnost prekogranične suradnje s obzirom da je ovaj granični prostor do ulaska obiju država u Europsku uniju bio slabo povezan te je granica imala efekt odvajanja prostora. Analizirajući brojne prekogranične EU projekte, autor nastoji dati odgovor kakva je njihova uloga u tome, da li su projekti doprinijeli rješavanju problema s kojima su bila suočena ova pogranična područja i kakve im perspektive donosi budućnost.

Slijedi nekoliko povijesnih radova ratne tematike. Dva rada bave se Prvim, a jedan Drugim svjetskim ratom. Za razliku od Drugog svjetskog rata koji je bio je tema znatnog broja radova objavljenih u Zborniku, Prvi svjetski rat kao tema pojavljuje se po prvi puta. Razlog tome vjerojatno leži i u prošlogodišnjoj stogodišnjici ovog nemilog događaja koja je potaknula interes za istraživanjem inače slabo obrađivane teme.

Milivoj Dretar u članku *Prilozi o ludbreškom kotaru u Velikom ratu* (str.29-40) na 12ak stranica opisuje demografske i gospodarske prilike u kotaru Ludbreg pred Prvi svjetski rat i sve nedaće koje prate ratove

počevši od odjeka izbijanja rata, tijeka mobilizacije i žrtva rata o kojima točnih podataka nema do danas, preko civilnog stanovništva koje se uključuje u brojne humanitarne akcije koje se provode tijekom rata na prikupljanju pomoći za vojnike na bojištima pa sve do gospodarskih prilika koje su izuzetno loše i teške, posljedica kojih su nestašice odjeće, obuće, hrane i kada neishranjenost postaje podloga za razne bolesti i epidemije koje su se proširile ludbreškima krajem.

Slijedi rad dugogodišnje suradnice Zbornika Mire Kolar-Dimitrijević u koautorstvu s Ružicom Medvrić-Bračko u spomen na pale 194.-1918. godine - *Tragom poginulih vojnika koprivničke i đurđevačke Podravine u Prvom svjetskom ratu* (str. 41-62). Autorice su nastojale doći do podataka o broju poginulih Podravaca u Prvom svjetskom ratu, međutim, kako navode, to je bilo vrlo teško jer se statistika umrlih u Hrvatskoj u vrijeme Prvog svjetskog rata nije vodila, a ostali izvori su malobrojni, oskudni ili trenutačno nedostupni. Malobrojni podaci sačuvani su u župnim spomenicama, maticama umrlih, a dragocjeni podaci premda i oni vrlo rijetki vezani su uz grobove/spomenike podignute u čast poginulih u Velikom ratu. Na temelju prikupljenih podataka došle su do 532 registrirana poginula vojnika, pa se u zaključku navodi kako su »spoznaje o poginulim i umrlim tijekom Prvog svjetskog rata vrlo manjkave i mislim da broj iskaza u statistici možemo udvostručiti«. Rad prate popisi, imenom i prezimenom, poginulih u Prvom ratu.

Ratni pakao u Podravini u posljednjim mjesecima Drugog svjetskog rata (str. 63-72) rad je također jednog od, sada već, stalnih suradnika Podravskog zbornika Vladimira Šadeka. U radu autor opisuje događaje na području koprivničke i đurđevačke Podravine od kasne jeseni 1944. do svibnja 1945. godine, odnosno okončanja Drugog svjetskog rata. Analizirajući događaje autor također pokušava dati pojašnjenje zbog čega je upravo to razdoblje tijekom čitavog Drugog svjetskog rata bilo najteže za cjelokupno stanovništvo Podravine.

Nakon ratnih tema slijedi jedan izuzetno zanimljiv i pomalo neuobičajen rad mladog đurđevačkog povjesničara Nikole Cika – *Povijest gradskog groblja u Đurđevcu* (str. 73-96). Autor na temelju arhivskih izvora, materijalnih ostataka i drugih saznanja locira i opisuje stara groblja, poglavito ona 18. stoljeća, koja su korištena prije uspostave novog groblja 1826. godine na kojemu je i glavni akcent ovog rada. Opisujući osnivanje groblja detaljno prati i njegovo širenje sve do današnjih dana, pri u čemu su posebno značajne neke godine primjerice 1941. kada je brigu nad grobljem preuzelo *Društvo za uljepšanje mjesta Đurđevca* ili 1982. kada dolazi do proširenja groblja i izgradnje mrtvačnice. Osim uređenja i planskog širenja groblja, autor je dio rada posvetio poznatim i znamenitim osobama sahranjenim na đurđevačkom groblju. Rad je popraćen brojnim slikovnim prilogima od kojih su neki i u boji.

Slijede tri arheološka rada. U prvom radu *Rudina kod Koprivničke Rijeke i neka pitanja vinkovačke kulture* (str. 97-122), autor Zorko Marković, dugogodišnji suradnik Podravskog zbornika, ujedno i djelatnik Muzeja, 1978. i 1979. sustavno provodi arheološka iskopavanja na spomenutom lokalitetu. Zbog srodnosti i sličnosti materijala nalazište je bilo pripisano ranobrončanoj fazi vučedolske kulture, međutim zbog novih spoznaja i saznanja kasnije se pripisuje Rudina-tipu vinkovačke kulture što upravo autor obrađuje u ovom radu. Rad je popraćen ilustracijama, crtežima i arheološkim tablama.

Konjaničko oružje seobe naroda u Podravini (str. 123-142), drugi je arheološki rad u kojemu njegov autor Robert Čimin opisuje dva zanimljiva arheološka nalaza pronađena u šljunčari Jegeniš kod Đelekoveca, koja potječu iz razdoblja velikih seoba naroda, točnije kraja 4. i sredine 8 stoljeća. Zanimljivost proizlazi upravo iz činjenice da pravci njihovih kretanja više-manje zaobilaze zaobilaze Podravinu. Jedan je željezni kratki mač koji se prema određenim tipološkim karakteristikama povezuje s Alanima i datiran je u sam kraj 4. i 1. polovinu 5. stoljeća, dok je drugi nalaz vršak željezne trokrilne strelice s trnom istočnjačke »skitsko-hunske« provenijencije datirane u širi vremenski period od 5. do 7. stoljeća kako navodi autor. Rad je popraćen crtežima i ilustracijama.

Ivan Valent autor je trećeg rada s područja arheologije pod naslovom *Umjetnički izričaj lončara u Podravini tijekom ranog srednjeg vijeka* (str. 143-152). Ukrašavanje keramičkih posuda čin je koji je svojstven brojnim zajednicama. U razdoblju prapovijesti i antike ukrašavanje, izrada i namjena posuda imala je različito značenje; uporabno, umjetničko, duhovno. Autor vjeruje kako je u srednjem vijeku ukrašavanje posuda manje usmjereno na duhovni, a više na umjetnički aspekt na čemu temelji ovaj rad.

Posljednji rad u ovoj cjelini također je rad dugogodišnjeg suradnika Zbornika Vladimira Miholeka koji se nakon dužeg vremena ponovno vraća svojoj omiljenoj temi – đurđevačkom kajkavskom govoru. Ovaj

put to su *Zonnimi kako sastavnica frazeoloških oblika đurđevečkoga kajkavskoga govora* (str. 153-160) ili kako navodi autor u većini slučajeva to su poredbeni frazemi, poslovice, izreke, fraze, narodna vjerovanja i predviđanja vremena. Evo i nekih zgodnih primjera: štapati kak roda - oprezno hodati; ak nezna jajce, zna kokoš; odi belka boš zobala, belka došla pak orala - navući koga na tanki led (...)

Sljedeća rubrika Prilozi donosi sedamnaest kraćih, zanimljivih, vrijednih i sadržajno vrlo različitih radova, popraćenih brojnim ilustracijama pretežito u bojama. Prilozi su objedinjeni tematskom sličnošću iz čega je proizašao i njihov redoslijed. Tako prvu skupinu čine radovi čija poveznica je urbanizam, drugu likovno stvaralaštvo, obljetnice, razgovori (...)

U prvom prilogu Antonio Grgić piše o *Delikatnosti problematike rekonstrukcije koprivničke Esterove ulice* prateći njen razvoj i ulogu kroz povijest na temelju čega daje prijedloge i moguća rješenja njene rekonstrukcije koja je upravo u tijeku.

Vidakovićeve vizije urbanizacije Đurđevca prilog je Alena Goluba i Zlatka Homena u kojemu autori donose prikaz doktorske disertacije Marka Vidakovića *Analiza strukture i prijedlog za regulaciju podravskog Đurđevca* iz 1939. te u zaključnom dijelu navode vrijednost disertacije za prošlost, sadašnjost, posebice za budućnost jer postavlja ishodišta divergentnih pravaca mogućeg urbanističkog razvoja Đurđevca.

Dugogodišnji suradnik Zbornika Vladimir Crnković autor je priloga *Prisjećanja na Franju Vujčeca ili zakašnjeli In memoriam*. Povod priloga jasno je naglašen već u samom njegovom naslovu. Autor u radu prati životni i umjetnički put Franje Vujčeca te kao njegov dobar poznavatelj izdvaja ključne godine i bitne događaje koji su obilježili njegov rad. Uz 80. rođendan slikarskog genija Helena Kušenić priredila je za Zbornik prilog *Mijo Kovačić - čarobnjak iz Gornje Šume*. Dorotea Jendrić pak u svom prilogu *Lončarićev i Podravkin »pijetao« ponovno maše krilima* piše o novoj skulpturi Pijetla izrađenoj po originalnom radu Zvonimira Lončarića koji stoji na zelenoj javnoj površini ispred poslovne zgrade Podravke.

Slijedi *Prikaz tradicijskog načina života u TV seriji Gruntovčani* Vesne Peršić Kovač u kojemu autorica razmatra i opisuje tradicijsko graditeljstvo i stanovanje, te odijevanje i običaje kao bitne sastavnice tradicijskog života prikazanog u seriji.

Konzervatorsko-restauratorska sanacija monoksila iz Gabajeve grede koji je pronađen u šljunčari 1998. i pohranjen u dvorištu Muzeja grada Koprivnice prilog je Mladena Mustaćeka.

Nalaz bjeloglavog supa na području koprivničkog prigorja prilog je Krunoslava Arača. Nalaz datira iz listopada 2014., a autor ga opisuje kao neočekivanu i do sada nezabilježenu pojavu te navodi njene uzroke.

Prilog o *Pedagoškim tekstovima Gjure Estera* u časopisu *Napredak* priredila je Ksenija Krušelj ukazavši tako na onaj manje poznati rad koprivničkog komediografa – pedagoški u kojemu je bio u mnogo čemu prvi.

O *Životnom putu Željka Kovačića* književnika, pjesnika, sakupljača etno blaga podravskog kraja te neumornom kulturnom djelatniku u svojevrsnom in memoriam piše dobar poznavatelj njegovog rada Josip Cugovčan. Koristeći se pisanom i slikovnom građom iz života Frana Galovića, vlasništvom Ane Balažinec umirovljene učiteljice iz Sigeca, nastao je prilog Dijane Sabolović-Krajina *Nepoznato i manje poznato o Franu Galoviću*.

Slijede tri obljetnička priloga. Virje - » najkošarkaškije« selo u Hrvatskoj prilog je Željka Horvata vezan uz 40 godina KK Podravac Virje (1975. – 2015.). Mladen Matica prilog posvećuje Zavodu za prostorno uređenje Koprivničko-križevačke županije (1995. – 2015.), dok Venija Bobnjarić-Vučković podsjeća na 20. obljetnicu Restauratorskog centra Hrvatskog restauratorskog zavoda u Ludbregu (1994.- 2014.)

Razgovori s ... novina su ove rubrike. Ovogodišnji Zbornik donosi tri razgovora. Prvi je vodila Božica Jelušić s poznatim slikarom pripadnikom Hlebinske škole Milanom Generalićem, objavljuje se posthumno. S Martinom Sagnerom 23. 2. 2014 razgovarao je Alen Matušin. Razgovor je preuzet s internetskog portala eVarazdin.hr, a s Mijom Kovačićem razgovarala je Dorotea Jendrić.

Književni prilozi zastupljeni su s četiri rada. U *Pohvalu majstorstva Mije Kovačića* esej je Vjekoslava Prvčića. Esaj *O književnom stvaralaštvu Marka Gregura* prilog je Matije Ivačića. Slijedi priča Darka Pernjaka *Joža Podravec* i na kraju priloga nekoliko pjesama mlade pjesnikinje Jelene Osvaldić.

Novitete podravskog nakladništva prikupila je i priredila za ovogodišnji broj Božica Anić u istoimenoj rubrici Podravskog zbornika.

I na kraju u Podravskim kronikama sve važnije događaje, pojave i zanimljivosti iz života Podravine i Podravaca u protekloj godini zabilježio je kroničara. Valja dodati da su više prostora u Kronikama dobila i manja podravska mjesta, što je i novina ove rubrike, a posebnu vrijednost predstavljaju slikovni prilozi.

Za zaključiti je da i ovogodišnjem broju Podravskog zbornika ne nedostaje inventivnosti, informacija i novih saznanja, da novina koje u zadnjih nekoliko godina prate gotovo svaki broj niti u ovom nije uzmanjalo i da ovogodišnji broj prate već od samog omota koji je posvećen pticama bregunicama, zaštićenoj vrsti u RH, preko razgovora – intervju kao nove forme u rubrici Prilozi pa sve do proširenja rubrike Podravske kronike.

Božica ANIĆ

SCIENTIA PODRAVIANA, BROJ 29, UR. MIRKO LUKAVSKI, POVIJESNO DRUŠTVO KOPRIVNICA, STUDENI 2015., 28 STR.

Stručni časopis koprivničkog Povijesnog društva (koji već gotovo 30 godina vodi agilna Ružica Špoljar), *Scientia Podraviana*, i dalje redovito izlazi, a pod uredništvom prvoga urednika Mirka Lukavskog. Na naslovnoj stranici donosi faksimil naslovnice priznanja koje je Povijesno društvo 2015. primilo od Koprivničko-križevačke županije.

Uz izvješće Ružice Špoljar o radu Povijesnog društva tijekom 2015. godine, ovaj broj donosi veći dio radova koji su bili prezentirani na kolokvijima o baštini Koprivnice, Đelekovca i Koprivničkih Bregi. Tako Robert Čimin piše o Arheološkoj baštini Koprivnice, osobito o nalazima iz kasnoga srednjeg i ranoga novoga vijeka. Mario Kolar razradio je koprivničku književnu baštinu, s posebnim osvrtom na koprivnička književna izdanja. Dragutin Feletar prikazao je bogatu glazbenu baštinu grada, koja seže već na početak 19. stoljeća (kada Koprivnica dobiva puhački orkestar). O koprivničkim likovnim umjetnicima piše Marijan Špoljar, ističući osobito značenje mlađih akademskih slikara i kipara.

O baštini općine Đelekovec (Đelekovec, Imbriovec) na početku piše načelnica Štefica Sirutka, a potom je Monika Cvetnić prikazala društveni i kulturni život te općine. Vrijedne arheološke nalaze s područja općine prikazao je arheolog Robert Čimin. Slijedi nekoliko radova o općini Koprivnički Bregi: Marina Matiša piše o razvoju Bregi tijekom 20. stoljeća, temeljito razrađen po pojedinim najvažnijim segmentima. Na kraju časopisa Marijan Špoljar analizira autoportret Mirka Viriusa kao sliku čovjeka i vremena. Časopis *Scientia Podraviana* i dalje igra važnu ulogu popularizacije povijesti i Povijesnog društva u Podravini, te stručnim radovima nadopunjava sadržaje znanstvenih časopisa sjeverozapadne Hrvatske.

Petar FELETAR

VARAŽDIN POD KRUNOM HABSBURGOVACA, UR. MIRAN BOJANIĆ MORANDINI, KATALOG IZLOŽBE, GRADSKI MUZEJ VARAŽDIN, 2015., 224 STR.

U palači Sermage Gradskog muzeja u Varaždinu ostvarena je još jedna mega-izložba, koju bi svakako valjalo posjetiti (traje do 2. listopada 2016.). Radi se o prikazu građanskog života u doba vladavine Habsburgovaca, odnosno odraza te vladavine na svakodnevicu i razvoj toga baroknoga grada. Izdan je raskošni katalog (zapravo monografija), u kojem su tekstove napisali Miran Bojanić Morandini, Tatjana Buhin, Mirjana Dučakijević, Elizabeta Igrec, Ana Kaniški, Ivan Mravlinčić, Ljerka Šimunić, Lovorka Štimac Dedić i Spomenka Težak, dok je kronologiju priredila Petra Marincel.

Na početku kataloga-monografije uvrštena je temeljita studija o suodnosu Varaždina i Habsburgovaca od kralja Ferdinanda I., odnosno 1527., pa preko svih kraljeva do 1918. godine, odnosno Franje Josipa I. I Karla IV. I postav izložbe prati ovu kronologiju, uz izložene vrlo vrijedne, pa i unikatne izložke – ponajvećma umjetnička djela, povelje, vedute, kipovi, karte, oružje i osobito pokućstvo i uporabni predmeti, te nakit. Na kraju toga pregleda dat je i govor nadvojvode dr. sc. Otta von Habsburga u Varaždinu 16. lipnja 2006. godine. Autori ovoga pregleda su Tatjana Buhin i Spomenka Težak.

Ivan Mravlinčić iz Muzeja dvora Trakošćan piše o suodnosu grofova Draškovića i Habsburgovaca. Mirjana Dučakijević analizirala je vladarske portrete Habsburgovaca koji se nalaze u Gradskom muzeju u Varaždinu. To su raskošni portreti većine vladara iz loze Habsburgovaca, koji imaju visoku spomeničku i povijesnu vrijednost. Elizabeta Igrec obradila je izložke grafičke umjetnosti, koji su vrlo brojni, jer zbirka varaždinskog muzeja sadrži oko 2.400 izuzetno vrijednih grafičkih listova i 30-tak mapa. Ljerka Šimunić piše o povijesti i značenju Varaždinske građanske čete, koja je osnovana još 1750. godine, a izložene su slike i predmeti članova te parade postrojbe.

Nakit izrađen od kovanica habsburške provenijencije prikazala je Ana Kaniški, a o legendarnoj kraljici Elizabeti Austrijskoj (Sisi) piše Lovorka Štimac-Dedić. Drugi dio kataloga sadrži opise (s fotografijom) svih 367 izloženih predmeta. Ova izložba otkrila je javnosti golemo povijesno i umjetničko bogatstvo s kojim raspolaže varaždinski Muzej, pogotovo iz baroka i postbaroknoga doba. Konačno, nije slučajno Varaždin izabrala Marija Terezija za glavni grad Hrvatske u 18. stoljeću.

Petra SOMEK

ROBERT HAJSZAN (UR.): PANONSKI LJETOPIS/PANNONISCHES JAHRBUCH/ PANNON ÉVKÖNYV/PANONSKI LETOPIS, PANNONISCHES INSTITUT/PANONSKI INSTITUT, PINKOVAC/GÜTTENBACH, 2015., 590 STR., MEKI UVEZ U BOJLI.

Mnogobrojni čitatelji peterojezičnog *Panonskog ljetopisa* širom svijeta već dugi niz godina po Uskrsu željno očekuju njegov novi tečaj. Ovaj se popularni godišnjak tiska u Austriji u Oberwartu (hrvatsko Gradišće). Recentni ljetopis je u posvećen slovenskom akademiku Antonu Vratuši, priznatom slavisti, znanstveniku, kozmopoliti i političaru. Podsjećamo da je akademik Vratuša upravo 21. veljače 2015. godine proslavio svoj stoti rođendan koji je posebno svečano obilježen u Prešernovoj dvorani Slovenske akademije znanosti i umjetnosti u Ljubljani.

Glavni urednik *Panonskog ljetopisa* je, kao i *Panonskom listu*, emeritus dr. sc. Robert Hajszan iz Pinkovca/Güttenbacha. *Panonski ljetopis 2015.* ima čak 590 stranica i u njemu za mnogog čitatelja nalazimo zanimljivo štivo smješteno u dvadeset i jedno tematsko poglavlje iz kulture, umjetnosti, znanosti, prosvjete, sporta i drugih područja na njemačkom, slovenskom, mađarskom, gradišćanskohrvatskom te standardnom hrvatskom književnom jeziku. Ove godine istaknuto je mjesto dobilo pozdravno slovo predsjednice Republike Hrvatske Kolinde Grabar-Kitarović na njemačkom i hrvatskom jeziku u kojem se ona osvrnula na sedamdesetogodišnjicu završetka Drugog svjetskog rata te nasušnu potrebu i našu temeljnu obavezu očuvanja mira, tolerancije, povjerenja i solidarnosti. Isto tako, objavljen je i njen *Inauguracijski govor*. Povjesničarima i svima onima koji vole povijest svakako će biti zanimljiva poglavlja *Tridesetogodišnji rat/ Dreisigjähriger krieg (1914-1945)*, *Panonske biografije/Pannonische personlichkeiten*.

Petnaesteročlano uredništvo je ovog puta izabralo i priredilo osamdesetak autorskih članaka u poglavljima *Godišnjice/Gedankjahre*, *Sport-đaci-omladina/ Sport-Schülerinnen-Jugend*, *Šlageri-hitovi i narodne pjesme na njemačkom jeziku/Kroatische hits und volkslieder auch deutscher Übersetzung*, *Čestitke i okrugli rođendani/Runde Geburtstage*, *In memoriam* i *Pjesništvo/Lyrik*. Svakako treba upozoriti da je posebna pozornost dana na obilježavanje tužne godišnjice ubojstva četiri mladića Roma u Austriji. Na dvadeset stranica (*Roma Gedenkjahre*) uz ilustracije se prisjetilo i osudilo ovaj nemili čin koji se dogodio 4. veljače 1995. u Oberwartu. Tad su ubijeni Erwin Horvath (1976.-1995.), Karl Horvath (1973.-1995.), Peter Sarközi (1968.-1995.) i Josef Simon (1955.-1995.). O širokoj podršci obiteljima poginulih i cijeloj romskoj zajednici u Austriji najbolje nam govori i nastup predsjednika Republike Austrije dr. Heinza Fischera. Posebno su istaknute osnovne informacije sa slikama ubijenih na unutrašnjoj strani prvih korica, a tiskana je i knjiga pod naslovom *Das Attentat von Oberwart-Terror, Schok und Wendepunkt* kojoj su autori Erich Schneller i Annemarie Klinger. Ne možemo se oteti dojmu da cjelokupna reakcija austrijske javnosti na ovaj nemili događaj zavređuje jedno dublje (ne samo) znanstveno promišljanje.

U *Panonskom ljetopisu* je primjereno obilježen i znanstveni kolokvij koji je u Hrvatskoj matici iseljenika u Zagrebu održan 16. veljače 2015. godine povodom 35. godina djelovanja povjesničara i filologa dr.

sc. Roberta Hajszana. Isto je tako dat prikaz njegove knjige pod naslovom *Gradišćanskohrvatske teme (2)*. Istaknimo da nalazimo radove književnika i umjetničkih fotografa Petera Paula Wiplingera iz Austrije i Tomislava Marijana Bilosnića iz Hrvatske (točnije Zadra). Nezaobilazni su u našem čitanju dugogodišnji marljivi suradnici ljetopisa hrvatski publicist, književnik, etnograf, znanstvenik i kulturni djelatnik Đuro Franković iz Pečuha te znanstvenica dr. sc. Sanja Vulić iz Zagreba koja se bavi lingvističkim pitanjima. U nemogućnosti da pobrojimo sve autore istaknimo i vrijedne i zanimljive prinose povjesničara i književnika dr. sc. Josipa Seršića (autora knjige *Hrvatski Beč*) i novinara i kulturnog djelatnika Ivana Raosa.

O aktivnostima Hrvata u Gradišću i dolasku gostiju u Gradišće nalazimo podrobnije obavijesti u desetak članaka, no ostaje dojam da je ipak malo onih iz Hrvatske i o Hrvatskoj. Posljednjih godina svijetli su izuzetak prilozi iz Međimurja. Sada ih nalazimo ukupno pet od kojih se čak tri odnose na Graditeljsku školu Čakovec. Članci o radu učenika i djelatnika ove ustanove kontinuirano se objavljuju u *Panonskom ljetopisu* što zasigurno doprinosi njenom ugledu u zemlji i u inozemstvu. Dva članka odnose se na recenzije knjiga autora prof. dr. sc. Đure Blažeka i Grozdane Rob (*Rječnik Murskog Središća*) te povijesno geografske monografije *750 godina Grada Preloga* kojoj je glavni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, član suradnik HAZU.

Na koncu istaknimo da je povodom *Mjeseca hrvatske knjige* glavni urednik emeritus dr. sc. Robert Hajszan došao u Međimurje na promociju *Panonskog ljetopisa* u Graditeljsku školu Čakovec i u Muzej *Croata insulanus* u Prelogu. I tim prigodama upućen je poziv na suradnju u *Panonskom ljetopisu* i *Panonskom listu* na jeziku koji autori sami odaberu. Sve informacije u vezi ljetopisa i lista mogu se dobiti na web-stranicama *Panonskog instituta* te na urednikov e-mail pain@aon.at

Aleksej MILINOVIĆ

ZVONIMIR IŠTVAN, POVIJEST LIMENE GLAZBE DVD MOLVE, MERIDIJANI, MOLVE, 2015., 96 STR.

Šumarski inženjer Zvonimir Ištvan iz Molvi (upravlja šumarijom Repaš) izdao je svoju drugu knjigu s područja kulture i društvenosti. Ovaj put prikazao je povijest molvarske limene glazbe, kao važne sastavnice društvenog i glazbenog života molvarske Podravine u 20. stoljeću. Potporu izdavanju ove knjige dale su općine Molve i Gola, a suizdavač je Družba Braća Hrvatskoga Zmaja.

Unatoč položaju Molva u središtu »hrvatske Sahare«, đurđevačko-molvarskih pijesaka, ovdje se kontinuitet naseljenosti Hrvata može pratiti od razvijenoga srednjega vijeka. Ime Molve po prvi put se spominje u dokumentu od 1. ožujka 1273. – za nepunih 8 godina bit će tome točno 750 ljeta! Tada se ovdje spominje župan Mikula – *Comitis Micule kamarcensium possessionum Molua*. Važnost ovog naselja potvrđuje i znameniti popis župa Zagrebačke biskupije iz 1334., u kojem Ivan arhiđakon Gorički u Molvama smješta rimokatoličku župu Blažene Djevice Marije. Od polovice 16. stoljeća uslijedila su stradanja na osmanskoj granici pa je i župa propala. Od stare molvarske župe čudom je spašen tek kip Majke Božje, koji se potom čuva u obnovljenoj župi Molve od 1665. godine.

Otada središte duhovnog, društvenog i kulturnog života Molva postaje župa, župni dvor i crkva, a pogotovo nakon izgradnje veleborne župne crkve – »podravske katedrale«, koju je od 1853. do 1863. sagradio znameniti vojni graditelj Franjo Klein. Uz župu se brzo javlja i župna škola, a u crkvi svira i pjeva župni orguljaš (ludimagister), koji je ujedno bio i mjesni učitelj. Nakon što je kraljica Marija Terezija reorganizirala Vojnu krajinu, i u Molvama se već 1765. osniva pučka škola. Škola i župa su tako od 17. stoljeća postala dva osnovna stupa obrazovanja i društvenog života puka.

Sve do svojeg razvojačenja 1871. godine, znatan utjecaj na društveni pa time i na glazbeni život Molva imala je vojnokrajiska organizacija. Molve pripadaju pod vojnu kumpaniju u Virju, a u mjestu se nalazi i posebna vojnokrajiska štacija (straža). U prvoj polovici 19. stoljeća i ovamo dosežu utjecaji hrvatskog nacionalnog buđenja, odnosno hrvatskog ili ilirskog preporoda. Iz Grabrovnice se javlja znameniti pjesnik Petar Preradović, iz Koprivnice pisac »Putositnica« Antun Nemčić Gostovinski, a iz Peteranca književnik Tomo Blažek.

Za virovsku Podravinu i za Molve najvažnije je bilo djelovanje ilirskog komediografa, pisca i prosvjetitelja Ferde Rusana, koji je od 1850. do 1853. vodio i znamenito virovsko Dobrovoljno kazališno društvo. U Koprivnici, tom starom središtu generalata Vojne krajine, vrlo rano se javljaju i glazbene inicijative, koje su kasnije imale utjecaj na širenje glazbenih društava u Podravini. Tu je već 1809. osnovan Purgerski kor ili paradno vojničko društvo, koje je u svojem sastavu imalo i limenu glazbu – *Musik Band der Bürgerkhor*. Taj je puhački orkestar svirao grofu Pejačeviću, velikom županu križevačkom, prigodom posjeta Koprivnici 1845., ali i banu Josipu Jelačiću, kada je 17. travnja 1856. došao u Koprivnicu postaviti kamen temeljac za izgradnju pučke škole.

Nakon razvojačenja Vojne krajine 1871. i uključivanja istočne Podravine u civilnu Hrvatsku, dolazi do bujanja društvenog, kulturnog i glazbenog života u većim podravskim naseljima. Virje i Molve upravno tada pripadaju u Koprivničku podžupaniju Bjelovarsko-križevačke županije pa utjecaji izravno dolaze i iz Koprivnice. Općina Molve službeno je osnovana 1890. godine te postaje važan čimbenik života naselja pa tako i razvoja obrazovanja i društava. Kulturno-obrazovne utjecaje širi stara koprivnička čitaonica i knjižnica, osnovana po prvi put već 1846., u gradu znameniti hrvatski komediograf Đuro Ester 1864. osniva *Društvo koprivničkih kazališnih dobrovoljaca*, a 1874. osniva se i *Gradska limena glazba te Hrvatsko pjevačko društvo Podravac*. Oba društva vodio je profesionalni glazbenik iz Praga, Tomo Šestak. Uz ova društva na razvoj kulturnog života u podravskim naseljima osobit utjecaj ima val osnivanja dobrovoljnih vatrogasnih društava, koja su postala i osnovna jezgra kulturnog života, pogotovo u manjim naseljima. DVD Koprivnica osnovano je 1875. (prvi DVD u Hrvatskoj osnovan je u Varaždinu 1864.), a uskoro i u Virju, 1878., koje je 1885. osnovalo i svoju limenu glazbu. Uz to, u Novigradu Podravskom je DVD osnovan 1878. te uskoro i vatrogasna glazba, a 1872. tu je proradila i narodna čitaonica. I u Virju je 1878. otvorena narodna čitaonica i knjižnica, a 1884. je osnovan i HPD *Rusan*.

Kao velika župa s razvijenom pučkom školom, Molve su u to doba također pratile razvoj društvenog i glazbenog života Podravine, a pogotovo nakon osnivanja samostalne općine 1890. godine. Već 1891. osnovano je i u Molvama dobrovoljno vatrogasno društvo, kao osnovica i za glazbeni život mjesta. U župi Majke Božje Molvarske osniva se crkveni zbor, a početkom 20. stoljeća najvjerojatnije je djelovala i molvarska pučka čitaonica. Godine 1907. Molve dobivaju i svoju poštu. Za društveni, ali i politički život, osobito je bilo značajno osnivanje ogranaka Hrvatske pučke seljačke stranke, a Stjepan Radić u Molve dolazi već od 1904. godine. Poznato je da su upravo Molve jedan od pionira hrvatskog seljačkog pokreta.

Konačno su potkraj trećeg desetljeća 20. stoljeća sazreli uvjeti i za osnivanje puhačkog orkestra u Molvama. Nakon što je Hrvatska seljačka zadruga u Molvama 1921. osnovala vrlo aktivnu narodnu čitaonicu, u okviru dobro ustrojenog dobrovoljnog vatrogasnog društva više se godina predlaže osnivanje vatrogasne limene glazbe. Za glazbom je postojala nasušna potreba, jer se organiziralo sve više zabava, svečanosti, mimohoda i vatrogasnih vježbi i susreta na kojima je trebala glazba. Ta želja, uz potporu molvarske općine i župe, konačno je ostvarena 1929. godine. Tada je osnovana limena glazba DVD-a Molve, a najzaslužniji za njezin uspješni početak i djelovanje bio je njen prvi predsjednik, molvarski žandar i trgovac Anton Manestar. Od prvog nastupa glazbe, 2. ožujka 1930. u molvarskoj gostionici kod Čonkaša, nije bilo zamislivo održavanje bilo koje važnije svečanosti, zabave ili susreta bez limene glazbe. U Molvama se sporadično javljalo nekoliko manjih glazbenih sastava (tambure, violine, harmonike), a i crkveni zbor je pjevao sve bolje, ali ipak osnovicu glazbenog života Molva u dugom nizu godina predstavljala je vatrogasna limena glazba. Gotovo kontinuirano je limena glazba djelovala od 1929. do 1957. te od 1964. do 1970. godine. Nove prilike i mogućnosti donijele su i nove oblike glazbenog života, iako je za glazbeni život Molva velika šteta što nema i svoj puhački orkestar. Slični procesi zbili su se i u drugim podravskim i međimurskim većim mjestima, ali u većini od njih u zadnjih 15-tak godina puhački orkestri doživljavaju pravu renesansu. Oni se ponovno osnivaju, a svirači su mahom mladi ljudi, što toj glazbi daje perspektivu. Zasiurno i u Molvama tinja želja da opet zasniva i tradicijska limena glazba. Nastojanje ponovnog osnivanja takvog orkestra bi svakako trebalo zdušno podržati, u čemu može osobito doprinijeti Općina Molve.

Zbog spomena na brojne molvarske glazbenike, na ljude koji su vodili i podržavali vatrogasnu limenu glazbu, na sve vrsne kapelnike, od Josipa Prohaske iz 1930. do onih iz 1960-ih godina, bilo je korisno i neophodno napisati ovu knjigu. U istraživanje arhivske građe, literature te prikupljanje izjava sudionika i

kazivača, autor ove knjige, šumarski inženjer Zvonimir Ištván, rođen u Gornjoj Šumi i zaljubljenik u baštinu svoga zavičaja, uložio je veliki trud. Zvonimir Ištván već se dokazao kao autor brojnih članaka pa i jedne knjige, koji govore o kulturnom i glazbenom životu molvarske Podravine i Prekodravlja. I ovaj put pisanju je pristupio odgovorno, marljivo i sa stručnom akribijom. Tako je od zaborava spasio važan segment života Molva i ovdašnjeg puka.

Dragutin FELETAR

RIJEKA SAVA U POVIJESTI: ZBORNİK RADOVA ZNANSTVENOG SKUPA ODRŽANOG U SLAVONSKOM BRODU 18.-19. LISTOPADA 2013., UR. BRANKO OSTAJMER. SLAVONSKI BROD: HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST – PODRUŽNICA ZA POVIJEST SLAVONIJE, SRIJEMA I BARANJE, 2015, 603 STR.

O hrvatskim se rijekama u povijesnoj perspektivi do sada mnogo pisalo s različitih aspekata. Najveće hrvatske rijeke – Dunav, Drava i Sava, jedine koje se spominju i u hrvatskoj himni, uz svoju djelomičnu pograničnost uključuju i mogućnost suradnje različitih struka. Spomenut rijeke su posebno zanimljive i za istraživanja koja omogućuju približavanje geografskih i povijesnih pristupa. Pri tome historijska geografija i njoj bliska ekohistorija postaju korisne discipline kao most prema budućoj sintetskoj geografsko-povijesnoj obradi najvažnijih hrvatskih rijeka. Do sada je razmjerno najviše u tome napravljeno za rijeku Dravu, prvenstveno kroz časopise *Podravina* te *Ekonomika i ekohistorija*, ali i *Hrvatske vode*. U novije vrijeme je počela i obrada rijeke Mure, u koju su se uključili istraživači iz Mađarske, Hrvatske, Slovenije te u novije vrijeme Austrije koji su u Grazu postavili reprezentativnu izložbu o ovoj rijeci otvorenu do kraja proljeća 2016. godine.

Iako se o njoj dosta pisalo, čini se da je rijeka Sava na hrvatskom prostoru spletom okolnosti u istraživačkom smislu ostajala nekako po strani. Još u prošlom stoljeću Sava je bila dosta dobro obrađena u zborniku »Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama« (1983.) u izdanju Srpske akademije nauka i umjetnosti, te 2009. u slovenskom zborniku »Ukoričena ljepotica: Sava in njene zgodbe«. Hvala je vrijedna činjenica što je Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje 2013. u Slavonskom Brodu organizirala znanstveni skup o povijesti rijeke Save, a priopćenja s njega objavljena su 2015. u opsežnom i odlično uređenom zborniku za što očito najveća zasluga pripada uredniku Branku Ostajmeru. Nadamo se da će Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u budućnosti realizirati slične istraživačke i nakladničke projekte i za ostale naše dvije najveće rijeke – Dunav i Dravu. Zbornik »Rijeka Sava u povijesti« obuhvaća 25 članaka čiji su autori iz svih država koje su obuhvaćene tokom ove rijeke. U ovom prikazu osvrnuti tek na nekoliko radova koji su bliži historijskoj geografiji odnosno ekohistoriji, iako velika većina članaka obuhvaća neke njihove segmente.

Antičkom historijsko-geografskom problematikom bavi se Marija Buzov i Vesna Lalošević u članku *Rijeka koja spaja: slika Save u duhovnoj kulturi kasnoantičkih rimskih središta*. Marko Jerković u članku *Rijeka Sava i Zagrebački kaptol u razvijenome srednjem vijeku* dao je niz zanimljivih novih spoznaja o Zagrebačkom kaptolu i Savi koji mogu poslužiti kao temelj za buduća historijsko geografska istraživanja srednjovjekovlja, a posebnu važnost pri tome daju dvije karte s pokušajem rekonstrukcije dva segmenta rijeke Save u 14. stoljeću. Srednjovjekovni Zagreb i Savu odlično obrađuje članak Marije Karbić i Brune Škrebline *Grad na rijeci ili pored nje: srednjovjekovni Zagreb i rijeka Sava*, u kojem autori analiziraju smještaj srednjovjekovnog Zagreba, tok rijeke Save u srednjem vijeku, prvi spomen rijeke Save u zagrebačkim izvorima, Savu i gradske posjede, prijelaze preko Save, plovidbu i ribarstvo te obrambenu ulogu. Mislim da bez preuveličavanja ovaj rad možemo smatrati temeljnim prilogom srednjovjekovnoj historijskoj geografiji međudnosa Save i srednjovjekovnog Zagreba, dokazavši da iako Zagreb (Gradec) nije fizički bio na Savi, cijeli gradski teritorij je bio čvrsto integriran sa rijekom Savom. Miha Kosi u članku *Sava kot prometna povezava Kranjske in hrvaških dežel v poznem srednjem in zgodnjem novem veku (13.-18. stoletje)* izvršno obrađuje Savu u Kranjskoj i hrvatskim zemljama u srednjem i ranome novom vijeku kroz aspekt prometne povezanosti. Dodatni značaj daje odličan ilustrativni materijal koji prikazuje izgled

Save te prometne aspekte života na njoj sa nekoliko autorskih historijsko-geografskih karata. Zanimljivo srednjovjekovni aspekti rijeke Save kao protuosmanske zaštite obrađeni su u lijepim stilom pisani i odličnim rezultatima predstavljenim u članku Stanka Andrića *Rijeka Sava kao protuturski bedem (do pada Bosne)*, dok rad Hrvoja Gračanina *Rijeka Sava u srednjovjekovnim narativnim vrelima* predstavlja primjer kako je iz malo podataka moguće napraviti izvrsno koncipiran članak.

Zlata Živaković-Kerže je u članku *Čovjek i okoliš na granici: Sava, odvodnja i život posavskog stanovništva u 18. i 19. stoljeću* dala solidnu sintezu spoja poznatih i manje poznatih izvora s težištem na povijesti poplava i zaštitu ljudi od poplava u 18. i 19. stoljeću. S obzirom na nedavne velike poplave rijeke Save ovaj članak može biti koristan za promišljanje suživota ljudi i rijeke Save u suvremenosti. Na ova se istraživanja u mnogo čemu nadovezuje Hrvoje Petrić, koji je mnogo radova napisao o rijeci Dravi, ovaj puta je svoje istraživački interes usmjerio na Savu. U članku *O Savi u Slavoniji i Srijemu krajem 18. stoljeća* na osnovu temeljnih izvora za to razdoblje ekohistorijskim pristupom upozorava na važnost koncepta istraživanja društveno-prirodnih mjesta (socio-natural sites) koji je s historijsko geografske perspektive možda bolje nazivati humanizirani pejzaž, iako bi o tome trebalo detaljno raspraviti. U mjeri koliko je to bilo moguće, autor je uspješno postavio temelj za buduća istraživanja, ali i upozorio na potrebu za primjenom paradigme tzv. prostornog obrata (*spatial turn*). Autor je uspješno predstavio temeljne postavke o utjecaju rijeke na ljude, utjecaj ljudi na rijeku te doživljaje Save krajem 18. stoljeća. Međuodnos ljudi i Save detaljnije je usmjeren na Slavoniju, dok se autor nešto manje bavio Savom u Srijemu krajem 18. stoljeća. Pri tome je upozorio na to da su ljudi poznavali poplavnu zonu, što je i ucrtano na tajnim zemljovidima s kraja 18. stoljeća. Petrić je nasuprot dosadašnjim mišljenjima utvrdio da je 1780-1781. postojala mnogo veća izgrađenost nasipa na Savi, te da su tada postojali stari i novi nasip, čiji su dijelovi u upotrebi do danas. Također je autor uspješno povezao rušenje slavonskih šuma i količinu vode u rijeci Savi utvrdivši da je postotak šumskih površina u Slavoniji bio znatno niži od mišljenja koja su ranije iznosili šumari. Petrić je upozorio i na niski stupanj deforestacije u Brodskoj pukovnji od sredine do kraja 18. stoljeća. Značajno je i što je u članku upozorio na mogući smjer kojim bi se mogla razvijati ići buduća istraživanja rijeke Save. U svakom slučaju riječ je o inovativnom i uspješno koncipiranom članku.

Uzorno je napisan članak *Sava – poticaj i prepreka trgovini u 18 stoljeću* od strane Ivane Horbec i Milana Vrbanusa koji obrađuju ulogu rijeke Save u trgovini 18. stoljeća kroz prizmu sukoba realnih mogućnosti korištenja rijeke kao trgovačkog puta i očekivanja tadašnje politike bečkog dvora. Autori su Savu predstavili s dva aspekta: s jedne strane, ta je rijeka predstavljala financijski najpovoljniji odabir trgovačkog puta te poveznicu Podunavlja sa sjevernim Jadranom, a s druge strane projekti sustavnog gospodarsko-trgovačkog korištenja Save suočavali su se nizom problema: tridesetnicama, maltama, mlinovima, niskom razinom sigurnošću plovidbe, neprohodnošću koritom Save zbog dinamike riječnog toga itd. Autori donose odličan kartografski materijal. Sličnim se vremenskim razdobljem ali s drugim aspektima bavi i članak Damira Matanovića *Sava u svakodnevnom životu krajišnika Slavonske vojne krajine*, kojim nastoji predstaviti povijest između makro i mikro perspektive.

Iako u mnogim drugim radovima koje nisam spomenuo postoje historijsko-geografski prilozi, upozorio bi još na radove Branka Ostajmera *Sava kao prijetnja: tegobe stanovništva slavonske i srijemske Posavine u svjetlu rasprava u hrvatskom Saboru (1868.-1918.)* u kojem je upozorio na velike poplave i nedovršenost regulacije Save u svjetlu rasprava najvišeg zakonodavnog tijela Hrvatske i Milana Gulića *Rijeka Sava u jugoslavenskim planovima o proširenju mreže unutrašnjih plovni putova* u kojem na temelju neistražene arhivske građe obrađuje planove za gradnju kanala i plovni putova među kojima je veliku važnost imala i rijeka Sava. Iako sam nabrojio te se osvrnuo na tek nekoliko radova po vlastitim izboru, u svakom slučaju zbornik o Savi u povijesti možemo u najuspjelija novija djela koja istražuju srednjoeuropske rijeke, a nakladniku, uredniku i autorima čestitati na značajnim rezultatima.

Dragutin FELETAR

FRANJO BRDARIĆ, IZ POVIJESTI ŽUPA KOPRIVNIČKI IVANEC, KUZMINEC, RASINJA, IMBRIOVEC, PETERANEC, DRNJE, LEGRAD I ŠTRIGOVA, PRIREDIO: DRAGUTIN FELETAR, MERIDIJANI, KOPRIVNICA 2015, 220 STR.

Spletom sretnih okolnosti, 74 godine nakon autorove smrti, došlo je do objavljivanja zapisa Franje Brdarića. Time je stručna javnost dočekala mogućnost valorizacije djela Franje Brdarića o povijesti podravske katoličke župe, koji su većinom bili nepoznati i čuvani u spomenicima pojedinih župa, a sada objedinjenih u knjizi. Treba spomenuti da ova knjiga sadrži četiri ranije objavljena teksta. Povijest škole u Koprivničkom Ivanu je objavljena 1926. kao brošura u izdanju Vinka Vošickog u Koprivnici, dok je djelo Komarnički arhiđakonat tiskano u okviru zbornika radova »Časti i dobru zavičaja« o Novigradu Podravskom pod uredništvom Blaža Mađera 1937. godine te je ponovo pretiskan u Podravskom zborniku 1993-1994. godine. Također je ponovo tiskan članak o Adami Žuviću objavljen u *Svetoj Ceciliji* 1932. godine. Stjepan Razum je pronašao i objavio Brdarićeve rukopise o povijesti župa Rasinja i Štrigova u časopisu Tkalcić 2011. i 2012. godine. Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić pronašli su tekstove o župama Koprivnički Ivanec, Kuzminec, Imbriovec, Drnje (koji je Brdarić najvjerojatnije napisao zajedno s tamošnjim župnikom Mihovilom Kovačićem), Peteranec i Legrad. Na žalost, još uvijek su zagubljeni tekstovi o župama Varaždinskog i Bekšinskog arhiđakonata dok urednici nisu uspjeli pronaći knjižicu Majka Božja Drnjan-ska, koja je navodno bila otisnuta, a nije dostupna u javnim knjižnicama. Postoji mogućnost da se u podravskim i međimurskim župnim uredima te možda ne još nekim mjestima krije još Brdarićevih rukopisa. Bilo bi zanimljivo pronaći Brdarićeve bilješke o povijesti župe Đelekovec jer se iz zapisa Mihovila Pavleka Miškine može saznati da su njih dvojica radili na knjizi o povijesti Đelekovca.

Franjo Brdarić je povijesni pisac rođen u Križevci, 16. siječnja 1885, a umro u Koprivničkom Ivanu 6. prosinca 1941. godine. Pučku školu završio je u rodnim Križevcima, gimnaziju je polazio u Bjelovaru i Zagrebu, studij mudroslovlja i bogoslovije na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu završio je 1907. godine. Kao kapelan službovao u Pleternici, Kalniku, Cirkveni, Svetom Križu Začretju, Varaždinskim Toplicama i Vojnom Križu. U Gradecu je 1914. imenovan za župnika a od 1917. do 1941. župnik je u Koprivničkom Ivanu. Istraživao povijest župa u kojima je radio, osobito Koprivničkog Ivana, kao i nekoliko župa u Komarničkom arhiđakonatu. Treba imati na umu da Brdarićev rad na izučavanju prošlosti nije bio bez teškoća, tim više što je župa Koprivnički Ivanec na kojoj je službovao spadala u red siromašnijih. Brdarić si je to mogao priuštiti jer je sredstva za istraživanja (pa i za život župe koju je vodio) stekao nasljedstvom od relativno imućnijih roditelja. U župnim spomenicima ili u posebnim rukopisima sačuvani su opsežni članci i radovi o povijesti Koprivničkog Ivana, Rasinje, Kuzminca, Imbriovca, Štigove, Peteranca, Drnja, Legrada i susjednih naselja. Onima koji su te tekstove poznavali predstavljali su važan putokaz za proučavanje prošlosti Podravine. Kraće povijesne članke objavljivao je i u *Hrvatskomu učiteljskom domu* (1927), *Svetoj Ceciliji* (1930–32), *Hrvatskoj straži* (1934–37), *Katoličkom listu* (1934), *Podravskim novinama* (1937) te u lokalnom koprivničkom međuratnom tisku. O autoru ove knjige, objavljene u povodu 130-te obljetnice rođenja, opsežnu je uvodnu studiju napisao Dragutin Feletar.

Tekstovi objavljeni u ovoj knjizi nastali su uglavnom nakon 1926. godine, ali najviše prije i oko 1934. godine, pripremajući se za obilježavanje 700-te obljetnice prvog popisa župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine. S obzirom na sustavnost i brojnost podataka koje je prikupio, Franju Brdarića možemo smatrati katoličkim crkvenim povjesničarom koji je udario temelje povijesti katoličke crkve u Podravini te dao doprinos poznavanju crkvene povijesti Međimurja. Osim toga Brdarić je prikupio i prezentirao podosta podataka o povijesti pojedinih sela. Osobito je pozornost posvetio je plemićkim obiteljima, a za nekoliko njih je donio priloge za genealogiju (Bakač-Erdödy, Inkey, Geče, Makar, Hahold, Ernušt i Zrinski). U slučaju Drnja, Brdarić je napravio prvi pokušaj rekonstrukcije povijest ove vojnokrajiške utvrde, a u legradskoj spomenici je donio nekoliko podataka o utverdama Legrad i Novi Zrin.

Dodatna važnost Brdarićevih zapisa je i u tome što je uz danas sačuvane zapisnike kanonskih vizitacija, župne spomenice i druge dokumente, koristio i neke od kasnije zagubljenih ili vjerojatno čak i uništenih izvora kao što su dijelovi arhiva pojedinih župa, arhivi plemićkih obitelji ili kasnije nestale matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih iz nekoliko župa. Stoga su Brdarićevi zapisi u mnogim slučajevima jedina uporišta za rekonstrukciju faktografije o nizu detalja o povijesti pojedinih župa i sela koja su ih činila. Najopsežniji tekst je o župi Koprivnički Ivanec, a za župe u Rasinji, Kuzmincu i Drnju pa i Štrigovi

napravljen je slična obrada. Tekstovi o Imbriovcu i Peterancu su sažeti na najosnovije informacije dok se članak o Legradu uglavnom svodi tek na opis reformacije i protureformacije. Posebno je zanimljiv opširniji tekst nalik na enciklopedijski u kojem je Brdarić predstavio najvažnije podatke o svim katoličkim župama Komarničkog arhiđakonata, koji zapravo pokriva Podravinu. U tom tekstu daje i kratki pregled povijesti pravoslavnog pučanstva u Podravini.

Brdarić u svojim tekstovima kreće od najstarijih zapisa o župi, koji obvezatno idu od srednjovjekovlja, nastojeći otkriti lokacije najstarijih pa i nestalih naselja, ali i odgonetni značenje njihovih imena. Često je u tome bio uspješan iako se potkralo i nekoliko pogrešaka, npr. u krivom povezivanju srednjovjekovne župe Hergorchia uz Goricu u župi Rasinja ili Kopine uz Zablatje u župi Imbriovec. Za njegovim su se pretpostavkama znali povoditi kasniji istraživači. Poznat je primjer Brdarićeve pretpostavke da je selo Torčec dobilo ime po Ivanu Tharu (Thoru), koja se pokazala netočnom jer je Torčec dobio ime po utorku, danu u tjednu.

Autor je u svojim opsežnijim tekstovima redovito rekonstruirao župnike pojedinih župa opširnije obrađujući one za koje je pronašao više podataka, neovisno o njihovom značenju za pojedine župe. Nastojao je rekonstruirati tijek gradnje crkvenih objekata i župnih dvorova, posjede i prihode župe, odnose s plemstvom itd. Za župu Koprivnički Ivanec rekonstruirao je i neke strogo svjetovne teme poput narodnih običaja, ali i povijesti uprave tj. istoimene općine s popisom bilježnika i blagajnika. Bavio se i poviješću školstva, svetim sakramentima, pučkim pobožnostima, zvonarima, orguljašima, misijama isusovaca, pitanjima protestantizma itd.

Objavljivanjem ovih svojevrsnih sabranih djela Franje Brdarića omogućena je buduća valorizacija njihove vrijednosti. Premda je pisao pozitivističkim pristupom uz inzistiranje na rekonstrukciji činjenica koje je ponekad krivo protumačio ili je jednostavno pogriješio u lociranju pojedinih srednjovjekovnih naselja, ne može se poreći da prilozi objavljeni u ovoj knjizi spadaju u pionirske radove historiografije o Podravini u pisanje kojih je uložio veliki trud, a Franju Brdarića uvrštavaju u red jednog od prvih istraživača koji su uspješno pisali o prošlosti Podravine. Iako su novija istraživanja utvrdila mnoga drugačija tumačenja od onih koja je iznio Brdarić, možemo zaključiti da je postavio osnove za buduće diskusije i bitno pridonio postavljanju topografske i faktografske osnove za povijest katoličke crkve u Podravini. Vjerujem da će ova knjiga omogućiti i Brdarićeve valorizaciju kao samoukog hrvatskog crkvenog povjesničara.

Hrvoje PETRIĆ

UPUTE SURADNICIMA

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autora izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilogima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, hpetic@ffzg.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

»Podravina« magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are categorized in the following manner:

1. *Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation* - with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
2. *Revised papers* - with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
3. *Professional articles* - with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

»Podravina« magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (*.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - »Podravina« magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3,
HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: hpetric@ffzg.hr, or
- Publisher »Meridijani«, Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for »Podravina«), e-mail
meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

- a) paper title
- b) author name(s)
- c) institution name/address the author is employed with
- d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
- e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with »p« (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.